

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова робота на
правах рукопису

Кофман Борис Якович

УДК 342.7+341.231.14

Дисертація

**ЛЮДИНА, ОСОБИСТІТЬ І ГРОМАДЯНИН В СУЧАСНОМУ
КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Галузь знань – (081– Право)

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Б.Я. Кофман

Науковий консультант – Баймуратов Михайло
Олександрович, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Кофман Б. Я. Людина, особистість і громадянин в сучасному конституційному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 – право). – Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2020.

Дисертацію присвячено дослідженню ролі феноменології людини, особистості і громадянина в сучасному конституційному праві в контекстуалізації ролі їх правового статусу, його зростання та модифікації в умовах правової глобалізації.

Досліджено важливі теоретичні питання супроводу комунікативної взаємодії людини і права через дослідження онтологічних аспектів термінологічного забезпечення комунікативної взаємодії людини і права, розкриття ролі феномену праворозуміння як основного фактору забезпечення комунікаційної взаємодії людини з правом, а також ролі правової соціалізації в реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні.

Доводиться, що взаємовідносини людини і права носять складний філософсько-раціональний та телеологічно-праксеологічний характер, вони характеризуються соціальною об'єктивацією та містять в собі складне суб'єктивне наповнення. У онтології розуміння зазначених відносин важливу роль відіграє використання профільної термінології, яка не тільки пояснює їх зміст, а й відтворює історичний, психологічний, соціальний, правовий дискурс та контекст виникнення людини і права та об'єктивації їх комунікативної взаємодії. Для розуміння сутності відносин людини і права конче необхідною є використання опорних термінів «людина», «особистість», «громадянин», що виступають не тільки як парні юридичні категорії, а й суттєві характеристики правового стану суб'єкта права.

Визначено роль конституційного права у забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина через дослідження параметральних засад розвитку і вдосконалення конституційного права в умовах правової глобалізації;

запропоновано теоретичні та праксеологічні підходи до визначення змістового навантаження терміносистеми «правовий статус людини (особистості) і громадянина»; проаналізовано процеси трансформації правового статусу людини і громадянина та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства; акцентовано увагу на теоретичних та практичних підходах до характеристики поняття «людина» у конституційному праві; аргументовано ефективність доктринальних підходів до характеристики поняття «особистість» у конституційному праві; розкрито феноменологію інституту громадянства в конституційному праві держави.

Аргументовано, що праворозуміння відіграє визначальну роль у відносинах людини і права. Хоча плюралізм в праворозумінні оцінюється вченими по-різному: хтось бачить в ньому пошук граней права, визначення права як багатоаспектного явища; з іншого боку, противники такого плюралізму говорять про плутанину, що виникає у правозастосовній діяльності в зв'язку з різними підходами до права – формування концепції розуміння права, має велике значення як така, а також й для визначення самого процесу отримання знання про право, пізнавальної сторони праворозуміння, коли здійснюється правова соціалізація людини. Автором дослідження запропонований процесуальний ланцюжок, що відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини – на нашу думку, окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння». Отже, праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, а правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причинно-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта засвоєння всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і

правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається її успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння).

Доведено, що в рамках правової соціалізації, що базується на правовій активності людини, проходять складні і суперечливі процеси реалізації нею свого конституційно-правового і загального правового статусу саме на рівні місцевого самоврядування і в межах територіальної громади. Вказані процеси мають велике конституююче і інституційне значення, здійснюючи безпосередній вплив на процеси формування правової державності, створення ліберально-демократичної моделі співвідношення права і держави, побудови національної моделі місцевого самоврядування – причому в рамках зазначених процесів вони володіють мультиплікативним ефектом та результативністю.

Розкрито актуальні питання забезпечення конституційним правом правового статусу людини, особистості і громадянина.

Доведено, що зростання особливої ролі і значення конституційного права держав світу в умовах глобалізації детерміновано не тільки тим, що воно виступає основоположною, фундаментальною та єдиною профільною галуззю національного права, і лежить в основі формування, функціонування та розвитку демократичної правової державності, а й тим що воно на пряму вступає у взаємодію з загальним міжнародним правом, створюючи системний правовий комплекс, що одночасно здійснює вплив і детермінує розвиток та вдосконалення державних правових систем і міжнародної правової системи. При цьому процеси функціонування і розвитку конституційного права в період глобалізації базуються на його процесах колаборації з загальним міжнародним правом, що об'єктивують, актуалізують, контекстуалізують і викликають системну і комплексну інтенсифікацію процесів взаємодії, взаємного впливу, детермінації, конвергенції та синергізації національних і міжнародної правових систем, – але, насамперед, національного конституційного права і загального міжнародного (міжнародного публічного і міжнародного приватного) права. Отже, дослідження параметральних засад розвитку і вдосконалення конституційного права як основоположної галузі

системи національного права і системи національного законодавства в умовах правової глобалізації доводить існування низки факторів-взаємозв'язків, що обумовлюють генетичні комунікації між національним конституційним і загальним міжнародним правом, що впливають на посилений розвиток і вдосконалення цих двох на перший погляд автономних правових систем, причому такі процеси носять об'єктивний характер.

Виходячи саме з наведених настанов проведено визначення теоретико-доктринальних та практичних підходів щодо змістового навантаження терміносистеми «правовий статус людини (особистості) і громадянина», досліджено питання трансформації профільного статусу та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства, досліджено теоретичні та практичні підходи до визначення характеристики поняття «людина» і «особистість» у конституційному праві, а також роль інституту громадянства в конституційному праві держави як феноменологічного явища та інституту державності.

Аргументуючи свою доктринальну позицію про те, що саме в рамках права людині надаються нормативні можливості для реалізації своїх атитюдів, інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, а у підсумку й конституційних прав, що визнаються, легалізуються, охороняються, захищаються, гарантуються державою на рівні її конституційного права, – автор *вперше* висуває пропозицію, що у своїй єдності наведені фактори на пряму впливають на формування *феноменології правової (конституційної) людини*, – такий системний і комплексний соціально-нормативний вплив здійснюється через зміну пріоритетів у визначенні об'єктів конституційно-правового регулювання, що безпосередньо впливає на трансформацію предмета конституційного права в сторону його гуманізації та гуманітаризації, тобто, в тріаді «людина – суспільство – держава», як об'єктному колі конституційного права, «людина-особистість» починає відігравати основоположне значення.

Вказується, що на погляд автора, основними аргументами на користь формування феноменології правової (конституційної) людини є такі:

А) суттєвий вплив процесу суспільно-політичних перетворень, в ході реалізації якого спостерігається зміна ставлення до ролі конституційних цінностей,

й насамперед, Конституції України в житті кожної окремої людини, суспільства, держави, що актуалізує проблематику формування «людини-особистості» (аксіологічний фактор);

Б) трансформаційна зміна парадигм пізнання в конституційно-правовій науці на перетворення предмета конституційного права під впливом домінуючих глобальних тенденцій гуманізації та гуманітаризації права взагалі, і конституційного права, зокрема, в основі якої лежить формування активної та високо мотивованої на суспільну користь «людини-особистості» (гносеологічний фактор);

В) розширення методології правової науки взагалі і конституційного права, зокрема, за рахунок використання методологічних ресурсів і інструментарію не тільки біології, генетики, кібернетики, фізики, хімії та ін. природничих наук, а й філософії права, філософії конституції і правової антропології, що детермінує існування і використання в конституційному праві феноменології «людина-особистість» (методологічний фактор);

Г) використання інтегрального поняття «людина-особистість» як базового конституційно-правового поняття, яке втілює і уособлює в собі складну діалектично-трансформаційну, пізнавально-конотаційну природу поєднання біологічної і духовної, раціональної і суб'єктивної, змістовної і позитивної форм правової свободи (природного і позитивного права) (інтегративний фактор);

Г') створення, визнання і використання концепту, згідно з яким, сучасне пізнання правової (конституційної) людини в науці і практиці конституційного права розташовується в двох площинах – світоглядній і праксеологічній, що актуалізує і об'єктивує проблематику особистості в праві взагалі, і конституційного права, зокрема (доктринально-праксеологічний фактор);

Д) визнання того, що засади конституційно-правового статусу людини і громадянина, через визнання особистості, що володіє відповідним кадастром прав, свобод і обов'язків, як основоположної соціальної характеристики та як відповідного «суб'єктного центру» в складних статусних відносинах між людиною, соціумом і державою, не тільки легітимізують основні межі, рамки і форми правової поведінки індивідуумів в суспільстві і державі, персоніфікують інтереси різних

соціальних верств суспільства, а й фактично виступають нормативним ідентифікатором легітимності самої Конституції (нормативно-легітимний фактор);

Е) дослідження співвідношення фактичного і юридичного статусів особистості можуть виступати в якості детермінанти для прийняття нової Конституції чи реформування діючої в контексті розвитку і вдосконалення (деталізації, конкретизації) конституційно-правового статусу людини і громадянина (прогностичний фактор);

Є) праксеологічне значення конституційно-правового статусу людини і громадянина полягає в тому, що наближає теоретичні дослідження особистості в контекстуалізації її комплексної характеристики «людина – особистість – громадянин» до розуміння вектору практичної реалізації конституційних ідей і виступає могутнім нормативно-функціональним засобом міжсуб'єктного комунікативного діалогу між індивідуумами, а також мотиваційним стимулом для діалогу між людиною і державою (праксеологічно-мотиваційний фактор).

Визначено інструментально-інституційні аспекти забезпечення правового статусу людини, особистості і громадянина в контекстуалізації розкриття ролі правової політики держави у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина; проведеного системного аналізу актуальних питань нормопроєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України; визначення і дослідження впливу феноменології поколінь прав людини на конституційно-правовий статус людини і громадянина; розкриття перспективної та ініціюючої ролі міжнародних правових стандартів прав людини в формуванні та стабілізації правового статусу людини і громадянина; системного дослідження проблематики феноменології муніципальних прав людини (особистості) та її телеологічного впливу на вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина.

На основі останнього фактору автором запропоновано визначення *муніципальних прав людини (особистості, жителя-члена територіальної громади)*, під якими слід розуміти сукупність суб'єктивних можливостей людини, що виникають в рамках територіальної громади в умовах місцевого самоврядування і

функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади та скеровані на задоволення устремлінь, потреб, інтересів її членів, згідно з їх екзистенційними настановами, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційного статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на основі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, що є пов'язаними з існуванням, функціонування та діяльністю людини в умовах локальної демократії.

Доведено, що муніципальні права людини актуалізують, об'єктивують, контекстуалізують і рефлексують її конституційний статус за рахунок творчої інтерпретації та доповнення конституційних прав, свобод і обов'язків. Вони не тільки сприяють тому, що конституційно-правовий статус стає більш реальним і людським, реанімуючи його прагматичними настановами в умовах здійснення людьми свого життєвого циклу, а й суттєво доповнюють його за рахунок підвищення мотивації і соціальної активності жителів-членів територіальних громад новими можливостями, що з'являються в умовах творчого освоєння повсякденності.

Проведений системний аналіз інструментально-інституційних аспектів забезпечення профільного правового статусу дав змогу визначити, висвітлити і систематизувати основоположну роль правової політики держави у такому його супроводженні і забезпеченні, актуальні питання його нормопроектування в конституційному праві України; параметри впливу феноменології поколінь прав людини на формування профільного статусу, перспективну та ініціюючу ролі міжнародних правових стандартів прав людини в його формуванні та стабілізації, а також телеологічний вплив феноменології муніципальних прав людини (особистості) на його вдосконалення.

Встановлено і досліджено динамічні аспекти перспективного розвитку правового статусу людини, особистості і громадянина через визначення настанов природного права як джерела перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина; дослідження феноменологій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположних тенденцій розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини,

особистості та громадянина, а також їх екстраполяції на визначення факторів, що сприяють вдосконаленню та розширенню профільного правового статусу в умовах глобалізації та визначення її впливу на формування основних напрямів вдосконалення та розширення такого правового статусу.

Аргументовано, що з розвитком людства та державно організованого соціуму в умовах глобалізації потреби, інтереси, запити, життєві устремління людей піддаються суттєвому впливу з боку глобалізаційних процесів – вони, з одного боку, стають не тільки все більш різними, різноманітними, тонкими, витонченими, а й, з іншого боку, часом стосуються далеко не найбільш життєво важливих сфер людського життя, тобто таких, що загрожують фізичному існуванню людини або її благополуччю. В основі таких змін насамперед лежать настанови природного права, а також феноменології антропологізації та антропоцентризму, що проявляються і закріплюються в конституційному праві. Разом з тим, слід відмітити, що такі потреби людей поступово все більше зсуваються в сферу духовну, де вирішуються питання самодосконалості людини, її фізичного та духовного зростання, що є вкрай важливим для сучасної людини.

При цьому, правовий статус людини і громадянина, що встановлюється конкретною державою, не є статичною категорією, – він володіє досить високим динамічним потенціалом, завдяки чому досить активно реагує на глобалізаційні процеси, що скеровані на зміни гуманістичних та гуманітарних пріоритетів розвитку державності та міжнародної спільноти, шляхом його модернізації, вдосконалення і розширення. Виникнення та формування основних напрямів вдосконалення та розширення профільного правового статусу в умовах глобалізації детерміновано пріоритетом прав і свобод людини (особистості) і громадянина перед правами держави та феноменологією прав людини як найважливішої сфери для міжнародного співробітництва держав в рамках їх міжнародної спільноти, – саме це є визначальними факторами сучасного розвитку демократичної правової державності та існування і функціонування міжнародного співтовариства держав в епоху глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, правова глобалізація, конституційне право, права людини, людина, особистість, громадянин, правовий статус, праворозуміння, правова соціалізація, правова політика держави, місцеве самоврядування, муніципальні права людини, природне право, антропологізація і антропоцентризм в праві.

SUMMARY

Cofman B. Y. Person, personality and citizen in modern constitutional law. –
Qualifying scientific paper, manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of legal sciences on a specialty 12.00.02 «Constitutional law; Municipal law» (081 – law). – Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. – Kiev, 2020.

The dissertation is devoted to the research of the role of the phenomenology of person, personality and citizen in modern constitutional law in the context of the question of the role of their legal status, its growth and modification in the conditions of legal globalization.

Important theoretical issues of support of communicative interaction of person and law through research of ontological aspects of terminological support of communicative interaction of person and law, disclosure of the role of the phenomenon of legal understanding as the main factor of communicative interaction of person with law, and role of legal socialization in realization of legal status self-government.

It is proved that the relationship between person and law is a complex philosophical-rational and teleological-praxeological nature, they are characterized by social objectification and contain a complex subjective content. An important role in the ontology of understanding these relations is played by the use of profile terminology, which not only explains their content, but also reproduces the historical, psychological, social, legal discourse and context of human origin and law and objectification of their communicative interaction. To understand the essence of the relationship between person

and law, it is essential to use the reference terms "person", "personality", "citizen", which act not only as paired legal categories, but also the essential characteristics of the legal status of the subject of law.

The role of constitutional law in ensuring the legal status of a person, individual and citizen through the study of the parametric principles of development and improvement of constitutional law in the context of legal globalization; theoretical and praxeological approaches to determining the semantic load of the terminology "legal status of a person (personality) and a citizen" are proposed; the processes of transformation of the legal status of a person and a citizen and the legal status of the personality in the conditions of civil society development are analyzed; emphasis is placed on theoretical and practical approaches to the characterization of the concept of "person" in constitutional law; the effectiveness of doctrinal approaches to the characterization of the concept of "personality" in constitutional law is argued; the phenomenology of the institution of citizenship in the constitutional law of the state is revealed.

It is argued that the understanding of law plays a decisive role in the relationship between person and law. Although pluralism in the understanding of law is evaluated differently by scholars: someone sees it as a search for the facets of law, the definition of law as a multifaceted phenomenon; on the other hand, opponents of such pluralism speak of the confusion that arises in law enforcement in connection with different approaches to law – the formation of the concept of understanding of law, is important as such, as well as to determine the process of knowledge about law, cognitive aspects of legal understanding, when the legal socialization of person. The author of the study proposed a procedural chain that reflects the important and positive role of legal understanding in the communicative interaction of law and person – in our opinion, some links in this chain may be the following: "person (subject of legal understanding)" – "law in a broad sense (legal values, ideals, theories, principles, norms, etc.)" – "mental process in the human mind (subject of legal understanding) in the context of perception and analysis of legal phenomena (individual, group, collective legal understanding)" – "legal socialization of the subject of legal understanding". Thus, legal understanding leads to the elucidation of law as a social phenomenon and phenomenon, its role and significance for the life of

society and the state, and legal socialization is a factor that is with legal understanding in a cause-and-effect relationship, because it requires the subject to learn all the diversity and variety of law, namely the system of legal knowledge (epistemology of legal understanding), legal values (axiology of legal understanding) and legal norms (structural and substantive characteristics of legal understanding), due to which its successful (real, practical, available, optimal, etc.) adaptation to social and legal life (praxeology of legal understanding).

It is proved that within the framework of legal socialization based on human legal activity, complex and contradictory processes of realization of one's constitutional-legal and general legal status take place at the level of local self-government and within the territorial community. These processes are of great constitutional and institutional importance, having a direct impact on the processes of formation of the rule of law, creating a liberal-democratic model of law and the state, building a national model of local self-government – and within these processes they have multiplier effect and effectiveness.

Topical issues of ensuring the legal status of a person, an individual and a citizen with constitutional law are revealed.

It is proved that the growth of the special role and importance of the constitutional law of the world in the context of globalization is determined not only by the fact that it is a fundamental, fundamental and single profile branch of national law, and underlies the formation, functioning and development of democratic rule of law. It directly interacts with general international law, creating a systemic legal complex that simultaneously influences and determines the development and improvement of state legal systems and the international legal system. At the same time, the processes of functioning and development of constitutional law in the period of globalization are based on its processes of collaboration with general international law, which objectify, actualize, contextualize and cause systemic and complex intensification of processes of interaction, mutual influence, determination, convergence and synergy of national and international legal systems – but, above all, national constitutional law and general international (international public and private international law). Thus, the study of the parametric principles of development and improvement of constitutional law as a fundamental branch

of the system of national law and the system of national law in the context of legal globalization proves the existence of a number of factors that determine genetic communications between national constitutional and general international law, and the improvement of these two seemingly autonomous legal systems, and such processes are objective in nature.

Based on the above guidelines, the definition of theoretical-doctrinal and practical approaches to the content of the terminology "legal status of person (personality) and citizen", the transformation of the profile status and legal status of the individual in the development of civil society, theoretical and practical approaches to defining characteristics of the concept of "person" and "personality" in constitutional law, as well as the role of the institution of citizenship in the constitutional law of the state as a phenomenological phenomenon and the institution of statehood.

Arguing its doctrinal position that it is within the framework of law that a person is provided with normative opportunities for the realization of his attitudes, intentions, aspirations, needs, interests, and ultimately constitutional rights that are recognized, legalized, protected, protected, guaranteed by the state, constitutional law, – the author *for the first time* puts forward a proposal that in its unity these factors directly affect the formation of the *phenomenology of legal (constitutional) person*, – such a systemic and complex impact is through changing priorities in determining the objects of constitutional regulation, which directly affects transformation of the subject of constitutional law in the direction of its humanization and humanization, that is, in the triad "person – society – state", as an object of constitutional law, "person – personality" begins to play a fundamental role.

It is pointed out that in the author's opinion, the main arguments in favor of the formation of the phenomenology of legal (constitutional) person are the following:

A) the significant impact of the process of socio-political transformations, during the implementation of which there is a change in attitudes to the role of constitutional values, and above all, the Constitution of Ukraine in the life of each individual, society, state, actualizing the formation of "person – personality" (axiological factor);

B) transformational change of paradigms of knowledge in constitutional law to transform the subject of constitutional law under the influence of dominant global trends of humanization and humanization of law in general, and constitutional law in particular, which is based on the formation of active and highly motivated "person – personality" (epistemological factor);

C) expansion of the methodology of legal science in general and constitutional law, in particular, through the use of methodological resources and tools not only in biology, genetics, cybernetics, physics, chemistry, etc. natural sciences, but also the philosophy of law, philosophy of the constitution and legal anthropology, which determines the existence and use in constitutional law of the phenomenology of "person – personality" (methodological factor);

D) the use of the integral concept of "person – personality" as a basic constitutional and legal concept, which embodies and embodies a complex dialectical-transformational, cognitive-connotative nature of the combination of biological and spiritual, rational and subjective, meaningful and positive forms of legal freedom (natural and positive law) (integrative factor);

E) creation, recognition and use of the concept according to which, modern knowledge of legal (constitutional) person in the science and practice of constitutional law is located in two planes – worldview and praxeological, which actualizes and objectifies the issue of personality in law in general, and constitutional rights, in particular (doctrinal-praxeological factor);

F) recognition that the principles of the constitutional and legal status of person and citizen, through the recognition of the individual with the appropriate cadastre of rights, freedoms and responsibilities, as a fundamental social characteristic and as the appropriate "subject center" in complex status relations between person, society and the state, not only legitimize the basic boundaries, framework and forms of legal behavior of personality in society and the state, personify the interests of various social strata of society, but also actually act as a normative identifier of the legitimacy of the Constitution (normative-legitimate factor);

G) the study of the relationship between the actual and legal status of the individual can act as a determinant for the adoption of a new Constitution or reform of the existing in the context of development and improvement (detail, specification) of the constitutional and legal status of person and citizen (prognostic factor);

H) praxeological significance of the constitutional and legal status of person and citizen is that brings theoretical studies of personality in the context of its complex characteristics " person – personality – citizen" to understand the vector of practical implementation of constitutional ideas and acts as a powerful normative-functional means of intersubjective communication dialogue between individuals, as well as a motivational stimulus for dialogue between person and the state (praxeological and motivational factor).

The instrumental-institutional aspects of ensuring the legal status of a person, personality and citizen in the contextualization of the disclosure of the role of the legal policy of the state in ensuring the constitutional and legal status of a person (personality) and a citizen are determined; conducted a systematic analysis of topical issues of normative design of the legal status of person and citizen in the constitutional law of Ukraine; identification and study of the influence of the phenomenology of generations of human rights on the constitutional and legal status of person and citizen; disclosure of the perspective and initiating role of international legal standards of human rights in the formation and stabilization of the legal status of person and citizen; systematic study of the problems of phenomenology of municipal human rights (personality) and its teleological influence on the improvement of the constitutional and legal status of person and citizen.

Based on the latter factor, the author proposed the definition of *municipal human rights (individual, resident member of the territorial community)*, which should be understood as a set of subjective human capabilities that arise within the territorial community in local government and the functioning of public self-government (municipal) and aimed at meeting the aspirations, needs, interests of its members, in accordance with their existential guidelines, carried out during the human life cycle and implemented through the use of its constitutional status, through local interpretation of constitutional rights, freedoms and responsibilities, as well as by forming on their basis interpretation of

an independent block of rights, freedoms and responsibilities associated with the existence, functioning and activities of person in a local democracy.

Municipal human rights have been proven to actualize, objectify, contextualize and reflect on its constitutional status through creative interpretation and complementarity of constitutional rights, freedoms and responsibilities. They not only contribute to the fact that the constitutional and legal status becomes more real and humane, reviving it with praxeological guidelines in the context of people's life cycle, but also significantly complement it by increasing the motivation and social activity of residents of local communities with new opportunities. appear in the conditions of creative development of everyday life.

The conducted systematic analysis of instrumental-institutional aspects of ensuring the profile legal status allowed to determine, highlight and systematize the fundamental role of the legal policy of the state in its support and provision, topical issues of its rule-making in the constitutional law of Ukraine; parameters of the influence of the phenomenology of generations of human rights on the formation of the profile status, perspective and initiating role of international legal standards of human rights in its formation and stabilization, as well as teleological influence of the phenomenology of municipal human rights (personality) on its improvement.

Dynamic aspects of perspective development of the legal status of a person, personality and citizen have been established and studied through the definition of natural law guidelines as a source of permanent development of the constitutional and legal status of a person (personality) and a citizen; study of the phenomenologies of anthropologisation and anthropocentrism in constitutional law as fundamental trends in the development and improvement of the constitutional and legal status of person, personality and citizen, as well as their extrapolation to identify factors contributing to improving and expanding the legal status of globalization and determining its impact on directions of improvement and expansion of such legal status.

It is argued that with the development of humanity and state-organized society in the context of globalization, the needs, interests, demands, life aspirations of people are significantly influenced by globalization processes – they, on the one hand, become not

only more diverse, diverse, subtle, sophisticated, but and, on the other hand, sometimes concern not the most vital spheres of human life, ie those that threaten the physical existence of man or his well-being. At the heart of such changes are primarily the guidelines of natural law, as well as the phenomenology of anthropologisation and anthropocentrism, which are manifested and enshrined in constitutional law. At the same time, it should be noted that such needs of people are gradually shifting to the spiritual sphere, where the issues of human self-perfection, his physical and spiritual growth are solved, which is extremely important for modern man.

At the same time, the legal status of a person and a citizen established by a particular state is not a static category – it has a fairly high dynamic potential, so it responds quite actively to globalization processes aimed at changing humanistic and humanitarian priorities of statehood and the international community by modernizing, improving and expanding it. The emergence and formation of the main directions of improvement and expansion of the profile legal status in the context of globalization is determined by the priority of human and civil rights and freedoms over state rights and human rights phenomenology as the most important area for international cooperation within their international community, factors of modern development of democratic rule of law and the existence and functioning of the international community of states in the era of globalization.

Key words: globalization, legal globalization, constitutional law, human rights, person, personality, citizen, legal status, legal understanding, legal socialization, legal policy of the state, local self-government, municipal human rights, natural law, anthropologization and anthropocentrism in law.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Індивідуальна монографія

1. Кофман Б. Я. Роль конституційного права в забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації: питання теорії та практики : монографія/ Інститут законодавства Верховної Ради України/ За ред. М.О. Баймуратова. К.: Вид-во «Людмила», 2019. 355 с.

*Статті у періодичних наукових фахових виданнях України
з юридичних наук*

1. Кофман Б.Я. Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів /М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2013. № 5. С. 63-76.
2. Кофман Б. Я. Людина і право: до онтології питання про термінологічне забезпечення. *Держава і право*. 2016. Вип. 72. С. 69-97.
3. Кофман Б.Я. Праворозуміння як основний фактор комунікаційної взаємодії людини з правом. *Держава і право*. 2017. Вип. 75. С.101-124.
4. Kofman B. Sociological aspect of innovative development perspectives of higher education in ukraine/ В. Kofman, I. Kurovska, I. Yakaitis. *Наука і освіта*. 2018. № 2. С. 118-124. (Web of Science Core Collection).
5. Кофман Б.Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. *Держава і право*. 2019. Вип. 83. С.118-136.
6. Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 36-43.
7. Кофман Б.Я. Характеристика поняття «людина» з позицій конституційного права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 29-38.
8. Кофман Б. Я. Принципи інституту громадянства в конституційному праві держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 31-36.
9. Кофман Б.Я. Покоління прав людини та їх вплив на становлення та трансформацію конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 29-37.
10. Кофман Б.Я. Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 64-71.

11. Кофман Б.Я. Фактори, що сприяють удосконаленню та розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 6-20

12. Кофман Б.Я. Основні напрями вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 46-59.

13. Кофман Б.Я. Роль міжнародних правових стандартів прав людини у формуванні правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 109-114.

14. Кофман Б.Я. Терміносистема «правовий статус людини (особистості) і громадянина»: теоретичні та праксеологічні підходи до визначення змістового навантаження. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 178-186.

15. Кофман Б.Я. Актуальні питання нормопроєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України: до формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 5-16.

16. Кофман Б.Я. Антропологізація та антропоцентризм в конституційному праві як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 127-134.

17. Кофман Б.Я. Настанови природного права як джерело перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 60-78.

Статті у наукових періодичних виданнях зарубіжних держав з юридичних наук

1. Kofman B. The rule of law and international obligations as the leading approaches in maintenance of international peace and security/ B. Kofman, I. Kurovska (2018). In: Strelkowski W. (eds) *Sustainable leadership for entrepreneurs and academics*.

Springer Proceedinds in Busines and Economics. 2018. P. 151-162. (Web of Science Core Collection, Springer).

2. Kofman B. Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security/ I. Kurovska, B. Kofman, A. Semenova (2019). In: Strielkowski W. (eds) *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics, ESAL2018*. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2019. P. 511-519. (Web of Science Core Collection, Springer).

3. Кофман Б.Я. Характеристика поняття «особистість» з позицій конституційного права // *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. 2019.Vol. 6. Iss. 3. P. 29-37.

4. Kofman B. Migration cultures and their outcomes for national security/ I. Gryshova, B. Kofman, O. Petrenco. *Journal security and sustainability issues*. 2019. March. Vol. 8. Number 3 (18). P. 521-530. (Scopus).

5. Кофман Б.Я. Конституційне право в умовах правової глобалізації: параметральні засади розвитку і вдосконалення. *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. 2020.Vol. 7. Iss. 2. P. 138-144.

6. Кофман Б.Я. Правова політика держави у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина: методологічний та технологічний аспекти. *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. Vol. 7. 2020. Iss. 3. P. 88-97.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти: наочно-об'єктна і суб'єктно-номенологічна характеристики. «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики»: Зб. тез наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Маріуполь, 15 березня 2013 р.) /За ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2013. С. 3-12.

2. Кофман Б. Я. Конституція України та міжнародні виборчі стандарти. «Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики». – Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2015. С.207-212.

3. Кофман Б. Я. Формування та становлення національної моделі місцевого самоврядування в умовах децентралізації публічної влади в Україні. *«Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання»*. – Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2015. С.105-108.

4. Кофман Б. Я. До розуміння правової соціалізації особистості. *«Модернізація правових інститутів: вимоги часу»*. – Київ: АртЕк, 2016. С. 71-77.

5. Кофман Б.Я. Роль міжнародних виборчих стандартів у захисті засад конституційного ладу України / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *«Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів»*: Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 травня 2016 року, м. Київ). – К.: Вид. дім «Стилос», 2016. С. 78-83.

6. Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти і виборче законодавство України / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *«Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України»*: Тези доповідей Міжнар. наукової конференції (22-23 червня 2017 року, м. Київ). – К., 2017. С. 16-20.

7. Кофман Б.Я. Особливості реалізації правового положення людини в місцевому самоврядуванні. *«Муніципальна реформа в контексті Євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості»*: Тези доповідей Другої щорічної науково-практичної конференції (м. Київ, 6 грудня 2018 р.). – К.: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2018. С. 81-84.

8. Кофман Б. Я. Роль органів публічної влади в захисті прав і свобод людини і громадянина в Україні: питання теорії. *«Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні»*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. – Маріуполь: МДУ, 2019. С. 431-434.

9. Кофман Б. Актуальні питання правової соціалізації. *Zbior artykulow naukowych recenzowanych. (1) Z 40. Zbior artykulow naukowych z Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracownikow naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z panstw obszaru bylego Związku Radzieckiego oraz bylej Jugoslawii. (28.02.2019)*. – Warszawa, 2019. Str. 51-54.

10. Кофман Б.Я. Місцеве самоврядування і правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина. *«Муніципальна реформа в контексті Євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості»*: Тези доповідей Третьої щорічної науково-практичної конференції (м. Київ, 6 грудня 2019 р.). – К.: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2019. С. 203-207.

11. Кофман Б. Муніципальні права людини та їх роль у вдосконаленні конституційно-правового статусу людини і громадянина. *«Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні»*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. М. Микієвича, проф. О. Сушинського, доц. Р. Бедрія. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 95-103.

12. Кофман Б.Я. Правова політика держави у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина і місцеве самоврядування. *«Конституційні принципи місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС»*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2020 року, м. Харків). – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2020. С. 117-122.

***Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертаційного дослідження***

1. Кофман Б.Я. Международные избирательные стандарты: дефинитивное определение и структурная характеристика // *Михайло Баймуратов: право як буття вченого*. Збірник наукових праць до 55-річчя професора М.О. Баймуратова/ Упорядник та відп. ред. Ю.О. Волошин. – К.: Логос. 2009. С. 334-347.

2. Кофман Б. Я. *Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України* /М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман ; за наук. ред. д. ю. н., проф. Ю. О. Волошина. – Суми: Університетська книга. 2012. 230 с.

3. Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти: онтологія, гносеологія та аксіологія: поняття та розуміння // *Інтеграційне право в умовах глобалізаційних*

процесів: концептуальні та методологічні підходи (до 60-річчя зав. каф. конс., адмін. та міжнар. права Маріупольського держ. ун-ту, д. ю. н., проф., акад. Української акад. наук, Заслуж. діяча науки і техніки України М. О. Баймуратова) / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман / За ред. д. ю. н., проф., Заслуж. юриста України Ю. О. Волошина. – Одеса: Фенікс. 2015. С. 216-245.

4. Кофман Б.Я. Місцеве самоврядування і територіальна громада: на перехресті впливу конституційного та міжнародного правопорядків/ М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман // *Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського: моногр. / авт. кол. ; за ред. В. М. Репецького та В. В. Гутника.* – Львів; Одеса: Фенікс. 2017. С. 152-179.

5. Кофман Б.Я. *Європа регіонів: транскордонне співробітництво. Коментар Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями* / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, С. А. Панасюк. – Одеса: Фенікс. 2017. 206 с.

6. Кофман Б.Я. Людський розвиток у рамках місцевого самоврядування: до визначення правової парадигми. *Вісник Центральної виборчої комісії.* 2017. № 35. С.54-59.

7. Кофман Б. *Європейська хартія локальної демократії від «А до Я» (Науково-практичний коментар Європейської хартії місцевого самоврядування)*/ М. Баймуратов, Б. Кофман, С. Панасюк. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2017. 274 с.

8. Кофман Б.Я. *Безпека інформаційних систем. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року: науково-практичний коментар* /Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Старинець О. Г. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2019. 231 с.

The list of publications

Publications in which the main scientific results of the dissertation are published

Individual monograph

1. Kofman B. Y. The role of constitutional law in ensuring the legal status of person, personality and citizen in the context of globalization: issues of theory and practice: a

monograph / Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine / Ed. M.O. Baimuratov. K.: Lyudmila Publishing House, 2019. 355 p.

Articles in periodicals in legal sciences

1. Kofman B.Y. The problem of formation of a unified system of international election standards / M. O. Baimuratov, B. Y. Kofman. *Law of Ukraine*. 2013. № 5. pp. 63–76.

2. Kofman B. Y. Person and law: to the ontology of the question of terminological support. *State and law*. 2016. Vip. 72. pp. 69-97.

3. Kofman B.Y. Legal understanding as the person factor of human communication with law. *State and law*. 2017. Vip. 75. P.101-124.

4. Kofman B. Sociological aspect of innovative development perspectives of higher education in Ukraine / B. Kofman, I. Kurovska, I. Yakaitis. *Science and education*. 2018. № 2. pp. 118–244. (Web of Science Core Collection).

5. Kofman B.Y. Legal socialization as a basis for the realization of the legal status of person and citizen in local self-government. *State and law*. 2019. Vip. 83. P.118-136.

6. Kofman B. Y. The legal status of person and citizen and the legal status of the personality in the development of civil society: the question of transformation. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2019. № 1. pp. 36-43.

7. Kofman B.Y. Characteristics of the concept of "person" from the standpoint of constitutional law. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2019. № 3. pp. 29–38.

8. Kofman B. Y. Principles of the institution of citizenship in the constitutional law of the state. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2019. № 4. pp. 31–36.

9. Kofman B.Y. Generation of human rights and their impact on the formation and transformation of the constitutional and legal status of person and citizen. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2019. № 5. pp. 29-37.

10. Kofman B.Y. Municipal human rights (personality) as a factor in improving the constitutional and legal status of person and citizen. *Journal of Kyiv University of Law*. 2019. № 2. P.64-71.

11. Kofman B.Y. Factors contributing to the improvement and expansion of the legal status of person, personality and citizen in the context of globalization. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2019. № 6. pp. 6-20.

12. Kofman B.Y. The main directions of improving and expanding the legal status of person, personality and citizen in the context of globalization. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. № 1. pp. 46-59.

13. Kofman B.Y. The role of international legal standards of human rights in shaping the legal status of person and citizen. *Journal of Kyiv University of Law*. 2020. № 1. pp. 109-114.

14. Kofman B.Y. Terminological system "legal status of a person and citizen": theoretical and praxeological approaches to determining the content load. *Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 22. pp. 178-186.

15. Kofman B.Y. Topical issues of normative design of the legal status of a person and citizen in the constitutional law of Ukraine: to the formation of the paradigm of procedural and stage support. *Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 23. pp. 5-16.

16. Kofman B.Y. Anthropologization and anthropocentrism in constitutional law as a fundamental trend in the development and improvement of the constitutional and legal status of person, personality and citizen. *Journal of Kyiv University of Law*. 2020. № 2. pp.127-134.

17. Kofman B.Y. Guidelines of natural law as a source of permanent development of the constitutional and legal status of person (personality) and citizen. *Law and society*. 2020. № 4. pp. 60-78.

Articles in academic journals of foreign countries

1. Kofman B. The rule of law and international obligations as the leading approaches in the maintenance of international peace and security / B. Kofman, I. Kurovska (2018). In: Strelkowski W. (eds) *Sustainable leadership for business and academics*. Springer Proceedings in Business and Economics. 2018. P. 151-162. (Web of Science Core Collection, Springer).

2. Kofman B. Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security / I. Kurovska, B. Kofman, A. Semenova (2019). In: Strielkowski W. (eds) *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics, ESAL2018*. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2019. P. 511-519. (Web of Science Core Collection, Springer).

3. Kofman B.Y. Characteristics of the concept of "personality" from the standpoint of constitutional law // *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. 2019. Vol. 6. Iss. 3. R. 29-37.

4. Kofman B. Migration cultures and their outcomes for national security / I. Gryshova, B. Kofman, O. Petrenco. *Journal security and sustainability issues*. 2019. March. Vol. 8. Number 3 (18). P. 521-530. (Scopus).

5. Kofman B.Y. Constitutional law in the context of legal globalization: parametric principles of development and improvement. *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and legal discourse)*. 2020. Vol. 7. Iss. 2. R. 138-144.

6. Kofman B.Y. Legal policy of the state in ensuring the constitutional and legal status of person and citizen: methodological and technological aspects. *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and legal discourse)*. Vol. 7. 2020. Iss. 3. R. 88-97.

Scientific works certifying the testing of theses results

1. Kofman B.Y. International election standards: visual-object and subject-nomenclature characteristics. *Modern development of state formation and law-making in Ukraine: problems of theory and practice*: Coll. thesis science. works II International. scientific-practical conf. students, graduate students and young scientists (Mariupol, March 15, 2013) / Ed. K. V. Balabanova. – Mariupol: Moscow State University, 2013. p.p. 3-12.

2. Kofman B.Y. The Constitution of Ukraine and international election standards. *Constitutional reform in Ukraine: a new stage and current challenges*. – K.: Institute of Legislation of Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. p.p. 207-212.
3. Kofman B.Y. Formation and formation of the national model of local self-government in the conditions of decentralization of public power in Ukraine. *Decentralization in Ukraine: legislative innovations and public hopes*. – K.: Institute of Legislation of Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. p.p. 105-108.
4. Kofman B.Y. To the understanding of legal socialization of the personality. *Modernization of legal institutions: the requirements of the time*. – K.: ArtEk. 2016. p.p. 71-77.
5. Kofman B.Y. The role of international electoral standards in the protection of the principles of the constitutional order of Ukraine / M. O. Baimuratov, B. Y. Kofman. *Electoral law of Ukraine in the context of European democratic standards: Abstracts of international reports. scientific-practical conf. (May 26-27, 2016, Kyiv)*. – K.: Publishing house «Stylus House». 2016. p.p. 78-83.
6. Kofman B.Y. International election standards and election legislation of Ukraine / M. O. Baimuratov, B. Y. Kofman. *Modern problems of electoral law and methodology of its teaching in higher educational institutions of Ukraine: Abstracts of reports International. scientific conference (June 22-23, 2017, Kyiv)*. – K. 2017. p.p. 16-20.
7. Kofman B.Y. Features of the implementation of the legal status of person in local government. *Municipal reform in the context of Ukraine's European integration: the position of government, academics, trade unions and the public: Abstracts of the Second Annual Scientific and Practical Conference (Kyiv, December 6, 2018)*. – K.: Publishing house "V.N.A. PRESS". 2018. p.p. 81-84.
8. Kofman B.Y. The role of public authorities in the protection of human rights and freedoms and citizen in Ukraine: questions of theory. *"Legal doctrine: international experience and practical implementation in Ukraine"*: mater. international scientific-practical Conf., Mariupol, May 22, 2019. – Mariupol: Mariupol State University. 2019. p.p. 431-434.

9. Kofman B. Current issues of legal socialization. *Collection of peer-reviewed scientific articles. (1) From the 40th collection of scientific articles from the International Scientific and Practical Conference (on-line) organized for academic staff of universities, science and research units and research units from the former Soviet Union and former Yugoslavia.* (2.28.2019). – Warsaw. 2019. p.p. 51-54.

10. Kofman B.Y. Local self-government and legal socialization as a basis for the realization of the legal status of person and citizen. *Municipal reform in the context of Ukraine's European integration: the position of government, scientists, trade unions and the public:* Abstracts of the Third Annual Scientific and Practical Conference (Kyiv, December 6, 2019). – K.: Publishing house "V.N.A. PRESS". 2019. p.p. 203-207.

11. Kofman B. Municipal human rights and their role in improving the constitutional and legal status of person and citizen. *International and European standards of local self-government: problems of implementation in Ukraine* [Text]: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (December 20, 2019, m Lviv) / for science. ed. prof. M. Mikievich, prof. O. Sushinsky, Assoc. R. Bedria. - Lviv: LRIDU NADU, 2020. p.p. 95-103.

12. Kofman B.Y. Legal policy of the state in ensuring the constitutional and legal status of person (personality) and citizen and local self-government. *Constitutional principles of local self-government and regional policy of the EU:* abstracts of reports of the international scientific-practical conference (April 24, 2020, Kharkiv). – Kharkiv: Kharkiv NU. V.N. Karazin. 2020. pp. 117-122.

***Publications that additionally reflect the scientific
results of dissertation research***

1. Kofman B.Y. International electoral standards: a definitive definition and structural characteristics // *Mikhail Baimuratov: law as a being of a scientist.* Collection of scientific works dedicated to the 55th anniversary of Professor M.O. Baimuratova / Compiler and resp. ed. Y.O. Voloshin. – K.: Logos, 2009. p.p. 334-347.

2. Kofman B.Y. *International election standards: legal nature, content and system characteristics, current issues of implementation in the legislation of Ukraine* / M. O.

Baimuratov, B. Y. Kofman; for science. ed. prof. Y. O. Voloshin. – Sumy: University Book, 2012. 230 p.

3. Kofman B.Y. International electoral standards: ontology, epistemology and axiology: concepts and understanding // *Integration law in the context of globalization processes: conceptual and methodological approaches* (to the 60-th anniversary of the head of the department constitutional, administrative and international law of Mariupol State University, Doctor of Law, Professor, Academician of the Ukrainian Academic Sciences, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine M.O. Baimuratova) / Ed. prof. Y. O. Voloshin / M. O. Baimuratov, B. Y. Kofman. – Odessa: Phoenix. 2015. p.p. 216-245.

4. Kofman B.Y. Local self-government and territorial community: at the crossroads of the influence of constitutional and international legal systems / M. O. Baimuratov, B. Y. Kofman // *Modern problems of international law. Liber Amicorum to the 60-th anniversary of prof. M.V. Buromensky: monograph. / author count ; for order. V.M. Repetsky and V.V. Gutnik.* – Lviv; Odessa: Phoenix. 2017. p.p. 152-179.

5. Kofman B.Y. *Europe of the regions: cross-border cooperation. Commentary on the European Framework Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities* / M. O. Baimuratov, B. Y. Kofman, S. A. Panasyuk. – Odessa: Phoenix. 2017. 206 p.

6. Kofman B.Y. Human development in the framework of local self-government: to determine the legal paradigm // *Bulletin of the Central Election Commission.* 2017. № 35. p.p. 54–59.

7. Kofman B. *European Charter of Local Democracy from "A to Z" (Scientific and practical commentary on the European Charter of Local Self-Government)* / M. Baimuratov, B. Kofman, S. Panasyuk. – K.: Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2017. 274 p.

8. Kofman B.Y. *Information systems security. Directive of the European Parliament and the Council (EU) 2016/1148 of July 6, 2016: scientific and practical commentary* / Baymuratov M. O., Kofman B. Y., Starynets O. G. – K.: Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2019. 231 p.

З М І С Т

Вступ.....	32
Розділ I. Теоретико-доктринальні питання комунікативної взаємодії людини і права.....	48
1.1. Визначення онтологічних аспектів забезпечення комунікативної взаємодії людини і права.....	48
1.2. Феноменологія праворозуміння як основний фактор забезпечення комунікативної взаємодії людини з правом.....	70
1.3. Правова соціалізація та її роль в реалізації правового статусу людини і громадянина.....	90
<i>Висновки до розділу I.....</i>	<i>105</i>
Розділ II. Актуальні питання забезпечення конституційним правом правового статусу людини, особистості і громадянина.....	108
2.1. Розвиток і вдосконалення конституційного права в умовах правової глобалізації.....	108
2.2. Терміносистема «правовий статус людини (особистості) і громадянина»: теоретико-доктринальні та практичні підходи до визначення змістового навантаження.....	119
2.3. Питання трансформації правового статусу людини і громадянина та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства.....	129

2.4. До визначення характеристики поняття «людина» у конституційному праві: теоретичні та практичні підходи..... 142

2.5. Характеристика поняття «особистість» у конституційному праві: доктринальні підходи до розуміння і визначення..... 155

2.6. Інститут громадянства в конституційному праві держави як феноменологічне явище та інститут державності..... 171

Висновки до розділу II..... 189

Розділ III. Забезпечення правового статусу людини, особистості і громадянина у світлі інструментально-інституційних аспектів..... 196

3.1. Правова політика держави та її роль у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина..... 196

3.2. Роль нормопроекування в конституційному праві України в удосконаленні правового статусу людини і громадянина..... 212

3.3. Феноменологія поколінь прав людини та її роль у розвитку і вдосконаленні конституційно-правового статусу людини і громадянина..... 225

3.4. Міжнародні правові стандарти прав людини та їх роль в формуванні та стабілізації правового статусу людини і громадянина..... 240

3.5. Вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина через застосування опорної феноменології муніципальних прав людини (особистості)..... 251

Висновки до розділу III..... 267

Розділ IV. Перспективи розвитку правового статусу людини, особистості і громадянина у їх динамічному вимірюванні..... 273

4.1. Проблематика перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в контекстуалізації настанов природного права.....	273
4.2. Використання феноменологій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположної тенденції розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина.....	285
4.3. До питання визначення факторів, що сприяють вдосконаленню та розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації.....	298
4.4. Визначення параметрів пливу глобалізації на формування основних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина.....	320
<i>Висновки до розділу VI.....</i>	342
Висновки.....	348
Список використаних джерел.....	365
Додатки.....	395

ВСТУП

Актуальність теми. Правова глобалізація, що охопила народи та їх держави, досить чітко та однозначно розставила пріоритети нормативно-правового розвитку людської цивілізації, серед яких права і свободи людини (особистості) і громадянина займають важливе місце та набувають свого магістрального значення у системі міжнародного універсального співробітництва держав. Більш того, саме вони – права і свободи, а також їх визнання, легалізація, захист, охорона, реалізація, гарантування з боку держави, – виступають конститууючою засадою правової демократичної державності, що є параметральною та визначальною ознаками сучасної соціально-демократичної держави та системи публічної влади, що складається та функціонує в її рамках.

Звичайно ж, не дивлячись на могутній регламентуючий і регулюючий потенціал прав і свобод людини на рівні міжнародного співтовариства держав, особливо в сфері міжнародної нормотворчості, діяльності міжнародних організацій

універсального, регіонального і субрегіонального рівнів, а також в сфері здійснення контролюючих функцій в сфері виконання міжнародно-правових зобов'язань держав в рамках підписаних ними міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів, – основну роль в становленні системи прав, свобод і обов'язків людини, особистості і громадянина відіграє національне конституційне право, яке, як єдина основоположна і профільююча галузь національного права і національного законодавства регулює найбільш важливі, фундаментальні відносини, що виникають між людиною (особистістю), соціумом і державою, вибудовуючи систему вертикально-горизонтальних та міжгоризонтальних комунікаційних поведінково-нормативних зв'язків, що формують конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина, який виступає ідентифікаційною ознакою відношення до неї держави. Тому, саме конституційне право, розвиток та вдосконалення його інститутів, – служать яскравим прикладом становлення, стабілізації, розвитку, перспективного вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а саме наведений статус, його об'єм, тенденції його розвитку, розширення і вдосконалення – наочно демонструє реальне положення людини (особистості) і громадянина в державі та її відношення до неї.

Отже, враховуючи на те, що саме права і свободи людини, особистості і громадянина, їх визнання, легалізація, захист, охорона, реалізація, гарантування з боку держави та міжнародного співтовариства держав виступають:

- мегаметою сучасного цивілізаційного розвитку;
- могутнім та основоположним трендом глобалізаційних процесів як таких, і правової глобалізації, – в пріоритетній особливості;
- телеологічною домінантою становлення і розвитку демократичної правової державності;
- основоположним індикатором щодо демократичного, правового і гуманістичного розвитку конкретної держави;
- метою повсякденної діяльності органів публічної влади держави;
- змістовним наповненням діяльності органів місцевого самоврядування як органів самостійного рівня публічної влади – публічної самоврядної

(муніципальної) влади в рамках місцевого самоврядування та в межах територіальної громади, – можна говорити про актуальність та своєчасність теми дисертаційного дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Необхідно наголосити на тому, що ідеї про права людини та взаємовідносини людини з правом вже давно стали серцевиною як правової, так й політичної теорії. І Т. Гоббс, і Дж. Локк, і Ж.-Ж. Руссо при розробці принципів суспільного договору однаковою мірою віддавали належне і політиці, і праву. Крім того, саме вони почали формувати як доктринальні засади, так і терміносистему, що обслуговувала вказані відносини.

Слід також акцентувати увагу на тому, що юридичне походження мають багато політологічних понять і термінів в сфері прав людини та її взаємовідносин з державою та правом, що така держава розробляє, легалізує чи санкціонує. Не є випадковим й те, що праці таких великих мислителів, як Н. Макіавеллі, І. Бентам, Г.В.Ф. Гегель, Б. Констан, є обов'язковими при вивченні курсів як теорії права, так і історії політичної думки. Значний вплив на розвиток школи природного права, що сформувалася наприкінці XVII і у XVIII ст. та лежить в основі сучасних демократичних уявлень про людину, її права та взаємовідносини людини з правом і державою, внесли праці Платона, Аристотеля, Цицерона, грецьких стоїків, Сенеки, Марка Аврелія, Фоми Аквінського, Т. Мора, Т. Кампанелли, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Бентама, А. Фергюсона та ін.

Різні аспекти проблематики прав людини і громадянина, й відповідно різні концептуальні підходи щодо їх доктринального тлумачення, дістали відображення в працях зарубіжних учених Р. Арона, І. Берліна, Л. Гобхауза, Г. Руджеро, Дж. Ролза, Е. Фаге, Ф. Фабриціуса. Правам людини в сучасних демократіях присвятили свої дослідження К. Болен, Р. Гастіл, Л. Даймонд, Р. Дарендорф, М. Поповіц, П. Пінейру та ін.

Серед вітчизняних дослідників – юристів і політологів, теорію і практику прав людини і громадянина розглядають у своїх працях В. Бабкін, М. Баймуратов, О. Батанов, В. Селіванов, В. Горбатенко, К. Жоль, І. Кресіна, С. Наумкіна, М. Орзіх, П. Рабінович, А. Сіленко, О. Скрипнюк, І. Яковюк та ін. Проблемам міжнародної

відповідальності держав за порушення прав людини присвятив монографію Л. Г. Гусейнов. Теоретичні питання, що стосуються прав людини і громадянина, розвитку конституціоналізму, розглядаються в працях зарубіжних учених К. Арановського, С. Барсукової, Р. Дворкіна, К. Гаджієва, Г. Лаутерпахта, Р. Лемкіна, О. Лукашевої, М. Марченка, В. Мілецького, С. Нуделя, В. Нерсесянца, В. Пугачова, О. Соловйова, В. Чиркіна та ін.

Разом з тим, незважаючи на солідний науковий масив досліджень профільного характеру, використання вже усталеної термінології, – проблематика доктринально-теоретичного і праксеологічного забезпечення взаємовідносин людини і права продовжує залишатись актуальною не тільки завдяки різним підходам до її понятійно-змістовного розуміння, а й активізації універсальних факторів, що пов'язані з правовою глобалізацією, що перманентно розвивається, та їх суттєвим впливом на конституційно-правовий статус людини, особистості і громадянина в сучасному соціумі та в умовах сучасної демократичної правової державності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах бюджетної теми «Конституціоналізм у державо- та правотворенні України: стан, проблеми та перспектив» (державний реєстраційний №0111U002227)» Інституту законодавства Верховної Ради України. Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Інституту законодавства Верховної Ради України протокол № 6 від 2.06.2014 року.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є концептуальне обґрунтування правового статусу людини, особистості і громадянина в конституційному праві, що здійснюється через визначення комплексу теоретичних і практичних засад становлення, розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в умовах глобалізації з використанням надбань сучасного конституційного права.

Досягнення поставленої мети базувалось на вирішенні конкретних **дослідницьких задач**, які визначаються в такій послідовності:

- розв'язати низку проблемних питань в наведеному контексті, дослідивши насамперед теоретичні питання супроводу комунікативної взаємодії людини і права,

– через розкриття онтологічних аспектів термінологічного забезпечення комунікативної взаємодії людини і права;

- дослідити феноменологію праворозуміння та його ролі, як основного фактору забезпечення комунікаційної взаємодії людини з правом;

- визначити роль правової соціалізації в реалізації правового статусу людини і громадянина в локальному соціумі в місцевому самоврядуванні, де людина здійснює свій життєвий цикл;

- визначити роль конституційного права у забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина, що у загальному розумінні уособлює відношення держави до фізичного суб'єкта права, який за допомогою правових норм виконує низку устояних та важливих рольових позицій в суспільстві (локальному і загальному) та державі;

- дослідити параметральні засади розвитку і вдосконалення конституційного права в умовах правової глобалізації;

- здійснити науковий аналіз теоретичних та праксеологічних підходів до визначення змістового навантаження терміносистеми «правовий статус людини (особистості) і громадянина»;

- дослідити трансформаційні зміни правового статусу людини і громадянина та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства;

- визначити теоретичні та практичні підходи до характеристики поняття «людина»;

- проаналізувати доктринальні підходи до характеристики поняття «особистість»;

- з'ясувати роль і значення інституту громадянства в конституційному праві держави як феноменологічного явища та інституту державності;

- дослідити інструментально-інституційні аспекти забезпечення правового статусу людини, особистості і громадянина через розкриття ролі правової політики держави у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина;

- аргументувати актуалізацію питання нормопроекування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України;

- визначити вплив феноменології поколінь прав людини на конституційно-правовий статус людини і громадянина;

- здійснити аналіз ролі міжнародних правових стандартів прав людини в формуванні та стабілізації правового статусу людини і громадянина;

- визначити проблематику муніципальних прав людини (особистості) як опорну у формуванні і вдосконаленні конституційно-правового статусу людини і громадянина;

- дослідити перспективи розвитку правового статусу людини, особистості і громадянина у їх динамічному вимірюванні через контекстуалізацію настанов природного права;

- дослідити доктринальну продуктивність використання феноменологій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположної тенденції розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина;

- розкрити динамічні аспекти перспективного розвитку правового статусу людини, особистості і громадянина через визначення факторів, що сприяють вдосконаленню та розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації;

- в наведеному вище контексті визначити вплив глобалізації на формування основних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення сучасним конституційним правом конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації.

Предметом дослідження виступає доктринальний і соціально-нормативний концепт конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина, що вирішується через забезпечення і гарантування реалізації її наведених рольових позицій та правових станів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації склала сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження, які націлені на об'єктивний аналіз досліджуваного предмета.

Дисертант керувався діалектичним методом наукового пізнання, який передбачає дослідження явищ і процесів в їх розвитку, взаємозв'язку і взаємозумовленості. Загальнонауковий діалектичний метод пізнання націлює на об'єктивність і всебічність дослідження. Метод діалектичної логіки дозволив визначити спільне і особливе в визначенні онтологічних аспектів забезпечення комунікативної взаємодії людини і права, дослідженні феноменології праворозуміння як основного фактору забезпечення комунікаційної взаємодії людини з правом, розкритті ролі правової соціалізації в реалізації правового статусу людини і громадянина (підрозділи 1.1; 1.2; 1.3), а також у визначенні теоретико-доктринальних та практичних підходів до визначення змістового навантаження терміносистеми «правовий статус людини (особистості) і громадянина» (підрозділ 2.2.). На основі загальнонаукових методів аналізу і синтезу виявлені характерні риси розвитку і вдосконалення конституційного права в умовах правової глобалізації (підрозділ 2.1), особливості правової політики держави та її роль у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а також роль нормопроєктування в конституційному праві України в удосконаленні правового статусу людини і громадянина (підрозділи 3.1; 3.2).

Для визначення опорних соціальних і нормативних імперативів дисертаційного дослідження, що містяться в актуальних питаннях забезпечення конституційним правом правового статусу людини, особистості і громадянина через визначення характеристик терміно-понять «людина», «особистість», «громадянин» саме у конституційному праві був застосований антропологічний підхід, який дозволив сформулювати положення про людинорозмірний і людиноцентристський вимір конституційно-правового регулювання у зазначеній сфері (підрозділи 2.3; 2.4; 2.5; 2.6; 4.2). На основі аксіологічного підходу в дисертації було обґрунтовано положення про права людини і конституційно-правовий статус людини, особистості і громадянина як конституційну цінність в умовах правової глобалізації і появи у

зв'язку з цим нових суспільних та нормативних пріоритетів (підрозділи 2.3; 4.1; 4.3; 4.4). Герменевтичний підхід позначився при тлумаченні конституційних норм стосовно розуміння міжнародних правових стандартів прав людини та їх ролі в формуванні та стабілізації правового статусу людини і громадянина, а також при дослідженні проблематики вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина через застосування опорної феноменології муніципальних прав людини (особистості) (підрозділи 3.4; 3.5).

Оскільки тематика дослідження пов'язана з юридичної компаративістикою, головним спеціально-юридичним методом дослідження є порівняльно-правовий метод, заснований на зіставленні конституційних положень про зміст та нормативне навантаження конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина у його параметральному, якісному і кількісному вимірюванні у національному конституційному та загальному міжнародному праві. Зміст відповідних положень при цьому порівнюється з аналогічним правовим матеріалом інших держав, що дозволяє не тільки глибше розкрити досягнення світового конституціоналізму і загального міжнародного права, а і показати на цьому фоні стан українського конституційного законодавства, визначити його особливості і міру відповідності світовим та європейським конституційним традиціям (підрозділи 3.4; 3.5; 4.2; 4.3).

Методи узагальнення, формалізації стали методологічною основою при опрацюванні доктринальних досліджень з питань трансформації правового статусу людини і громадянина та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства (підрозділ 2.2), визначення ролі феноменології поколінь прав людини у розвитку і вдосконаленні конституційно-правового статусу людини і громадянина (підрозділ 3.3) і дослідженні настанов природного права як фактору перманентного розвитку такого статусу (підрозділ 4.1).

Формально-логічні методи (дедукція та індукція,) дозволили сформулювати висновки щодо можливого використання в Україні досвіду зарубіжних країн, а також були застосовані при визначенні основних юридичних підходів до розкриття змістовного наповнення терміносистеми «конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина» (підрозділи 2.2; 4.3; 4.4). Використання історико-

правового методу дало змогу дослідити витoki становлення та розвиток наукової думки про права людини та формування їх методологічного, аксіологічного і доктринального супроводження і забезпечення через розробку феноменології «правовий статус» (підрозділи 1.1; 1.2; 2.2). Юридично-догматичний метод застосовувався для визначення підходів для аналізу прав і правового статусу людини (особистості) і громадянина як об'єкта конституційного регулювання (підрозділи 2.2; 2.3; 3.1) та формулювання авторських дефініцій понять «конституційна людина» і «муніципальні права людини (особистості, члена територіальної громади)» (розділи 2.5; 3.5). Функціональний метод сприяв вивченню діяльності органів публічної влади зарубіжних держав та судової практики національних судів і європейських судів стосовно захисту прав людини і конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в Україні та зарубіжних країнах (підрозділ 4.3).

Нормативно-правовою основою роботи стали положення Конституції України та конституцій зарубіжних країн, міжнародно-правових документів та актів національного законодавства з питань забезпечення прав людини, супроводження та забезпечення реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, матеріали судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вона є комплексним монографічним дослідженням, в якому вперше у вітчизняній науці проаналізовано теоретичні і практичні проблеми конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина, а також сформульовано пропозиції, що сприяють розвитку цієї фундаментальної галузі національного права, підвищенню ефективності виконання функцій і завдань органами публічної влади у сфері розробки, формування, розвитку і вдосконалення такого статусу. Його наукова новизна конкретизується у таких основних науково-теоретичних положеннях, узагальненнях, пропозиціях та рекомендаціях, що виносяться на захист:

уперше:

- застосовано дослідницьку парадигму щодо визначення правового статусу людини, особистості і громадянина в сучасному конституційному праві, що включає

відповідні доктринально-теоретичні блоки профільної спрямованості відносно: а) комунікативної взаємодії людини і права (*теоретичний блок*); б) ролі конституційного права у забезпеченні зазначеного правового статусу (*номенологічний блок*); в) інструментально-інституційних аспектів забезпечення такого правового статусу (*статично-функціональний блок*); г) динамічних аспектів перспективного розвитку правового статусу людини, особистості і громадянина (*динамічно-перспективний блок*);

- системно і комплексно досліджено актуальні теоретичні питання супроводу комунікативної взаємодії людини і права через розкриття онтологічних аспектів її термінологічного забезпечення, визначення ролі феномену праворозуміння як основного фактору її забезпечення і ролі правової соціалізації в реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні;

- системно визначено роль конституційного права у забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина завдяки дослідженню параметральних засад його розвитку і вдосконалення в умовах правової глобалізації, аналізу теоретичних та праксеологічних підходів до визначення змістового навантаження терміносистеми «правовий статус людини (особистості) і громадянина», обґрунтуванню і фіксації тенденцій трансформації профільного статусу та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства, визначенню характерологічних параметрів поняття «людина», «особистість», «громадянин» у конституційному праві;

- встановлено і аргументовано наявність системного комплексу інструментально-інституційних аспектів забезпечення правового статусу людини, особистості і громадянина через дослідження феноменології та ролі правової політики держави у його забезпеченні, розкриття актуальних питань його нормопроєктування в конституційному праві України, системний аналіз впливу феноменології поколінь прав людини, міжнародних правових стандартів прав людини на його формування та стабілізацію, а також визначення опорної ролі феноменології муніципальних прав людини (особистості) у його існуванні і вдосконаленні;

- визначено і досліджено динамічні аспекти перспективного розвитку правового статусу людини, особистості і громадянина через розкриття проблематики його перманентного розвитку в контекстуалізації настанов природного права, аналізу використання феноменологій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположної тенденції його перманентної динамізації, а також визначення факторів, що сприяють його розширенню та вдосконаленню в умовах впливу глобалізації;

- запропоновано авторську дефініцію *правової (конституційної) людини*, що ідентифікується через системний і комплексний соціально-нормативний вплив, який здійснюється: а) через зміну пріоритетів у визначенні об'єктів конституційно-правового регулювання; б) що безпосередньо впливає на трансформацію предмета конституційного права в сторону його гуманізації та гуманітаризації; в) коли в тріаді «людина – суспільство – держава», як об'єктному колі конституційного права, «людина-особистість» починає відігравати основоположне значення.

- визначено основні аргументи на користь формування феноменології правової (конституційної) людини, серед яких треба визначити аксіологічний, гносеологічний, методологічний, інтегративний, доктринально-праксеологічний, нормативно-легітимний, прогностичний і праксеологічно-мотиваційний фактори, що виникають в процесі формування «людина-особистості» в конституційно-правовій науці через трансформацію системи конституційних цінностей в процесі змін парадигм пізнання, виникнення нових інтегральних понять, розширення методології правової науки взагалі і конституційного права зокрема, за рахунок використання методологічних ресурсів і інструментарію не тільки біології, генетики, кібернетики, фізики, хімії та ін. природничих наук, а й філософії права, філософії конституції і правової антропології тощо;

- запропоновано визначення *муніципальних прав людини (особистості, жителя-члена територіальної громади)*, під якими слід розуміти сукупність суб'єктивних можливостей людини, що виникають в рамках територіальної громади в умовах місцевого самоврядування і функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади та скеровані на задоволення устремлінь, потреб, інтересів її

членів, згідно з їх екзистенційними настановами, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційного статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на основі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, що є пов'язаними з існуванням, функціонування та діяльністю людини в умовах локальної демократії;

- запропоновано процес системного виявлення та параметрального визначення факторів, що скеровані та сприяють вдосконаленню і розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації через виявлення гуманістичного потенціалу феноменологій самої глобалізації, правової глобалізації, глобалізації прав людини, а також управлінсько-діяльнісних настанов функціонального та облігаторного характеру, що витікають з сформованих відповідних тенденцій універсального рівня – конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав, зростання договірних засад в сучасному національному конституційному праві держав та в міжнародному публічному праві, виконання державами-учасниками (сторонами) міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів в сфері прав і свобод людини своїх міжнародно-правових зобов'язань в рамках виконання наведених договорів, виникнення нових правових феноменів в сфері міжнародного захисту прав людини («права негромадян», міжнародних правових стандартів в сфері прав людини, появи наявність «перекосу» з індивідуальних прав людини в її колективні права, наявність та розширення «поколінь прав людини» тощо;

удосконалено:

- розуміння процесуального ланцюжка, що відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини – на думку автора окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне,

групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння»;

- положення, відповідно до якого праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, а правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причино-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта усвідомлення і засвоєння всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається його успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння);

- положення, що в рамках правової соціалізації, яка базується на правовій активності людини, проходять складні і суперечливі процеси реалізації нею свого конституційно-правового і загального правового статусу саме на рівні місцевого самоврядування і в межах територіальної громади;

- положення, що процеси функціонування і розвитку конституційного права в період глобалізації базуються на його процесах колаборації з загальним міжнародним правом, що об'єктивують, актуалізують, контекстуалізують і викликають системну і комплексну інтенсифікацію процесів взаємодії, взаємного впливу, детермінації, конвергенції та синергізації національних і міжнародної правових систем, – але, насамперед, національного конституційного права і загального міжнародного (міжнародного публічного і міжнародного приватного) права;

дістали подальшого розвитку:

- положення, що дослідження параметральних засад розвитку і вдосконалення конституційного права як основоположної галузі системи національного права і системи національного законодавства в умовах правової глобалізації доводить існування низки факторів-взаємозв'язків, що обумовлюють генетичні комунікації між національним конституційним і загальним міжнародним правом, що впливають

на посилений розвиток і вдосконалення цих двох на перший погляд автономних правових систем, причому такі процеси носять об'єктивний характер;

- положення, що основоположні тенденції конституціоналізації та інтернаціоналізації детермінують та формують системні зв'язки синергетичної та герменевтичної властивості, що виникають між національним конституційним та загальним міжнародним правом, бо саме наведені тенденції викликають до життя формування та виникнення нового соціального конструкту у вигляді глобальної правової системи, – в основі якої лежить конституційне право держав та загальне міжнародне право, елементами якої сьогодні виступають «міжнародне конституційне право», «інтеграційне право» тощо;

- положення, що розуміння правового статусу людини (особистості, громадянина), як сукупності її прав, свобод і обов'язків, а також того, що правовий статус виступає центром і ядром правового становища може розглядатись як ідеальна модель юридичної конструкції правового статусу і правового становища людини (особистості, громадянина), бо вона є доктринально, процесуально, технологічно, праксеологічно, аксіологічно, конотаційно, наративно аргументованою, забезпеченою і потенційно реалізованою в контекстуалізації наявності генетичного зв'язку між наведеними поняттями-категоріями і найважливішими терміносистемами сучасного правознавства;

- положення, що елементний склад правового становища людини (особистості, громадянина) в межах системи правових координат, виступає всього лише предикатом та елементно-забезпечувальною системою для формування, існування, функціонування, розвитку і вдосконалення правового статусу людини (особистості, громадянина).

Отже, у дисертації розроблено і обгрунтовано низку положень, які характеризуються науковою новизною, мають важливе теоретичне і прикладне значення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані теоретичні узагальнення, пропозиції та висновки можуть бути використані під час проведення конституційної і муніципальної реформ в Україні і

реформування системи державного регулювання конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а саме:

- у науково-дослідній діяльності – для подальшого теоретичного узагальнення, вироблення пропозицій та висновків стосовно конституційно-правової доктрини, вдосконалення конституційного і галузевого законодавства, формування методологічної основи і теоретичного підґрунтя досліджень процесів розвитку і вдосконалення профільного конституційного статусу в умовах правової глобалізації;

- у нормопроектній (нормування, нормативізація) і законодавчій діяльності – для вдосконалення нормопроектування в сфері конституційного та галузевого законодавства в контекстуалізації розвитку і вдосконалення системного комплексу прав, свобод і обов'язків людини, а також прийняття нових законодавчих актів, внесення змін у вже існуючі законодавчі акти відповідно до потреб соціального розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина;

- у навчальному процесі – для підготовки загальних лекційних курсів і спецкурсів, підручників, робочих програм і навчально-методичних матеріалів із конституційного права України, муніципального права України, порівняльного конституційного права, порівняльного муніципального права, міжнародного публічного права, міжнародного приватного права, міжнародного права прав людини;

- у правовиховній роботі – для налагодження системної і телеологічно спрямованої діяльності з формування відповідної правосвідомості щодо конституційної цінності прав, свобод і обов'язків людини, конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина і роз'яснення серед широких верств населення значення наведених феноменів та конституційно-правових інститутів для розвитку демократичної правової державності і прогресивного розвитку людства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень дисертанта. У джерелах, де автор виступає співавтором або членом авторського

колективу, йому належить розробка концептуальних засад і окремих аспектів досліджуваної проблематики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження було оприлюднено на Міжнародних та Всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» /ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених) (м. Маріуполь, 15 березня 2013 р.); «Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів» (м. Київ, 26-27 травня 2016 р.); «Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України» (м. Київ, 22-23 червня 2017 р.); «Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні» (м. Маріуполь, 22 травня 2019 р.); Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii (Warszawa, 28.02.2019); «Конституційні принципи місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС» (м. Харків, 24 квітня 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики» (м. Київ, 2015 р.); «Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання» (м. Київ, 2015 р.); «Модернізація правових інститутів: вимоги часу» (м. Київ, 2016 р.); Другій щорічній науково-практичній конференції «Муніципальна реформа в контексті Євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості» (м. Київ, 6 грудня 2018 р.); Третій щорічній науково-практичній конференції «Муніципальна реформа в контексті Євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості» (м. Київ, 6 грудня 2019 р.); «Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні» (20 грудня 2019 р., м. Львів).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у індивідуальній монографії, 23 наукових статтях, 17 з яких опубліковано у вітчизняних періодичних наукових фахових виданнях (в тому числі і тих, що

входять до міжнародних наукометричних баз даних) та 6 статтях в іноземних наукових періодичних виданнях фахового профілю (в тому числі 4 Web of Science Core Collection, Springer та Scopus), а також у 8 статтях в інших наукових виданнях (колективних монографіях, науково-практичних коментарях) та 12 тезах доповідей та повідомлень на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, логічно об'єднаних у вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 401 сторінку, з них основного тексту 373 сторінки. Список використаних джерел і літератури налічує 320 найменувань і займає 29 сторінок.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПИТАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ І ПРАВА

1.1. Визначення онтологічних аспектів забезпечення комунікативної взаємодії людини і права

Протягом багатьох століть людство формує для себе відповідні правила поведінки, створюючи певні правові норми, що спрямовані на регулювання найважливіших суспільних відносин. Конкретним проявом цього є зародження юридичної мови, спочатку покликаної передавати інформацію, необхідну для з'ясування, а потім й вирішення тих чи інших конфліктних ситуацій.

В останні десятиліття феномен юридичної мови став залучати до себе особливо пильну увагу. Тут є декілька причин. По-перше, у зв'язку з впровадженням нової правової політики держави, що спрямована на побудову національної системи законодавства, яка базується на загальнодемократичних і загальнолюдських цінностях (стратегічно-аксіологічний аспект. – Авт.). По-друге, у зв'язку з використанням численних новацій в області тактики і техніки нормопроекування і побудови закону, збільшенням нормативного масиву, в вітчизняному законотворчості істотно зросло значення форми і змісту юридичного тексту (тактико-технологічний аспект. – Авт.). По-третє, у зв'язку з тенденцією правової глобалізації, в основі якої лежить розповсюдження згаданих вище загальнодемократичних і загальнолюдських цінностей та запозичення їх національними правовими системами (глобально-нормативний аспект. – Авт.).

У сучасній Україні особливо відчутні зміни відбулися в конституційному законодавстві, тексти нормативних актів якого, включаючи Конституцію держави 1996 року [1], завжди були не тільки найбільш узагальненими та містили велику долю декларативності, а й найбільш юридично і лексично складними. Дані обставини є наслідком докорінної зміни основних постулатів українського конституційного права.

Але існують й інші обставини, що актуалізують термінологічну проблематику конституційного права. Насамперед, це входження України в міжнародну спільноту суверенних демократичних держав в якості самостійного суб'єкту міжнародного права і міжнародних відносин, а також її євроатлантичні намагання, включаючи й підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 2014 року [2].

Отже, притаманні сучасному конституційно-правовому регулюванню демократичних держав засади індивідуальної свободи особистості, дотримання прав людини і громадянина, юридичної рівності всіх суб'єктів права перед законом, нормативного обмеження необґрунтованого державного втручання в приватні справи, диспозитивності та судового захисту конституційних прав тощо – різко

підвищили соціальну і нормативну цінність конституційно-правового регулювання в Україні і розширили сферу його застосування, причому, як в процесі формування правової держави, так й в процесі становлення, інституціоналізації і розвитку громадянського суспільства. Все це детермінувало появу не тільки нової правової термінології, а й виникнення у неї нового етимологічного змісту та семантичного навантаження.

Своєю чергою, початок проведення конституційної реформи, та обумовленої нею адміністративної та муніципальної реформ, початок законопроектних робіт з внесення змін та доповнень до Конституції України з питань децентралізації, внесення доповнень в Конституцію України з питань судової реформи та реформи прокуратури і розвиток усього нормативного простору з'явилися каталізатором проведення детального аналізу мовних особливостей конституційно-правових текстів, виявлення і вирішення проблем, пов'язаних із законодавчим оформленням правових норм. Саме тому в даний час дослідження мови закону як основного джерела конституційного права представляє особливу значимість та функціонально-прикладну важливість.

Основним, найбільш інформативним компонентом тезаурусу конституційно-правового нормативного простору є юридична термінологія. Кожен юридичний термін в законодавчому тексті виконує певну функцію, спрямовану на найбільш влучний вислів відповідного поняття. Причому, грамотність вживання юридичної термінології в контексті кожного нормативно-правового акту є не тільки основою високої якості закону, стабільності його існування, а й запорукою його ефективності – настання відповідних позитивних змін в соціумі і державі.

Все вищевикладене обумовлює вибір конституційного права як галузі, законодавчі акти якої підлягають дослідженню, і юридичної термінології як основного елемента аналізу текстів профільних законів. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність проведення комплексного просторово-часового дослідження конституційно-правового термінологічного поля, що дозволяє виявити витoki формування сучасної конституційної термінологічної системи, а також приділення

особливої уваги аналізу проблем функціонування юридичної термінології в чинному конституційному законодавстві України.

Слід зазначити, що незважаючи на наявні роботи вчених, до цих пір є відсутнім не тільки єдине визначення поняття «юридичний термін», але й немає однозначного підходу до виділення вимог, які повинні пред'являтися до юридичної термінології в законодавчому тексті. Існуючі дослідження проблем формування і функціонування юридичної терміносистеми мають в основному спектральний характер, при цьому в них не акцентовано увагу на конституційно-правовому термінологічному полі, що фактично, враховуючи особливий характер галузі конституційного права як єдиної фундаментальної галузі національного права і національного законодавства, відіграє міжгалузеву роль.

Одним з найважливіших питань конституційного права держави є питання про взаємовідносини людини і права, що носять складний, комплексний та одночасно суперечливий характер. Звідсіля актуалізується та об'єктивується проблематика термінологічного забезпечення таких відносин, бо від чіткого термінологічного визначення як суб'єктного так й об'єктного їх складу, а також змісту таких відносин – знання про найбільш важливі соціально-правові відносини можуть бути недостовірними та носити як алогічний, так й неправовий характер.

Необхідно зазначити, що об'єктивно ідеї про права людини та взаємовідносини людини з правом вже давно стали серцевиною як правової, так й політичної теорії. І Т. Гоббс, і Дж. Локк, і Ж.-Ж. Руссо при розробці принципів суспільного договору однаковою мірою віддавали належне і політиці, і праву. Крім того, саме вони почали формувати терміносистему, що обслуговувала вказані відносини.

Слід також акцентувати увагу на тому, що юридичне походження мають багато політологічних понять і термінів в сфері прав людини та її взаємовідносин з державою та правом, що така держава розробляє, легалізує чи санкціонує. Не випадково й те, що праці таких великих мислителів, як Н. Макіавеллі, І. Бентам, Г.В.Ф. Гегель, Б. Констан, є обов'язковими при вивченні курсів як теорії права, так і історії політичної думки. Значний вплив на розвиток школи природного права, що

сформувалася наприкінці XVII і у XVIII ст. та лежить в основі сучасних демократичних уявлень про людину, її права та взаємовідносини людини з правом і державою, внесли праці Платона, Аристотеля, Цицерона, грецьких стоїків, Сенеки, Марка Аврелія, Фоми Аквінського, Т. Мора, Т. Кампанелли, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Бентама, А. Фергюсона та ін. Всі наведені представники науки користувались відповідними термінами, формуючи відповідний термінологічний масив профільного характеру.

Різні аспекти проблематики прав людини і громадянина, й відповідно різні термінологічні підходи щодо їх доктринального тлумачення, дістали відображення в працях зарубіжних учених Р. Арона, І. Берліна, Л. Гобхауза, Г. Руджеро, Дж. Ролза, Е. Фаге, Ф. Фабриціуса. Правам людини в сучасних демократіях присвятили свої дослідження К. Болен, Р. Гастіл, Л. Даймонд, Р. Дарендорф, М. Поповіц, П. Пінейру та ін.

Серед вітчизняних дослідників – юристів і політологів, теорію і практику прав людини і громадянина розглядають у своїх працях В. Бабкін, М. Баймуратов, О. Батанов, В. Селіванов, В. Горбатенко, К. Жоль, І. Кресіна, С. Наумкіна, М. Орзіх, П. Рабінович, А. Сіленко, О. Скрипнюк, І. Яковюк та ін. Проблемам міжнародної відповідальності держав за порушення прав людини присвятив монографію Л. Г. Гусейнов. Теоретичні питання, що стосуються прав людини і громадянина, розвитку конституціоналізму, розглядаються в працях зарубіжних учених К. Арановського, С. Барсукової, Р. Дворкіна, К. Гаджієва, Г. Лаутерпахта, Р. Лемкіна, О. Лукашевої, М. Марченка, В. Мілецького, С. Нуделя, В. Нерсесянца, В. Пугачова, О. Соловйова, В. Чиркіна та ін.

Разом з тим, незважаючи на солідний науковий масив досліджень профільного характеру, використання вже усталеної термінології проблематика термінологічного забезпечення взаємовідносин людини і права продовжує залишатись актуальною саме завдяки різному понятійно-змістовному розумінню.

Поглиблене і всебічне вивчення будь-якого феномена, особливо в області людинознавства, неможливо без залучення знань з інших суміжних дисциплін, що дозволяють створити цілісне уявлення про той чи інший феномен, притаманний

людині чи такий, що її характеризує. Такий шлях цілком закономірний, але ускладнює створення цілісної теорії про феномен, приводить з часом до довільного тлумачення його сутності, синонімічного вживання термінів, взятих з різних суміжних дисциплін. Але саме тут формуються термінологічні визначення феномену, що дають змогу для його розуміння та ординарного застосування у повсякденній практиці. Труднощі, що виникають при формуванні теорії будь-якої наукової дисципліни, що вивчає людину, особливості її життєдіяльності в державно організованому соціумі, з повною підставою відносяться і до такої дисципліни, як теорія прав людини, що існує, проходить свій шлях становлення і розвитку у рамках конституційного права конкретної держави.

Важливу роль у науковій і фаховій комунікації в межах теорії прав людини відіграє відповідна термінологія, що виступає найважливішим елементом комунікації. Комунікація (від лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – це спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні, повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших [3, с. 60]. Отже, мова забезпечує комунікацію між учасниками процесу спілкування, оскільки її розуміє як той, хто передає інформацію, кодує її в значеннях слів, що відібрані спеціально для цього, так і той, хто сприймає цю інформацію, декодує її, тобто розшифровуючи значення і змінюючи на основі отриманої інформації свою поведінку. У цьому процесуально-мовному ланцюжку основну роль відіграє термінологія, а точніше її первісна одиниця – термін.

Слід наголосити на тому, що евристична роль терміна полягає передусім у тому, що він, будучи знаком, який визначає щось загальне і закономірне в об'єкті, стає джерелом пізнання.

У аксіологічному розумінні терміни відіграють класифікаційно-систематичну роль при організації й упорядкуванні наукових знань. Завдяки цьому інформація, яку містить термін регулює і спрямовує професійно-наукову діяльність її одержувачів. Крім того, важливою є номенологічна функція терміну, коли він позначає категорію (від грец. *Kategoria* – висловлювання, звинувачення, ознака) – гранично загальне поняття, що виражає найбільш істотні відносини дійсності [4].

Вивчення категорій полягає у визначенні найбільш фундаментальних і широких класів сутностей.

Дуже важливою є роль внутрішньої форми терміна, яка за своїми властивостями є простою та прозорою. Це зумовлено тим, що терміни мають властивість структурно і систематично інформувати про те, які сторони об'єктивної дійсності в них зафіксовано. При цьому носієм інформації у терміні може бути будь який значущий і службовий терміноелемент.

Так, О. О. Реформатський наголошує на тому, що для міжмовного і міжнаціонального зближення термінологій різних народів «бажано використовувати інтернаціональний мовний і термінологічний фонд» [5, с. 47]. А у підсумку, термін сприяє розвитку пізнавальної і перетворювальної діяльності людини, бо є активним учасником спеціальної комунікації. Терміни сприяють формулюванню і передаванню спеціальної інформації, виступаючи найважливішим засобом наукової комунікації, вони органічно включаються в процеси і результати наукового пізнання. Справжній термін, як зазначав О. О. Реформатський, для адекватного виконання ним інформаційної функції створюється в результаті неодноразового кодування і перекодування елементів, з яких формується: «Без кодування немислиме моделювання комунікативних систем і самого розумового механізму» [5, с. 49].

Термінологію називають також «граматикою знання», що фіксує взаємозалежні відношення базових елементів наукового мислення. Наукова інформація, що конденсується в терміні, ґрунтується на предикації, яка відіграє універсальну роль у мові в цілому і в термінотворенні зокрема [6]. У термінологічному супроводженні і забезпеченні теорії прав людини велику роль відіграють комунікативні відносини людини і права. Саме людина і право як два соціальних феномена існують тільки разом і є фактично мірою оцінки один одного.

У функціональному аспекті право само по собі не є дієвим. Діють вільні люди, які у своїх взаємовідносинах є суб'єктами права. Суб'єкт (особа) тому и виступає правовим суб'єктом, що уособлює правове буття, принцип права і виступає його носієм і реалізатором. Тож правоздатність і дієздатність (правосуб'єктність) людей є

правовими характеристиками вільних індивідів у їх взаємовідносинах, а також необхідними формами реалізації цієї свободи людей, тобто буття права [7].

Крім того, у ретроспективному розумінні право є явищем історичним. Причому, історична ретроспектива є актуальною як для буття права, так і для форм його вияву і прояву. Становлення сутності права і виникнення правових явищ та відносин відбувається одночасно і в межах одного процесу.

Необхідно також враховувати, що людина хоч і є правовою істотою, але такою була вона не завжди. Якби люди були завжди рівними, а отже, і вільними, то і проблем свободи, рівності, справедливості перед людством не існувало б. Але людина, на відміну від інших живих істот на Землі, здатна, завдяки своїй інтелектуальній, вольовій природі, шляхом самовдосконалення і розвитку досягти гідних собі політично-правових форм організації свого суспільного буття. Інша річ, що різні люди і народи по-різному долають шлях розвитку своєї правової природи. Одні вже досягли висот свого правового спілкування, забезпечивши панування прав і свобод, верховенство права, інші дотепер не можуть вивільнитись від доправових умов свого суспільного життя. Досвід людства свідчить про величезні труднощі об'єктивного і суб'єктивного характеру, які необхідно здолати на шляху визволення від стереотипів поведінки, породжених рабством, деспотизмом, тоталітаризмом, корупцією, щоб утвердити в суспільному житті ідеї свободи, рівності, справедливості, тобто право.

Еволюція уявлень про права людини та їх реалізацію нерозривно є пов'язаною з етапами соціально-економічної зрілості конкретної суспільної організації, з рівнем загальнокультурного розвитку людства, його гуманізації. Від обсягу правоздатності, переліку суб'єктів права у різні епохи можна визначити, кого з людей і якою мірою певна система права визнає правочинними [298, с. 70].

Так, в античному світі панувала доволі проста система: вільні люди – суб'єкти права і раби – об'єкти права [8]. Раб не вважався людиною, а був лише «річчю», *res vocale* – «здатним до мовлення знаряддям» праці [8]. У Середньовіччі вже не було такої поляризації між правоздатністю вільного і безправ'ям раба [9, с. 10]. За станом ієрархічної структури тогочасного суспільства з'являються і більш

розгалуженіші та більш деталізовані структури правового спілкування. Різний соціальний статус певної групи людей зумовлював і різні рівні прав людей у загальній феодальній системі прав – привілеїв. Принцип правової рівності став поширюватись на широке коло людей і відношень, щоправда, в їх становій диференціації й обмеженості. Тому права тогочасної людини були становими правами. За повної чи часткової несвободи значної частини населення (кріпаків) право було правом – привілеєм. Суб'єктом його визнавалась не людина взагалі (як представник людського роду), а лише привілейована людина – як представник певного роду, стану, групи з певним соціальним становищем і рівнем матеріального багатства.

До речі, привілейована людина буттєва на всіх етапах історичного шляху людства: від витоків суспільного буття і до сучасної концепції прав людини. Сучасним типом такої привілейованої людини є громадянин (людина як член конкретної держави), а останньою формою прав привілейованої людини є права громадянина (в їх співвідношенні з правами людини).

Становлення і розвиток прав людини нерозривні з еволюцією змісту самого принципу правової рівності у різні епохи і в різних суспільних утвореннях.

Ідеї загальної рівності людей виникли ще в давні часи, розвиваючись згодом у різних формах і напрямках, наповнюючись на різних історичних етапах досконалішим змістом. Подібна еволюція властива практичному їх втіленню у правових актах, тобто фактично становлення та розвиток прав людини супроводжувався активними процесами їх нормативізації та нормуванням з наступною легалізацією у нормативно-правових актах.

Первинні моделі загальної рівності зазвичай мали станово-обмежувальний характер. Згодом вони зазнали модернізації шляхом збагачення змісту, поширення на інші соціальні групи й країни. Логіку формування юридичних норм і конструкцій у сфері прав і свобод людини планети можна простежити на підставі спадкоємності таких всесвітньо відомих правових актів, як англійські – Велика Хартія Вольностей (1215), Петиція про права (1628), Декларація прав (1688); американські – Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки (1776), Конституція США (1787);

французька Декларація прав людини і громадянина (1789), які значною мірою сприяли вияву універсального характеру прав людини, що були визнані сучасним світовим співтовариством і закріплені в Загальній декларації прав людини (1948), Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1968) і рекомендовані для утвердження через систему міжнародно-правових норм і засобів, а також шляхом накладання на держави міжнародно-правових зобов'язань у рамках міжнародних договорів. Це знайшло своє закріплення у національному конституційному законодавстві практично всіх держав світу.

Визнання і захист прав та свобод людини стали могутнім чинником, соціальним, моральним і нормативним орієнтиром прогресивного розвитку людства в напрямі співтовариства правових держав, критерієм гуманізації їх внутрішньої та зовнішньої політики. Безумовно, від декларацій про права людини до їх реалізації – велика відстань, але, як свідчить історія, без таких декларацій шлях до бажаної правової дійсності ще довший.

Більш того, якщо право є людинорозмірним явищем, тобто явищем, що існує лише заради людини, з метою встановлення відповідної міри та реалізації її поведінкових настанов, що базуються на системі телеологічних домінант, які продукуються в локальному соціумі, то сама людина виступає в якості бенефіціара (користувача) права та оцінювача його ефективності в контексті його можливостей з регламентації та регулювання суспільних відносин, що мають особливе значення для стабільного існування людського соціуму та функціонування державності. Крім того, слід враховувати, що наодинці з правом людина виступає в якості особистості. Звідсіля актуалізується визначення термінів «людина» і «особистість», що є відображенням одного єдиного соціального явища, що має декілька характеристик [298, с. 71].

Людина – це жива розумна суспільна істота, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури [10, с. 1408]. Відмінними рисами людини, що визначають її унікальність на планеті Земля, є її свідомість, можливість мислити і здатність до

здійснення вільного вибору, здатність приймати відповідальність за вчинки, наявність моральних суджень. Описуючи людини, відзначають її біологічну непристосованість, відсутність спеціалізації її органів для будь-якого конкретного простого тваринного існування, здатність виробляти знаряддя праці, вогонь, і використовувати їх, дар мови, пластичність поведінки. Не відомо жодної іншої істоти, яка має вищі емоції, традиції, здатність мислити, стверджувати, заперечувати, рахувати, планувати, знати про свою смертність, любити в цьому сенсі цього слова, мати почуття гумору, здійснювати свої задуми, відтворювати наявне і створювати щось нове [10, с. 1408]. Людина вивчає і змінює як навколишній світ, так і саму себе, розвиває культуру і створює власну історію.

Сутність людини, її походження і призначення, займане нею місце людини є основними питаннями філософії, релігії, науки і мистецтва [11].

Розрізняють не менше чотирьох підходів до розгляду поняття людина: 1) людина розумна як біологічний вид (біологічна характеристика людини. – Авт.); 2) людина як щось, що виходить за рамки живого світу і в значній мірі протистоїть йому (альтернативна характеристика людини. – Авт.); 3) людина як людство в цілому (глобальна характеристика людини. – Авт.); 4) людина як індивід, особистість [12, с. 24-25] (номенологічна характеристика людини. – Авт.).

Більш глибоко, з філософських позицій, розглядається характеристика людини в Новому філософському словнику. Людина тут тлумачиться як істота, що є найбільш відомою сама собі в своїй емпіричній фактичності і найбільш важко вловимій в своїй суті [13]. При цьому зазначається, що спосіб буття людини у Всесвіті є настільки унікальним, а його структура складена з настільки різномірних і суперечливих елементів, що це служить майже непереборною перешкодою на шляху вироблення будь-якого короткого, нетривіального і в той же час загальноприйнятого визначення таких понять, як «людина», «природа людини», «сутність людини» і т.п.

На думку авторів статті в цьому словнику, можна розмежувати щонайменше чотири підходи до визначення того, що таке людина: 1) людина в природній систематиці тварин (людина як біологічний вид. – Авт.); 2) людина як суще, що

виходить за рамки живого світу і певною мірою протистоїть йому (людина як найвище природне та соціальне творіння. – Авт.); 3) людина в сенсі «людський рід» (людина як представник мегаспільноти з притаманними останній характеристиками. – Авт.) і, нарешті, 4) людина як індивід, особистість (людина як індивідуальна особистість. – Авт.).

Як показує багатовіковий досвід, можливі принаймні три способи відповіді на питання про те, що таке людина, які її відмінні риси, її *differentia specifica*. Умовно ці способи можна позначити як 1) дескриптивний, 2) атрибутивний і 3) сутнісний.

У першому випадку дослідники зосереджують увагу на ретельному виділенні і описі всіх тих морфологічних, фізіологічних, поведінкових і інших ознак, які відрізняють людину від представників усіх інших видів живих організмів, в т.ч. і від найближчих в таксономічному ряду. Цей підхід з особливою суворістю реалізується саме в природничо-науковій («фізичній») антропології, де перерахування ознак, що відрізняють *homo sapiens* від всіх інших представників роду *homo*, займає часом кілька сторінок і включає в себе всі – від форми черепа до морфології зубів і будови нижніх і верхніх кінцівок. Але іноді як в дослідних, так і в популяризаторських цілях, особливо в роботах з загальних питань антропогенезу, робляться спроби виділення кластерних ознак, таких, як прямоходіння, великий обсяг і складна будова головного мозку, використання і виготовлення знарядь праці і захисту, розвинена мова і товариськість, надзвичайна пластичність індивідуальної поведінки та ін. Але вже в наш час, зіткнувшись з реальною проблемою необхідності регулювання експериментів з людиною (як із суто науковою, так і в медичних цілях), навіть вчені-природознавці змушені констатувати в якості ознак, що визначають людину, і такі, як її унікальність у Всесвіті, здатність мислити і здійснювати вільний вибір, виносити моральні судження і тим самим брати відповідальність за свої дії.

Дескриптивний підхід до визначення людини, властивий також і філософам, вони включають до нього індивідуальні властивості людини, якими володіє кожна особистість, наприклад, такі ознаки, як біологічна непристосованість людини, неспеціалізованість її органів для якогось певного чисто тваринного існування; особлива анатомічна будова, надзвичайна пластичність її поведінки; здатність

виробляти знаряддя праці, добувати вогонь, користуватися мовою. Лише людина має традицію, пам'ять, вищі емоції, здатністю думати, стверджувати, заперечувати, рахувати, планувати, малювати, фантазувати. Тільки вона може знати про свою смертність, любити в повному розумінні цього слова, брехати, обіцяти, дивуватися, молитися, сумувати, зневажати, бути гордовитим, зазнаватися, плакати і сміятися, володіти гумором, бути іронічним, грати роль, пізнавати, реалізовувати свої задуми і ідеї, відтворювати існуюче і створювати щось нове.

При атрибутивному підході дослідники намагаються вийти за рамки чистого опису ознак людини і виділити серед них такий, який був би головним, визначальним у її відмінності від тварин, а можливо, і такий, що б детермінував в кінцевому рахунку всю їх решту. Найбільш відомий і широко прийнятий з таких атрибутів – «розумність», тобто визначення людини як людини, що мислить, розуміє (*homo sapiens*). Інше, не менш відоме і популярне атрибутивне визначення людини – *homo faber* – як такої істоти, що переважно діє, такої, що виробляє. Третє, що заслуговує бути відзначеним в цьому ряду – розуміння людини як істоти символічної (*homo symbolicus*), що творить символи, найбільш важливим з яких є слово (Е. Кассіпер) [14, с. 184]. За допомогою слова вона може спілкуватися з іншими людьми і тим самим робити значно ефективнішими процеси уявного і практичного освоєння дійсності. Можна відзначити ще визначення людини як істоти суспільної, на чому наполягав свого часу Аристотель. Існують і інші визначення, у всіх них схоплені, безумовно, якісь дуже важливі, сутнісні властивості людини, але жодне з них не виявилося всеохоплюючим і в силу цього так і не закріпилося в якості підстави розвиненої і загальноприйнятої концепції природи людини.

Сутнісне визначення людини – це і є спроба створення такої концепції. Вся історія філософської думки і є в значній мірі пошук такого визначення природи людини і сенсу її існування в світі, яке, з одного боку, повністю узгоджувалося б з емпіричними даними про властивості людини, а з іншого – висвічувало б в майбутньому перспективи її розвитку. Одна з найдавніших інтуїцій – тлумачення людини як своєрідного ключа до розгадки таємниць універсуму. Ця ідея отримала свій відбиток у східній і західній міфології, в античній філософії.

Особистість – це поняття, що вироблене для відображення соціальної природи людини, розгляду її як суб'єкта соціокультурного життя, визначення її як носія індивідуального начала, яке саморозкривається в контексті соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності [15, с. 236] (соціально-індивідуальний критерій особистості. – Авт.). Під «особистістю» можуть також розуміти або людського індивіда як суб'єкта відносин і свідомої діяльності («особа» – в широкому сенсі слова), або стійку систему соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільноти (індивідуально-раціональний критерій особистості. – Авт.). Хоча ці два поняття – особистість як цілісність людини (лат. Persona) і особистість як її соціальний і психологічний образ (лат. Personalitas) – термінологічно цілком помітні, вони вживаються іноді як синоніми [16, с. 26].

Слід зазначити, що в історичній ретроспективі пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави з особистістю завжди представляв складну і суперечливу проблему. Згодом змінювався як «каталог», так й обсяг прав і свобод, які держава надавала своїм громадянам. Причому системи координат та оптимальні моделі таких взаємовідносин вирішальною мірою залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов. Багато в чому вони визначалися суб'єктивними обставинами – діями влади, розробленими нею законами, правлячими класами. Разом з тим завжди існували алгоритмічні та парадигмальні засади таких відносин – при пошуку моделей взаємовідносин держави з особистістю головні труднощі завжди полягали у встановленні такої системи і порядку, при яких і особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал (здібності, талант, інтелект), і загальнодержавні цілі – саме ті, що об'єднує всіх, – визнавалися б і шанувалися. Подібний баланс якраз і отримує своє вираження в правах, свободах і обов'язках людини [17, с. 21].

Саме права, свободи і обов'язки людини складають правовий статус особистості, яким наділяє держава людину. Таким чином, правовий статус особистості й є тою ланкою, що лежить між державою та людиною, зв'язує їх та

обумовлює, по-перше, їх взаємне визнання; по-друге, їх взаємну комунікацію; по-третє, їх взаємні права і обов'язки по відношенню один до одного; по-четверте, ядро правового положення людини; по-п'яте, основу його правового модусу.

Вважаємо, що наведені теоретично-абстрактні положення потребують додаткового пояснення, виходячи з надто високого рівня їх узагальнення та складнощів у використанні в процесі практичної діяльності з реалізації та охорони, захисту, гарантуванні конкретних прав і свобод людини.

Справа в тому, що термін «status» в перекладі з латинської означає «стан», «положення». Проте, в літературі пропонується поряд з поняттям правового статусу виділяти поняття «правове положення». Таке доповнення має сенс, якщо під «правовим положенням» розуміти конкретне правове становище суб'єкта, яке визначається як його правовим статусом, так і сукупністю конкретних правових зв'язків, в яких він знаходиться.

У теорії, в найзагальнішому вигляді, правовий статус визначається як юридично закріплене положення суб'єкта в суспільстві, що виражається в системі прав і обов'язків. Ґрунтуючись на зазначеній етимологічній схожості, багато авторів вважають, що слова статус і положення термінологічно збігаються і це слова-синоніми. Відповідно, розмежовувати синоніми немає сенсу, так як на думку В.І. Новосолова «... в такому поділі немає особливої необхідності, оскільки полісемантичність, смислове подвоєння терміна не сприяє чіткому сприйняттю та аналізу однієї з ключових категорій правознавства» [18, с. 7-8].

Виходячи з синонімічності статусу і правового положення, деякі автори, щоб довести різницю між досліджуваними поняттями, крім прав і обов'язків, в поняття правовий статус особистості пропонували включити громадянство, загальну правоздатність, гарантії прав, законні інтереси, юридичну відповідальність і т.п. По суті, якщо зважати на вищезгадане, пропонується, розглядати правовий статус у вузькому і широкому сенсі, тобто, при всьому різноманітті суспільних відносин, обійтися одним терміном представляється скрутним [19, с. 37-42].

Аналогічна точка зору виказана М.В. Вітруком – вона полягає в тому, що пропонується розмежувати поняття правовий статус і правове становище, причому

правовий статус особистості, як система прав і обов'язків визначається як основа правового положення [20, с. 29].

Дещо по-іншому, в рамках дихотомії «статичне – динамічне» трактує співвідношення вищевказаних понять С.С. Алексєєв. Він вважав, що статус – це стабільне, основне в правовому стані суб'єкта, який включає правосуб'єктність в єдності з іншими загальними правами і обов'язками. Конкретні ж права і обов'язки відображають скоріше специфіку реального правового положення особи, пов'язаного з наявністю тих чи інших юридичних фактів, ніж основи загального положення особи в даній правовій системі [21, с. 142-143].

Якщо дотримуватися цієї логіки, то правовий статус асоціюється зі статичним правовим станом абстрактного суб'єкта, що зумовлюється загальними конституційними правами і обов'язками. Отже, правове становище розглядається як динамічний комплекс, який постійно змінює права і обов'язки конкретного суб'єкта, що обумовлено його вступом в ті чи інші відносини. Однак тут же міститься суттєвий недолік, що полягає в тому, що мова фактично йде тільки про загальний (конституційний) статус, а всі інші галузеві права та обов'язками опиняються за межами статусу. Одночасно така позиція містить й раціональне – вона фіксує насамперед конституційний статус особистості, як її основоположний статус, а, по-друге, рефлексує його визначальну роль та значення в становленні галузевих статусів особистості.

Загальноприйнятим у правовій літературі став підхід, в якому пропонувалося виділяти так звані спеціальні статуси, які і повинні були включати в себе галузеві права та обов'язки, які не ввійшли в загальний правовий статус. Проте, категорія статус, як загальний, так і спеціальний, представляється нам поняттям властивим, в силу його загальності, абстрактним суб'єктам.

Дане положення було вірно підмічено В.А. Патюліним, який вважав, що суб'єктивні права, що входять в правовий статус громадянина належать всім громадянам як абстрактному суб'єкту даного роду, а суб'єктивні права, що входять до правового модусу – всім, хто в даних умовах виступає в якості абстрактного суб'єкта даного виду. Отже, зазначені суб'єктивні права характеризують властивість

загальності в першому випадку за родовою ознакою, в другому – за видовою [22, с. 27]. Хотілося б також зауважити, що все сказане вище в рівній мірі відноситься і до суб'єктивних обов'язків, які разом з правами складають загальний феномен статусу. У літературі ідея, що пов'язана з правовим модусом отримала певну підтримку, де пропонувалося звести співвідношення категорій «правовий статус» і «правовий модус» до співвідношення по типу «загального» і «особливого» [23, с. 88].

Але до терміну «правовий модус» ставлення в правовій науці є неоднозначним, багато вчених дотримується думки про його надмірність, зважаючи на існування його загальноприйнятого аналогу – поняття «спеціальний правовий статус» [23, с. 87].

Так, В.В. Ровний також вважає, що до терміну "правовий модус" (modus (лат.) – заходи, спосіб, образ, вид, норма, а в філософії XVII-XVIII ст. – мінлива властивість, що є властивою предмету лише в деяких станах, на відміну від його постійної властивості – атрибуту) [24, с. 411; 25, с. 319] в юридичній науці спостерігається неоднозначне ставлення. Так, М.І. Матузов оцінює його як невдалий, не цілком "елегантний" стилістично і надлишковий [26, с. 194] (доктринальна позиція заперечення. – Авт.); М.В. Вітрук без будь-яких переконливих аргументів воліє використовувати категорію спеціального правового статусу як більш виправдану і необхідну [27, с. 187] (доктринальна позиція всілякої підтримки. – Авт.), тоді як Р.П. Мананкова, навпаки, зазначає точність і повноту даної категорії в умовах існуючого небагатого понятійного апарату і вважає її оптимальним видом правової інформації про міжгалузеві права і обов'язки громадян [28, с. 11, 17] (доктринальна позиція об'єктивації необхідності використання. – Авт.).

Динаміка персоніфікації абстрактного правового статусу викликала до життя поняття «індивідуальний правовий статус», яким позначається правовий стан реального суб'єкта права – учасника конкретних правовідносин; цей статус, на думку М. В. Вітрука, є нестабільним, мінливим залежно від різних обставин [27, с. 88]. І це дійсно так, бо зміна основних рис державності, перехід від тоталітаризму до демократії, зростання автономії особистості, формування різних напрямків

демократичної правової політики держави, що базується на пріоритеті прав людини перед правами держави – це все неухильно і в обов'язковому порядку впливає на модернізацію індивідуального правового статусу людини.

Але, на думку Г.А. Худайбердіної, в даному випадку, спостерігається порушення логічної послідовності, якщо загальний і спеціальний статуси являють собою передбачені правовими нормами сукупності юридичних прав і обов'язків у вигляді правової абстракції, то індивідуальний статус являє собою динамічну сукупність фактичних прав і обов'язків реальних суб'єктів [29]. Вважаємо, що таке порушення послідовності можна уникнути, якщо побудувати вказані статуси у вигляді логічної мотрійки: «загальний правовий статус» – «індивідуальний правовий статус» – «спеціальний правовий статус» (модус), що фактично ілюструє структуру правового статусу людини як суб'єкта права. Крім того, методологічною ознакою будь-якого правового статусу є сформульована доктринальна позиція А. Ю. Якімова про те, що правовий статус, як загальний, так і спеціальний, «... змінюється в нормативному порядку, а не з волі індивідуальних суб'єктів». Це ж саме, на нашу думку, можливо віднести й до індивідуального правового статусу, навіть при всій нестійкості, турбулентності процесу його формування. Відповідно, фактичне правовий стан було б невірно називати правовим статусом [30, с. 18].

На продуктивну думку Р.О. Халфіної, у традиційному розумінні поняття «суб'єкт права» охоплює як потенційні можливості, так і їх реалізацію [31, с. 84]. Тому фактичний стан людини, масштаб її свободи виражаються, перш за все, в матеріальних і духовних можливостях і обов'язках, кількість, якість і межі яких становлять змістовну характеристику правового статусу конкретної особистості. Визначення цих прав, законодавче закріплення обов'язків людини – є не тільки важливими і вагомими питання в кожній державі, а й виступають важливими телеологічними домінантами її правової політики.

Будучи серцевиною нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між особистістю і державою, правовий статус, по суті, являє собою систему еталонів, стандартів, зразків поведінки людей, що заохочуються і захищаються від порушення державою і, як правило, схвалюваних суспільством.

Звідсіля, правовий статус – це комплексна, інтеграційна категорія, що відображає складні і різнорівневі, багатосуб'єктні і багатооб'єктні взаємини особистості і суспільства, громадянина і держави, індивіда і колективу, інші соціальні зв'язки. Тому важливо, щоб людина правильно представляла своє положення, права і обов'язки, місце в тій чи іншій структурі, бо, як справедливо зазначає В. А. Ануфрієв, «в житті нерідко зустрічаються приклади брехливо понятого або присвоєного статусу. Якщо цей статус розуміється невірно, то людина орієнтується на чужі зразки поведінки» [32, с. 79].

Є загальновідомим, що суб'єкт права є одночасно не тільки учасником правовідносин, а й носієм різних правових статусів. Тому перетворення тих чи інших правових статусів в правове становище реальних суб'єктів права актуалізує та об'єктивує ще одну базову правову категорію – правосуб'єктність як симбіоз правоздатності та дієздатності.

У загальному розумінні правосуб'єктність – це здатність бути суб'єктом права (учасником правовідносин) [33]. Однак, воно не розкриває сутності даного явища, яке в науці права розуміється по-різному і звідси виявляються різні доктринальні підходи і судження, але при одностайному визнанні правового характеру цієї сутності. Для виявлення сутності правосуб'єктності треба звернутися до трьох основних позицій, що були сформульовані і висловлені ще десятиліття назад у радянську добу.

Перша з них торкається того, що низка авторів здавна ототожнювали правосуб'єктність з правовим статусом особи, що дає можливість бути учасником не тільки конкретного правовідношення, а й носієм прав, що позначені в законі [34, с. 26-33]. Тут йдеться про права, які носять загальний характер і є абсолютними. Такими, перш за все, є конституційні права людини і громадянина, які реалізуються в конкретних правовідносинах. Конституційні права, що закріплені в Розділі II Конституції України, належать кожній людині і їм кореспондують обов'язки держави, що є також суб'єктивними і конкретними. Інша справа, що одна група цих прав впливає безпосередньо з Основного закону, а інша вимагає нормування,

конкретизації, деталізації додатково іншими актами (цивільним, трудовим, пенсійним, екологічним та іншим законодавством).

Друга позиція відносить правосуб'єктність до особливого різновиду правовідносин, вважаючи, що цим підкреслюється її статутарно-функціональне значення, а також її основне місце і «запускаюча» роль в системі механізму правового регулювання. Дійсно, слід підтримати доктринальну позицію В. Д. Перевалова, що «наділення суб'єкта певними правами неминує породжує у іншої особи відповідні обов'язки, тобто саме володіння правами і обов'язками є відношення ... Отже, правосуб'єктність – юридичний зв'язок відомих, визначених суб'єктів» [35, с. 56]. З точки зору автора наведеного судження виходить, що правосуб'єктність – відносно правовідношення і, отже, абсолютні правовідносини з нею не пов'язані, адже зобов'язані особи тут невідомі, їх невизначена безліч, тобто ми маємо справу з невизначеним колом неперсоніфікованих суб'єктів. Але не будемо чіплятися і проаналізуємо цю точку зору на правосуб'єктність як правовідношення. Особливість правосуб'єктності в системі правовідносин прихильники даної точки зору виявляють в тому, що в ній однією зі сторін завжди виступає держава. Відносини правосуб'єктності, на думку М.І. Матузова, характеризуються «охороною, захистом, гарантуванням, взаємною відповідальністю, що існує між державою і громадянином» [26, с. 176]. Тобто, мова йде про супроводження та забезпечення державою правосуб'єктності суб'єктів права. Слід наголосити, що ця думка, з одного боку, маючи на увазі соціалістичний лад, очевидно, була співзвучною з положенням про права, що утворюють правовий статус особи, яку ми аналізували вище. Але з іншого боку, вона містить в собі суттєвий процесуально-прогностичний, технологічний потенціал, що є запорукою стабільності правової системи, бо процесуалізація матеріального права є важливим гарантом реалізації прав і обов'язків його суб'єктів.

Але слід мати на увазі, що досліджувана позиція відносить до особливостей правовідносин правосуб'єктності ще й умови її виникнення. Отже, ми маємо в наявності складний субсистемний фактичний склад, де необхідним компонентом, що передують конкретним юридичним фактам, виступають юридичні умови. Вони

мають універсальну дію і тривалий характер. У сукупності з іншими юридичними фактами вони породжують, змінюють і припиняють суб'єктивні права і обов'язки [36, с. 125-126]. При цьому, попередні юридичні умови можуть бути загальними, галузевими і фактично мають місце в різних сферах і групах відносин, на різних рівнях існування соціуму і держави, що мають відношення до різних суб'єктів права і які визначаються нормами інституту (інститутів) однієї або декількох галузей права [35, с. 57]. Мабуть, в зв'язку з цим можна говорити про загальну, галузеву і спеціальну правосуб'єктності.

При цьому тривалий характер юридичних умов, що зумовлюють інші юридичні факти, неминуче впливає на відносини правосуб'єктності, надаючи їм відносно безперервний і тривалий характер, що передбачає неодноразову реалізацію суб'єктивних прав і обов'язків у рамках відносин правосуб'єктності, і в той же час тут простежується незалежність відносин правосуб'єктності від безпосередньої поведінки їх учасників [35, с. 57]. Отже, мова тут йде, з одного боку, про стереотипізацію, становлення системності суб'єктивних прав і обов'язків, що стабілізують та підкріплюють феноменологію правосуб'єктності, роблять її постійною, обов'язковою і іманентною ознакою правового життя. А з іншого, – проявляється взаємозв'язок індивідуальної поведінки суб'єкта права з його правосуб'єктністю, її обсягом та повнотою, що пов'язує нас з аналізом першого підходу до правосуб'єктності, і призводить до укріплення доктринальної позиції, що існування прав, проголошених Основним законом держави, та їх реалізація можливі і реальні лише при наявності галузевого законодавства.

Згідно третього підходу слід говорити про системність правосуб'єктності. Цей фактор відмітили автори колективної монографії «Проблемы социалистического государства и права в современный период. Некоторые теоретические вопросы» (1969) [37, с. 229-230]. Згідно їх позиції, яка, на нашу думку, є методологічно продуктивною, вона є притаманною всім суб'єктам правовідносин, а всі суспільні відносини, в тому числі і правові, існують в рамках єдиної стійкої системи. Разом з тим, така стійкість відносна, оскільки і суспільство, і його елементи розвиваються, змінюються і, отже, правосуб'єктність також не може залишатися незмінною, – вона

динамічна. Це залежить від різних періодів, умов і потреб учасників суспільних відносин. Саме тому завдяки правосуб'єктності, яка може носити загальний, галузевий і навіть спеціальний характер, суб'єкт права стає учасником різних правовідносин. І кожна галузь права стосовно правосуб'єктності висуває свої вимоги. Так, конституційне право дає найбільш широкі можливості кожній людині стати учасником будь-якого правовідношення щодо реалізації її прав, проголошених Конституцією. Більш того, вже з моменту визнання значної частини цих прав людина стає учасником правовідносин в якості уповноваженої особи по відношенню до держави, бо змінюється сама філософія відносин «людина – особистість – громадянин – держава».

Звідси, визнаючи природні права, держава, насамперед, визнає існування загальної правосуб'єктності фізичної особи, а також закладає відповідні нормативні підвалини для її подальшої динамічної трансформації в контексті наступного розвитку та вдосконалення. Але ж галузь конституційного права відносно, наприклад, депутатів Верховної Ради України допускає лише їх спеціальну правоздатність, обмежуючи їх загальнолюдські правові можливості: відомо, що депутат не має права бути учасником правових відносин, які передбачають підприємницьку діяльність даної особи. Тому слід враховувати, що галузеві правовідносини, зважаючи на їх специфіку, очевидно, не можуть приймати правосуб'єктність, без різниці суб'єктів, – іншими словами кожна галузь права, допускаючи особу до участі в конкретних правовідносинах, перевіряє наявність у неї необхідної правосуб'єктності – тобто остання є своєрідним індикатором до допуску для участі в правовідносинах та виступає як якісна оцінка суб'єкта права.

Отже, правосуб'єктність – це така властивість суб'єкта права, яким він повинен обов'язково володіти для того, щоб стати учасником конкретного правовідношення, що є предметом певної галузі права. Звідсіля третя позиція щодо поняття правосуб'єктності є на наш погляд не тільки найбільш вірною, а й найбільш продуктивною з аксіологічних та праксеологічних позицій.

Найважливішим питанням правосуб'єктності виступає питання про її зміст, або про те, що становить її суть. Слід зазначити, що у цьому контексті в юридичній

літературі немає єдиної доктринальної думки. Найбільш поширеними тут є три позиції, відповідно до яких:

- одні вчені ототожнюють правосуб'єктність з правоздатністю, тобто вважають, що зміст правоздатності полягає в можливості володіння суб'єктивними правами і наділення особи обов'язками (інтегративний підхід. – Авт.);

- інші вважають змістом правосуб'єктності сукупність правоздатності та дієздатності (структурно-елементний підхід. – Авт.);

- треті вважають, що зміст правосуб'єктності є різним, в залежності від специфіки галузі права, – для деяких галузей вона рівнозначна правоздатності, а в інших виступає більш об'ємною за змістом, вимагаючи ще і наявності дієздатності (мінливий підхід. – Авт.).

Резюмуючи, слід дійти наступних висновків:

- взаємовідносини людини і права носять складний філософсько-раціональний та телеологічно-праксеологічний характер, вони характеризуються соціальною об'єктивацією та містять в собі складне суб'єктивне наповнення;

- у онтології розуміння зазначених відносин важливу роль відіграє використання профільної термінології, яка не тільки пояснює їх зміст, а й відтворює історичний, психологічний, соціальний, правовий дискурс та контекст виникнення людини і права та об'єктивації їх комунікативної взаємодії;

- для розуміння сутності відносин людини і права конче необхідним є використання опорних термінів «людина», «особистість», «громадянин», що виступають не тільки як парні юридичні категорії, а й суттєві характеристики правового стану суб'єкта права;

- вказані опорні терміни, що фіксують правовий стан суб'єкта права в процесі правової акультурації доповнюються відповідними нормативно-технологічними характеристиками – «правове положення», «правовий статус», «правовий модус», що у підсумку призводить до виникнення відповідних характерних рис суб'єкта права, що номенологічно призводять до виникнення феномена «правосуб'єктність», який виступає в якості каталізатора суспільних відносин такого суб'єкта.

1.2. Феноменологія праворозуміння як основний фактор забезпечення комунікаційної взаємодії людини з правом

Є загальновідомим, що право є одним із надзвичайно складних соціальних явищ, причому як для розуміння, так й для виконання. Право виникло у далекій історичній ретроспективі і формувалося протягом тривалого історичного періоду, більш того, кожна історична епоха виробила своє розуміння права. І тому феномен праворозуміння неможливо пізнати без висвітлення історичних аспектів виникнення, становлення і розвитку права.

На думку визначного вітчизняного вченого-теоретика права М.І. Козюбри, проблему розуміння права без перебільшення можна віднести до числа «вічних». Починаючи з виникнення професійної юридичної діяльності й до сьогодні не було й немає, мабуть, жодного юриста, який би не замислювався над питанням, що таке право, і не намагався дати відповідь на нього. Тим більше зросла увага до цього питання із зародженням теоретичних знань про право. Сотні й тисячі років мислителі різних народів – філософи, соціологи, правознавці – намагалися його з'ясувати. Проте проблема праворозуміння і нині залишається центральною для юриспруденції [38, с. 10].

В цьому контексті треба навести слова нашого співвітчизника – видатного теоретика права і соціолога Б. Кістяківського, який ще на початку ХХ століття писав: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як в науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну. Найбільш суттєві питання про сутність і невід'ємні властивості права вирішуються різними представниками науки про право зовсім по-різному. Суперечка між теоретиками права виникає вже на початку наукового пізнання права, навіть більшою мірою, саме з приводу вихідного питання – до якої сфери явищ належить право – починається непримириме розділення напрямів і шкіл у цій науці. Достатньо згадати найсуттєвіші відповіді на останнє запитання, щоб відразу отримати яскраве уявлення про те, в якому невизначеному стані перебуває ця сфера наукового

знання» [39, с. 371]. Системний аналіз наведеного доктринального підходу яскраво свідчить про те, що проблематика праворозуміння, по-перше, залишається не тільки актуальною, але, по-друге, виступає в якості питання, що рефлексує та об'єктивує всю правову науку як складний пізнавальний та досить конфліктогенний простір. Крім того, по-третє, особливо важливу роль праворозуміння грає не стільки на професійному, скільки на повсякденному рівні серед пересичених фізичних осіб, громадян держави, що повинні виконувати правові приписи та керуватися у своєму житті його настановами, а це робить праворозуміння центральною проблемою складних відносин між людиною і правом, надає цій проблематиці особливого значення та обґрунтовує її важливу роль у житті суспільства і держави [299, с. 101].

Звідсіля, такий підхід детермінований не тільки і не стільки різними доктринальними підходами до визначення та пізнання права, але й особливою важливістю феноменології права для стабільного функціонування особистості, соціуму і держави. У процесі взаємодії людини з правом саме праворозумінню належить велике функціональне, гносеологічне, аксіологічне, праксеологічне і інституційне значення як соціально-індивідуальному, соціально-груповому і соціально-колективному феномену, який безпосередньо впливає на становлення правової свідомості індивідуума, групи індивідуумів та їх великих спільнот. Більш того, саме праворозуміння виступає, по-перше, процесом пізнання людиною права; по-друге, засобом такого пізнання; по-третє, результатом такого пізнання, який формується у підсумку комунікативного зв'язку людини з правом та закріплюється у відповідній формі праворозуміння.

Теоретичною основою дослідження соціального і правового феномену праворозуміння стали концептуальні узагальнені положення, що містяться в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених пострадянського простору, серед яких: А.В. Аверін, С.С. Алексєєв, М.Й. Байтін, В.М. Баранов, Х. Бехруз, М.А. Дамірлі, В.В. Дудченко, О.В. Зайчук, А.А. Козловський, М.Л. Козюбра, В.М. Кудрявцев, В.В. Лазарев, Р.З. Лівшиць, Л.А. Луць, Н.І. Максимова, А.В. Малько, Г.В. Мальцев, М.М. Марченко, М.І. Матузов, В.С. Нерсисянц, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, А.В. Петров, А.В. Поляков, П.М. Рабінович, О.М. Савчин, О.Ф. Скакун, В.П.

Сальников, І.М. Сенякін, В.М, Синюков, В.М. Сирих, О.Д. Тихомиров, Ю.О. Тихомиров, Р.О. Халфіна, С.О. Харитонов, Л.С. Явич, О.Н. Ярмиш та ін.

Проблематика праворозуміння знаходилась і знаходиться в фокусі наукових досліджень широкого кола іноземних фахівців, які розглядають важливі для її визначення питання: Б. Аннерса, А. Барака, К. Барнара, Г. Дж. Бермана, Дж. Бернала, Г.В.Ф. Гегеля, Р. Давида, Е. Дженкса, М. Коена, Р. Кросса, Т. Куна, І. Лакагоса, Ж.-М. Ламбера, Ш.-Л. Монтеск'є, К. Осаке, М. Полані, К. Поппера, Р. Рорті, П. Сандевутара, Е. Сервері, С. Тулміна, Р. Волкера, П. Фейсрабенда, Л. Фрідмана, М. Фуко та ін.

В останнє десятиріччя проблематика праворозуміння вийшла на передній план юридичної науки України. Так, лише протягом означеного періоду в Україні було захищено саме з питань праворозуміння понад 10 кандидатських і 3 докторських дисертацій. Крім того, на пострадянському просторі із зазначеного напрямку були опубліковані монографічні праці С. Алексєєва, М. Байтіна, Г. Бернадського, В. Дудченко, А. Козловського, С. Максимова, Г. Мальцева, М. Марченка, П. Оля, Л. Петрової, А. Полякова, В. Пристенського, І. Тімуш, Н. Царькова, І. Честнова, В. Шафірова та ін.

Разом з тим, проблематика праворозуміння, особливо в контексті комунікаційної взаємодії людини і права, не дивлячись на велику кількість наукових робіт, залишається явно не досліджуваною, тому темою даної статті є розгляд концептуальних питань щодо ролі феномену праворозуміння як основного комунікаційного етапу взаємодії людини з правом.

Дослідженню феноменології праворозуміння в науці завжди приділялося багато уваги. Більш того, й до революції, за радянської влади, і в даний час пошук визначення права має постійний характер. Але єдиного визначення права не сформовано до теперішнього часу. Для визначення ролі праворозуміння у відносинах людини і права, вважаємо за потрібне зробити декілька зауважень методологічного характеру.

По-перше, треба враховувати, що право – є явищем багатогранним. Тому його розуміння, звичайно, є складним не тільки інтелектуально-розумовим процесом, а й

виступає як процесуально обтяжливе явище, що має внутрішньоструктурну, етапно-стадійну характеристику, бо включає ряд етапів вироблення ставлення до права, його усвідомлення, формулювання його поняття. Право, є явищем, що може бути конкретизованим. Тобто його розуміння, насамперед, являє собою основу правової системи суспільства, так як саме праворозуміння є тим ключовим фактором, що безпосередньо впливає на розуміння інших категорій правової системи.

По-друге, визначення категорії «праворозуміння» представляє не тільки найбільший доктринальний інтерес, а й відповідні труднощі в семантичному розумінні цього феномену, насамперед, відносно його змістовного навантаження. Так, вважаємо, що слід погодитись з дослідником В.І. Поповим, який вважає, що «праворозуміння не повинно зводитися лише до дефініції права. Це комплексне поняття, що охоплює закономірності виникнення, розвитку і функціонування права, правосвідомість, правовідносини і т.д.» [40, с. 3]. Тобто, наведений вчений-теоретик права виступає за широке тлумачення праворозуміння та включення до його складу великої кількості правових явищ, що є тісно пов'язаними між собою не тільки загальним явищем права, а й відповідним причинно-наслідковим зв'язком. Разом з тим, саме по цих аспектах інший дослідник Є.М. Арістов пропонує не погоджуватися з твердженням В.І. Попова в тій частині, де поняттям праворозуміння охоплюються правосвідомість і правовідносини. На його погляд, ці категорії пов'язані з розумінням права, можна казати, «йдуть» за ним, але не входять до його поняття [41].

Особливо цінним і спірним в доктринальній позиції В.І. Попова є визначення онтологічної природи праворозуміння та його структури. Так, він вказує, що «праворозуміння – це філософсько-правова категорія, що відноситься до області доктринальної правосвідомості, що охоплює закономірності виникнення, розвитку, функціонування права і правових явищ. Праворозуміння, – говорить він, – представлено у вигляді конкретних правових ідей, систем поглядів, теоретичних конструкцій, що містять в собі певні закономірності як генетичного, так і гносеологічного плану» [40, с. 8]. Аксиологічна цінність цієї позиції міститься в структурному визначенні праворозуміння, що постає перед нами у вигляді: а)

конкретних правових ідей (праксеологічні засади), б) систем поглядів (соціально-аксіологічні засади), в) теоретичних конструкцій (доктринальні засади), що містять в собі певні закономірності як генетичного, так і гносеологічного плану [299, с. 102].

Разом з тим, по-перше, спірною в наведеній доктринальній думці є пропозиція автора про відношення праворозуміння до області доктринальної правосвідомості, що є невірним не тільки з позиції обмеження кола суб'єктів праворозуміння – бо таке вузьке поняття праворозуміння абсолютно виключає можливість розуміння права суб'єктами, що не мають доктринальної правосвідомості – тобто, якщо ми погодимось з цією авторською пропозицією, то праворозуміння – це доля винятково вчених-юристів, але ніяк не юристів-практиків або взагалі не юристів. Разом з тим, є загальновідомим, що у процесі розуміння права, брати участь в розумовому пізнавальному процесі може будь-яка людина або навіть група осіб.

По-друге, така доктринальна думка є спірною з позицій формальної логіки, так як спочатку потрібно зрозуміти, що є право, і тільки вже потім на підставі такого розуміння можуть виникнути і виникають емоції, почуття, погляди, настрої, які виражають ставлення до права, що діяло, чинному праву і праву бажаному.

По-третє, наведена думка страждає відсутністю чітких гносеологічних орієнтирів – введення автором в поняття праворозуміння правових ідей, теоретичних конструкцій щодо права є позитивним, бо таким чином, в поняття праворозуміння автор включає результат розумової діяльності людини, однак він одночасно не акцентує увагу на тому, що праворозуміння, насамперед, є процесом пізнання, спрямованим на отримання таких знань. З такої точки зору, цей момент, на думку Є.М. Арістова, є принциповим, тому що таке визначення праворозуміння максимально зближує його з поняттям «концепція праворозуміння», яка, по суті, є результатом пізнання [41].

Інший, більш складний у психологічному аспекті підхід до розуміння категорії «праворозуміння», демонструє дослідник А.В. Скоробагатов, який вважає, що «розуміння права розглядається як метод конструювання або породження сенсу права, дорефлексивне (іраціональне) схоплення змісту правових явищ, що передують будь-якій подальшій аналітичній пізнавальній діяльності, що є

пов'язаною з реконструкцією особистісних вимірів об'єктивованих явищ» [42, с. 6]. Системний аналіз наведеної доктринальної позиції свідчить про те, що, по-перше, цей автор вважає, що праворозуміння будується не на пізнанні права, а на розумінні правових явищ, їх інтуїтивному осягненні і є основою подальшого сприйняття права; по-друге, такий підхід є контroversивним, бо фактично підміняє послідовність розуміння стадійної характеристики праворозуміння – його автор робить акцентуацію скоріше на передрозумінні, як елементі герменевтичного кола, що сприяє і передбачає пояснення явища права, а не праворозуміння в чистому вигляді; по-третє, такий підхід перетворює праворозуміння з аналітичної пізнавальної діяльності, що є суто раціональною, в ірраціональну діяльність, що виникає на рівні рефлексії оточуючого світу; і, по-четверте, хоча автор й пов'язує праворозуміння з реконструкцією особистісних вимірів об'єктивованих явищ, він не робить акцент на тому, що така реконструкція відбувається під впливом відповідної правової установки особистості, тобто під впливом соціалізації, а точніше, правової соціалізації особистості.

Інший варіант визначення праворозуміння можна зустріти у С.А. Олександрової. Вона вказує, що це, перш за все, «процес пізнання, пізнавальна діяльність, спрямована на вивчення, пояснення і вироблення уявлення про право, визначення системи елементів, що становлять його сутність» [43, с. 8]. На наш погляд, автор у своєму визначенні, по-перше, за структурними елементами результативності праворозуміння втрачає його змістовне навантаження; по-друге, наведена авторська дефініція праворозуміння не відображає кінцевий результат процесу пізнання права, тобто, онтологічну характеристику праворозуміння – визначення сукупності ідей, теорій про право, що з'явилися результатом процесу розуміння.

Резюмуючи, можна дійти висновку, що наведені вище визначення праворозуміння, на наш погляд, не носять не тільки універсального характеру, а й є фрагментарними, бо так чи інакше відображають лише якусь одну його складову. Найбільший праксеологічний інтерес у цьому питанні представляє позиція Н.Д. Железної, яка пропонує виділяти два аспекти праворозуміння:

1) як наукову категорію, що з'явилася результатом наукової активності і осмислення, і сприйняту науковим співтовариством шляхом введення в загальну теорію права (доктринальний аспект), і

2) як процес наукового пізнання права, його сутності, принципів і ознак, що носить соціальний характер [44, с. 13] (філософсько-соціальний аспект).

Вважаємо, що такий підхід до виділення аспектів праворозуміння несе в собі раціональний потенціал, бо фактично дозволяє найбільш повно розкрити гносеологічне навантаження терміну «праворозуміння». Виходячи з його першого, доктринального аспекту, на думку цього представника доктрини, під праворозумінням слід розуміти «систему знань про найбільш загальні закономірності становлення і функціонування права, визнаних логічно і об'єктивно істинними, і як такі включених до складу науки правознавства, що існує в даному, певному конкретно-історичному суспільстві» [44, с. 14]. Отже, праворозуміння як наукова категорія являє собою результат, систему знань, що має логічний і впорядкований характер та відповідає вимогам організації та філософії науки. Ці знання виражені в поняттях, принципах, дефініціях, доктринально-теоретичних конструкціях, взаємозв'язках тощо – тобто, в тих категоріях, якими користується будь-яка наукова теорія. Більш того, така наукова теорія праворозуміння відображає як технологію, так й підсумки пізнання об'єктивних закономірностей функціонування права.

У другому аспекті, що акцентує увагу на феномені праворозуміння, як процесі пізнання права, названий автор пропонує тлумачити і розуміти його саме в діяльнісному аспекті як особливий спосіб соціальної діяльності, спрямований на пізнання загальних закономірностей функціонування права, на представлення отриманих знань у формі наукового (логічно і об'єктивно істинного) знання, а також на впровадження теорій і концепцій, що утворилися в результаті цього в якості загальноновизнаних підстав правових практик, що реалізовується особливими (науково-правовими) соціальними інститутами та суб'єктами в специфічній формі і з застосуванням спеціального (науково-правового) інструментарію пізнання (методу) [44, с. 15].

Тобто, праворозуміння розуміється як розумова (інтелектуальна, раціональна) діяльність, що є пов'язаною з формуванням самого поняття права (його ідентифікацією), його сутності (його онтологією), його розумінням (його гносеологією), його цінністю (його аксіологією), його елементним складом і побудовою системи права (його структурною характеристикою). Разом з тим, слід наголосити, що не дивлячись на досить позитивні результати такого «двоїстого» визначення праворозуміння, автору такого підходу не вдалось виробити єдине, інтеграційне визначення праворозуміння, яке об'єднало б обидва виділені аспекти.

В цьому контексті привертає увагу інтеграційна дефініція праворозуміння, що пропонується Є.М. Арістовим, згідно якої праворозуміння як наукова категорія означає «розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а також його результат, що виражається у формулюванні знань про право, які представляють певну систему» [41].

Системний підхід до тлумачення цієї доктринальної позиції дає змогу зробити декілька висновків, що мають методологічне значення не тільки для розуміння і визначення конституційно-інституційних складових феномену праворозуміння, а для з'ясування його засадничої ролі як комунікативно-медіаторського фактора у взаємодії людини з правом:

- по-перше, оскільки праворозуміння завжди здійснюється окремою людиною або групою осіб, воно носить суб'єктивний характер (суб'єктивна складова);

- по-друге, оскільки праворозуміння завжди здійснюється окремою людиною або групою осіб, воно може бути охарактеризовано як діяльність, що здійснюється відповідними суб'єктами (суб'єктна складова);

- по-третє, оскільки праворозуміння – це розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а також його результат, воно може бути кваліфіковано як раціонально-інтелектуальна діяльність (раціонально-інтелектуальна складова);

- по-четверте, оскільки праворозуміння – це розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а

також його результат, воно може бути кваліфіковано як об'єктна діяльність (об'єктна складова);

- по-п'яте, оскільки результат праворозуміння виражається у формулюванні знань про право, то воно може бути охарактеризовано як наративно-результативна діяльність (наративно-результативна складова);

- по-шосте, оскільки праворозуміння є розумовим процесом, що виражається у формулюванні знань про право (наявність причинно-наслідкового зв'язку), то воно може бути кваліфіковано як системна діяльність (системна складова);

- по-сьоме, оскільки праворозуміння сприяє виникненню стійкого зв'язку між людиною чи групою людей і правом, то можна стверджувати, що воно володіє комунікаційним потенціалом (комунікативна складова);

- по-восьме, оскільки праворозуміння демонструє важливі соціально-ціннісні орієнтири, що виникають в державно організованому соціумі в процесі комунікації людини з правом, можна стверджувати про наявність в ньому могутнього аксіологічного потенціалу (аксіологічна складова);

- по-дев'яте, оскільки праворозуміння реалізується в рамках людського соціуму та виступає обов'язковим фактором у побудові правової соціалізації людини, можна стверджувати, що воно володіє могутнім соціальним наповненням (соціальна складова);

- по-десяте, оскільки праворозуміння лежить в основі виникнення, функціонування та розвитку державно організованого суспільства, державності, наявності системи державно-правових інститутів та існування прав людини, можна стверджувати про наявність його могутнього онтологічного (епістемологічного) потенціалу (онтологічна складова);

- по-одинадцять, оскільки праворозуміння веде до усвідомлення процесів формування правового положення особистості, реалізації її правового статусу, можна стверджувати про його великий гуманістичний потенціал (гуманістична складова);

- по-дванадцять, оскільки праворозуміння веде до виникнення системи знань про право, а основу останнього складають правові норми, можна стверджувати про

його реалізацію завдяки застосуванню останніх, та отже, наявність нормативної характеристики праворозуміння у його різних варіаціях (нормативна складова);

- по-тринадцяте, оскільки праворозуміння веде до виникнення у людини (групи людей) системи знань про право, що будуть використані в процесі їх функціонування в рамках соціуму, міжособистісних зв'язках та в рамках державно-правової реальності, можна говорити про наявність в праворозумінні могутнього праксеологічного потенціалу (праксеологічна складова);

- по-чотирнадцяте, оскільки праворозуміння це розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а також його результат, можна говорити про відповідний порядок його існування, здійснення та реалізації у відповідних формах, тобто про процесуальну характеристику праворозуміння як соціального феномену та наукового поняття (процесуальна складова).

Виходячи з попереднього аналізу, представляє інтерес у розрізі нашого дослідження наступні питання, що найбільш яскраво демонструють та підтверджують роль праворозуміння у становленні зв'язків людини і права:

- яким є суб'єктний склад праворозуміння?
- які існують типи (форми) праворозуміння?
- як відбувається правова соціалізація особистості?

Попередній аналіз феномену праворозуміння яскраво підтверджує, що воно є дуже складною і системною категорією. Тому, як і будь-яка складна категорія, праворозуміння має свою внутрішню структуру. Більшість представників доктрини вважає, що в такій структурі праворозуміння подібно правовідносинам можна виділити такі елементи, як суб'єкт праворозуміння, об'єкт, зміст і результат. Вважаємо, що саме така побудова дасть відповіді на поставлені вище питання.

1. Досліджуючи суб'єкт праворозуміння треба акцентувати увагу на його природі – воно є розумовим процесом, отже, за допомогою методу виключення, можна однозначно стверджувати, що воно може здійснюватися тільки фізичними особами, людьми. Але вже серед людей можна говорити про наявність праворозуміння окремої людини, групи осіб або всього суспільства в цілому,

причому можна виділити праворозуміння, властиве суспільству на певному етапі історичного розвитку. Виходячи за межі кількісної характеристики праворозуміння можна дійти її якісних характеристик, що також є пов'язаними з фізичними особами, що фактично виступають його носіями і продуцентами. Так, з точки зору володіння суб'єктом правовими знаннями можна виділити:

1. праворозуміння людини, не пов'язаної з правом (ординарне праворозуміння),
2. праворозуміння юристів-професіоналів (професійне праворозуміння) і
3. праворозуміння вчених-юристів (доктринальне праворозуміння).

Вважаємо, що в контексті дослідження, що проводиться найбільший науковий інтерес викликає як раз перша група – праворозуміння людини, не пов'язаної з правом, бо саме вона представляє найбільший масив носіїв феномену праворозуміння – дві інших групи у порівнянні з першою є мінімальними.

Для характеристики феномену праворозуміння у суб'єктному контексті можна використовувати й інші кваліфікаційні ознаки. Так, враховуючи те, що категорії праворозуміння і правосвідомості є тісно пов'язаними, по аналогії з видами правосвідомості можна виділити наступні види праворозуміння в залежності від суб'єкта, що його здійснює:

а) індивідуальне – праворозуміння окремої людини, сукупність знань про право, якими володіє одна людина. Рівень індивідуального праворозуміння залежить від багатьох факторів, до яких можна віднести, наприклад, інтелектуальний розвиток людини, її освіту, її знання про власні права і обов'язки і т. ін.

б) групове (колективне) – праворозуміння, що є властивим окремим соціальним групам або колективам, як формальним, так і неформальним. У цьому зв'язку можна говорити, наприклад, про розуміння права членами сім'ї або групою підлітків, пенсіонерів тощо.

в) корпоративне – це праворозуміння великих соціальних груп, представників різних професій. Сюди можна віднести, наприклад, праворозуміння студентів або медичних працівників, військовослужбовців, членів відповідної політичної партії тощо.

г) суспільне – це праворозуміння всього суспільства в цілому. На цей вид розуміння права більш, ніж на попередні, впливають такі чинники, як формування концепції права в науці і реалізація її на практиці; історичні, духовні умови розвитку суспільства. Це більш узагальнений рівень праворозуміння, який фактично відображає сприйняття складних правових процесів, що здійснюються в державі і суспільстві.

Звідси, суб'єкт праворозуміння – це або окрема людина, або сукупність людей, від невеликих груп до всього суспільства в цілому. Разом з цим, розумовий процес суб'єкта, що здійснюється в процесі праворозуміння є спрямованим на об'єкт останнього.

2. Об'єкт праворозуміння – це феноменологія права у різних його проявах, в різних масштабах, у вигляді окремих норм або їх системи, тобто те, на що прямо спрямовано пізнання суб'єкта праворозуміння. Причому об'єктом останнього може виступати як окрема норма – якщо пізнання спрямовано на її розуміння, так й сукупність норм – окремий правовий інститут, галузь права, правова система (право державно організованого суспільства в цілому). Звідсіля можна констатувати, що об'єктом праворозуміння є складний системний комплекс суспільних відносин, що відображає правову реальність у її сучасному існуванні, а також в ретроспективному і перспективному аспектах. Вплив розумової діяльності людини або групи людей в контексті пізнання права завжди веде до відповідного соціального результату, який знаходить свій прояв у змісті праворозуміння.

3. Звідси, зміст – це розумовий процес суб'єкта, спрямований на пізнання права, тобто, на пізнання об'єкта. Цей інтелектуальний, раціональний процес здійснюється безпосередньо в свідомості суб'єкта і є процесом переробки інформації в системі переконань людини, існуючих в її свідомості. На думку Л.Д. Столяренко, під розумовим процесом в психологічній науці розуміється «процес, якому передуює усвідомлення вихідної ситуації (умови завдання), який є свідомим і цілеспрямованим, оперує поняттями і образами і який завершується будь-яким результатом (переосмислення ситуації, знаходження рішення, формування судження, і т. ін.)» [45, с. 101].

Системний аналіз цієї дефініції дає змогу охарактеризувати розумову діяльність з наступних позицій:

А) процесуальної – це є процес – тобто діяльність, що складається з відповідних послідовних дій, що є взаємно погодженими та логічно пов'язаними;

Б) підготовчої – він має передпочаток – йому передує усвідомлення суб'єктом відповідної вихідної ситуації (умови завдання);

В) раціональної – сам процес розуміння суб'єкта є свідомим і цілеспрямованим, тобто інтелектуальним процесом, в якому є задіяним його свідомість та спрямованим на досягнення відповідного результату;

Г) інтелектуально-операційної – для здійснення такої розумової діяльності суб'єкту необхідно здійснити оперування поняттями і образами, що вже є в його свідомості;

Г') підсумкової – цей процес обов'язково є результативним, причому він завершується будь-яким результатом, який включає до себе різні варіанти – переосмислення ситуації, знаходження рішення, формування судження, і т. ін.

Наші авторські уточнення співпадають та йдуть паралельно з теоретичними напрацюваннями психологічної науки, що виокремлює у розумовій діяльності наступні етапно-стадійні характеристики та транспонує отримані результати на праворозуміння:

1) мотивація – як бажання суб'єкту праворозуміння вирішити проблему. У процесі розуміння права – це наявність бажання зрозуміти, що є право, яка його сутність і роль в регулюванні суспільних відносин на рівні міжсуб'єктної комунікації, а також у функціонуванні держави і соціуму;

2) аналіз проблеми – акцентуація та виділення даних і їх оцінка. При розумінні права аналіз проблеми полягає в аналізі суб'єктом вихідних даних про право, його феноменологію – нормативно-правових актів, навчань і теорій про право;

3) пошук рішення – це процес підбору у свідомості логічного інструментарію для вирішення проблеми. Він може здійснюватися різними шляхами: а) на основі вже відомих алгоритмів (праксеологічний підхід); б) носити творчий характер і тоді

здійснюватися на основі логічних міркувань або встановлення аналогій (інструментальний підхід). Відносно праворозуміння пошук рішення полягає в пошуку поняття (змісту) права, прийняттого для конкретного суб'єкта або соціальної групи;

4) логічне обґрунтування знайденої ідеї, доказ її правильності. У свідомості суб'єкта відбувається інтеграція фрагментарних відомостей, знань, інформації у єдине ціле – йде вибудовування єдиної правової системи, в основі якої лежить певний тип (форма) праворозуміння. Така система повинна бути внутрішньо несуперечливою, взаємопов'язаною, не повинна містити елементів, які є антагоністичними і не співпадають з іншими її елементами;

5) перевірка знайденого рішення – здійснюється суб'єктом виключно за допомогою і в процесі соціальної практики. Перевірка знайденого і обґрунтованого поняття права, тобто праворозуміння, також здійснюється, і в першу чергу, практикою – якщо на практиці можна побачити відображення встановленого праворозуміння і всієї правової системи, то вироблений тип праворозуміння можна вважати вірним.

Отже, проходження всіх етапів розумового процесу призводить суб'єкта до певного результату, тобто, до певного висновку про те, що є право.

4. Результат – це кінцевий висновок, сформульовані знання про право, до яких приходять суб'єкт в результаті пізнання досить складного об'єкта, яким є право. В оптимальному варіанті це має бути теорія чи концепція, що представляє собою систему знань про право і наслідків, що виникають як результат його наявності та дії у вигляді відповідних правових наслідків. При цьому, слід наголосити, що результати можуть бути різними: по-перше, така концепцію не обов'язково має носити авторський, унікальний характер. По-друге, кінцевим результатом пізнання права окремим суб'єктом може бути вироблення альтернативних аргументів – або «за», або «проти» вже існуючих теорій. По-третє, слід акцентувати увагу на прямій ролі і значенні при отриманні рівню результату суб'єктивного фактору – тобто від знань суб'єкта про право, від певних якостей суб'єкта, наприклад, від наявності або відсутності юридичної освіти, криміналізації особистості тощо. По-четверте,

враховуючи суб'єктивний фактор, в деяких випадках сформульований результат – знання про право – може носити утилітарний, спрощений характер і не мати ніякого відношення до наукової теорії. Це часто-густо стає можливим в тих випадках, коли праворозуміння здійснюється на буденному рівні суб'єктом, що не має правових знань.

Основним результатом праворозуміння виступає правова соціалізація – як процес засвоєння людиною системи правових знань, цінностей і норм, завдяки якому відбувається її успішна адаптація до суспільно-правового життя [46].

Отже, якщо праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, то правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причинно-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта засвоєння (людини) всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається її успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння).

І хоча згідно сутнісного змісту правової соціалізації її результатом у широкому розумінні є прийняття індивідом частини культурно-правової спадщини, яка актуальна не тільки для його соціальних інтересів, а й в цілому для суспільно-історичного процесу, суб'єктом якого він є – у вузькому, специфічному розумінні, правова соціалізація є логічним завершенням, результатом праворозуміння і наслідком впливу права на людину в результаті комунікативної взаємодії права і людини. Причому праворозуміння в цьому процесі відіграє важливу роль медіатора і основної комунікативної ланки.

Позитивом праворозуміння і правової соціалізації є не тільки набуття людиною знань про право, а й можливість користуватися ним, його засобами, принципами, нормами шляхом їх практичного використання і застосування, в результаті чого суб'єкт отримує, набирає і накопляє досвід функціонування в правовій сфері, бо долучаючись до регламенту життєдіяльності своєї соціальної

групи, котрий склався в процесі її існування і функціонування (родина, трудовий колектив, територіальна громада, населення, громадяни тощо) людина не тільки починає моделювати свою поведінку у відповідності до принципів, стандартів, норм права, а й проявляти негативне ставлення до будь-яких відхилень від діючих соціально-правових установок і бере участь в протистоянні деструктивним силам, дії яких спрямовані проти сформованого громадського порядку. Таке розумне ставлення до права є проявом позитивного праворозуміння та позитивної правової соціалізації, що веде до виникнення у людини правової мотивації до дотримання та виконання правових норм. Але це не єдиний позитивний результат, бо отримавши необхідні правові вміння і навички врегулювання відносин з іншими членами суспільства у міжособистісних та групових правовідносинах, людина може не тільки продуктивно взаємодіяти з ними, а й закріплювати, вдосконалювати, модернізувати, в тому числі й навіть підвищувати свій статус у суспільстві, розширюючи коло своїх ролевих позицій, успішно виконуючи вказану їй у межах її правового статусу та на виконання її правового становища, соціально-правову роль.

Резюмуючи викладене вище, можна запропонувати процесуальний ланцюжок, що відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини. На нашу думку окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння».

Вважаємо, що спроба «схематизації» феномену праворозуміння носить лише науково-прикладний характер, причому лише для фіксації та акцентуації уваги на основоположних етапах його реалізації. Такий висновок логічно слідує, виходячи з великого суб'єктивного потенціалу дефінітивної характеристики праворозуміння, бо, по-перше, розумова діяльність людини, який би напрямок вона не носила, завжди є суб'єктивною; по-друге, наслідок цього, і результат такого пізнання не

може претендувати на об'єктивність; а, по-третє, саме тому різноманіття теорій і дефініцій розуміння права спрямоване на виявлення різних його граней і сторін.

В цьому контексті велике теоретичне і практичне значення набуває питання відносно того, зміниться розуміння системи права в залежності від того, що ми розуміємо під правом:

1) або сукупність норм, що виходять від держави і забезпечуються її примусовою силою (легістський підхід),

2) або ж сукупність вічних, стабільних, невідчужуваних від людини ідей про права і свободи особистості, заданих самою природою людини і людського суспільства, таких, як право на життя, рівність, справедливість, свободу, щастя, думка (природно-правовий підхід).

Слід наголосити на тому, що таке питання не носить схоластичного характеру, бо у першому випадку, під системою права ми будемо розуміти лише її структурну основу – внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх диференціацію, тобто поділ на галузі та інститути. А в другому випадку ми стикнемося з явною неможливістю встановити розуміння системи права, бо вона буде включатиме лише ефемерну сукупність прав людини, яка ніде не закріплена і тому не піддається систематизації, що призводить до ускладнення її використання. Але вважаємо, що й тут є ефективний вихід, який бачиться в констатації факту, що пізнання права не носить відірваного характеру, а є нерозривно пов'язаним з пізнанням похідних від нього явищ і категорій і понять, що їх відображають. Тут слід погодитись з дослідником В.С. Веденіним, який вважає, що до таких явищ відносяться «крім сутності і змісту права, його роль, функції, призначення, механізм правового регулювання, система права і правова система, а також деякі інші» [47, с. 13]. Отже, категорія «правова система» є відображенням поняття «праворозуміння». Така позиція детермінована тим, що право є системним явищем – тому вивчення його поняття веде до вивчення не тільки його дефінітивних характеристик, а й до вивчення його елементів і системи зв'язків між ними. Можна також навести висловлювання В.В. Лапаєва: «сутність права, виражена в його понятті, визначає побудову загальної теорії права, яка являє собою конкретизоване, розгорнуте

поняття права» [48, с. 11]. Тобто, слідуючи за онтологічним змістом права, ми зможемо розкрити, з'ясувати та усвідомити всі його ознаки і характеристики.

Саме в цьому контексті спостерігається глибинний зв'язок праворозуміння з правовою соціалізацією. Бо людина не народжується громадянином, вона їм стає в результаті тривалої взаємодії з навколишнім середовищем. Її життя в суспільстві підпорядковане безлічі писаних і неписаних законів. Тому процес правової соціалізації включає в себе безліч задач щодо засвоєння цих законів, правових знань і вимог, що визначають міру можливої і належної поведінки, поступове оволодіння необхідними соціальними навичками, усвідомлення своїх прав і способів їх реалізації, розуміння складних взаємин між різними людьми і соціальними інститутами. Найбільш важливими й в той же час ординарними задачами процесу правової соціалізації є: а) засвоєння критеріїв оцінок юридично значущих ситуацій; б) вивчення законів і правил як таких, безвідносно до самого себе; в) навчання тому, як користуватися цими правилами.

Тут важливим є те, що людина повинна не тільки усвідомити, що в суспільстві діють об'єктивні закони, їй необхідно ще й віднести їх до себе, тобто усвідомити, що вони означають для неї, що їй дозволено, а що не дозволено, які покарання вона може понести за порушення законів, які існують способи захисту своїх законних прав тощо.

Але тут слід мати на увазі відповідну соціальну «волатильність», нестабільність феномену праворозуміння, що характеризує його зміни під впливом різних соціальних факторів. Так, часто-густо на конкретне розуміння права впливає політична обстановка, пріоритети, що встановлюються державою на конкретному етапі історичного розвитку. Крім цього, в даний час в юридичній науці спостерігається відмова від можливості об'єктивного, строго наукового соціального пізнання і зміщення акценту в бік суб'єктивності пізнання і розуміння людини як активного соціального суб'єкта. У праві і його розумінні це веде до нечіткості понять і встановленні зв'язків права з людиною. Також, можна встановити залежність праворозуміння від світогляду окремої людини: «який світогляд – таке і праворозуміння» [49]. Таким чином, можна стверджувати про наявні і можливі

зміни в праворозумінні на рівні суспільної, групової чи індивідуальної правосвідомості.

Іншою особливістю феномену праворозуміння, на слушну думку дослідника С.А. Полякова, є плюралізм його концепцій, який, сьогодні вітається, бо єдине визначення права, придатне для всіх часів і всіх народів, знайти неможливо [50, с. 43]. Дійсно, треба погодитись з такою точкою зору, бо право багатогранно і на різних етапах розвитку суспільства може домінувати той чи інший його прояв. Відповідно, різні підходи до розуміння права спрямовані на виявлення різних його сторін. Так, дослідник С.М. Фролов розкриває своєрідну технологію такого розуміння права, що претендує на роль відповідної методологічної парадигми – «Через суперечки про те, що є право, вирішуються багато практичних питань: підстави права, джерела права, межі правового впливу, ефективність права, розв'язання суперечностей права» [51, с. 156]. Однак тут неможливо й не визнати відповідну правоту судження дослідника В.С. Веденіна, який вказує: «У теоретичному плані плюралізм думок з питання праворозуміння слід визнати прийнятним або навіть необхідним, але в прикладному значенні неоднозначні, а часом, і протилежні думки з питання розуміння права мають більше негативного, ніж позитивного сенсу» [47, с. 9]. Тобто представники доктрини бачать в наявності плюралізму думок і позицій відносно праворозуміння не тільки позитивні, а й негативні риси, що не тільки об'єктивує досліджувану проблематику, а й робить її більш актуальною з позицій наукової спроможності і такою, яка підлягає більш прискіпливій увазі з боку науковців – філософів і правників. Крім того, в контексті нашого дослідження, це актуалізує проблематику праворозуміння та його результатів саме в контексті взаємодії людини з правом, підвищує не тільки соціальну значущість феномену праворозуміння, а й робить його універсальним засобом у комунікації людини і права, що забезпечує відповідний рівень правової соціалізації людини та надає їй можливості щодо використання регулятивних можливостей права для належного функціонування в умовах державно організованого соціуму.

Такий висновок все більш актуалізується завдяки виходу проблематики праворозуміння на глобальний універсальний рівень управління міжнародними

справами, де феноменологія прав людини залишається основоположним фактором в організації міжнародного міждержавного співробітництва, обумовлює і активізує розвиток правової глобалізації як нової форми глобалізації, що викликає до життя нові девіації міжнародного правового порядку на стику міжнародного та національного конституційного права у вигляді глобального конституціоналізму [52].

Саме в таких умовах нечітке й неоднозначне розуміння права на практиці може призвести не тільки до нерозуміння між представниками різних концепцій, а й до виникнення правових конфліктів між суб'єктами міжнародного права. Так, на думку дослідника А.А. Матюхіна, «доктринальні відмінності в праворозумінні породжують суперечності в оцінці дій держав на міжнародній арені, несхожість пропонованих моделей нових принципів відносин в співтоваристві націй, правового порядку в світі» [53, с. 3]. Отже, можна говорити не тільки про велику праксеологічну роль праворозуміння, а й про наявність в ньому колізій, які виражаються в тому, що є відсутньою єдина концепція, яка могла б стати основою не тільки правопорядку в суспільстві, а й основою міжнародної правової системи.

Виходячи з цього, слід визнати, що саме праворозуміння породжує складні горизонтально-вертикальні управлінські зв'язки, що складають сучасні державні правові системи і сучасну міжнародну правову систему, більш того, саме воно лежить в основі сучасного політичного (державного) режиму та в основі міжнародного правопорядку. Звідсіля роль і значення праворозуміння у відносинах людини і права є не тільки визначальною, а й стратегічно обґрунтованою і детермінованою.

Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

- праворозуміння відіграє визначальну ідентифікаційно-пізнавальну та раціонально-діяльнісну роль у відносинах людини і права;

- хоча плюралізм в праворозумінні оцінюється вченими по-різному: хтось бачить в ньому пошук граней права, визначення права як багатоаспектного явища; з іншого боку, противники такого плюралізму говорять про плутанині, що виникає у правозастосовній діяльності в зв'язку з різними підходами до права – формування

концепції розуміння права, має велике значення як така, а також й для визначення самого процесу отримання знання про право, пізнавальної сторони праворозуміння, коли здійснюється правова соціалізація людини;

- запропонований процесуальний ланцюжок відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини – на нашу думку окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння»;

- праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, а правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причино-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта засвоєння всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається її успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння).

1.3. Правова соціалізація та її роль в реалізації правового статусу людини і громадянина

Важливу конституюючу та прогностичну роль у становленні правової свідомості та правової поведінки особистості виконує її правова соціалізація – тобто, процес засвоєння людиною системи правових знань, цінностей і норм, завдяки якому відбувається її успішна адаптація до суспільно-правового життя. У праксеологічному розумінні цей процес може бути виражений як процес включення індивіда в систему правовідносин даного суспільства на основі засвоєння всієї

правової культури даного суспільства. Основу правової соціалізації, на думку В. М. Сирих, складають:

- засвоєння правових норм і заняття певної позиції по відношенню до цих норм (індивід – як суб'єкт, і, одночасно, об'єкт правової культури суспільства, з одночасною реалізацією процесу формування відповідних розумових нормативно-поведінкових стереотипів. – Авт.);

- оцінка безпосередньої реалізації норм в юридичній практиці, вироблення ставлення до правових інститутів і установ (індивід – як суб'єкт правової реальності та учасник комунікативної взаємодії в рамках локального соціуму, що веде до формування відповідної поведінко-діяльнісної системи особистості. – Авт.);

- засвоєння правової ідеології як системного науково обґрунтованого відображення правової дійсності в ідеалах, поняттях, принципах (спостерігається процес формування правової свідомості особистості, де індивід виступає не тільки як її носій, а й як її активний продуцент. – Авт.).

Звідси, телеологічні домінанти правової соціалізації, як зазначає цей вчений, виявляються досягнутими тоді, коли індивіди досягають такого типу поведінки, при якому вони хочуть діяти так, як вони повинні діяти як члени даного суспільства. Вони повинні бажати робити те, що необхідно для суспільства [54, с. 112-113].

Отже, результатом правової соціалізації є системний комплекс наслідків, що безпосередньо впливають на людину та роблять її усвідомленим членом людської спільноти, а саме:

а) сприйняття індивідом частини культурно-правової спадщини, яка актуальна не тільки для його соціальних інтересів, а й в цілому для суспільно-історичного процесу, суб'єктом якого він є (індивід як суб'єкт сприйняття історико-правового досвіду і доробку людської цивілізації. – Авт.);

б) залучення індивіда до регламенту життєдіяльності своєї соціальної групи (індивід як суб'єкт-об'єкт відповідного суспільного порядку та його цілеспрямованого впливу. – Авт.);

в) поява т. зв. «правового передчуття», коли людина починає проявляти негативне ставлення до будь-яких відхилень від діючих соціально-правових

установок і бере участь в протистоянні деструктивним силам, дії яких спрямовані проти сформованого громадського порядку (індивід як суб'єкт-сепаратор суспільних відносин і оцінювач соціальної дійсності. – Авт.);

г) отримавши необхідні правові вміння і навички врегулювання відносин з іншими членами суспільства, людина може не тільки продуктивно взаємодіяти з ними, а й закріплювати, змінювати або навіть підвищувати свій соціальний (в тому числі й правовий) статус, модус, стан, – успішно виконуючи вказану їй соціальну роль (індивід як суб'єкт комунікації та активний суб'єкт створення, зміни та реалізації свого соціального статусу, модусу, стану через формування своєї індивідуальної правової свідомості. – Авт.);

г') наявність уявлень про право веде до пізнання права особистістю та виникнення у неї можливості користуватися відповідними правовими нормами для реалізації своїх інтересів, життєвих устремлінь, настанов і потреб, тобто до реалізації свого правового статусу – комплексу прав, свобод і обов'язків, що встановлені в законодавстві (індивід як суб'єкт-активний користувач свого правового статусу. – Авт.) [300, с. 119].

Можна зазначити, що такий процес правової соціалізації виступає предикатом впливу права на особистість (в загально філософському аспекті. – Авт.), функціональною складовою, організаційно-нормативним компонентом, важливим елементом правового регулювання (в нормативному аспекті. – Авт.), та викликає до життя відповідну зворотну реакцію людини на такий вплив шляхом, по-перше, відповідної моделі (позитивної, негативної, індіферентної) правової поведінки, а, по-друге, шляхом функціональної реалізації наданих людині правом (законодавством) прав і обов'язків в рамках її правового статусу.

Питаннями правової соціалізації людини (особистості) займалися Алексєєв С. С., Афанасьєв В. Г., Вебер М., Дюркгейм Э., Кудрявцев В. М., Казімирчук В. П., Орзіх М. П., Парсонс Т., Радченко Т. О., Роше Г., Соловйова Т. І., Сурілов О. В. та ін. представники філософської, соціологічної та юридичної науки.

У структурному розумінні правова соціалізація виступає як складова єдиного процесу соціалізації. Соціалізація – це освоєння культури (норм, цінностей, ідей,

правил, поведінки і стереотипів розуміння) спільноти. Вона не тільки пов'язана з розвитком особистості, а й є своєрідним духовним кодуванням людини, виробляючи у неї типові (тобто такі, що добре розпізнаються і прогнозовані) соціальні реакції і форми активності. Функціональне значення такої ситуативної сепарації, міститься в тому, що формування здібностей, навичок і знань індивіда дає можливість підготувати людей до контактів з іншими членами локального соціуму, їх тісного співіснування, забезпечити їх майбутню комунікативну взаємодію та взаєморозуміння.

Найбільш глибокі доктринальні розробки соціалізації містяться в трудах представників соціологічної науки. Так, відомий соціолог М. Вебер, акцентуючи увагу на конкретній особистості, виділяє в рамках цього поняття соціалізацію асоціативну, переважно добровільну, і соціалізацію інституційну, здійснювану через впровадження в особистість прийнятих суспільством норм за допомогою соціального заохочення і примусу [55, с. 244]. Отже, в основу процесу соціалізації ставиться особистість та її індивідуальна свідомість, що відчуває вплив оточуючого соціуму та реагує на такий вплив за допомогою формування чи модифікації своєї індивідуальної поведінки.

Такий підхід підтверджується позицією Т. Парсонса, який розуміє соціалізацію як процес функціональної адаптації індивіда, тобто пристосування його існування та життєдіяльності в умовах соціуму за рахунок побудови відповідної поведінки. Така поведінка формується в залежності від виконання суб'єктом конкретної соціальної ролі [56, р. 194].

Інший відомий представник соціологічної доктрини Е. Дюркгейм також акцентує увагу на суб'єктному факторі соціалізації, але пріоритет надає її спадковості, пов'язуючи поняття «соціалізація», насамперед, з проблемами функціонування колективної свідомості, і, перш за все, з передачею від покоління до покоління соціальних норм і традицій [57, с. 127].

Крім того, слід наголосити, що більшість сучасних соціологів розглядають соціалізацію як процес взаємодії між індивідами, що розвивають в суспільстві власні стратегії (індивідуальний критерій. – Авт.), і прийнятими суспільством

системами норм і цінностей (колективний критерій. – Авт.). Так, наприклад, Г. Роше, визначає соціалізацію як «процес, в ході якого людина сприймає і засвоює соціокультурні елементи свого середовища, інтегрує їх в структуру своєї особистості під впливом значущих соціальних факторів і таким чином пристосовується до соціального оточення, серед якого їй доводиться жити» [58, р. 148]. Тобто, тут мова йде про складний та суперечливий процес взаємодії та пристосування конкретної людини до моральних надбань локального соціуму (групи), завдяки чому їй буде забезпечений оптимальний режим існування та функціонування в локальній спільноті.

Отже, з одного боку, соціалізація дозволяє індивіду придбати багаж, необхідний йому, щоб ефективно функціонувати в суспільстві, яке його виховало (інформаційно-діяльнісний критерій. – Авт.), а з іншого, вона же вчить його використовувати такий багаж відповідно до своїх інтересів та зобов'язань, що несе індивід в суспільстві (індивідуально-поведінковий критерій. – Авт.). З цією метою, зокрема, індивід повинен навчитися певним правилам поведінки, властивим його соціальній групі (поведінково-групові настанови. – Авт.), засвоїти прийняті в ній побутові навички (побутові настанови. – Авт.), харчові пристрасті (харчові настанови. – Авт.), адаптуватися до життя в певному кліматичному поясі, що становить географічне середовище проживання його групи (кліматично-географічні настанови. – Авт.). Для того щоб відчувати себе адекватно і комфортно серед членів своєї групи, йому необхідно органічно, іноді аж до автоматизму, засвоїти сукупність притаманних цій групі норм, цінностей, символів, моделей поведінки, традицій і ідеологій (аксіологічно-груповий критерій. – Авт.). Крім того, в процесі соціалізації індивід здійснює соціальну самоідентифікацію, тобто знаходить можливість показати членам своєї і чужих груп, що він розділяє цінності, традиції і поведінкові моделі своєї групи і не поділяє чужих [59, с. 123] (аксіо-телеологічний критерій. – Авт.).

В процесі соціалізації людина, по-перше, вступає в комунікативну взаємодію з колективом людей, що її оточують (на практиці – це насамперед група людей, що мешкають з нею на відповідній території, тобто в рамках територіальної громади –

така група людей і є територіальною громадою, причому в її різному кількісно-якісному вимірюванні – а) мікрогромада (родина, друзі, шкільний клас); мезогромада (трудовий колектив тощо); макрогромада (сукупність жителів села, селища, міста); по-друге, людина сама активно діє в такому локальному соціумі, вбираючи від його членів та від нього в цілому відповідні поведінкові настанови, що базуються на колективно-індивідуальних інтенціях, інтересах, устремліннях і потребах, що мають насамперед екзистенційну природу і спрямованість. Звідси, локальний соціум можна визначити як основний соціальний простір в якому здійснюється соціалізація людини (особистості), тобто такий простір де вона набуває знання про соціум, основоположні тенденції його функціонування, основні вимоги до людини щодо знаходження в такому соціумі, а також ознак особистості – людини, що вже сприйняла відповідні соціальні цінності та настанови та є активним учасником суспільної взаємодії, а отже й суспільних відносин, деякі з яких, зважаючи на їх особливу важливість для соціуму і держави, своєю чергою, регламентуються й регулюються правовими нормами.

Звідси, правова соціалізація, як важливий вид і сегмент загальної соціалізації, відіграє велику комунікативну роль у взаємодії та побудові оптимальних відносин між людиною і правом. На слушну думку Ю. І. Гревцова, головним призначенням правової соціалізації є прищеплення особистості навичок в орієнтуванні не тільки в тих сферах права, де необхідно обмежувати і стримувати себе, але і в тих, де важлива ініціатива і активність; підготовка її до виконання тієї чи іншої соціальної ролі в юридичній сфері [60, с. 116]. Тобто, можна констатувати, що мова тут йде не стільки про правову поведінку особистості, скільки про її правове життя в рамках соціуму та в умовах його державної організації – існування в умовах права та держави, що таке право народжує. Тому можна погодитись з наведеним вище автором, що правова соціалізація – це дійсно багатогранний складний процес опосередкованої взаємодії людини з правовою культурою, правовими цінностями, інститутами і нормами суспільства, що знаходиться на певному рівні правового розвитку. В ході такої взаємодії людина поступово опановує навичками оперування правовими категоріями і поняттями, самостійного орієнтування і дії в юридичному

середовищі в рамках тієї або іншої соціальної ролі і в інтересах досягнення бажаної мети (мобілізації можливостей права в інтересах власного розвитку), включаючи самостійний вплив на соціально-правове середовище з метою його позитивного перетворення [60, с. 116].

Вважаємо, що такий доктринальний підхід має суттєвий методологічний потенціал, бо, по-перше, характеризується багатоплановим підходом; а, по-друге, відрізняється не тільки поліоб'єктністю, а й різнорівневим підходом до розуміння самого процесу соціалізації.

Отже, цей автор фактично:

а) розповсюджує процес правової соціалізації на весь правовий простір, що існує у соціумі та державі;

б) акцентує увагу на ролі конкретної особистості в цьому процесі;

в) наголошує на її не тільки пасивній формі поведінці, а й на ініціативній та активній правовій поведінці, тобто на поведінці щодо самочинного виконання та використання правових настанов, шляхом здійснення відповідної поведінки, що прямо вказана в таких настановах;

г) пов'язує призначення правової соціалізації з необхідністю виконання особистістю відповідних рольових позицій в соціумі, що передбачені в правових нормах та реалізуються в правовій сфері;

г') вказує, що процес правової соціалізації є по своїй суті процесом навчання особистості правовим засадам організації соціуму і держави;

д) констатує, що завдяки такій формі соціалізації особистість навчається самостійно орієнтуватися і діяти в юридичному середовищі;

е) більш того, особливо відмічається, що вона навчається існувати і діяти в рамках тієї або іншої соціальної ролі (учень, студент, робітник, член родини, територіальної громади, член громадської організації, політичної партії тощо);

є) робить висновок, що завдяки такій творчій поведінці особистості досягається бажана мета правової соціалізації – мобілізація можливостей права в інтересах власного розвитку;

ж) звертається увага, що частиною такої мети є самостійний вплив особистості на соціально-правове середовище з метою його позитивної трансформації.

Разом з тим, необхідно враховувати, що телеологічна домінанта правової соціалізації має високий рівень філософського супроводження і забезпечення, бо саме тут здійснюється заміна зовнішньої обов'язковості права, заснованого на примусі, на внутрішню обов'язковість права, в основі якої лежать нормативні соціально-правові установки. Тобто, тут маємо справу зі складними процесами трансформації права із зовнішнього фактору, що має місце в соціумі, у складну внутрішню потребу людини (із всіма складовими та критеріальними ознаками такої трансформації, що відбувається в рамках локального соціуму). Більш того, слід наголосити на тому, що такі позитивні соціально-правові установки є найважливішим внутрішнім джерелом правової активності індивіда (людини, особистості) і виражаються в принциповій духовній спрямованості на цінності правової культури суспільства.

Отже, можна вважати, що в процесі правової соціалізації здійснюється могутній вплив об'єктивних факторів юридичної дійсності на суб'єктивне індивідуальне мислення та свідомість особистості, з метою сприйняття нею правових цінностей (ідей, концепцій, принципів, норм тощо).

У більш широкому, онто-гносеологічному розумінні, спостерігається більш складний процес, що побудований на феноменології інтерсуб'єктивності, як властивості досвіду про світ різних суб'єктів, що є пов'язаним з об'єктивністю, незалежністю цього досвіду від особистісних особливостей і ситуацій. Проблема інтерсуб'єктивності виникає як спроба відповісти на питання, як індивідуальна свідомість виходить до досвіду іншого «Я» і через це – до універсального горизонту досвіду [61]. Отже, в розрізі проблематики, що нами досліджується, виникає складний, спочатку хаотичний, а потім системноутворюючий комплекс соціальних явищ, який базується на складній взаємодії їх об'єктивної та суб'єктивної природи – так, право, його норми, принципи, правові аксіоми, презумпції, фікції тощо, виступають в суспільстві в ролі об'єктивного явища, що цільоспрямовано впливає

на індивідуальну правосвідомість особистості, що має суб'єктивний характер та модифікує його відповідно до правових приписів. В цьому контексті правосвідомість особистості починає відображати правові настанови, що носять об'єктивний характер – точніше, є об'єктивованими, бо спочатку, на етапі формування права, правової норми як правила соціальної поведінки, соціальні відносини носять суто суб'єктивний характер, бо відображають тільки волю їх учасників, і тільки потім, – коли такі відносини актуалізуються та набувають відповідної важливості, а потім і обов'язковості для соціуму, шляхом їх визнання або санкціонування державою, вони набувають об'єктивного характеру. Отже, можна стверджувати, що в процесі правової соціалізації будується та проявляється складний процесуально-процедурний ланцюжок, що має глибоке філософське коріння та який можна відобразити наступним чином:

- від суб'єктивного прояву волі до виникнення права, правової норми, що набуває об'єктивного характеру,

- її наступного телеологічного впливу на суб'єктивну правосвідомість особистості,

- та як результат – правомірна суб'єктивна поведінка особистості, що відповідає об'єктивним правовим приписам.

Якщо застосувати наведені положення до ролі і значення правової соціалізації як основи реалізації правового статусу людини і громадянина, то тут процесуальний ланцюжок може бути продовжений, бо правовий статус людини і громадянина, як сукупність прав, свобод і обов'язків людини (особистості), закріплених в законодавстві конкретної держави (загальний правовий статус) чи сукупність прав, свобод і обов'язків людини (особистості), закріплених в конституції конкретної держави (конституційно-правовий статус) – виступають як нормативне підґрунтя правової соціалізації, що не тільки створює умови для її здійснення, а й містить відповідні організаційні і нормативно-правові механізми, що гарантують реалізацію такого статусу. Безперечно, в цьому процесі велике значення має соціальна активність особистості, а також її внутрішня мотивація для реалізації потенційних

можливостей, що створені правом та містяться в конституційно-правовому і загальному правовому статусі людини (особистості).

Звідси, можна говорити про наявність в процесі правової соціалізації складного конгломерату соціальних, індивідуальних, групових, класових, релігійних, національних, історичних, географічних, біологічних, психічних, психологічних та ін. інтересів, що продукує людина (особистість) під впливом її взаємовідносин з соціумом і впливом держави на її правосвідомість за допомогою права – результатом виступає модифікована у відповідності до правових приписів правомірна поведінка людини (правова соціалізація відбувалась з позитивним результатом. – Авт.) або формування і прояв антиправової (нігілістичної або антагоністичної) поведінки людини (особистості) (правова соціалізація відбулась з негативним результатом. – Авт.).

Разом з тим, необхідно наголосити на тому, що в обох випадках людина (особистість) має нормативні можливості для реалізації свого правового статусу, встановленого Конституцією і законодавством, бо саме правова соціалізація виступає в якості «запускаючого механізму», нормативно-соціального трампліну для початку відповідної профільної діяльності людини (особистості) в правовій сфері.

Цей процес не тільки ускладнюється, а й верифікується тим, що кожна особистість виступає в ньому у трьох основоположних соціальних ролях-станах, які визначають її первинну біологічну, опорну соціальну та набуту правову характеристики, а саме – людина, особистість, громадянин, – причому, на кожную з них й впливає соціалізація взагалі, та правова соціалізація як її специфічна та об'єктивно необхідна форма.

Виходячи з цього, слід зазначити, що правовий стан особистості, який визначається теоретиками права, як встановлені нормами права або передбачені в правових моделях юридично значимі властивості або системні властивості людини, що в певній момент або період часу зумовлюють виникнення та (або) дозвіл або можливість виникнення та (або) зміни правової ситуації [62] – є фактично універсальним поняттям, що одночасно дає розуміння ступеня розвитку правової

соціалізації та є показником розвитку правового статусу людини (особистості) у її багатогранних відносинах з державою, що здійснюються за допомогою права.

Тому, розглядаючи людину (особистість) як суб'єкт-об'єкт правової соціалізації, ми повинні одночасно розглядати в такій якості й інші її характеристики, тобто як людини і громадянина (і в залежності від виду політико-правового зв'язку з державою – іноземного громадянина, апатрида, біпатрида, біженця тощо, причому у зв'язку з відповідним правовим статусом, що встановлений конституцією і законодавством відповідної держави), що постійно та без винятку супроводжують людину (особистість) в її життєдіяльності в державно організованому соціумі.

Саме в цьому контексті необхідно зазначити й таке положення, що має суттєву телеологічну наповненість та визначає стратегічний результат правової соціалізації. У своєму гносеологічному розумінні позитивна правова активність є результатом засвоєння людиною правових вимог, перетворення їх на звичку і потребу дотримуватися закону. Але тут треба розуміти, що формування потреби дотримуватися закону не є основоположною рисою позитивної правової активності, за її допомогою людина, насамперед, формує свої можливості для реалізації правового статусу, що їй наданий законодавством.

Для з'ясування внутрішніх процесів, що впливають на поведінку людини, має важливе значення вивчення механізмів формування правового атитюду. Атитюд (англ. attitude – ставлення, установка) – це внутрішній стан готовності людини до дії, що передує її поведінці [63, с. 36]. Атитюд формується на підставі попереднього соціально-психологічного досвіду, на усвідомленому і неусвідомленому рівнях та регулює поведінку людини.

У своєму вигляді атитюди людини можуть бути правові (правомірні й неправомірні). Тому обґрунтованим тут є підвищений інтерес до особливостей правового виховання людини, формування її активної життєвої позиції не тільки філософії права, а й низки інших галузевих наук. Бо одним з основних регуляторів поведінки людей є їхні атитюди. До найзагальніших факторів, що впливають на формування правового атитюду, можна зарахувати: рівень розвитку суспільної

правосвідомості, систему духовних цінностей суспільства, наявну правову систему і низку інших, адже неможливо достеменно передбачити, що саме вплине на людину за тих чи інших умов.

Разом з тим, слід наголосити на великому формоутворюючому поведінковому і нормоутворюючому потенціалі зазначених правових атитюдів – саме через їх прояв в соціальній практиці формуються поведінкові настанови людини та здійснюється нормативізація суспільних відносин, їх нормування і наступне нормопроєктування з нормотворенням, що є важливими не тільки для конкретної людини (особистості), а й для людської спільноти, насамперед локального суспільства, на рівні якого відбувається життєдіяльність конкретної людини і реалізуються всі її життєві інтенції, атитюди, інтереси, потреби, устремління, тобто, фактично реалізується її правовий статус в залежності від її правового стану.

Звідси, суттєво зростає роль і значення простору місцевого самоврядування, бо саме він виступає природним соціальним простором формування атитюдів людини – сфера місцевого самоврядування функціонує на рівні існування локального соціуму та в її межах існує, функціонує та розвивається локальна людська спільнота – територіальна громада. Саме в межах територіальної громади людина проявляє свої інтенції, продукуючи та усвідомлюючи свої інтереси, життєві устремління і потреби, отже, формуючи свої різнопланові та різнорівневі атитюди.

Тут є цікавим, що в процесі своєї життєдіяльності в рамках територіальної громади людини формує різнопланові інтереси і потреби, що викликають до життя атитюди не тільки правового, а й позаправового характеру, тобто такі, що є пов'язаними з реалізацією суспільних відносин, що знаходяться за рамками нормативно-правового регулювання держави та проявляються скоріше в рамках громадянського суспільства, як відповідь такого суспільства на ненормативні інтенції людини.

Отже, можна стверджувати, що в рамках територіальної громади, що функціонує на рівні місцевого самоврядування здійснюється не тільки продукування нормативних атитюдів, а й ненормативних, практична реалізація яких веде до різних наслідків – нормативні дії здійснюються в рамках держави, за рахунок державно-

правових регламентації і регулювання, і мають правові наслідки, ненормативні ведуть до виникнення соціальних відносин, реалізації відповідних інтересів і потреб, що мають ненормативну природу та розташовані в межах громадянського суспільства.

В процесі здійснення нормативних атиюдів, своїми конкретними діями, людина реалізує свої права, свободи і обов'язки – тобто реалізує свій правовий статус. Це є вельми важним висновком, бо слід розуміти, що конкретні дії людини щодо реалізації свого правового статусу, включаючи й її конституційно-правовий статус здійснюються й реалізуються в рамках територіальної громади в якості її члена – жителя відповідної території держави (незалежно від наявності у людини будь-якого правового стану – громадянства, іноземства, безгромадянства, біженства тощо) на рівні місцевого самоврядування. Звідси, саме місцеве самоврядування є нормативним простором в якому переважно реалізується правовий статус людини на території держави. Вважаємо, що на прямий зв'язок з державою людина-громадянин виходить тільки в декількох випадках, що передбачені Конституцією України [64] – у відносинах громадянства; у відносинах, що торкаються власності та її правового оформлення; при виконанні обов'язку щодо захисту Батьківщини. Всі інші правовідносини, що так чи інакше торкаються конституційного та загального, галузевого, індивідуального правового статусу людини і громадянина – здійснюються в рамках місцевого самоврядування.

Більш того, саме в рамках місцевого самоврядування людина відчуває на собі вплив права, вона реагує на цій вплив шляхом вироблення і формування відповідних нормативних установок в індивідуальній, а потій й груповій та колективній поведінці. Отже, сфера місцевого самоврядування виступає й як основна сфера правової соціалізації людини.

Основою правової соціалізації людини стає її громадянська ініціатива, активність конкретної особистості в сфері користування наданих прав і свобод. Тобто, чим активніше людина в межах територіальної громади на рівні місцевого самоврядування, тим вона активніша у використанні свої прав і свобод – а, отже, тим вона є більше соціалізованою в рамках розуміння права, обізнаною в його

нормативному змісті та в можливостях його використання для вирішення своїх інтересів, досягнення своїх життєвоважливих (екзистенційних) устремлінь, реалізації своїх потреб.

Враховуючи на:

а) локальний характер прояву і формування інтенцій, інтересів, устремлінь, потреб людини;

б) можливості безпосередньої реалізації нормативних настанов в рамках локального соціуму;

в) знаходження на цьому ж локальному рівні відповідного матеріального або ідеального продукту чи послуги для задоволення інтенцій, інтересів, устремлінь і потреб людини, – саме місцеве самоврядування є найбільш оптимальним простором для правової соціалізації людини.

Правову активність громадян, можна визначити як енергійну діяльність в сфері права і правових відносин. Разом з тим, багато представників юридичної доктрини визначають наявність в такій активності не тільки позитивних, але й негативних рис. Так, наприклад, В. О. Затонський визначає правову активність як «інтенсивну діяльність особи в сфері права, одну з форм юридичного буття людини, специфічну форму життєдіяльності, що неминуче включає тінювий, негативний сектор» [65, с. 373].

Вважаємо, що таким чином фахівці наголошують на суто психологічному, внутрішньо детермінованому характері такої правової активності людини, що може привести й до негативних наслідків, у вигляді відповідних правопорушень, що є пов'язаними з фетишизацією права, з зловживанням правом або з правовим нігілізмом.

Разом з тим, слід відмітити, що позитивна правова активність людини характеризується низкою критеріальних ознак, що на пряму мають відношення до сфери місцевого самоврядування, і до яких можна віднести такі:

- по-перше, це має бути завжди вільна правомірна поведінка. Свобода вибору варіантів такої поведінки є необхідною умовою і невід'ємною властивістю людини; більш того, тільки при її наявності можливо нормальне існування особистості,

розкриття всіх її творчих можливостей. На думку академіка В.С. Нерсесянца, «без вільних індивідів, без прав і свобод людини неможливо і саме право як таке. Адже право як необхідна форма свободи взагалі можливо і має сенс лише при наявності вільних і незалежних індивідів – суб'єктів права» [66, с. 156]. Такий стан свободи формується й реалізується тільки в умовах місцевого самоврядування, що виступає могутнім стимулом демократичної правової державності.

- по-друге, аналізована категорія характеризується активною взаємодією з правом, яка проявляється в систематичній участі в правотворчій діяльності публічної влади через реалізацію кожним свого суб'єктивного права обирати і бути обраним. Наявність на рівні місцевого самоврядування всіх можливих моделей демократичної участі людини в управлінні суспільними справами через механізми безпосередньої, представницької, партисипаторної, деліберативної, агрегативної, агональної демократії активно впливає на колективну свідомість членів територіальної громади й формує відповідний рівень їх правової соціалізації.

- по-третє, правова активність полягає в психологічній готовності до реалізації права на рівні сформованої позитивної установки. Виходячи з того, що такі установки формуються як результат комунікативної взаємодії в рамках територіальної громади, місцеве самоврядування є іманентним елементом механізму правової соціалізації. У соціально активній особистості повинна бути внутрішня переконаність підкорятися вимогам позитивного права добровільно, за внутрішнім переконанням. володіючи, перш за все, внутрішньої обов'язковістю, право здатне впливати на поведінку людини і тим самим закріплювати необхідний порядок в суспільстві (І. В. Тепляшин) [67, с. 12]. Дійсно, даний елемент є немислимим без наявності в суспільстві відповідної загальної та правової культури, правосвідомості, правового виховання та правової освіти – а всі наведені елементи можна реалізувати тільки в локальному соціумі в межах територіальної громади на рівні місцевого самоврядування.

- по-четверте, правова активність тісно пов'язана з аксіологічного спрямованістю права – тому, будь-яка активність особистості повинна порівнюватися з загальнолюдськими цінностями. Розуміння таких цінностей

приходить спочатку на етапі соціалізації особистості, а потім й правової соціалізації, причому, знов ж на рівні місцевого самоврядування.

- по-п'яте, правова активність немислима без відновлення соціального оптимізму більшістю населення, втрата якого, на жаль, є однією з найтяжчих втрат всіх останніх років завдяки пострадянському минулому і глибокій кризі в економіці, політиці, ідеології, що супроводжує процеси будівництва незалежної державності. Дійсно, відновлення в суспільстві високого морально-психологічного тону, відродження у людей впевненості в завтрашньому дні, задоволеність людей своїм матеріальним становищем, правовою захищеністю, відносинами з органами влади і місцевого самоврядування, професійною діяльністю, сімейним станом, особистим здоров'ям можливо тільки в процесі загальної і правової соціалізації, що супроводжуються активними процесами реформування всіх сфер державного і суспільного життя, що проявляються, насамперед, в рамках територіальної громади на рівні місцевого самоврядування. Успіхи саме в наведених сферах будуть позначати позитивний рівень правової соціалізації та детермінувати внутрішню мотивацію на соціально-правову активність людей по місцю їхнього проживання в рамках територіальної громади.

Отже, вважаємо, що відмічені ознаки правової активності є напрямними орієнтирами в процесі правової соціалізації, що здійснюється насамперед в рамках місцевого самоврядування.

Резюмуючи, можна зазначити наступне:

- в рамках правової соціалізації, що базується на правовій активності людини, проходять складні і суперечливі процеси реалізації нею свого конституційно-правового і загального правового статусу саме на рівні місцевого самоврядування і в межах територіальної громади;

- вказані процеси мають велике конституююче і інституційне значення, здійснюючи безпосередній вплив на процеси формування правової державності, створення ліберально-демократичної моделі співвідношення права і держави, побудови національної моделі місцевого самоврядування – причому в рамках

зазначених процесів вони володіють мультиплікативним ефектом та результативністю.

Висновки до розділу I:

Системне дослідження теоретичних питань супроводу комунікативної взаємодії людини і права дає можливість зробити наступні висновки:

- взаємовідносини людини і права носять складний філософсько-раціональний та телеологічно-праксеологічний характер, вони характеризуються соціальною об'єктивацією та містять в собі складне суб'єктивне наповнення;

- у онтології розуміння зазначених відносин важливу роль відіграє використання профільної термінології, яка не тільки пояснює їх зміст, а й відтворює історичний, психологічний, соціальний, правовий дискурс та контекст виникнення людини і права та об'єктивації їх комунікативної взаємодії;

- для розуміння сутності відносин людини і права конче необхідною є використання опорних термінів «людина», «особистість», «громадянин», що виступають не тільки як парні юридичні категорії, а й суттєві характеристики правового стану суб'єкта права;

- вказані опорні терміни, що фіксують правовий стан суб'єкта права в процесі правової акультурації доповнюються відповідними нормативно-технологічними характеристиками – «правове положення», «правовий статус», «правовий модус», що у підсумку призводить до виникнення відповідних характерних рис суб'єкта права, що номенологічно призводять до виникнення феномена «правосуб'єктність», який виступає в якості каталізатора суспільних відносин такого суб'єкта;

- праворозуміння відіграє визначальну ідентифікаційно-пізнавальну та раціонально-діяльнісну роль у відносинах людини і права;

- хоча плюралізм в праворозумінні оцінюється вченими по-різному: хтось бачить в ньому пошук граней права, визначення права як багатоаспектного явища; з іншого боку, противники такого плюралізму говорять про плутанині, що виникає у правозастосовній діяльності в зв'язку з різними підходами до права – формування концепції розуміння права, має велике значення як така, а також й для визначення

самого процесу отримання знання про право, пізнавальної сторони праворозуміння, коли здійснюється правова соціалізація людини;

- запропонований процесуальний ланцюжок відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини, – на нашу думку, окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння»;

- праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, а правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причино-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта засвоєння всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається її успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння);

- в рамках правової соціалізації, що базується на правовій активності людини, проходять складні і суперечливі процеси реалізації нею свого конституційно-правового і загального правового статусу саме на рівні місцевого самоврядування і в межах територіальної громади;

- вказані процеси мають велике конституююче і інституційне значення, здійснюючи безпосередній вплив на процеси формування правової державності, створення ліберально-демократичної моделі співвідношення права і держави, побудови національної моделі місцевого самоврядування – причому в рамках зазначених процесів вони володіють мультиплікативним ефектом та результативністю.

РОЗДІЛ II
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ
ПРАВОМ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ, ОСОБИСТОСТІ І
ГРОМАДЯНИНА

2.1. Розвиток і вдосконалення конституційного права в умовах правової глобалізації

В умовах формування, функціонування та розвитку демократичної правової державності зростає особливі роль і значення конституційного права держав світу, що виступає основоположною, фундаментальною та єдиною профільюючою галуззю національного права, бо саме її правові норми встановлюють, регламентують і регулюють основоположні відносини, що виникають в процесі становлення,

існування, функціонування та взаємодії між собою особистості (людини), суспільства і держави. Звідси, враховуючи на такий конститууючий, інституційний, системний, комплексний, конотаційний, наративний характер зазначених правових відносин, їх рольову диспозицію у формуванні, реалізації та визначенні і моделюванню загального правового розвитку в суспільстві і державі, саме конституційному праву належить центральна роль в перспективному розвитку національної системи права та національної системи законодавства.

Отже, не є дивним, що наведені фактори суттєво посилюються, інтегруються та зростають їх доктринальна і праксеологічна роль і значення в умовах правової глобалізації, коли спостерігаються могутні тенденції формування єдиного глобального правового простору в якому існує, функціонує та розвивається міжнародна спільнота держав та кожний окремий її член – національна держава. А це, своєю чергою, об'єктивують, актуалізують, контекстуалізують і викликають системну і комплексну інтенсифікацію процесів взаємодії, взаємного впливу, детермінації (взаємної обґрунтованості), конвергенції (зближення) та синергізації (взаємного посилення як результату взаємного зближення) національних і міжнародної правових систем, – але, насамперед, національного конституційного права і загального міжнародного (міжнародного публічного і міжнародного приватного) права [301, с. 139].

В умовах становлення та розвитку України як самостійної держави виникає об'єктивна потреба дослідження зазначеної взаємодії національного та загального міжнародного права саме з позицій національного конституційного права, що виступає основною та профільною галуззю національного права та фундаментом системи права держави. Отже, лише після досягнення Україною незалежності та створення національних шкіл конституційного права та міжнародного права проблематика взаємодії національного та міжнародного права, національного конституційного та міжнародного права стала предметом дослідження вітчизняних учених – фахівців в сфері конституційного та міжнародного права, таких як: М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, Ю. О. Волошин, І. С. Демченко, В. Н. Денисов, Н. В. Камінська, О. В. Київець, С. О. Львова, О. В.

Марцеляк, О. А. Назаренко, В. Ф. Погорілко, С. В. Резніченко, Д. С. Терлецький, Ю. С. Шемшученко, М. А. Абдалказим Алмохаммед та ін.

Відповідний вклад в досягнення наукового обґрунтування досліджуваної проблематики внесли наукові праці іноземних вчених, зокрема російських – монографії Л. П. Ануфрієвої «Співвідношення міжнародного публічного та міжнародного приватного права: правові категорії» (2002 р.); Р. Т. Шамсон «Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного (національного) права: теоретичні аспекти» (2002 р.); В. В. Гаврилова «Поняття та взаємодія міжнародної та національної правових систем» (2005 р.); Вельямінова Г. М. «Право національне і міжнародне» (2017 р.) та ін.

Оскільки в українській конституційно-правовій науці ця проблематика ще досі не одержала глибокого розроблення, вочевидь, що її дослідження в Україні знаходиться на початковій стадії, – тому, у своїй більшості, теоретичні надбання на національному рівні базуються на доктринальних дослідженнях зарубіжних вчених, таких як Ю. Арато, Дж. Вайлер, М. Вінд, А. Вінер, А. Бьянчі, А. фон Богданді, Ю. Габермас, Д. Грім, П. Грег, Ж. Д'Аспермон, П. Добнер, Дж. Дунофф, Ж.-П. Жаке Т. Йохансен, А. Кассезе, С. А. Кардбаум, Б. Кінгсбуррі, С. Кім, Я. Клабберс, Н. Кріш, М. Кумма, М. Луглін, Дж. К. Ніколаїдіс, М. Мадуро, Ш. Отер, А. Петерс, Е.-У. Петерсманн, Д. Розенау, К. Робінсон, А. Скордас, А. Стоун Світ, Г. Тойбнер, М. Тушнет, К. Томушат, Д. Трахтман, Дж. Туллі, Такао Суамі, Г. Ульфштейн, Н. Уолкер, Р. Фальк, Б. Фасбендер, А. Фішер-Лескано, Р. Форст, Г. Халмай, Д. Хальберстам, К. К. Чіампі, К. Швьобель-Патель, Е. Штейн, А. Шайо, Дж. Шо, а також дослідників, що займаються дослідженням зазначених питань на пострадянському просторі – О.М. Барабанова, В. Д. Зорькіна, С. Ю. Кашкіна, І. О. Конюхової, Р. Людвиковського, В. М. Расторгуєва та ін.

Разом з тим, необхідно наголосити, що вказані праці не враховували нових тенденцій та особливостей глобалізації, зокрема правової глобалізації, що об'єктивно актуалізує проблематику нашого дослідження та робить обґрунтованим подальші наукові розвідки саме в контексті функціонування та розвитку національного конституційного права в зазначених умовах. До наукових робіт

вітчизняних дослідників саме такого спрямування та проблематики необхідно віднести дисертаційне дослідження М. А. Абдалказима Алмохаммеда «Взаємодія конституційного та міжнародного права в умовах глобалізації» (2015 р.) та монографічне дослідження Є.О. Львової «Глобальний конституціоналізм: теоретичні підходи та правові виклики до формування» (2019), що фактично мають «проривний» характер в досліджуваній сфері, бо містять в собі обґрунтовані доктринально-нормативні положення, що підтверджують існуючі тенденції профільного характеру в міжнародній та національних правових системах, що посилюються і набувають характеристики мегатрендів світового та національного правового розвитку. Саме наявність таких досліджень підкреслює об'єктивний характер та актуальність досліджуваної проблематики, а також продуктивність її доктринального супроводження і забезпечення.

Досліджуючи параметральні засади розвитку і вдосконалення конституційного права в умовах правової глобалізації, трудно не погодитись з вітчизняним дослідником М. Аббасом Абдалказимом Алмохаммедом в тому, що основоположною засадою такого розвитку і вдосконалення насамперед виступає взаємодія національного конституційного та міжнародного права, тобто їх співвідношення, посилення їх взаємного зв'язку, взаємних відносин, а також взаємного впливу між здавалось б автономними правовими системами, що носить об'єктивний характер, та на його думку, детермінується низкою наступних чинників [68, с. 3-4]:

- по-перше, складним генетичним зв'язком між національним конституційним та міжнародним правом в контексті появи, становлення, розвитку та вдосконалення останнього, тобто його інституціоналізації, конституціоналізації та легалізації як нормативного феномену та загального надбання людської цивілізації (онтологічний взаємозв'язок).

Вважаємо, що тут треба зазначити, що систематичний аналіз наведеного зв'язку свідчить про виникнення відповідного процесуально-синергетичного кола взаємовідносин між двома самостійними нормативними системами, завдяки появі загального переліку об'єктів правового регулювання, – так, з суто національного

конституційного рівня правового регулювання на рівень міжнародно-правового регулювання, на основі ініціації держав-членів міжнародної спільноти або міжнародних міждержавних (ООН) чи міжнародних міжурядових організацій, – запозичується низка об'єктів, що раніше входили в перелік імперативно-абсолютного державно-правового регулювання, а саме: інститути прав людини, виборчого права, публічного урядування, в тому числі й місцевого самоврядування, тощо. Після такого запозичення наведені об'єкти трансформуються в об'єкти міжнародного нормопроєктування і міжнародної нормотворчості, отримують своє предметне закріплення в міжнародних багатосторонніх міждержавних договорах, що підписуються їх державами-учасниками. Після такого підписання, держави-учасники беруть на собі міжнародно-правові обов'язки, вступаючи в облігаторні відносини у вигляді міжнародно-правових зобов'язань, що взяті ними в рамках профільних міжнародних договорів, які повинні бути втіленими в національне конституційне законодавство для наступної реалізації, – отже, зазначені вище об'єкти правового регулювання повертаються в національну правову систему, – однак на більш високому рівні своєї регламентації, регулювання, супроводження і забезпечення – міжнародно-правовому, що суттєво підсилює їх правовий статус та систему гарантій їх реалізації саме в системі національного конституційного права [301, с. 140];

- по-друге, можливою передбачуваною і фактичною міжнародною поведінкою держав на міжнародній арені, що апріорі обумовлюється положеннями їх національних конституційних настанов (нормативно-діяльнісний зв'язок).

Наведений стан детермінований основоположними настановами національного конституційного права, тобто його принципами і нормами, що формулюють, регламентують і регулюють правовий статус держави та системи її органів, а також поведінку зазначених суб'єктів як в середині держави, так й на міжнародній арені. Виходячи з імперативних положень державного суверенітету, – держава на міжнародній арені повинна будувати свою поведінку, базуючись на своїй конституційно-правовій положення, що визначають засади її зовнішньої політики та дипломатичної діяльності. Однак, одночасно, держава є і суб'єктом міжнародного

права, актором системи міжнародних відносин і повинна свою поведінку будувати на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного публічного права та співвідносити її з ними в процесі реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань, – звідси, виникає складна і суперечлива проблема вироблення та дотримання балансу між конституційними настановами держави та її зобов'язаннями з міжнародного права. Саме для цього в сучасному міжнародному праві і сучасному конституційному праві держав або на конституційному, або на законодавчому рівнях сформульований, закріплений, легалізований і дотримується принцип пріоритету норм міжнародного права перед нормами національного законодавства, що, у відповідному ступені, «підкоряє» конституційне право держав міжнародному правопорядку, але одночасно й «підвищує» перше до міжнародного права, «співвідносить» його з ним, роблячи саме перше більш системним, уніфікованим, типізованим, і в той же час, – транспарентним (прозорим), передбачуваним, більш процесуально супроводжуваним та забезпечуваним, а враховуючи на існуючий міжнародно-правовий договірний масив – більш конвергованим та синергізованим в контекстуалізації взаємних профільних зв'язків;

- по-третє, активним розширенням об'єктів міжнародно-правового регулювання за рахунок прямої рецепції міжнародним правом об'єктів конституційно-правового регулювання, що раніше знаходились у виключній компетенції національної держави (права людини, виборчий процес, місцеве самоврядування тощо), в результаті чого такі об'єкти стають предметом спільних регламентації і регулювання (об'єктно-регулятивний зв'язок).

Наведений стан, як відмічалось вище, також є пов'язаним з системою міжнародно-правових облігаторних зобов'язань держави, що виникають у неї після підписання міжнародних багатосторонніх договорів і фактично запускає якісно новий кругообіг об'єктів державно-правових/міжнародно-правових регламентації і регулювання, що вибудовують процесуально-правовий ланцюжок «об'єкт державно-правового регулювання» – «об'єкт міжнародно-правового регулювання» – «об'єкт міжнародної нормопроектної діяльності» – «об'єкт міжнародної правотворчості» – «об'єкт (предмет) регулювання міжнародних правових

договірних відносин в рамках міжнародних багатосторонніх міждержавних (міжурядових) договорів» – «міжнародно-правові зобов'язання держав, що узяті ними в рамках підписаних міжнародних багатосторонніх договорів» – «норми міжнародного права, що запозичуються національною системою законодавства на основі національного механізму імплементації» (див. ст. 9 Конституції України) – «норми національного законодавства держави, що: а) імплементовано з норм міжнародного договірної права і такі, що б) набули статусу норм звичайного закону, а також в) підлягають конвенційному контролю з боку міжнародного співтовариства» (через ініціативу держав-сторін такого договору, закріплені напряму в міжнародному договорі механізми контролю, через засоби контролю, що містяться в міжнародному праві договорів згідно Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [69]);

- по-четверте, активним впливом міжнародного права на конституційні правопорядки національних держав завдяки використанню національного конституційного, легально визнаного і процесуально-складного механізму входження норм міжнародного права в їх національне законодавство (інверсійно-колабораційний зв'язок).

Наявність національного конституційного і легалізованого саме в конституції держави або в її законодавчому масиві механізму імплементації норм міжнародного права в норми національного законодавства є яскравим прикладом інверсійного та послідовного зв'язку норм національного конституційного та міжнародного права – саме завдяки такому механізму: а) норми міжнародного договірної права трансформуються в норми національного конституційного законодавства; б) підсумком такої імплементації є виникнення норм національних звичайних законів, що володіють відповідною юридичною силою; в) норми таких національних звичайних законів є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами конституційного права держави, тобто можуть легально бути використовуваними у правозастосуванні; г) відкриваються відповідні «нормативні шлюзи» у вигляді вертикально-горизонтальних зв'язків, що співвідносять загальний правовий масив через національне конституційне право з міжнародно-правовим масивом в

контекстуалізації їх синергічної дії та реалізації взаємного контрольного механізму [301, с. 142];

- по-п'яте, формуванням все більш чіткої та функціонально-ефективної тенденції конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку національних держав (двосторонньо-колабораційний зв'язок).

Це положення відбиває основоположну тенденцію на якій базується процес виникнення, формування, прояву та реалізації настанов правової глобалізації – саме конституціоналізація міжнародного права та інтернаціоналізація конституційного правопорядку національних держав відбиває взаємозв'язок та взаємовплив двох нормативних систем-масивів, одночасно стимулюючи і детермінуючи їх конвергенцію і колаборацію, результатом яких виступає їх взаємний розвиток, синергетичне функціонування та вдосконалення;

- по-шосте, готовністю національних систем права і насамперед національного конституційного права до сприйняття норм міжнародного права та їх використання в національному конституційному законодавстві (латентний зв'язок).

Ця тенденція формується в глибині національних систем права (як системи всіх чинних правових норм відповідної держави [70, с. 197] і національних правових систем (як системи всіх юридичних явищ, що існують у відповідній державі або в групі держав [70, с. 202]) та виступає своєрідним прообразом феноменології інтернаціоналізації та конституціоналізації. Її методологічною та нормативною основою виступають основоположні засади, принципи і норми конституційного устрою, а також демократичної правової державності. Фактично формування і функціонування сучасних конституцій в більшості держав світу є прикладом відповідної рецепції демократичних принципів та норм, що склалися в деяких державах в результаті революційних подій антимонархічного, буржуазно-демократичного, соціалістичного та соціально-демократичного спрямування, що сталися в період їх становлення і розвитку в історичній ретроспективі, починаючи з періоду становлення національних держав (XVI ст.), а потім знайшли своє закріплення в конституціоналізмі. Отже, саме рецепція принципів та норм відносно

становлення інститутів прав людини, виборчого права, місцевого самоврядування, міждержавної інтеграції, міжнародних правових стандартів тощо, що фактично формують конституційні цінності держав і державності – шляхом взаємного запозичення або безпосередньо на міждержавному рівні, або через міжнародний договірний масив, або через механізми національного конституційного та міжнародного нормопроекування та нормотворчості, – сприяли формуванню внутрішньої готовності національних систем права і насамперед національного конституційного права до сприйняття норм міжнародного права та їх використання в національному конституційному законодавстві;

- по-сьоме, формуванням на базі національних конституційних цінностей в межах міжнародного співтовариства загального правового простору, що набуває форму правової глобалізації та суттєво впливає на національний конституційний розвиток, наближуючи його до закріплених в міжнародному праві нормативних вимог та стандартів (універсально-секторальний зв'язок).

Наведений стан правової глобалізації, що веде до створення єдиного правового простору, ще потребує свого активного та детального дослідження. Разом з тим, розвиток сучасної доктрини конституційного та міжнародного права свідчить про появу якісно нового виміру ролі конституційного права в формуванні сучасного механізму розвитку національних держав та їх міжнародної спільноти. Одним з яскравих феноменів такого підходу виступає поява доктрини глобального конституціоналізму та формування нормативно-правових механізмів її супроводження і забезпечення її впровадження в практику міждержавних відносин. У відповідності до цієї доктрини, феноменологія глобального конституціоналізму виникає з посиленням процесів запозичення конституційних цінностей, що раніше належали тільки до національного рівня управління, загальним міжнародним правом (насамперед, міжнародним публічним правом), з наданням таким цінностям глобального значення і наступним використанням їх на глобальному рівні управління [71]. Саме тут, на нашу думку, простежується прямий організаційно-управлінський вплив конституційного права на міжнародне право і глобальне управління, що здійснюється відповідними міжнародними та уповноваженими

інституціями. Ще одним важливим наслідком праксеологічного втілення концепції глобального конституціоналізму в міжнародну систему виступає не тільки формування і поява т. зв. міжнародного конституційного права, а й об'єктивація посилення процесів міжнародної уніфікації та кодифікації щодо розробки т. зв. «глобального права», що засноване на загальному міжнародному праві;

- по-восьме, формуванням в межах національного конституційного права системи міжнародно-правових зобов'язань держав, що узяті ними в процесі підписання міжнародних договорів і через внутрішньодержавні конституційні механізми трансформовані в норми національного законодавства з метою їх закріплення, виконання та практичної реалізації (прагматичний зв'язок).

Наведене положення свідчить про формування в національному конституційно-правовому масиві достатньо солідної групи норм та нормативних актів, що по своїй правовій природі мають міжнародну договірну основу. Фактично мова може йти про появу в рамках національного конституційного права відповідної галузі міжнародного договірної права. Хоча механізм національної імплементації нівелює міжнародно-правовий потенціал таких норм, вводячи їх в статус національних норм права через їх трансформацію в норми звичайних законів, все ж необхідно визнати, що враховуючи на необхідність існування та здійснення міжнародного конвенційного контролю за їх виконанням, вони мають особливий «подвійний статус» – з одного боку, вони є нормами національного конституційного права і запозичуються іншими його галузями як такі, а з іншого – держава повинна звітувати про виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань, що узяті нею в процесі підписання міжнародних договорів, і тому такі норми, а особливо їх виконання підлягає міжнародному контролю. Отже, дилема, що виникає між ступенем обов'язковості виконання зазначених норм об'єктивно існує, і тому потребує свого вирішення. Вихід тут бачиться в створенні додаткового контрольного механізму з боку саме національної держави за виконанням таких норм, або суттєвого посилення вже існуючого механізму, що буде конструктивною підготовкою для їх подальшого конвенційного контролю з боку уповноважених органів міжнародного співтовариства або іноземних держав.

Основоположні тенденції конституціоналізації та інтернаціоналізації детермінує та формує системні зв'язки синергетичної та герменевтичної властивості, що виникають між національним конституційним та загальним міжнародним правом, бо саме наведені тенденції викликають до життя формування та виникнення нового соціального конструкту у вигляді глобальної правової системи в основі якої лежить конституційне право держав та загальне міжнародне право, елементами якої сьогодні виступають «міжнародне конституційне право», «інтеграційне право» тощо. Більш того, саме синергетика, як теорія самоорганізації складних систем [72] і герменевтика, як область методології, що об'єднує практично зорієнтовані методи тлумачення юридично значимих текстів [73] стають не тільки методологічними корелятами в сучасному правознавстві, а набувають своєї об'єктивізації та актуальності, а також конотаційної могутності і потенціалу «завдяки глибинному взаємному зв'язку між собою, що виникає між інноваційною синергетикою та юридичною герменевтикою, однією з базових традицій правової думки, оскільки інтерпретаційна складова у всіх сферах права і соціального проектування опосередковує синергійну взаємодію суб'єктів соціального конструювання» [74]. Звідси бачаться нові можливості, нові нормативні горизонти та управлінські потенціали у поглибленні зв'язків між двома досліджуваними нормативними системами, що будуть позитивно та продуктивно впливати не тільки на їх подальший розвиток, а й на вдосконалення, впливаючи на появлення нових форм взаємодії та співробітництва національних держав з їх міжнародною спільнотою.

Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

- зростання особливої ролі і значення конституційного права держав світу в умовах глобалізації детерміновано не тільки тим, що воно виступає основоположною, фундаментальною та єдиною профільною галуззю національного права, і лежить в основі формування, функціонування та розвитку демократичної правової державності, а й тим що воно напряду вступає у взаємодію з загальним міжнародним правом, створюючи системний правовий комплекс, що

одночасно здійснює вплив і детермінує розвиток та вдосконалення державних правових систем і міжнародної правової системи;

- процеси функціонування і розвитку конституційного права в період глобалізації базуються на його процесах колаборації з загальним міжнародним правом, що об'єктивують, актуалізують, контекстуалізують і викликають системну і комплексну інтенсифікацію процесів взаємодії, взаємного впливу, детермінації, конвергенції та синергізації національних і міжнародної правових систем, – але, насамперед, національного конституційного права і загального міжнародного (міжнародного публічного і міжнародного приватного) права;

- дослідження параметральних засад розвитку і вдосконалення конституційного права як основоположної галузі системи національного права і системи національного законодавства в умовах правової глобалізації доводить існування низки факторів-взаємозв'язків, що обумовлюють генетичні комунікації між національним конституційним і загальним міжнародним правом, що впливають на посилений розвиток і вдосконалення цих двох на перший погляд автономних правових систем, причому такі процеси носять об'єктивний характер;

- основоположні тенденції конституціоналізації та інтернаціоналізації детермінує та формує системні зв'язки синергетичної та герменевтичної властивості, що виникають між національним конституційним та загальним міжнародним правом, бо саме наведені тенденції викликають до життя формування та виникнення нового соціального конструкту у вигляді глобальної правової системи в основі якої лежить конституційне право держав та загальне міжнародне право, елементами якої сьогодні виступають «міжнародне конституційне право», «інтеграційне право» тощо.

2.2. Терміносистема «правовий статус людини (особистості) і громадянина»: теоретико-доктринальні та практичні підходи до визначення змістового навантаження

Основоположною рисою сучасного правознавства виступає його людиноцентричність та гуманістична телеологічна домінанта, – звідси для визначення місця і ролі людини (особистості) в суспільстві і державі, які регулюються нормами всіх галузей національного права, але, насамперед, національного конституційного права, розроблена спеціальна юридична термінологія. Отже, не є дивним, що термінологічна система «правовий статус (положення) людини (особистості)» виступає, по-перше, не тільки як одна з найважливіших політико-юридичних категорій сучасного права, що визначає природу і місце суб'єктів права в системі суспільних відносин державно організованого соціуму, їх права і обов'язки по відношенню до інших суб'єктів, а, по-друге, вона розуміється як одна з центральних та основоположних дефініцій права, бо на ній, особливо на її феноменологічному і динамічно-функціональному значеннях замикаються практично всі юридичні явища і категорії, крім того, по-третє, вона виступає як своєрідний ідентифікаційний фактор, відповідний «лакмусовий папірець» щодо визначення внутрішнього потенціалу сучасної державності, заснованої на її демократичному та нормативному потенціалі, а також ідеалах сучасного конституціоналізму, де пріоритет прав і свобод людини перед правами держави виступають його основоположними і важливими ідеологічною і функціональною ознаками.

Дослідження питань, що були пов'язані з правовим (конституційно-правовим) статусом людини (особистості) почались в історичній ретроспективі досить давно. Першість в розробці цієї складної та суперечливої проблематики належить дореволюційним вітчизняним дослідникам-правознавцям [75, 76, 77]. В період становлення радянської держави ця проблематика, зважаючи на відомі тоталітарні тенденції у побудові та реалізації державності, фактично не досліджувалась – її визначали як цінність буржуазного правознавства і, одночасно, як класово обмежену, що не може бути застосованою в умовах будівництва соціалістичного устрою та комуністичної держави, бо суперечить їх внутрішній колективістській основі. Однак, дослідження цієї проблематики об'єктивувалось і актуалізувалось в період демократизації суспільного і державного життя в Союзі РСР у останній

чверті ХХ століття – у радянській літературі 70-80-х років в цьому відношенні виділялись праці М.В. Вітрука, М.І. Матузова, М.П. Орзіх, В.О. Патюліна.

Як стверджує О. Ф. Скакун, «до 60-х років ХХ ст. у вітчизняній юридичній науці правовий статус ототожнювався з правоздатністю. Мотивувалося це тим, що правовий статус і правоздатність виникають і припиняються у суб'єкта одночасно, що вони є в однаковій мірі невідчужуваними» [78, с. 386].

Отже, тільки в 70–80-х рр. ХХ ст., з політичними демократичними змінами в союзній державі і подальшим розвитком правової науки, категорія «правовий статус» отримали широку розробку в працях вчених-правознавців (тобто, активізувались процеси її доктринального супроводження і забезпечення. – Авт.), оформилась як наукова проблема (тобто, виникли процеси її концептуально-логічного та розумово-змістовного визначення. – Авт.) і як одна з головних категорій правознавства (тобто, вона отримала своє категоріально-дефінітивне та термінологічне обґрунтування. – Авт.), яка є закріплена у законодавстві (тобто, вона отримала свою нормативно-правову, в тому числі й конституційну, легалізацію. – Авт.). Так, М.В. Вітрук та В.О. Патюлін розкрили сутність та значення правового статусу особи, її відносин з державою, М.І. Матузов здійснив аналіз проблеми свободи в сфері стосунків суспільства та особи, М.П. Орзіх досліджував правовий рівень структури особи, її взаємодію з діючим правом через вплив права на особистість, і навпаки – через вплив особистості на право. Про інтереси особи, її роль та значення у взаєминах з державою визначився В.О. Патюлін, який, опонуючи І.Є. Фарберу, стверджував, що держава та особа передбачають одне одного, не права та обов'язки особи знаходяться в закономірному співвідношенні, а права громадянина, з одного боку, та обов'язки правозобов'язаних (держава в особі її органів, посадові особи, громадські організації, інші громадяни) – з іншого. До різних сторін проблеми особистості та її конституційного статусу звертались: Л.Д. Воеводін, Г.А. Гаджиєв, В.В. Копейчиков, Г.В. Мальцев, Б.А. Пережняк, П.М. Рабінович, Ф.М. Рудинський, В.М. Чхиквадзе, Б.С. Ебзєєв та інші.

З початку 90-х років ХХ ст., з посиленням тенденцій деідеологізації правової науки, дослідження концентрувались в основному на конкретних правах людини,

розглядався їхній розвиток та важливість в політичній, соціально-економічній, духовній сферах, визначились шляхи та методи створення діючих механізмів захисту прав та свобод особистості. В цей і в сучасний період досліджуваній проблематиці були присвячені наукові праці М.О. Баймуратова, О.В. Батанова, О.П. Васильченко, О.Ф. Марцеляка, О.Ф. Скакун, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренка, О.Ф. Фрицького, Ю.С. Шемшученка та ін. Одночасно, необхідно наголосити на тому, що, незважаючи на те, що дослідженню правового статусу людини (особистості) і громадянина у вітчизняній літературі приділено значну увагу, єдності думок з питання про його зміст і функції все ще не досягнуто. Проблема, насамперед, ускладнюється тим, що автори не єдині у своїх доктринальних поглядах не тільки відносно змісту, структури та дефінітивного визначення правового статусу людини (особистості), а і з приводу співвідношення таких понять, як «правове становище» і «правовий статус» особистості, а також видового визначення «правовий статус людини (особистості)» та «конституційно-правовий статус людини (особистості)» [302, с. 180].

Необхідно зазначити, що в теорії права можна виділити три методологічно-установчі варіанти (підходи) вирішення наукової проблеми навколо змістовного навантаження досліджуваної терміносистеми.

В рамках першого підходу поняття «правовий статус» і «правове становище» не є тотожними і співвідносяться в рамках філософського підходу як «частина» і «ціле» (філософсько-категоріальний підхід. – Авт.). Засновником цього підходу можна назвати М.В. Вітрука, який в поняття «правовий статус особистості» включає такі його структурні елементи, як юридичні права і свободи; юридичні обов'язки і законні інтереси особистості, що визнані державою [27, с. 38] (тобто, фактично сповідуючи системно-комплексний підхід. – Авт.). Фактично ці елементи виступають основою і в своїй сукупності з громадянством, правосуб'єктністю і юридичними гарантіями (на думку М.П. Орзіх, сюди треба ще додати відповідні політико-правові принципи [79, с. 48]) утворюють більш широке поняття, що своєю чергою поглинає «правовий статус особистості» – «правове становище особистості». Поділяючи цю точку зору, В.А. Патюлін також пропонує виділяти категорію

правового становища особистості, яка б означала юридичне закріплення всіх сторін фактичного становища особи в суспільстві і державі, поряд з правовим статусом [80, с. 117]. Отже, з одного боку, наведений автор пропонує легалізувати поняття, що є більш широким по своєму змістовно-функціональному значенню, а з іншого – воно є таким, що не тільки носить універсальний характер по відношенню до розуміння фактичного становища особи в суспільстві і державі, а й підкреслює, акцентує увагу на особливому характері феноменології правового статусу особистості, що фактично виступає основоположним нормативним індикатором в розумінні її правового становища. Необхідно зазначити, що апологетом даного підходу є також В.А. Кучинський, який визначаючи поняття «правове становище особи», розширює перелік додаткових елементів, що входять до нього, додаючи ще юридичну відповідальність [81, с. 115, 119-135].

Другий підхід схожий з першим, проте в основу поняття «правовий статус особистості» кладуться лише вихідні елементи права – права і обов'язки (динамічно-функціональний підхід. – Авт.). Так, зокрема О. А. Лукашева, погоджуючись з доктринальною позицією Г.В. Мальцева про те, що «система прав і обов'язків – серцевина, центр правової сфери, і тут лежить ключ до вирішення основних юридичних проблем» [82, с. 48], одночасно відзначає та пропонує розділити низку додаткових елементів (ознак), що складають правове становище особистості на категорії, які є, по-перше, передумовами правового статусу (громадянство, загальна правоздатність); по-друге, виступають вторинними по відношенню до основних (юридична відповідальність) і, по-третє, категорії, що виходять далеко за межі правового статусу (система гарантій) [83, с. 30].

Вважаємо, що наведений підхід володіє суттєвими методологічними характеристиками, бо він, насамперед:

а) свідчить про структурований характер змісту поняття «правове становище особи» (структурний критерій. – Авт.);

б) виокремлює в рамках цього поняття феномен «правового статусу людини (особистості)» як основний, системноутворюючий як у своєму власному існуванні

та функціонуванні, так й в існуванні та функціонуванні «правового становища особи» (феноменологічно-акцентуючий критерій. – Авт.);

в) фактично вказує на відповідний процесуальний і етапно-стадійний характер виникнення, існування, функціонування, розвитку, вдосконалення тощо, – як «правового становища особистості», так й «правового статусу людини (особистості)», що є генетично пов'язані між собою (процесуально-динамічний критерій. – Авт.);

г) вказує на цей генетичний зв'язок, при якому правовий статус виступає предикатом виникнення феноменології правового становища, а правове становище є основоположною умовою існування та функціонування правового статусу людини (особистості), бо пов'язує людину з державою, що забезпечує для неї як правовий статус, так й правове становище (взаємно зв'язковий критерій. – Авт.);

г') пропонує включити вказані вище «передстатусні» і «післястатусні» елементи в поняття «правове становище особи», не тільки його структуруючи, а й будуючи його формування і функціонування у відповідній логіко-функціональній і поведінковій послідовності (забезпечувальний критерій. – Авт.) [302, с. 181].

Отже, можна стверджувати, що О. А. Лукашева в своїй доктринальній позиції:

а) сповідує розширений підхід до розуміння досліджуваних понять-феноменів, бо пропонує не ідентифікувати поняття «правовий статус» і «правове становище» шляхом обмеження поняття правового статусу тільки категоріями прав, свобод і обов'язків, тобто, вбудовуючи його в систему передстатусних і післястатусних елементів, що допомагають визначити відповідну логіку технологічної, процесуальної і функціональної послідовності його існування, формування, дії та розвитку;

б) надає можливість достатньо чітко та ілюстративно визначити і виділити структуру правового статусу і співвіднести його з додатковими елементами, що пропонуються включити в поняття «правове становище»;

в) надає можливість побудувати своєрідну феноменологічне виражену та термінологічно обґрунтовану «мотрійку», зовнішньою стороною якої виступає правове становище особистості, а у середині якої міститься правовий статус;

г) надає можливість сформувати наратив розуміння правового статусу людини (особистості) як елементної частини її правового становища, й одночасно, як імперативного та безальтернативного функціонального елементу такого її правового становища;

г') надає можливість сформувати гармонійний механізм взаємодії передстатусних та післястатусних елементів правового становища людини (особистості, громадянина) з акцентуацією як ядра такого правового становища саме феноменології її правового статусу.

Разом з тим, на наш погляд, необхідно враховувати, що такий однозначно категоричний підхід має декілька внутрішніх потенційно-резервних можливостей для свого розвитку, бо характеризується відповідною долею суперечливості, – це детермінується тим, що деякі передстатусні та післястатусні додаткові елементи, які виділяються даним автором, зокрема громадянство, є підставою для існування різноманітних статусів індивідуальних суб'єктів (починаючи від громадянства, іноземства, апатризму, біженства, і закінчуючи структурною класифікацією на легально можливі правові модули людини в рамках держави у відповідності до різних ознак – наприклад, стать, вік, професійні та освітні критерії тощо). Крім цього, викликає заперечення нормативно-процесуального, а звідси, й праксеологічного характеру, позиція О.А. Лукашової щодо визначення системи гарантій прав людини (громадянина) як категорії, що «виходить далеко за межі правового статусу», – на наш погляд, такі гарантії відіграють основоположну, а точніше «запускаючу», організуючу і забезпечувальну роль в процесі реалізації людиною (громадянином) належних їй прав і свобод, – без наявності таких гарантій, встановлених державою, реалізація таких прав і свобод є просто неможливою.

Третій доктринальний підхід, – заснований на визнанні категорій «правовий статус» і «правове становище» людини (особистості, громадянина) ідентичними і відсутності суворого поділу на «основні» і «додаткові» елементні склади юридичної конструкції правового становища людини (особистості, громадянина) (ідентично-зрівнювальний, ототожнювальний підхід. – Авт.). Яскравим представником такого підходу є Л.Д. Воеводін, який вважав, що для встановлення дійсної структури

правового статусу (становища) особистості необхідно обрати відповідний критерій. На думку наведеного автора, таким критерієм є: «... закріплене правом місце індивіда в суспільстві і державі, тобто у виробництві, в управлінні державними і громадськими справами і в сфері духовного життя» [84, с. 32]. Системний аналіз наведеної доктринальної позиції дає змогу стверджувати, що, дійсно такий критерій, на нашу думку, володіє гносео-функціональними характеристиками, – але, мова тут йде, по-перше, про досить високий рівень узагальнення сфер соціального і державного життя, в яких існує та діє людина в умовах державноорганізованого соціуму (виробництво, управління державними і громадськими справами, духовне життя), що несе в собі фактично високий рівень деконструктивізму, дисфункціональності в правовому регулюванні і наступному управлінському процесі, а також нівелювання особливої нормативно-технологічної значимості і надбань досліджуваних терміносистем і понять, що детермінує високий рівень конфліктогенності при їх праксеологічному використанні на основі такого ідентично-зрівнювального, ототожнювального підходу. Крім того, необхідно зазначити, що такий підхід характеризується також високою долею схематичності, поверховості, а звідси, і недостатнім рівнем нормативності, причому з явно недостатнім рівнем доктринального супроводження і забезпечення, бо, по-перше, безпідставно «укрупнює» соціальні сфери існування та діяльності людини, зводячи нанівець особливості її функціонування у широкому розмаїтті відносин суспільного та державного життя; по-друге, не дає змогу наблизитись та дослідити правовий статус людини (особистості, громадянина) в контекстуалізації її власного правового статусу, тобто в розумінні її прав, свобод і обов'язків; по-третє, суттєво збіднює, нівелює могутній потенціал розуміння та стартових можливостей як феноменології самого правового статусу людини (особистості, громадянина тощо), так й феноменології її правового становища.

Разом з тим, орієнтуючись на цей критерій, Л.Д. Воєводін називає такі складові елементи правового становища (статусу) особистості: 1) громадянство; 2) загальна правоздатність; 3) принципи правового становища особистості, конституційні (основні) права і свободи людини і громадянина, що є «центром»

основ правового становища особистості; 4) юридичні обов'язки; 5) юридичні гарантії, що забезпечують здійснення прав і свобод та виконання обов'язків [84, с. 33-38].

Вважаємо, що наведена доктринальна позиція не позбавлена деяких суттєвих недоліків. По-перше, не зрозуміло звідси цей дослідник виводить такі складові елементи правового становища (статусу) особистості, бо високий рівень узагальнення і схематичності (блоковості) у розумінні та зрівнюванні досліджуваних терміносистем, – фактично не дає йому такої можливості. По-друге, вже зазначалось, що громадянство, як правовий стан, є елементом різновидів правових статусів, тому що у взаємини з державою вступають не тільки її громадяни, що мають з нею відповідний стійкий юридичний зв'язок, а й особи, які не мають такого зв'язку з державою перебування, але легально знаходяться на її території (іноземці, включаючи апатридів, біженці тощо); по-третє, наведений автор визначає, що конституційні права і свободи людини і громадянина займають «центральне» місце у правовому становищі людини (особистості), але по відношенню до юридичних обов'язків таке застереження є відсутнім – тобто, він не включає останні в склад правового статусу людини (особистості, громадянина), що фактично не тільки функціонально «збіднює» її у змістовному розумінні, а й доктринально руйнує, нівелює та дискредитує дану терміносистему.

Ще далі йде М. І. Матузов, який будучи також апологетом такого підходу, взагалі вважає необґрунтованими пропозиції деяких представників доктрини розрізнити поняття «правове становище» і «правовий статус» особистості, – отже фактично нівелюючи ці найважливіші терміносистеми, бо, на його погляд, в цьому немає будь-якої теоретичної чи практичної необхідності. Тобто, він не тільки фактично отожднює правовий статус і правове становище особистості, розглядаючи їх як сукупність правосуб'єктності, громадянства, прав і обов'язків, їх гарантій, загальних правовідносин, юридичної відповідальності та інших елементів [26, с. 189-204], а й фактично знижує конституюючий потенціал та аксіологічну значимість цих терміносистем в теорії особистості в праві та особливу роль держави

в їх праксеологічному супроводженні та забезпеченні, включаючи й їх практичну реалізацію.

Однак, не дивлячись на такий підхід до аналогічності терміносистем правового статусу і правового становища, він все ж вважає, що серцевину правового становища особистості складають її права, обов'язки та законні інтереси в їх єдності, – тобто, фактично виокремлюючи феноменологію правового статусу людини (особистості, громадянина). Отже, він визначає, що в сучасних розвинених державах всі громадяни є повноправними суб'єктами права, а їх правовий статус створюється в результаті всього набору юридичного інструментарію, що знаходиться в розпорядженні офіційної влади [85, с. 225]. Але, треба відмітити, що такий підхід в умовах глобалізації страждає на достатню «вужкість» методологічного обґрунтування, бо офіційна влада держави на своїй території створює і надає фізичним особам відповідний правовий статус не тільки громадянина, а й іноземця (іноземного громадянина, апатрида), біженця тощо – отже, в таких умовах інститут громадянства не є визначальним.

Свою чергою, В.М. Корельський і В.Д. Первалов також визнають категорії «правове становище» і «правовий статус» особистості як синоніми і визначають правовий статус особистості як правове становище людини, що відбиває його фактичний стан у відносинах з суспільством і державою [86, с. 549]. Тобто, така позиція характеризується достатньою еклектичністю, при системному підході до якої ми отримуємо результат, згідно з яким правове становище особистості є фактично лише частиною її правового статусу, а не навпаки. Поділяє цю доктринальну позицію щодо синонімічності досліджуваних терміносистем і В.М. Корнуков, який, сповідуючи спрощений підхід, каже про те, що «... при всій переконливості доводів авторів на користь відмінності понять «правове становище» і «правовий статус» і певної доречності, таке рішення може тільки ускладнити розуміння суті питання» [87, с. 16]. Треба зазначити, що апологетів такого підходу в теорії права є дуже багато, бо керуючись основним аргументом, що базується на суто спрощеному і праксеологічному підході, який дійсно усуває плутанину в співвідношенні вищевказаних категорій, вони фактично нівелюють основоположні

елементи теоретичного обґрунтування, звужують можливості доктринального, а в перспективі і нормативного супроводження та забезпечення прав людини (особистості, громадянина) в праві, – що в умовах глобалізації, і особливо її правової форми, яка характеризується «людиноцентричністю», є неприпустимим.

Підводячи проміжні підсумки, можна зазначити наступне.

Автор, являючись представником другого підходу до розуміння правового статусу людини (особистості, громадянина), як сукупності її прав, свобод і обов'язків, а також того, що правовий статус виступає центром і ядром правового становища, може аргументувати свою позицію наступними положеннями:

- вважаємо, що саме наведена вище модель може бути характеризуваною як ідеальна модель юридичної конструкції правового статусу і правового становища людини (особистості, громадянина), бо вона є доктринально, процесуально, технологічно, праксеологічно, аксіологічно, конотаційно, наративно аргументованою, забезпеченою і потенційно реалізованою в контекстуалізації наявності генетичного зв'язку між наведеними поняттями-категоріями і найважливішими терміносистемами сучасного правознавства;

- елементний склад правового становища людини (особистості, громадянина), не дивлячись на особливу важливість зазначених вище елементів та їх значення для формування позиції людини (особистості, громадянина) в межах системи правових координат, виступає всього лише предикатом та елементно-забезпечувальною системою для формування, існування, функціонування, розвитку і вдосконалення правового статусу людини (особистості, громадянина);

- наведені вище елементи, що складають передстатусні та післястатусні елементи правового становища можуть існувати та діяти тільки в системній єдності, в пріоритетній колабораційній взаємодії та взаємному доповненні, вибудовуючи не тільки вертикально-горизонтальні, а й однорівневі зв'язки між собою, а також формуючи відповідні технологічно-процесуальні «ланцюжки» та «мотрійки», що володіючи кумулятивним потенціалом, підсилюють імперативне та основоположне значення терміносистеми «правовий статус» у визначенні міста людини в праві і державі;

- проведений системний аналіз різних доктринальних позицій з контекстуалізації змістовного наповнення і юридичних властивостей правового статусу людини (особистості, громадянина) дозволив визначити, що всі перераховані вище автори одноголосно включають в його склад такі елементи, як права, свободи і обов'язки, більш того, переважна більшість з них визнають ці категорії «ядром» або «серцевиною» його правового становища;

- для встановлення дійсної структури правового статусу (положення) особистості необхідно обрати потрібний критерій, – і тут можна погодитись з точкою зору Л.Д. Воеводіна, який справедливо вважає, що таким універсальним критерієм виступає закріплений де-юре фактичний стан особистості в суспільстві і державі.

2.3. Питання трансформації правового статусу людини і громадянина та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства

В умовах становлення, розвитку та вдосконалення демократичної правової державності об'єктивно зростає роль і значення правового статусу людини і громадянина, як формалізованої, унормованої і нормативізованої сукупності прав, свобод і обов'язків фізичної особи, яка перебуває у політико-правому зв'язку з конкретною державою (відносини громадянства) або існує та функціонує без наявності такого зв'язку (інші правові стани людини – іноземство /іноземне громадянство/, апатризм, аполізм /стан безгромадянства/, біпатризм /наявність подвійного громадянства чи більшої кількості громадянств (полігромадянство), біженець (наявність громадянства іншої держави, але неможливість знаходження на її території завдяки негативним обставинам перебування – переслідування з політичних, релігійних обставин та ін.) тощо).

Звідси, об'єктивно зростає роль і значення дослідження правового статусу людини і громадянина і правових станів особистості у їх взаємному зв'язку та взаємодії, причому, не стільки в теоретичному контексті, скільки у їх праксеологічному прояві, в процесі життєдіяльності людини (особистості) в рамках

державно організованого соціуму. Разом з тим, слід враховувати, що завдяки широкій демократизації суспільного і державного життя, – й в цій досить поліоб'єктній і поліпредметній ідеологічно-, економічно-, соціально-, політично-делікатній та психологічно-складній сфері взаємовідносин між людиною (особистістю), соціумом і державою, відбулися досить серйозні, «тектонічні» зміни, що були детерміновані могутніми процесами глобалізації, особливо її якісно нової форми – глобалізації правової. Саме вона характеризується:

- а) домінуванням конституційно-правових цінностей,
- б) що є притаманні національному конституціоналізму держав-членів міжнародного співтовариства держав та
- в) їх запозиченням міжнародним публічним правом
- г) шляхом закріплення у вигляді міжнародних правових стандартів в рамках багатосторонніх міжнародних міждержавних договорів
- г') через застосування правової конструкції міжнародно-правових зобов'язань держав, що взяті ними у рамках підписаних багатосторонніх міжнародних міждержавних договорів,
- д) предметно-об'єктною основою яких є питання та об'єкти, що раніше входили виключно до компетенції внутрішньодержавного регулювання, виступаючими своєрідним маніфестом державного суверенітету (права і свободи людини у їх розмаїтті, виборче право, верховенство права, місцеве самоврядування тощо).

Тобто, можна констатувати, що має місце своєрідний «кругообіг» предметів та об'єктів міжнародного правового регулювання, що не тільки ускладнює, а й суттєво збагачує у бік технологічності та удосконалення взаємовідносини між людиною (особистістю), соціумом і державою, робить їх більш транспарентними, контрольованими і передбаченими за рахунок розширення не тільки внутрішньодержавного, а й міжнародного (універсального, регіонального, субрегіонального) правового регулювання [303, с. 38].

Отже, на першому етапі такого регулювання – предмети та об'єкти, що підпадають під його дію, знаходяться під абсолютним домінуванням суверенної волі держави;

- другий етап характеризується проявою міжнародного інтересу до таких предметів та об'єктів внутрішньодержавного регулювання, зважаючи на їх особливу важливість для існування і розвитку не тільки національної держави, вдосконалення її демократичної правової державності, а й для співдружності держав (регіональної або світової), бо такі предмети та об'єкти внутрішньодержавного регулювання, що визначились та розвинулись завдяки їх знаходженню в колі конституційних цінностей конкретної держави, співпадають з міжнародно-визначеними орієнтирами існування і розвитку міжнародної спільноти держав, що зафіксовані в основоположних і загальновизнаних нормах і принципах міжнародного публічного права (норми і принципи *jus cogens*);

- третій етап характеризується міжнародною нормотворчістю, завдяки якій на рівні універсальної або регіональної співдружності держав проходять процеси нормопроєктування та нормотворчості результатом яких є розробка проекту багатосторонньої міжнародної міждержавної угоди в рамках якої вказані предмети і об'єкти, – раніше виключно внутрішньодержавного регулювання, що набувають своєї міжнародно-правової легалізації та визнання. Причому, така легалізація відбувається після підписання державами-учасниками тексту міжнародного договору (т. зв. міжнародна імплементація норм міжнародного договору), а визнання реалізується через механізм національної імплементації норм міжнародного права (див. ст. 9 Конституції України);

- четвертий етап як раз й є пов'язаним з механізмом національної імплементації норм міжнародного права, сутність якого міститься в процесах прямої або бланкетної рецепції, або трансформації норм міжнародного права, що містяться в міжнародних договорах в норми національного права з застосуванням і дотриманням всіх національних процедур, передбачених конституцією держави та її конституційним законодавством (ратифікація міжнародного договору, приєднання до міжнародного договору, входження до міжнародного договору тощо);

- п'ятий етап є пов'язаним зі здійсненням механізму т. зв. «конвенційного контролю» в рамках якого міжнародна спільнота (універсальна чи регіональна), держави-підписанти й одночасно учасники міжнародного договору здійснюють контроль за кількісними і якісними показниками реалізації і дотримання міжнародно-правових зобов'язань держав, що взяті ними в рамках міжнародного договору й відповідним чином відтворені в національному законодавстві.

Отже, результатом наведеної багатоетапної діяльності є:

а) трансформація предметів і об'єктів внутрішньодержавного (національного) регулювання в предмети і об'єкти міжнародно-правового регулювання;

б) їх наступна міжнародно-правова легалізація, через закріплення в нормах міжнародного права, завдяки механізмам міжнародної нормотворчості, в рамках багатосторонніх міжнародних міждержавних договорах, що підписуються державами-учасниками такого договору;

в) їх наступне визнання на рівні національного законодавства через визнання їх міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, застосовуючи механізм національної імплементації норм міжнародного права;

г) трансформація норм міжнародного права (калькування) в норми національного права шляхом їх закріплення в національному законі з закріпленням правового статусу норми поточного законодавчого акту;

г') входження міжнародно-правових зобов'язань держав в контрольні механізми конвенційного контролю [303, с. 39].

Наведені положення відіграють важливу інституційну і технологічну роль не тільки у виконанні міжнародно-правових зобов'язань держави в сфері прав і свобод людини (особистості) і громадянина, а й в процесах посилення правового статусу людини (особистості) громадянина, а також всіх складових, що з ним є пов'язаними.

Своєю чергою, свою роль в суттєвому посиленні цих глобально-державних і колективно-індивідуальних тенденції відіграли також домінування в міжнародному співтоваристві, а за ним й в побудові й функціонуванні в міжнародному правопорядку концепцій пріоритету прав і свобод людини (особистості) перед правами держави, – що фактично спонукало соціум, який раніше досить повільно і

нейтрально існував в межах національної держави та під її тінню і диктатом в рамках державного етатизму, до практично революційного саморозвитку шляхом глибинних соціальних трансформацій, що знайшов свій вираз в формуванні різноманітних, багатоякісних та різнорівневих інституцій громадянського суспільства.

Необхідно зазначити, що проблематика цього дослідження, враховуючи на його досить складний та поліпредметний характер, знаходяться на рівні міждисциплінарного розуміння та тлумачення, тому його концепції, положення і висновки, знайшли своє закріплення в роботах вчених дореволюційного, радянського та сучасного періодів в галузі теорії та історії держави і права, окремих галузей права, особливо конституційного, адміністративного, загального міжнародного (публічного і приватного) права тощо, а також філософії та соціології права, інших гуманітарних напрямків наукового знання.

Серед них такі вчені-юристи, як С. А. Авак'ян, М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, Ю. Г. Арзамас, С. І. Архипов, В. К. Бабаєв, М. І. Байтін, В. М. Баранов, В. О. Белов, С. М. Братусь, М. В. Вітрук, А. М. Вітченко, М. О. Власенко, Л. Д. Воеводін, М. М. Вопленко, В. М. Горшеньов, Ю. І. Гревцов, В. В. Груздєв, А. А. Ярошенко, І. А. Ільїн, В. Б. Ісаков, В. П. Казимирчук, В. М. Карташов, Д. А. Керімов, С. Ф. Кечек'ян, С. М. Кожевников, С. А. Комаров, О. О. Красавчиков, В. М. Кудрявцев, О. О. Кутафін, В. В. Лазарєв, В. В. Лапаєва, О. Е. Лейст, Д. А. Липинський, О. О. Лукашова, М. С. Малєїн, О. В. Малько, Г. В. Мальцев, М. М. Марченко, М. І. Матузов, О. С. Мордовець, Л. О. Морозова, В. С. Нерсесянц, В. В. Оксамитний, М. П. Орзіх, В. А. Патюлін, Є. Б. Пашуканіс, І. А. Покровський, М. І. Поліщук, В. М. Протасов, Т. М. Радько, Ю. С. Решетов, М. А. Рожкова, Р. А. Ромашов, Ф. М. Рудинський, О. Ю. Рибаків, В. А. Сапун, В. М. Сінюков, В. М. Сирих, О. В. Сурілов, М. М. Тарасов, Ю. Г. Ткаченко, В. А. Толстик, Ю. К. Толстой, Ю. О. Тихомиров, Ф. Н. Фаткуллін, Р. О. Халфіна, Р. А. Ханнанов, Р. Л. Хачатуров, І. Є. Фарбер, А.Ф. Черданцев, В. А. Шабалін, Б. С. Ебзєєв, Л. С. Явіч і ін.

Серед вчених інших гуманітарних наук слід виділити праці в області: психології – Б. М. Алмазова, Б. Г. Ананьєва, А. С. Батуєва, Л. Ф. Бурлачука, В. О.

Іваннікова, Є. П. Ільїна, О. М. Леонтєва, Т. Саса, О. Д. Сітковського, Л. В. Соколової, С. Л. Рубінштейна, В. М. Русалова, К. Г. Юнга; філософії – І. В. Блауберг, Ф. Брентано, К. Вальверде, В. І. Демидова, М. В. Дьоміна, Д. І. Дубровського, Р. А. Зобова, В. І. Кемкіна, М. О. Лоського, І. В. Ніколаєвої, Г. В. Плеханова, А. Райнаха, С. С. Рожевої, В. І. Свідерського, А. Л. Симанова, В. П. Старжинського, А. Л. Суботіна, М. Хаузера, Є. Г. Юдіна, Т. Ярошевського; соціології – М. Вебера, Л. фон Мізеса, Т. Парсонса, М. Шелера і ін.

Разом з тим, слід зазначити, що проблематика трансформації правового статусу людини і громадянина та правових станів особистості в умовах розвитку громадянського суспільства в рамках вітчизняної юридичної науки практично не досліджувалась.

На думку О. І. Харитонові у правовому статусі можна виокремити такі характерні риси [88, с. 79]: 1) у ньому знаходить відображення і вираження воля держави; 2) його зміст, що має певну стабільність, змінюється не з волі осіб, а з волі законодавця; 3) елементи правового статусу – загальні (статусні) права та обов'язки суб'єкта об'єктивного права, його юридична відповідальність – формулюються та існують у формі правових приписів. Як у загальній теорії права, так і в галузевих науках наголошується передусім на єдності правового статусу для всіх [89, с. 29], і водночас його диференціація визначається необхідною для будь якого серйозного дослідження даної проблеми.

Аргументами на користь підтвердження особливої важливості правового статусу людини і громадянина (іноземного громадянина, апатриду, біпатриду, біженця тощо) є наступне:

- по-перше, об'єктивно, виходячи з екзистенційних та онтологічних чинників глобалізації та розвитку сучасної державності підвищується такий правовий статус і він трансформується в конституційно-правовий статус людини і громадянина, бо знаходить своє закріплення, регламентацію, регулювання, легалізацію і легітимацію в Конституції України 1996 року (див. розділ II Конституції України);

- по-друге, він вдосконалюється за рахунок міжнародно-правових зобов'язань держави, що взяті нею в рамках підписаних багатосторонніх міжнародно-правових

договорів, що регламентують права і свободи людини і громадянина, і у вигляді міжнародних правових стандартів запозичуються національним законодавством України за допомогою використання національного механізму імплементації (ч. 1 ст. 9 Конституції України) – наслідком чого є входження норм міжнародного права в національне законодавство України, а також запозичення і впровадження національним законодавством міжнародних правових стандартів прав людини;

- по-третє, він розширюється та вдосконалюється за рахунок розширення рольових позицій, які виконує людина (особистість) і громадянин в рамках демократичної, правової державності, коли демократичний політичний (державний) режим вдосконалює методи і засоби здійснення державної влади в бік їх суттєвої лібералізації; а це, своєю чергою,

- по-четверте, сприяє підвищенню рівня автономізації особистості, особливо в контексті розширення її рольових позицій з метою задоволення її різнобічних інтересів в процесі життєдіяльності (кожна людина, незалежно від її правового стану, при умові законного знаходження на території конкретної держави, має право та реальні можливості одночасно виконувати різні соціальні ролі – глави і члена родини, батьківства, робітника, студента, пенсіонера, члена громадського об'єднання, включаючи членство в культурологічних, релігійних, національних, наукових, спортивних та інших структурах, платника податків, члена територіальної громади тощо); причому,

- по-п'яте, чим більшою є кількість рольових позицій людини, тим більше є ступінь її соціалізації та наявності внутрішньої мотивації до участі в діяльності соціальних інституцій – отже, тим більше є рівень розширення і вдосконалення її правового статусу в контексті прояву нею відповідних інтенцій-інтересів, вдосконалення використання нею основоположного кадастру конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, зростання обсягу на базі основоположного кадастру конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина видових та інших різнооб'єктні та різнорівневих характеристик прав людини і громадянина, завдяки активізації соціальної практики в умовах загальнодержавної і локальної демократії;

- по-шосте, в таких умовах підвищення автономізації особистості, розширення її реальних можливостей для участі в соціальних процесах, держава починає звертати увагу, схвалювати, визнавати та легалізувати такі рольові позиції людини і громадянина, робити їх соціальними і нормативними наративами, зразками, стандартами поведінки, що є пов'язаними та визначають комунікативні відносини людини з різними суб'єктами права взагалі, та суб'єктами конституційного права особливо, а це веде до виникнення та розширення кола індивідуальних правових і конституційно-правових статусів та правових модусів такої особистості (стосовно суб'єкта права може означати, по перше, певний ступінь (модифікацію) конкретизації спеціального правового статусу і, по друге, характеристику статусу суб'єкта на певному етапі процесу (процедури) або у визначеній галузі управління, адміністрування, функціональної діяльності тощо [90, с. 44-45]), а також до виникнення розмаїття її правових режимів (як порядку регулювання, вираженому у комплексі правових засобів, що характеризують поєднання взаємодіючих дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які створюють особливе правове регулювання (С. С. Алексєєв) [91, с. 5]), в рамках яких реалізуються зазначені статуси і модуси.

В умовах громадянського суспільства як сфери самовияву, самопрояву, самодіяльності і самоорганізації вільних людей (незалежно від їх правового стану – громадян, іноземних громадян, негромадян, біпатридів, біженців тощо) і сфери діяльності добровільно сформованих такими людьми асоціацій (некомерційно спрямованого характеру організацій), що діють в правовільному просторі, тобто за межами прямого втручання і довільної регламентації з боку державної влади і бізнесу, а також інших зовнішніх факторів – зазначені тенденції щодо модифікації правового статусу людини і громадянина не тільки посилюються, а набувають мультиплікативного значення. Така феноменологія формується і розвивається не тільки за рахунок соціальної активності особистості, зростання її внутрішньої мотивації, що є наслідком високого рівня соціалізації та визначення відповідних екзистенційних соціально-перспективних домінант її наступного існування і розвитку, а й також за рахунок телеологічно обґрунтованих активних дій держави

щодо формування правовільного простору для функціонування людини в умовах громадянського суспільства. Отже, держава в умовах інтенсифікації процесів формування громадянського суспільства добровільно й усвідомлено уходить з великої кількості сфер соціального життя, залишаючи їх на регламентацію і регулювання людей-членів такого суспільства та його інституцій, що ними самими створені.

Така поведінка держави містить в собі раціональний підхід, бо вона, з одного боку, сприяє формуванню, розкриттю і вдосконаленню позитивних індивідуальних особистісних та професійних якостей людини як члена відповідної територіальної спільноти та соціуму, а з іншого – формуванню позитивних стереотипів колективної поведінки та інших поведінкових настанов в умовах виникнення кризових ситуацій в існуванні та функціонуванні державності (кризи управління, політичні та економічні кризи, терористичні загрози тощо), а також різних життєвих ситуацій негативного характеру (природні або техногенні катаклізми), що є запорукою підтримку людиною держави.

Тобто, можна стверджувати, що в умовах громадянського суспільства формування та вдосконалення правового статусу людини і громадянина здійснюється на більш усвідомлених та раціональних засадах, що передбачають як активну, конструктивну та мотивовану участь самої людини в цих процесах, так й партнерську допомогу в створенні правовільного простору держави, його розширенні та вдосконаленні.

Разом з тим, не можна не звернути увагу на роль правового стану в реалізації правового статусу людини (особистості).

Категорія «правовий стан» є досить цікавою в юриспруденції, бо фактично дозволяє відображати процеси, що відбуваються в правовій сфері. Є очевидним, що для складання найбільш повної картини положення того чи іншого правового феномена необхідно проаналізувати його юридичні стан. На думку О. В. Парфенова, «правовий стан» відображає в узагальненій формі предмети і явища правової реальності і зв'язки між ними за допомогою фіксації загальних і специфічних ознак,

в якості яких виступають властивості юридичних предметів і явищ і відношення між ними» [92, с. 4].

Отже, термін «правовий стан» охоплює величезне коло явищ, таких як, наприклад, спорідненість, громадянство, крайня необхідність і т. ін. Більш того, до нього відносяться й такі фундаментальні правові категорії, як законність, правопорядок, правосвідомість і ін. Крім того, необхідно зазначити, що крім соціальних інші види стану також можуть ставати правовими. Наприклад, такі психофізичні стани, як здоров'я, афект, неосудність, алкогольне сп'яніння, відображені в праві і використовуються юристами у повсякденній практиці для кваліфікації правопорушень. Велике значення можуть мати природні явища і процеси. Не випадково право багато уваги приділяє стану навколишнього природного довкілля, стану видів тварин і рослин, а в деяких випадках відстежується навіть стан метеорологічних умов і стан погоди. В якості правових станів можуть виступати технічні стани – стан безпеки дорожнього руху, стан транспортних засобів, стан засобів вимірювання – це лише невелика частина цього специфічного різновиду правового стану.

Разом з тим, слід відмітити позицію О. В. Парфенова, що містить низку методологічно важливих особливостей ідентифікації правового стану. Вказаний дослідник вважає, що:

а) в юриспруденції правовий стан як поняття характеризується істотністю і фундаментальністю, а його універсальність передбачає найширшу можливість використання для опису різних процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві;

б) на практиці правові стани зустрічаються поряд з іншими видами станів, – їх об'єднує те, що всі вони відображають характеристику свого носія, показують форму прояву його буття;

в) тим часом лише для правового стану є характерним зв'язок з державою за допомогою права;

г) він, функціонує поряд з іншими станами, володіє особливою специфікою і призначенням;

г') тільки правовий стан передбачає можливість настання юридичних наслідків [92, с. 4].

Застосовуючи наведені положення до розуміння правового статусу людини (особистості), можна визначити обопільний зв'язок такого статусу з правовим станом людини, а саме:

- відносно істотності, фундаментальності та універсальності правового стану – можна зазначити, що він лежить в основі правового статусу, детермінує його, збагачує його видову характеристику – правовий статус громадянина, іноземного громадянина, апатрида, біженця тощо – хоча в умовах громадянського суспільства такі види правового статусу в залежності від правового стану відповідним чином нівелюються, завдяки універсалізації правового статусу людини – все ж наявність і реалізація деяких прав, свобод й обов'язків залишаються залежними від правового стану людини (виборчі права, право на державну службу, обов'язок захисту Батьківщини тощо);

- відносно характеристики носія правового стану, показу форми прояву його буття – можна зазначити, що саме використання профільного терміну дає можливість визначити і відрізнити, по-перше, кадастр прав, свобод і обов'язків кожної людини; по-друге, визначити, відрізнити і порівняти такі права, свободи і обов'язки; по-третє, ідентифікувати правовий статус кожної людини;

- відносно положення про те, що лише для правового стану є характерним зв'язок з державою за допомогою права – можна зазначити, що правовий стан є відповідною передумовою для формування правового статусу людини (особистості) в його багатоманітності та визначеності;

- відносно положення, що правовий стан функціонує поряд з іншими станами, володіє особливою специфікою і призначенням – треба зазначити, що такий симбіоз з іншими станами у підсумку не тільки збагачує правовий статус людини (особистості), а й робить його більш розвинутим, осмисленим, системним, оптимальним та технологічно придатним для застосування в умовах демократичної правової державності та в рамках громадянського суспільства, що надає нових можливостей для багатостороннього розвитку особистості;

- відносно положення, що тільки правовий стан передбачає можливість настання юридичних наслідків – треба зазначити, що воно ще раз підкреслює, підтверджує й акцентує увагу на первинній ролі правового стану людини в формуванні її правового статусу. Разом з тим, необхідно відмітити, що в умовах громадянського суспільства, що функціонує в рамках конкретної держави в умовах функціонування демократичної правової державності і правової глобалізації спостерігаються якісно нові тенденції відносно нівелювання правових станів людини, що на пряму підкреслює її зв'язок з державою перебування (громадянство, іноземство, безгромадянство, полігромадянство, біженство тощо) і формування єдиного правового стану, який фактично наближений до стану громадянина, що супроводжується формуванням так званого національного правового режиму. В рамках глобального громадянського суспільства йдуть ще більш ліберальні перетворення. Так, в межах міжнародного нормопроекування та нормотворення, що здійснюється в рамках ООН, спеціальним доповідачем Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Д. Вайсбротом у його Докладі «Права негромадян» [93] запропоновано виокремлювати серед системного комплексу прав людини дві групи таких прав: а) права громадянина; б) права негромадян та наближувати такі права один до одного.

Отже, фактично ми стикаємось з якісно новою позицією міжнародного співтовариства держав з «укрупнення» поділу прав людини (особистості), по-перше, виходячи, з її правового стану (громадянство, безгромадянство, іноземство, полігромадянство, біженство тощо); по-друге, зі спробою урівняти права громадян та негромадян, що знаходяться на території конкретної держави; по-третє, з пропозицією укрупнення групи фізичних осіб, що не є громадянами конкретної держави, але постійно на законних засадах знаходяться на її території; по-четверте, з пропозицією надати рівний правовий статус всім фізичним особам, що входять до цієї макрогрупи негромадян, що фактично, модифікує такий правовий статус до загального правового статусу всіх фізичних осіб-негромадян та його наближення до правового статусу громадян через надання таким особам-негромадянам національного правового режиму; по-п'яте, з пропозицією суттєвого розширення

категорій фізичних осіб, що не є громадянами та можуть бути зарахованими до кола негромадян (крім громадян, апатридів, іноземців, осіб з подвійним або полігромадянством, біженців пропонуються до категорії негромадян включити прохачів притулку, дітей-негромадян, трудящих-негромадян та членів їх родин, а також жертв торгівлі людьми); по-шосте, перераховане вище, фактично змінює всю філософію визнання, легалізації, поваги, охорони, захисту, гарантування прав і свобод людини, що утворилася на момент створення ООН – у бік його укрупнення, нівелювання та універсалізації; по-сьоме, врахування пропозицій, що містяться в доповіді, може вплинути на створення якісно нової системи міжнародного права прав людини, за рахунок скорочення кола багатосторонніх міжнародних конвенцій з прав людини, шляхом створення одного чи декількох документів універсального характеру; по-восьме, такий підхід призведе до інтенсифікації процесів створення інституційної основи громадянського суспільства на всіх рівнях його існування та функціонування.

Резюмуючи, необхідно констатувати, що:

- стратегічний зв'язок правового стану людини з її правовим статусом в контексті виникнення, формування, прояву, функціонування, охорони, захисту, гарантування останнього з боку держави і суспільства;

- стратегічне значення ролі держави в формуванні громадянського суспільства та його інституційної основи через визнання правового стану людини і формування її правового статусу, залежно від такого правового стану;

- стратегічні зміни в межах демократизації суспільного і державного життя на рівні держав-членів міжнародного співтовариства та всього співтовариства держав в умовах правової глобалізації, що сприяють таким змінам через усвідомлення об'єктивної необхідності змін в міжнародному нормопроектванні і нормотворенні, в контексті якісно нового підходу до розуміння, регламентації і регулювання правових станів людини та її правового статусу в умовах формування національного і глобального громадянського суспільства.

2.4. До визначення характеристики поняття «людина» у конституційному праві: теоретичні та практичні підходи

Питання визнання, легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування прав і свобод людини державою є основоположною ознакою сучасної демократичної правової державності. Тому інтерес як науковців, так й широких верств населення до цієї проблематики носить обґрунтований як доктринальний, так й праксеологічний характер.

Разом з тим, необхідно зазначити, що проблематика прав і свобод людини в повсякденному житті набула спрощеного та ординарного розуміння, завдяки чому поза неї залишаються багато проблем, що дають можливість з онтологічних позицій визначити її неминуще значення для стабільного існування та функціонування конкретної особистості, соціуму і держави, а також їх сталого розвитку в належних умовах соціально-політичної та соціально-економічної злагоди. До однієї з таких проблем відноситься проблематика визначення характеристики поняття «людина» з позицій сучасного конституційного права, що є не тільки опорною, а й володіє імперативно-функціональною характеристикою по відношенню до інших проблем і питань існування та функціонування як сучасної державності в її демократично-правовій моделі, так й міжнародної спільноти держав.

Необхідно зазначити, що проблематика цього дослідження, враховуючи на його досить складний та поліпредметний характер, знаходяться на рівні міждисциплінарного розуміння та тлумачення, тому його концепції, положення і висновки, знайшли своє закріплення в роботах багатьох вчених дореволюційного (включаючи й періоди Античності – Стародавніх Греції и Риму, періодів Відродження, функціонування буржуазних держав), радянського та сучасного періодів в галузі теорії та історії держави і права, окремих галузей права, особливо конституційного, адміністративного, загального міжнародного (публічного і приватного) права тощо, а також філософії та соціології права, інших гуманітарних напрямків наукового знання.

Серед них такі вчені-юристи, як А. Абашидзе, С. А. Авак'ян, Марк Аврелій, М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, М. Антонович, Аристотель, Ю. Г. Арзамас, С. І. Архипов, В. К. Бабасв, М. В. Баглай, М. І. Байтін, В. М. Баранов, В. О. Белов, С. В. Бобровник, С. М. Братусь, В. Г. Буткевич, М. В. Вітрук, А. М. Вітченко, М. О. Власенко, Л. Д. Воєводін, М. М. Вопленко, Г. В. Ф. Гегель, В. М. Горшен'юв, Ю. І. Гревцов, В. В. Груздев, Демокрит, Ю. О. Дмитрієв, Епіктет, Зенон, І. А. Ільїн, В. Б. Ісаков, В. П. Казимирчук, В. М. Карташов, Д. А. Керімов, С. Ф. Кечек'ян, А. І. Ковлер, С. М. Кожевников, А. М. Колодій, С. А. Комаров, Ж.-А. Кондорсе, О. О. Красавчиков, В. І. Крусс, В. М. Кудрявцев, О. О. Кутафін, В. В. Лазарєв, В. В. Лапаєва, О. Е. Лейст, Д. А. Липинський, О. О. Лукашова, М. С. Малєїн, О. В. Малько, Г. В. Мальцев, М. М. Марченко, М. І. Матузов, О. С. Мордовець, Л. О. Морозова, В. С. Нерсесянц, В. В. Оксамитний, М. П. Орзіх, В. А. Патюлін, Є. Б. Пашуканіс, Платон, Плутарх, І. А. Покровський, М. І. Поліщук, В. М. Протасов, П. М. Рабінович, Т. М. Радько, Ю. С. Решетов, М. А. Рожкова, Р. А. Ромашов, Ф. М. Рудинський, О. Ю. Рібаков, В. А. Сапун, В. М. Сінюков, В. М. Сирих, Сенека, Солон, О. В. Сурилов, М. М. Тарасов, Ю. Г. Ткаченко, В. А. Толстик, Ю. К. Толстой, Ю. О. Тихомиров, Ф. Н. Фаткуллін, Р. О. Халфіна, Р. А. Ханнанов, Р. Л. Хачатуров, І. Є. Фарбер, А.Ф. Черданцев, В. А. Шабалін, Ю. С. Шемшученко, Б. С. Ебзєєв, Л. С. Явіч, А. А. Ярошенко та ін.

Серед вчених інших гуманітарних наук слід виділити праці в області: психології – Б. М. Алмазова, Б. Г. Ананьєва, А. С. Батуєва, Л. Ф. Бурлачука, В. О. Іваннікова, Є. П. Ільїна, О. М. Леонтєва, Т. Саса, О. Д. Сітковського, Л. В. Соколової, С. Л. Рубінштейна, В. М. Русалова, К. Г. Юнга; філософії – І. В. Блауберг, Ф. Брентано, К. Вальверде, В. І. Демидова, М. В. Дьоміна, Д. І. Дубровського, Р. А. Зобова, В. І. Кемкіна, М. О. Лоського, І. В. Ніколаєвої, Г. В. Плеханова, А. Райнаха, С. С. Рожевої, В. І. Свідерського, А. Л. Симанова, В. П. Старжинського, А. Л. Суботіна, М. Хаузера, Є. Г. Юдіна, Т. Ярошевського; соціології – М. Вебера, Л. фон Мізеса, Т. Парсонса, М. Шелера і ін.

Особливо необхідно відмітити, що правозахисна проблематика зайняла пріоритетне місце в вітчизняній теорії і галузях юридичної науки, перетворилася з

вузькопрофільного в генеральний напрям її розвитку. Саме в розвитку української юридичної науки спостерігається формування цілих юридичних напрямів, наукових шкіл з проблематики захисту прав людини, починаючи від розробки загальнотеоретичних засад (В. К. Забігайло, М. П. Орзіх, О. В. Сурилов, П. М. Рабінович, Ю. І. Римаренко, О. Ф. Скакун та ін.) і закінчуючи питаннями прав людини в конституційному (В.В. Кравченко, В.Ф. Погорілко, І.Д. Сліденко, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький та ін.), муніципальному (М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, О.Є. Єгоров, С.В. Маліков, О.В. Приєшкіна, С.Ю. Русанова, І.В. Федоров, О.О. Харченко), екологічному (В.І. Андрейцев, М.І. Малишко, Н.Р. Малишева, О.О. Погребний, Ю.С. Шемшученко), міжнародному (Б.В. Бабін, М.В. Буроменський) та європейському (Ю.О. Волошин) праві.

Разом з тим, слід зазначити, що проблематика визначення характеристики поняття «людина» в конституційному праві в контексті її безпосереднього та опосередкованого впливу на конституційно-правову регламентацію і регулювання прав людини, трансформації правового статусу людини і громадянина та правових станів особистості в умовах розвитку демократичної правової державності і громадянського суспільства, – в рамках вітчизняної юридичної науки практично не досліджувалась.

Визначаючи роль і значення проблематики прав людини в конституційному праві, необхідно, насамперед, наголосити на її особливо важливому, екзистенційному характері для існування сучасної демократичної, правової та соціальної держави. Права людини – це, перефразуючи вислів М. П. Орзіх про те, що «конституція – це ядро, навколо якого обертається вся конституційно-правова реальність» [94] – права людини й є тим ядром, навколо якого обертаються всі принципи, норми, інститути, підгалузі конституційного права, і, по великому рахунку, й саме сучасне конституційне право.

Аргументацією на користь такого висновку є три аспекти – напрямки в дослідженні прав людини, що склалися до теперішнього часу в українському правознавстві, що підтверджує аналіз наукової літератури. На доктринальну думку

М. А. Абдалказима, вони є досить відокремленими, але й вельми продуктивними [95, с. 19-20].

Перший напрям, який можна позначити як прояв філософсько-правового підходу, основний акцент робить на онтологічні проблеми прав людини. Тут основна увага приділяється теоретичному аналізу проблем походження прав людини в контексті глибокого опрацювання їх юридичної природи, більш того – одним з концептів тут виступає сама логіка таких прав (П.М. Рабінович, С. Добрянський).

Другий напрям, який можна позначити в якості регулятивного підходу до проблем прав людини, акцентує увагу на їх розумінні як особливому способі правового регулювання суспільних відносин. Його прихильниками є не тільки представники теорії права (М.Ф. Орзіх, Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська), але і галузевих наук – конституційного (М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, О.М. Биков, Ю.О. Волошин, І.Д. Сліденко, Х.В. Приходько) і навіть міжнародного права (М.В. Буроменський, В.Н. Денисов, М.М. Микієвич), а також багато практичних працівників, які визнають, що права людини, визнані міжнародним співтовариством і державою, вводять і в міжнародно-правову, і в національно-правову (конституційну) системи відповідні режими, порядки, доміанти, стандарти і алгоритми свого правового здійснення.

Третім важливим напрямом в доктринальному забезпеченні прав людини, без сумніву, є правозахисний напрямок. Його суть полягає в розумінні того, що права людини тільки тоді перетворюються в реальну цінність, коли вони надійно гарантовані і захищені. Найбільш повне дослідження цього аспекту прав людини знайшло в роботах О.Л. Копиленка, Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука, В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького, Б.А. Пережняка, А.Р. Крусян, В.А. Григор'єва та ін. Слід зазначити, що у своїх працях вони не просто акцентують увагу на процесуальному і діяльнісному аспектах захисту, охорони та гарантуванні прав і свобод людини, але надають домінантне значення положенню про обов'язкове включення в дефінітивне визначення загального поняття «прав і свобод людини» вказівки на необхідність їх захисту, причому захисту правового. Такий підхід, як видається, є науково

продуктивним і обґрунтованим, перш за все, в контексті практичної реалізації системи координат «держава-людина» [95, с. 19-20].

Однак, системний аналіз наведених напрямків демонструє, що вони переважно спрямовані не стільки на захист самої людини, скільки її прав – тобто, основоположним об'єктом захисту людини в конституційному праві є її права – саме вони виступають «альфою і омегою» конституційних регламентації та регулювання й, отже, саме через них можна дійти висновку, що саме є людина та які її характеристики [304, с. 32].

Звідси, реалізуючи спробу здійснити аналіз терміну «людина» в конституційному праві, вважаємо за потрібне, використовувати наступні доміанти телеологічного, соціального та іншого характеру:

1. Людина як біологічна істота.

Необхідно зазначити, що сучасні природничі науки – від астрофізики й космобіології до молекулярної біології та генетики все глибше й інтенсивніше інтегрують людину у предметне поле власних досліджень, синтезуючи не тільки нові гіпотези, ідеї, твердження, концепти, а й формуючи прогресивні моделі взаємовідносин людської істоти з оточуючим світом. Тобто, вказані науки, насамперед цікавлять комунікаційні моделі людини в контексті її розвитку в межах природи та космосу. Слід зазначити, що правова наука в цьому аспекті йде далі та глибше, бо вона, визначаючи правовий статус людини, робить спробу спиратися при цьому на біологічну природу людини, яка є частиною живої природи та частиною тваринного світу.

Недарма, в рамках права виокремлюється, що людина:

- 1) це найвищий ступінь розвитку живих організмів на Землі;
- 2) представник виду Людина розумна (*Homo sapiens*), що за своєю природою поєднує соціальні і природні якості і такий, що виступає як цілісна, багатоскладна біопсихосоціальна система.

Тобто саме в праві враховуються біологічні, зумовлені еволюцією, властивості людини, як представника біосу (право на життя, право на гідне існування, право на труд, право на належний життєвий рівень тощо). Не випадковим й є виокремлення

біологічних прав людини, тобто прав, які визначаються біологічною структурою організму людини, його біологічними потребами, та які охоплюють та сприяють розвитку життєво важливої природи людини [96].

При цьому, слід констатувати, що перелік таких прав має об'єктивну тенденцію до зростання, включаючи не тільки зростання їх кадастру, а й рівня правового регулювання, що включає до себе не тільки національне, а й вже наднаціональне та міжнародно-правове регламентацію, супроводження, регулювання та забезпечення – тобто більш складні і багаторівневі правові конструкції та інструменти конвергенційного (інтеграційного) рівня, що використовують національні держави, наднаціональні інтеграційні об'єднання держав та міжнародна спільнота держав в процесі локального, регіонального та універсального унормування та регулювання. А це, на нашу думку, не може не відбитися на рівні національного конституційного права, яке не тільки визнає біологічні (природні) права людини, а й дуже ретельно сприймає будь-які зміни в переліку таких прав людини, особливо в бік їх зростання, в контексті майбутньої нормативізації та регламентації [304, с. 32].

До таких прав, зокрема, відносяться право на життя як базове підґрунтя для всіх інших прав; право на сон; на безпечне для життя та здоров'я довкілля; на споживання безпечних продуктів; на захист психіки; на самозбереження в природному вигляді; на зачаття потомства; свобода розпорядження собою, зокрема – тілом, вибору життєдіяльності, чоловіка чи дружини, самостійного вибору кількості дітей тощо; права людини відносно її органів та тканин; репродуктивні права; на недоторканість її геномного набору, на заваді чому стоять клонування, експериментування, використання стовбурових клітин, що одночасно може перешкоджати праву ембріона на життя та інші подібні права, які розширюються одночасно з досягненнями науки.

При аналізі перспектив нормопроєктування зазначених прав, неможливо не погодитись з позицією дослідниці М. П. Тиріної, яка обґрунтовано вважає, що означені права здебільшого існують в доктринальних дослідженнях і в будь-якому випадку є продуктом нової та новітньої історії, яку започатковували здебільшого

зарубіжні розвинені країни, згодом, з появою міжнародних організацій, – в рамках міжнародного співтовариства держав, і тому регулюються вони здебільшого у міжнародно-правових актах, які все одно не вирішують усіх нагальних проблем, пов'язаних з функціонуванням та практичною реалізацією біологічних прав людини [96].

Але, виходячи з практики сучасного міжнародного нормопроекування та нормотворчості, є загальновідомим, що саме через міжнародно-правові акти, що містять міжнародно-правові зобов'язання держав-підписантів, та формалізуються у нормах міжнародного права – ці норми потрапляють як загальнообов'язкові до виконання в національні правові системи, й насамперед, в конституційне право національної держави (через механізм національної імплементації норм міжнародного права /див. ст. 9 Конституції України/).

Разом з тим, актуальним в процесі нормопроекування та нормотворення, в широкому розумінні останнього, залишаються настанови відносно того, що для розуміння природи людини, яка за визначенням є біосоціальною, необхідно розглядати людську істоту як інтегральну, бінарно-коннотовану систему «соціальний індивід – біологічний вид», котра характеризується симетричною опозицією – опозицією соціального й біологічного» [97, с. 3]. Тобто, в основі успіху нормативно-правового регулювання правового статусу людини, а також її прав, лежить насамперед, глибоке розуміння філософської дихотомії, на якій базується природа людини – як біологічна, так й соціальна. І тільки при досягненні розумного балансу щодо нормування основоположних аспектів такої бінарної природи може з'явитися належний соціально-нормативний результат.

Одночасно, необхідно й враховувати «оборотну сторону медалі». Погоджуючись із тим, що «...все більш значущим імперативом для сучасної цивілізації є не тільки охорона біосфери, але й приведення політичних систем на планеті у відповідність до біологічних характеристик людини» [98], тобто в об'єктивізації необхідності досягнення консенсусу в нормативному регулюванні екологічних потреб людини, її груп і асоціацій, всього людства, – з визнанням і легалізацією державами та їх сателітами в рамках політичної системи біологічної

природи людини, все ж необхідно звернути увагу на відповідні застереження, що на думку деяких сучасних науковців, зокрема Ф. Фукуяма [99], є небезпідставними, особливо стосовно того, що досягнення сучасної біологічної науки можуть бути застосовані навпаки, для приведення біологічних параметрів індивіда у відповідність до конкретного політичного запиту правлячої або зацікавленої політичної сили.

2. Людина як об'єкт права (людина і право)

Можна сміливо стверджувати, що не кожна людина стикається з правом щодня, але вона, по-перше, все ж постійно апріорі знаходиться в межах правового простору держави, точніше її публічної влади – державної або самоврядної (муніципальної) [100]; по-друге, оцінюючі роль права в локальному соціумі, де існує, функціонує, розвивається й вдосконалюється людина, здійснюючи свій життєвий цикл, – право, так чи інакше, впливає на неї постійно, можливо, щомиті; по-третє, це веде до перманентної психо-поведінкової, суб'єктивно-технологічної реакції людини – модифікації її поведінки в локальному соціумі, де вона фактично й існує, у відповідності до правових настанов, що існують в державі; по-четверте, продукуючи відповідно до своїх атитюдів (англ. attitude – ставлення, установка), як внутрішнього стану готовності людини до дії, що передують її поведінці [63, с. 36], екзистенційні інтенції, устремління, потреби, інтереси, на підставі попереднього соціально-психологічного досвіду, на усвідомленому і неусвідомленому рівнях, людина вже превентивно співвідносить їх з правовими настановами, визначаючи їх співпадання або антагонізм, роблячи при цьому висновок про нормативну продуктивність або непродуктивність своєї поведінки.

Якщо твердження про особливу роль права в житті людини є правильним та методологічно обґрунтованими, то можна говорити вже не тільки про наявність об'єктивної природи права, а й про необхідність постійного та послідовного наукового дослідження відношення «людина – право», більш того, на слушну думку В. С. Бігуна, можна констатувати виведення його на якісно вищі рівні абстрагування та конкретизації [101, с. 126]. На нашу думку, це стає можливим та

необхідним завдяки простій тезі, що базується на інструментальній залежності права від людини – право створено людиною для людини, і без людини не може існувати.

Разом з тим, необхідно наголосити на існуванні сутєвих проблем щодо дослідження людини саме як об'єкта права. У їх визначенні слід погодитись з В. С. Бігуном [101, с. 126], який слушно вважає, що:

1. Людина традиційно не вважалася одним із об'єктів дослідження праводержавознавства, як це було та є у випадку філософії. Біль того, в конституційно-правовій традиції основоположне місце завжди займали права держави. І тільки Велика Французька революція закріпила ідеали свободи, рівності, братерства в Декларації прав людини і громадянина 1789 року [101, с. 127]. Хоча, в людській історії й раніше вже були зроблені кроки щодо визначення відповідного статусу людини, починаючи від Стародавнього Риму з його «res vokale» по відношенню до рабів та розподілом суспільства на патриціїв і плебеїв, Індії з її розподілом населення на варни (брахмани, кшатрії, шудри, недоторканні), закінчуючи розподілом людей вже в новітніх суспільствах і державах на засадах дискримінаційних ознак і цenzів (раси, нації, цenz осілості тощо).

Фактичну відсутність інтересу права до людини яскраво демонструє поширена нині система галузей та інститутів позитивного («юридичного») права – елементів правової системи та системи права зокрема, що формувалась історично. Тому введення людини в право як його об'єкта, тобто об'єкта правового регулювання у всьому її різноманітті, та ще з «перекосом» і акцентуванням на її біологічну природу та відповідні права, стало революційною подією. Необхідно зазначити, що цьому сприяли тенденції набуття людиною правової суб'єктності через введення терміносистем «правовий статус» і «правове положення людини». Разом з тим, в конституційному праві, не дивлячись на відповідні нормативні установлення, та конституційній практиці, до цих пір фактично існує пріоритет прав держави перед пріоритетом прав людини, що фактично нівелює роль та потенціал права як явища у широкому та вузькому розуміннях, як щодо визнання нових форм правового статусу людини, так і значення людини в праві загалом. І тут треба погодитись з наведеним автором в тому, що успадковані сучасною українською юриспруденцією «людський

вимір права», «людський фактор» фразеологічно та змістовно демонструють цей аргумент. На перший погляд, вони нейтральні, однак насправді показують другорядність місця людини в царині теорії та практики права, її інструментальне, а не фундаментальне значення. Натомість заперечення чи знівелювання значення взаємозв'язку людини та права – значить заперечення всієї людської природи права як явища та об'єкта наукового інтересу [101, с. 4]. На нашу думку, наведені терміносистеми негативно впливають на розуміння позиції людини в праві й аксіологічно, бо знецінюють її роль і значення в формуванні правових тенденцій та посилюють комплекс її «меншовартості».

2. «Людина–право» – це складне, поліпроблемне відношення. Виокремлення цієї проблеми, на думку В. С. Бігуна, є пов'язаним з тим, що таке відношення є потенційно еластичним і може охоплювати та породжувати чимало питань та проблем фундаментального значення. Одне із них – це питання про відображення людини в праві, її уявлення, «образ», яке можна визначити як питання правового людинорозуміння [101, с. 127]. Слід зазначити, що таке питання має декілька смислів та може бути витлумаченим як в статичному стані («що є таке людина в праві?»), так й в динамічному («як людина діє в праві? Як вона його реалізує?»). Звідси виникають й актуальні питання «людинорозмірності» права, його «людиноцентризму» тощо. Актуалізації цих проблем сприяє є спорадичне і неусталене використання термінології людинорозуміння, що є характерним для сучасної правової літератури, причому без визначення змісту конкретних термінів, що не тільки не дає змогу встановити змістовне навантаження кожного з термінів, а й свосерідним чином «мікшує» і нівелює їх. Ідеться про практичне використання, семантичне значення та праксеологічне розрізнення уживаної як в правовій доктрині, так і в нормативно-правових актах, насамперед, з конституційного права, такої термінології як: (1) людина, (2) чоловік, (3) індивід (індивідуум), (4) індивідуальність, (5) особа, (6) суб'єкт права, (7) особистість, (8) громадянин, (9) іноземець; (10) особа без громадянства; (11) персона, (12) ніхто, (13) кожен, (14) всі тощо.

В обов'язковому порядку треба згадати й рольові позиції людини в конституційному праві та інших галузях права, які вона відіграє в різних обставинах, що є значимими з позицій права, та які встановлюють відповідний правовий статус людини в залежності від різних ознак: наприклад, віку (дитина, повнолітній, людина похилого віку тощо), статі (жінка, чоловік), соціального стану (заміжня жінка, жінка в стані вагітності, жінка-мати, пенсіонер), професії (військовослужбовець, студент), сімейного стану (чоловік, жінка, член родини) стану війни і миру (комбатант, військовополонений, учасник НВФ тощо) і т. д.

З такого широкого підходу об'єктивно постає питання, якою уявляється людина в кожному з цих теоретичних та практичних вимірів права. Іншими словами, треба відрізнити що є людина, по-перше, у філософських і теоретичних конструкціях, що лежать в основі теорії права, а, по-друге, що є людина у процесі правореалізації, тобто тоді, коли вона практично таке право здійснює, застосовуючи його в якості засобу досягнення своїх інтересів, в процесі комунікативної взаємодії з іншими суб'єктами права, як уособлених окремими людьми, їх групами, колективами, асоціаціями, а також державою, її органами і інституціями, іншими юридичними особами.

Отже, це можна визначити і порозуміти завдяки процесу відображення людини, яке відбувається через її усвідомлення та втілення в практику відповідних ідей та інші теоретичних форм (доктрин, концептів, міфологем, термінів, дефініцій тощо), які існують в індивідуальних, групових, колективних, корпоративних та інших полісуб'єктних поглядах, їх сукупності чи системі, що відображається концептуалізацією людинорозуміння. Тобто, можна погодитись з В. С. Бігуном [101, с. 127], в том що:

А) людинорозуміння – це усвідомлення людини через призму філософських концепцій, поглядів, уявлень (теоретико-доктринальний критерій. – Авт.). Такий рівень розуміння лежить в основі правової доктрини, в тому числі й доктрини саме конституційного, а не державного права. В цьому випадку розуміння приходить через те, що дослідник робить всі явища та предмети оточуючого світу людинорозмірними – саме людина виступає виміром соціальної реальності.

Зазначений рівень володіє великим концептуальним потенціалом та великим рівнем реалізації саме в конституційному праві держави, бо саме воно виступає єдиною профілюючою галуззю національного права та визначає стратегічні напрями розвитку всієї правової системи і системи законодавства держави;

Б) Правове людинорозуміння – це усвідомлення людини через призму філософських та правових, філософсько-правових концепцій, доктрин, поглядів, уявлень (теоретико-нормативний критерій. – Авт.). Наведений рівень розуміння детермінує та активізує процеси нормування, що виникають на основі рис людини, що мають суспільно-державне, індивідуальне-колективно-групове-асоціативно-корпоративне значення. Він у технологічному сенсі повинен закінчуватися нормопроекуванням та нормотворенням. Цей рівень відіграє праксеологічну та телеологічну роль в конституційному праві держави, бо детермінує і скеровує його подальший і перспективний розвиток з позицій нормо/законо/конституційно-проектної та нормо/законо/конституційно-творчої діяльності;

В) Індивідуально (для будь-якої людини, вченого тощо) правове людинорозуміння – процес усвідомлення сутності, сенсу та значення людини в праві (онтологічний критерій. – Авт.). Цей рівень розуміння людини напряму пов'язаний з індивідуальною правосвідомістю та є скерованим на вироблення відповідних теоретичних настанов в профільній сфері – розрахований на формування конкретних концептуальних позицій та стійкої системи знань про людину, її права і роль в праві. Цей рівень в конституційному праві відіграє важливу ідеологічну та праксеологічну роль, бо фактично відображає процес впливу конституційно-гуманістичних та антропологічно-процесуальних настанов конституційного права на конкретну особистість людини і громадянина, а також демонструє ефективність і результативність такого впливу;

Г) Структурно правове людинорозуміння – це система понять, категорій, концепцій, поглядів, підходів, тлумачень, уявлень, ідей щодо людини в праві, які формують і відображають зміст і форму розуміння людини в праві (структурно-теоретичний критерій. – Авт.). Таке розуміння носить допоміжний та доповнюючий характер, бо виникає: а) на основі як загального правового людинорозуміння, у

якому задіяні люди в їх індивідуальному, груповому, колективному, асоціаційному вимірі, так й б) на основі індивідуального людинорозуміння як фактор більш глибокого пізнання, з'ясування, стабілізації профільних знань о ролі права в житті людини і ролі людини в царині права. Фактично ця характеристика відіграє важливу інструментально-сталу та координуюче-стабілізаційну роль в конституційному праві для систематизації знань в профільній сфері, з використанням арсеналу філософсько-правових форм існування і методів наявності, прояву і домінування антропологічної проблематики, причому, як в профілюючій галузі, так й у всьому національному праві держави та її цільовому скеруванні для антропоцентричного впливу на інші галузі національного права;

Г') Інструментально (методологічно) правове людинорозуміння – це один з елементів антропологічного підходу до права, з допомогою якого розкривається зміст людської природи права як її засади (інструментально-методологічний критерій. – Авт.). Контекстуально таке розуміння є методологічною основою пізнання проблематики за рахунок використання відповідних способів наукового пізнання, зокрема в юриспруденції, що полегшує та стимулює науковий пошук відносно взаємовідносин людини з правом та її визначальної ролі в існуванні, функціонуванні, розвитку, вдосконаленні права як соціального феномена через побудову антропоцентричної моделі соціуму і держави. Наведена характеристика людинорозуміння відіграє для конституційного права основоположну технологічно-методичну, і в той же час, подвійну роль: з одного боку – роль ідеологічного обслуговування, супроводження і забезпечення, за рахунок використання арсеналу методів пізнання юридичної реальності, що здійснюється під прямим впливом правових конотацій і наративів, а з іншого – забезпечення перманентної колаборації цих методів в пізнанні конституційно-правової реальності, з метою визначення перспектив її розвитку, вдосконалення, а також наслідків антропоцентричного впливу на право і навпаки. Вважаємо, що використання саме таких підходів не тільки применшить рівень відповідної еkleктичності знань про людину в праві, а й водночас забезпечить їх відповідною системністю і комплексністю, позбавив синтетичності та хаотичної інтегративності за рахунок застосування

плюралістичних підходів у використанні юридичної, загально-правової і загально-наукової методології.

Отже, в своїй єдності зазначені підходи до людинорозуміння і його характеристики, створюють систему пізнання конституційно-правової реальності, а також визначення перспектив її подальшого розвитку і вдосконалення під впливом антропоцентризму, людинорозмірності та людинорозуміння у всьому різноманітті гуманістично-правової проблематики, що повинна розумітися з сучасних позицій досягнення не тільки гуманітарних, а й природничих наук – біології, фізіології, фізики, хімії, генетики, кібернетики тощо.

Резюмуючи, можна зазначити, що:

- проблематика «людини» в конституційному праві держави має визначальну роль, особливо в процесах інституціоналізації та конституювання демократичної правової державності;

- саме в цих умовах законодавець використовує індивідуально-колективний підхід до вирішення питань конституційно-правового статусу людини і громадянина;

- визначаючи такий статус, законодавець враховує як біологічні характеристики людської істоти, що мають для неї екзистенційне значення в процесі існування в рамках людського соціуму та в умовах функціонування держави, так й відповідні позиції, що демонструють взаємини людини з правом;

- саме в рамках права людині надаються нормативні можливості для реалізації своїх атитюдів, інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, а у підсумку й конституційних прав, що визнаються, легалізуються, охороняються, захищаються, гарантуються державою на рівні її конституційного права.

2.5. Характеристика поняття «особистість» у конституційному праві: доктринальні підходи до розуміння і визначення

Проблематика особистості, її стосунків з суспільством і державою завжди привертала і привертає увагу представників різних напрямків наукової мислі. Це

детерміновано тим, що особистість виступає фундаментальним поняттям, однією з центральних проблем в юриспруденції, а також у психології, – отже, це термінопоняття має яскраво виражений міждисциплінарний характер [102; 103; 104; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111, с. 625-626].

Фахівці в сфері біології, філософії, соціології, психології, правознавства досить активно ведуть науковий пошук у дослідженні процесів розвитку людини, в тому числі й процесів формування особистості, а саме: а) з проблеми співвідношення біологічного та соціального в межах однієї і єдиної «людини-особистості» (треба нагадати профільну дискусію, що активно велася ще радянськими вченими: психологом П. Симоновим, біологом В. Ефроїмсоном, філософом І. Фроловим та ін.); б) в контексті соціалізації особистості (праці і українських, і зарубіжних учених, серед яких Н. Й. Черниш, Л. И. Анциферова, М. Н. Корнев, Н. П. Волкова, О. О. Якуба, В. Г. Циба, А. Й. Капська, З. Фрейд, Н. Смелзер, М. Хайдеггер, Д. В. Ольшанський, М. П. Лукашевич, Е. Гіденс, В. І. Волович та ін.); в) в умовах культурологічного дискурсу, коли під його могутнім впливом саме й формується особистість (в цьому контексті нам імпонують теоретичні шукання українських філософів Є. Бистрицького, А. Єрмоленка, А. Лой, В. Малахова, В. Козловського, В. Парахонського, С. Пролєєва, Л. Ситниченка); г) з позицій визначення різних психологічних аспектів комунікативної взаємодії людини з іншими членами соціуму, коли здійснюється її соціалізація, в процесі якої й формується особистість (у психолого-педагогічних дослідженнях (Н. П. Волкова, А. І. Годлевська, Д. М. Годлевська, Н. О. Зуєнко, Г. М. Круглова, В. В. Садова та ін.); у судово-експертній діяльності (К. О. Моїсєєва); у діаді «лікар-хворий» (Т. В. Константинова), а також в контексті невербальної складової комунікативної взаємодії (Т. А. Вархотов); впливу емоцій на комунікативну взаємодію (Н. В. Молчанова); моделей комунікативної взаємодії (М. В. Молоканов); окремих аспектів комунікативної взаємодії у професійній діяльності (З. Я. Ковальчук, Т. І. Сила); з екзистенційно-гуманістичного погляду на процес самоактуалізації особистості (Г. О. Балл, К. Гольдштейн, Д. О. Леонтєв, А. Маслоу, Р. Мей, В. П. Москалець, Т. М. Титаренко, Р. Трач, К. Роджерс, В. Франкл, А. Ленгле, С. Д.

Максименко та ін.); в контексті формування в правознавстві тріади «людина – особистість – громадянин», що лежить в основі існування, функціонування феноменології особистості в праві і характеристики «правової (конституційної) людини» (праці М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, С. Добрянського, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, П. М. Рабіновича, Н. М. Раданович, С. Р. Станік та ін.). Однак, не дивлячись на достатню кількість наукових досліджень, проблематика характерологічних особливостей поняття «особистість», саме з позицій конституційного права, у вітчизняній юридичній науці практично не досліджувалась.

При описі особистості представниками різних наукових шкіл і напрямків використовуються такі теоретичні підходи:

I. Біогенетичний підхід (ставить в основу розвитку особистості біологічні процеси дозрівання організму):

- Теорія рекапітуляції в розвитку особистості (С. Холл) – розвиток особистості в згорнутому вигляді містить такі стадії розвитку суспільства, як збиральництво, полювання і т. ін.

- Конституційна теорія особистості (Е. Кречмер) – вивів типи особистості з особливостей будови тіла людини.

- Біологічна теорія особистості (З. Фрейд) – це поведінка особистості, що обумовлена фізіологічними, несвідомими потягами людини. Цей дослідник вважав, що лише незначна частина того, що відбувається в душі людини, характеризує її як особистість, актуально нею усвідомлюється. Тільки невелику частину своїх вчинків людина здатна правильно зрозуміти і пояснити. Структура особистості, по Фрейду:

- «воно» – власне несвідоме, що включає глибинні потяги, мотиви, потреби. Є продуктом успадкованого людиною від тварин біологічного досвіду (теорія Фрейда) або неусвідомленим результатом несприятливо сформованого індивідуального досвіду життя (в концепціях неофрейдистів);

- «я» – свідомість, як правило, самосвідомість людини, сприйняття і оцінка нею самої власної особистості і поведінки. Орієнтує на принцип реальності;

- «над-я» – представлено як на свідомому, так і на підсвідомому рівні. Керується ідеальними уявленнями, прийнятими в суспільстві нормами моралі і цінностями. Це підсумок впливу суспільства на свідомість і підсвідомість людини, прийняття нею норм і цінностей суспільної моралі.

II. Соціогенетичний підхід (пояснює особливості особистості, виходячи з структури суспільства, способів соціалізації, взаємин з оточуючими людьми):

- Теорія соціалізації (Дж. Кольман) – людина, народжуючись біологічною особиною, стає особистістю лише завдяки впливу соціальних умов життя.

- Теорія навчання (Е. Торндайк, Б. Скінер) – життя особистості, її ставлення до результатів підкріпленого навчання, засвоєння суми знань і навичок.

- Теорія ролей (Дж. Мід) – суспільство (спільнота) пропонує кожній людині набір стійких способів поведінки (ролей), доступ до яких визначається її статусом. Ці ролі накладають відбиток на характер поведінки особистості, її відносини з іншими людьми.

- Теорія поля (К. Левін) – особистість живе і розвивається в психологічному полі оточуючих її позитивних і негативних предметів (це лягло в основу конфліктології).

III. Психогенетичний підхід (не заперечував значення ні біології, ні середовища, але на перший план висуває розвиток власне психічних процесів):

- Психодинамічна теорія (Е. Еріксон) – поведінка особистості головним чином пояснюється і проявляється через емоції, потяги і інші позараціональні компоненти психіки.

- Когнітивістська (Ж. Піаже, Д. Келлі) – перевага віддається інтелектуально-пізнавальній сфері психіки особистості.

- Персонологічні (Шпрангер, К. Бюлер) – увага акцентується на розвитку особистості в цілому.

- Феноменологічна (А. Маслоу, К. Роджерс) [112, с. 4-10; 113].

У зв'язку з цим, природно, виникає питання: якому з даних підходів віддати перевагу? Однозначно відповісти на нього досить складно. Здається, всі ці підходи можуть бути корисні в залежності від завдань, які ставить перед собою дослідник.

Більш того, необхідно враховувати, що більшість дослідників в процесі визначення феноменології особистості поєднують декілька підходів, створюючи відповідну модель.

Так, наприклад, аби адекватно описати особистість людини, створити модель особистісних рис, вони визначають кількість базових факторів. У дослідженнях Л. Гольдберга, Р. МакКрає і П. Коста та інших запропонована п'ятифакторна модель особистості, за якою п'ять рис виявляють сутність людської особистості: нейротизм, екстраверсія, відкритість досвіду, доброзичливість і сумлінність [114]. В особистісному опитувальнику МакКрає і Коста («Велика п'ятірка») виокремлено п'ять особистісних факторів темпераменту і характеру (екстраверсію, нейротизм, рішучість, незалежність і контроль), яких, на думку авторів, достатньо для об'єктивного описання психологічного портрета – моделі особистості. Модель заснована на таких змінних:

- екстраверсія (втягнутість): товариськість, напористість або спокій, пасивність;

- доброзичливість (приємність): доброта, довіра, теплота або ворожість, егоїзм, недовіра;

- сумлінність (надійність): організованість, ґрунтовність, надійність або безтурботність, недбалість, ненадійність;

- емоційна стабільність: розслаблення, урівноваженість, стійкість або нейротизм – нервозність, пригніченість, дратівливість, невротизм;

- культурність, відкритість до досвіду: спонтанність, креативність або обмеженість, пересічність, вузькість інтересів [115].

Отже, можна констатувати, що у дефінітивному визначенні і розумінні особистість є доволі складним та багатоаспектним соціальним явищем, існування та функціонування якого, як вже зазначалось, обумовлено низкою факторів біологічної, соціологічної, психологічної, філософської та нормативної властивості.

У загальному розумінні, особистість – це відображення соціальної природи людини, розгляду її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної

діяльності, соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученням людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин [116].

Необхідно зазначити, що такий підхід слід визнати не тільки методологічно, а й доктринально продуктивним, враховуючи на його системний та комплексний характер.

По-перше, тут акцентується увага на системно-комплексному розумінні людини у розмаїтті її характеристик:

- а) людина (біологічна характеристика індивідуума);
- б) індивідуальність, яку треба розглядати фактично як особистість (соціологічна характеристика людини);
- в) суб'єкт соціокультурного життя (підкріплення соціологічної характеристики людини з вказівкою і акцентуацією, рефлексією на локацію її існування і функціонування);
- г) індивід, що має психічні якості (характеристика внутрішнього світу людини, що є індикатором, телеологічною домінантою та мотиватором її соціального існування, через функціонування особистості).

По-друге, до наведених характеристик додаються досить стислі, але досить ефективні ідентифікаційні визначення, що в методологічному аспекті дають можливість їх більш глибокого розуміння. Так, наприклад, людина розуміється: а) через відображення її соціальної природи; б) через розгляд її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності (тобто, в рамках соціальної комунікативної взаємодії); в) через систему психічних якостей індивіда, що: 1) є соціально зумовленими; 2) визначаються залученням людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Необхідно наголосити на тому, що такий багатогранний та багатоаспектний підхід досить чітко та системно характеризує особистість в її соціальному вимірюванні [305, с. 30].

Крім того, в більшості характеристик особистості є присутнім та домінуючим саме соціальний акцент. Так, у визначенні особистості, що подається у словнику-довіднику «Українська психологічна термінологія», під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства. Деякі теорії особистості не включають в неї біологічні характеристики людини, інші, приміром, фрейдизм, надають біологічним чинникам визначального значення. Більш виваженим є трактування особистості як динамічної єдності біологічного та соціального [117].

Наведена комплексна дефінітивна оцінка особистості характеризується тим, що вона містить: а) характеристику особистості через її розуміння як стійкої системи соціально значущих рис; б) рефлексію приналежності особистості до того чи іншого суспільства або спільноти якості їх члена; в) акцентуацію суспільної сутності людини, що пов'язана із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства; г) згадку про первинну біологічну природу людини-особистості; г') твердження про розуміння особистості як біосоціальної істоти.

Вважаємо, що наведені характеристики особистості повинні враховуватись й в праві, особливо в процесі нормування, нормативування, нормопроектної діяльності та в процесі нормотворчості – це буде запорукою не тільки врахування особливостей людини-особистості як біосоціальної істоти, а й гарантією високої якості та ефективності, розроблених з врахуванням наведених рис, правових актів [305, с. 31].

В контексті саме конституційно-правового регулювання цей процес має особливе значення, бо саме в цій сфері здійснюється регламентація і регулювання, по-перше, основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина; по-друге, здійснюється побудова нормативних відносин в системі взаємодії «людина – суспільство – держава».

Разом з тим, необхідно наголосити, що дослідження феномену «особистість» в конституційному праві є досить складним та суперечливим процесом, враховуючи

роль і значення цієї галузі права в системі національного права і національного законодавства, як єдиної комплексної і профілюючої галузі. На нашу думку, тут існують й деякі особливості методологічного та інструментально-технологічного характеру, що обумовлені обставинами, які мають відношення суто до застосування і використання самої феноменології особистості, причому як в праві взагалі, так й в конституційному праві, зокрема. До них, на наш погляд, відносяться наступні:

- по-перше, необхідністю визначення дефінітивної характеристики «особистості» та її відношення до права і застосування в праві взагалі;

- по-друге, об'єктивними труднощами відносно запозичення філософського і психологічного потенціалів особистості, що мають багатогранне та різномірне відображення, феноменологічні засади, – в юриспруденцію та їх втілення в досить жорсткі та однозначні правові настанови;

- по-третє, необхідністю визначення ролі і значення особистості саме в конституційному праві та в контексті появи т. зв. «конституційної людини», що є уособленням впливу правових норм цієї основоположної та єдиної профілюючої галузі національного права держави на особистість, особливо, враховуючи контекстуалізацію забезпечення системи координат знаходження і функціонування особистості в конституційному праві з позицій конституційно-правового супроводження і забезпечення її прав, свобод, виконання обов'язків, – через формування, функціонування та гарантування її правового статусу;

- по-четверте, констатацією факту, що конституційно-праве регулювання напряму не торкається статусу, тобто прав, свобод і обов'язків саме особистості, а в нормативному масиві часто-густо використовуються інші характеристики індивідуума – права, свободи і обов'язки людини і громадянина;

- по-п'яте, об'єктивацію необхідності сприйняття конституційно-правових цінностей саме особистістю, тобто фізичною особою, що пройшла відповідні етапи спочатку загальної соціалізації, а потім й соціалізації правової, яка усвідомлює зміст, роль і значення своїх прав, свобод і обов'язків, а також роль соціуму і держави в їх існуванні, реалізації та гарантуванні, і може своїми діями, в рамках

комунікативної взаємодії з іншими членами локального соціуму, сприяти їх втіленню в життя.

- по-шосте, об'єктивним зростанням аксіологічного потенціалу особистості в процесах становлення, розвитку та вдосконалення демократичної правової державності, а також інституцій громадянського суспільства, включаючи місцеве самоврядування, що, по-перше, виступає природною і екзистенційною сферою існування людини та сферою реалізації її інтенцій, устремлінь, потреб і інтересів через використання своїх конституційних прав, свобод і обов'язків; а звідси, по-друге, й сферою формування і розвитку особистості, набуття нею системного комплексу характерологічних ознак в контексті її існування і функціонування в рамках соціуму і держави, які, по-третє, детермінуються її конституційним правом [305, с. 31-32].

В наведеному контексті вважаємо за доцільне привести доктринальну позицію вітчизняного дослідника В. В. Мельника [118, с. 208-209], який вважає, що останнім часом, по-перше, особливої уваги заслуговує факт посилення інтересу до аксіологічних вимірів буття, що формують цінності, які сприяють самореалізації людини у соціокультурному просторі, який формує як сама людина, так і суспільство (аксіо-вимірювальний фактор. – Авт.). По-друге, у розумінні «аксіологічного повороту» сучасної філософської думки до аналізу особистості як цілісності, що дозволяє проникнути в ціннісні орієнтації людини, які залишаються набагато могутнішими чинниками для формування самосвідомості особистості, починаючи ще з часів Відродження (особистісно-цілісний фактор. – Авт.). По-третє, аксіологічні виміри аналізу особистості як цілісності сформували права, які стали основоположними для самореалізації людини – цивільні права (на нашу думку, вірніше, громадянські права. – Авт.), політичні права, соціальні права, культурні права й обов'язки (право на інформацію, освіту, культуру, комунікацію, критику) (нормативно-оціночний фактор. – Авт.). По-четверте, зріла ідентичність, а разом з цим і особистість як цілісність може виникнути тільки на основі осмисленого ставлення людини до своєї історії, природи, історичних явищ і процесів, так як мова йде про народження певного роду духовної структури, яка сфокусувала відповідну

установку індивіда стосовно навколишнього світу (ментально-духовний фактор. – Авт.). По-п'яте, в умовах розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій та культурної глобалізації відбуваються зміни у культурних стереотипах особистості у зв'язку з новітніми науково-технічними, соціальними нововведеннями і перспективами міжкультурного і міжкомунікативного діалогу, що розширюють культурний простір спілкування індивіда та його самореалізації (глобально-комунікаційний фактор. – Авт.).

Визначені нами в наведеній доктринальній позиції фактори: аксіо-вимірвальний, особистісно-цілісний, нормативно-оціночний, ментально-духовний і глобально-комунікаційний не тільки знаходяться в системній та органічній єдності, демонструючи всю складність, багатогранність, багаторівневість, поліваріантність розуміння феноменології особистості, а й мають суто праксеологічне значення щодо їх застосування в процесі визначення ролі і значення особистості саме в праві взагалі, і в конституційному праві зокрема. Фактично вони створюють системний комплекс, що демонструє і позиціонує особистість в праві, тобто її рольові позиції як людини, що пройшла етап загальної і правової соціалізації, володіє відповідним праворозумінням та відповідним правовим статусом, яким вона може усвідомлено користуватись через реалізацію своїх конституційних прав і свобод, виконання відповідних обов'язків.

Вважаємо, що для більш глибокого розуміння характеристики особистості в праві взагалі, і в конституційному праві, зокрема, необхідно враховувати наступні підходи методологічної властивості, а саме:

- у філософії, психології, соціології, правознавстві та інших суспільних науках широко використовується поняття «особистість», «заломлюючись» в кожній з них відповідно до їх предмету і завдань (фактор багатоваріантності розуміння особистості. – Авт.). Особливістю права взагалі і конституційного права зокрема, є використання термінологічної зв'язки «права і свободи людина і громадянина», яка розуміється як права і свободи особистості;

- для інструментально-технологічних цілей правознавства найбільший інтерес представляє філософський підхід, в рамках якого категорія «особистість»

розкривається шляхом зіставлення з поняттями «людина», «індивід», «індивідуальність». Аксиологічність і універсальність такого підходу міститься в його можливості визначити відповідну позитивну дихотомію або альтернативу, бо через нього можливо виділити в названих поняттях (людина, індивід і т. д.) два начала: природне і соціальне, що, не тільки безумовно, відноситься до особистості, а й може суттєво сприяти розкриттю її соціального потенціалу та правового статусу в державі через визначення її рольових позицій в праві, включаючи конституційне право держави (фактор визначення дихотомічної природи особистості. – Авт.). Наведений фактор досить активно використовується в праві взагалі, й особливо в конституційному праві, в процесі формулювання та легалізації прав людини і громадянина, в процесі яких враховується як природна основа, так й соціальна основа людини-особистості;

- саме цей фактор наявності в людині двох начал – природного і соціального, що в своїх дослідженнях визнавали багато стародавніх мислителів, фактично й дає можливість для ідентифікації і визначення особистості в її комплексному і системному розумінні саме в праві – людина, з одного боку підпорядковується природній необхідності, а з іншого – вона звернена до суспільства, тобто системи соціальних відносин [119, с. 175; 111, с. 315] (фактор онтологічної визначеності особистості в праві. – Авт.). Отже, можна стверджувати, що використання в праві взагалі і в конституційному праві зокрема, термінологічної зв'язки «конституційні права і свободи людини і громадянина» в контексті врахування рольової позиції особистості, по-перше, трансформують наведену зв'язку у термінологічну систему з конотаційним та наративним змістом, який домінує в нормативному масиві сучасного конституційного права; по-друге, формують її в якості відповідної нормативно-інституційної домінанти сучасного конституційного права в умовах демократичної правової державності; по-третє, розглядають її як основоположний об'єкт правового регулювання сучасного конституційного права; по-четверте, тлумачать її як безумовну конституційну цінність сучасного право- і державотворення; по-п'яте, оцінюють її як основоположний сумісний загальний об'єкт внутрішньодержавної колаборації всіх органів публічної влади та

зовнішньодержавного співробітництва держав на міжнародній арені в рамках міжнародної спільноти держав; по-шосте, кладуть в основу формування, виникнення, розвитку та активізації основоположної тенденції правової глобалізації – конституціоналізації міжнародного публічного права і інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав, яка викликає до життя складні та багаторівневі горизонтально-вертикальні зв'язки між вказаними нормативними системами, що сприяють їх перманентній конвергенції через єдність об'єктного і суб'єктного складу правовідносин; по-сьоме, транспонується в міжнародні правові стандарти прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, що є найбільш суттєвим нормативним результатом вказаної вище правової конвергенції;

- специфічні якості людини – свідомість, мова, мислення, здатність до осмисленої діяльності та ін., що фактично й є її характерологічними властивостями, об'єктивно необхідними для того, щоб виступати як суб'єкт права, тобто носій відповідних прав і обов'язків, могли сформуватися, розвинутися і знайти своє вдосконалення тільки в суспільстві, в процесі загальної соціалізації, індивідуальної, групової, колективної соціальної діяльності, взаємодії в системі суспільних відносин з іншими людьми на основі комунікації (фактор пріоритету соціального начала в особистості. – Авт.). Відносно відображення в праві взагалі і в конституційному праві, зокрема, наведений фактор пріоритету соціального начала в особистості відіграє основоположну інституційну роль та має конституююче значення для формування правового статусу особистості та у підсумку, її правового положення в державі, що практично проявляється у її позиціонуванні в рамках локального соціуму в умовах місцевого самоврядування, тобто, в тому соціальному просторі, де вона (людина-особистість) може і зможе реально реалізувати зазначений статус через використання конституційних прав, свобод і обов'язків;

- в дефінітивно-функціональному розумінні, що не має свого нормативного продовження та легалізації, особистість – це людина, що зазнає на собі вплив суспільних відносин і здатна зворотно впливати на них своєю діяльністю. Звідси, в контекстуалізації історичної ретроспективи, становлення особистості залежить від певного етапу розвитку людського суспільства, тобто особистість виникає на такому

етапі історичного розвитку соціуму, який міг би об'єктивно забезпечити її загальну і правову соціалізацію, що реалізуються в належній системі соціальних комунікації та на відповідному рівні комунікативної взаємодії. Отже, є продуктивною доктринальна позиція, відповідно до якої, – людину, що знаходиться на нижчому щаблі становлення, немає ніякого сенсу і доцільності розглядати як особистість, оскільки вона ще не має і не володіє необхідними соціальними якостями (мислення, мова і т.д.), що формуються в певній досить розвиненій системі суспільних відносин (фактор об'єктивізації історичного розвитку умов для формування феноменології особистості. – Авт.). Наведений фактор відіграє важну роль в розвитку процесів визнання особистості в праві взагалі і в конституційному праві, зокрема, тому що, саме в умовах існування та вдосконалення демократичної правової державності починають інтенсивно розвиватися інститути громадянського суспільства, в межах яких людина-особистість може усвідомити, сформувати, виразити і реалізувати свої екзистенційні інтенції, устремління, потреби, інтереси на засадах своїх атитюдів, через встановлені державою та легалізовані в конституційному законодавстві права, свободи і обов'язки, тобто, фактично, реалізувати свій конституційно-правовий статус;

- для формування особистості необхідна відносна незалежність від природи, деяка свобода дій, що заснована на розвитку здібностей, потреб, інтересів, які виступають в якості атитюдів та інтенцій конкретної людини (фактор об'єктивізації психологічного розвитку людини у виникненні феноменології особистості. – Авт.). Наведений фактор відіграє дуже важливу роль в розвитку права взагалі і конституційного права, зокрема. Саме він лежить в основі виникнення і формування, розвитку і вдосконалення феноменології конституційної свідомості і конституційної правосвідомості на індивідуальному, груповому і колективному рівнях, що на пряму веде до формування ціннісних і телеологічних конституційно-правових настанов і установок – щодо свободи та її меж, рівності, справедливості тощо. Отже, ціннісні установки – це певні напрямки, орієнтири правосвідомості, що поміщаються нею в правову реальність, а цільові установки – це те, що визначає безпосередні мотиви до правозначимих дій. Ціннісні установки є джерелом цільових

установок. Цільові установки конкретизують ціннісні установки в кожному типі права і правосвідомості, вони – своєрідні канали зв'язку ціннісних установок з механізмами і засобами їх здійснення [120]. Тобто, наведена структура конституційної правосвідомості особистості є предикатом її соціальної поведінки.

На жаль, питанням конституційної психології та конституційної конфліктології, що, безумовно, володіє, детермінується та регулюється психологічними домінантами, в сучасній правовій науці приділяється недостатня увага (праці Ю. М. Тодики, Ю. Г. Барабаша, А. А. Єзерова), – природним наслідком чого виступають не тільки конституційні конфлікти між суб'єктами публічної влади та іншими суб'єктами конституційно-правових відносин, в тому числі й людиною-особистістю, а й такі загрозливі явища для сучасного права і суспільства, як антиправова поведінка особистості, нехтування нею правом, правовий нігілізм. Тому врахування психологічної природи права і держави (психологічна теорія Л. Петражицького [121]) та системи психологічних відносин людини-особистості до існування, функціонування та взаємодії з державно-правовими, самоврядно-правовими інститутами, інститутами громадянського суспільства, є не тільки актуальними, а й представляють найбільш перспективні напрямки розвитку права взагалі і конституційного права, зокрема, а також перспективні напрямки психолого-правових досліджень, що повинні бути актуалізовані і активізовані саме в розрізі конституційно-правової реальності;

- головним в розумінні, визначенні та інструментально-нормативному застосуванні концепту «особистість» є соціальна константа, що визначає особистість як людину, що: а) є носієм індивідуальних властивостей, що проявляються у результаті загальної та правової соціалізації (індивідуально-характерологічний критерій. – Авт.); б) є носієм соціальних властивостей (соціально-характерологічний критерій. – Авт.); в) індивідом, що знаходиться в системі соціальних відносин (соціально-системний критерій. – Авт.). У зв'язку з цим представляють науковий і праксеологічний інтерес наступні слова К. Маркса: «Для характеристики сутності особистості мають значення не її борода, не її кров, не її абстрактна фізична природа, а її соціальна якість» [122, с. 242]. Тобто, серед всіх

наведених якостей людини-особистості – суб'єктної, біологічної, фізіологічної, – домінуюче значення має та основоположну роль відіграє її соціальна природа.

Необхідно звернути увагу ще на одну характеристику, що також дана цим видатним мислителем. Так, наприклад, С. Л. Рубінштейн говорячи, що «сутність особистості є сукупність суспільних відносин» [123, с. 39], посилається при цьому на К. Маркса. Звернувшись до вказаного джерела, виявимо, що у нього взагалі говориться не про сутність особистості, а про сутність людини: «... Сутність людини не є абстракт, властивий окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупність усіх суспільних відносин» [124, с. 3]. Не дивлячись на відповідну методологічну підміну, зауважимо, що наведена позиція має суттєву роль й для визначення соціально-правового потенціалу особистості, бо на пряму вказує на зв'язок соціалізації з виникненням людини-особистості, що є своєрідним «центром», індикатором, медіатором, продуцентом і каталізатором суспільних відносин в рамках соціуму, – причому, необхідно враховувати, що така складна характеристика відноситься не тільки до конкретної людини-особистості, а й до будь-якої людини-особистості як представника соціуму, й одночасно індивідуума, що володіє індивідуальними рисами характеру, особливостями поведінки, власними інтересами тощо (інтегративний фактор у виникненні феноменології людини-особистості. – Авт.).

Необхідно зазначити, що наведений фактор також відіграє своєрідну стимулюючу роль у запозиченні феноменології людини-особистості до права взагалі і до конституційного права, зокрема. Так, в рамках права особистість розуміється двояко, по-перше, через призму системи «людина-особистість», а, по-друге, через призму системи «індивідуум-колектив», бо тільки таким чином можна поєднати, уніфікувати, адаптувати, конвергувати, оптимізувати, відобразити загальні, основоположні, типові, стереотипні, індивідуально-колективні риси соціальної людини-особистості, її груп, асоціацій, колективу, що існує і функціонує в рамках соціуму на теренах відповідної держави та виступає суб'єктом її права. Конституційне право держави, як єдина профілююча галузь її національного права і законодавства, особливо трепетно відноситься до такого процесу, бо встановлення переліку конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, як раз й

зроблено, виходячи з наведених методологічно-інструментальних підходів, що були покладені в основу конституційного нормопроекткування та правотворчості. Звідси, можна стверджувати, що процеси уніфікації характерологічних рис людини-особистості здійснювались і повинні здійснюватись в майбутньому під прямим впливом соціально-гуманістичної і індивідуально-колективної детермінант. Показником ефективності такої діяльності, що здійснюється й в наш час під впливом правової глобалізації, є визнання державами та легалізація в їх конституційному праві відповідних прав людини п'ятого (інформаційні права) та шостого (права людини на ідентифікацію у різних сферах соціального та особистого життя, включаючи право на евтаназію, трансплантацію органів, сурогатне материнство, штучне запліднення, відповідну поведінку в суспільстві в залежності від сексуальної орієнтації тощо) покоління, що фактично персоналізує такі права та робить людину неповторною індивідуальністю [125, с. 158].

Резюмуючи, необхідно зазначити, що наведені вище позиції у своїй єдності напряму впливають на формування феноменології правової (конституційної) людини. Такий системний і комплексний вплив здійснюється через зміну пріоритетів у визначенні об'єктів конституційно-правового регулювання, що безпосередньо впливає на трансформацію предмета конституційного права в сторону його гуманізації та гуманітаризації. Тобто, в тріаді «людина – суспільство – держава», як об'єктному колі конституційного права, «людина-особистість» починає відігравати основоположне значення.

Отже, на наш погляд, основними аргументами на користь формування феноменології правової (конституційної) людини є наступні:

- суттєвий вплив процесу суспільно-політичних перетворень, в ході реалізації якого спостерігається зміна ставлення до ролі конституційних цінностей, й насамперед, Конституції України в житті кожної окремої людини, суспільства, держави, що актуалізує проблематику формування «людина-особистості» (аксіологічний фактор. – Авт.);

- трансформаційна зміна парадигм пізнання в конституційно-правовій науці на перетворення предмета конституційного права під впливом домінуючих глобальних

тенденцій гуманізації та гуманітаризації права взагалі, і конституційного права, зокрема, в основі якої лежить формування активної та високо мотивованої на суспільну користь «людини-особистості» (гносеологічний фактор. – Авт.);

- розширення методології правової науки взагалі і конституційного права, зокрема, за рахунок використання методологічних ресурсів і інструментарію не тільки біології, генетики, кібернетики, фізики, хімії та ін. природничих наук, а й філософії права, філософії конституції і правової антропології, що детермінує існування і використання в конституційному праві феноменології «людина-особистість» (методологічний фактор. – Авт.);

- використання інтегрального поняття «людина-особистість» як базового конституційно-правового поняття, яке втілює і уособлює в собі складну діалектично-трансформаційну, пізнавально-конотаційну природу поєднання біологічної і духовної, раціональної і суб'єктивної, змістовної і позитивної форм правової свободи (природного і позитивного права) (інтегративний фактор. – Авт.);

- створення, визнання і використання концепту, згідно з яким, сучасне пізнання правової (конституційної) людини в науці і практиці конституційного права розташовується в двох площинах – світоглядної і праксеологічній, що актуалізує і об'єктивує проблематику особистості в праві взагалі, і конституційного права, зокрема (доктринально-праксеологічний фактор. – Авт.);

- визнання того, що засади конституційно-правового статусу людини і громадянина, через визнання особистості, що володіє відповідним кадастром прав, свобод і обов'язків, як основоположної соціальної характеристики та як відповідного «суб'єктного центру» в складних статусних відносинах між людиною, соціумом і державою, не тільки легітимізують основні межі, рамки і форми правової поведінки індивідуумів в суспільстві і державі, персоніфікують інтереси різних соціальних верств суспільства, а й фактично виступають нормативним ідентифікатором легітимності самої Конституції (нормативно-легітимний фактор. – Авт.);

- дослідження співвідношення фактичного і юридичного статусів особистості можуть виступати в якості детермінанти для прийняття нової Конституції чи

реформування діючої в контексті розвитку і вдосконалення (деталізації, конкретизації) конституційно-правового статусу людини і громадянина (прогностичний фактор. – Авт.);

- праксеологічне значення конституційно-правового статусу людини і громадянина полягає в тому, що наближає теоретичні дослідження особистості в контекстуалізації її комплексної характеристики «людина – особистість – громадянин» до розуміння вектору практичної реалізації конституційних ідей і виступає могутнім нормативно-функціональним засобом міжсуб'єктного комунікативного діалогу між індивідуумами, а також мотиваційним стимулом для діалогу між людиною і державою (праксеологічно-мотиваційний фактор. – Авт.).

2.6. Інститут громадянства в конституційному праві держави як феноменологічне явище та інститут державності

Існування та функціонування інституту громадянства, який виступає важливим ідентифікаційним критерієм та конотаційно-наслідковою ознакою сучасної державності, має особливе значення в теорії конституційного права.

Це, насамперед, детерміновано тим, що сучасне конституційне право, як єдина фундаментальна, профілююча і комплексна галузь національного права, через використання дефінітивного, феноменологічного, характерологічного і наративного визначення «громадянин» визначає правову характеристику індивідуума, який знаходиться зі своєю патримоніальною державою у відповідному політико-правовому зв'язку сталого характеру – що, у підсумку, фіксує наявність у них взаємних прав і обов'язків, які мають хронологічно, предметно і функціонально пролонговані ознаки, – тобто:

а) у часі такий зв'язок існує або постійно, на протязі всього життя людини, або до моменту її формалізованого виходу з правового стану громадянства чи його автоматичного позбавлення, у випадку порушення людиною відповідних заборон, встановлених державою у профільному конституційному законодавстві;

б) відповідно до предмету – такий зв'язок, насамперед, торкається користування відповідними конституційними правами, свободами та виконання відповідних обов'язків на двосторонній взаємній основі, – також пожиттєво або до моменту формалізованого виходу з правового стану громадянства, або до моменту його припинення на засадах, що визначені державою;

в) у функціональному аспекті – такий зв'язок торкається визнання державою відповідних прав за своїм громадянином через їх легалізацію, охорону, захист, гарантування, виконання тощо; а з боку громадянина – через визнання останнім відповідних обов'язків щодо своєї держави і їх виконання у вигляді реалізації нормативних настанов її законодавства у своєму повсякденному житті. Більш того, громадянин має право розраховувати на допомогу своєї держави (дипломатичний чи консульський захист), при його знаходженні за межами її кордонів, у випадку екстраординарних ситуацій (затримання, арешт тощо);

г) у наративному контексті такий зв'язок об'єднує, інтегрує та гармонізує всі три основні характеристики фізичної особи, які визнаються та використовуються в сучасному конституційному праві: 1) людина; 2) особистість; 3) громадянин, – і через останню характеристику легалізує одночасно й права людини і громадянина, а також права особистості, як активного учасника суспільного життя;

г') у системоутворюючому контексті такий зв'язок є предикатом виникнення розмаїття рольових позицій людини, що виникають в умовах повсякденності – член або глава родини, батьківство, член трудового колективу, член громадської організації тощо.

Отже, наведена контекстуалізація характеризується ярко вираженою людиноцентричністю, бо система взаємних зв'язків, що виникають між людиною (громадянином) та її патримоніальною державою, насамперед, скерована на задоволення екзистенційних інтересів людини та реалізацію її атитюдів, інтенцій, устремлінь і потреб в рамках державно організованого соціуму, тобто фактично на здійснення людиною свого життєвого циклу.

Наведені вище обставини дають змогу зробити декілька висновків проміжного характеру відносно ролі, значення і змістовного наповнення інституту громадянства в конституційному праві держави, а саме:

- по-перше, це обґрунтовується прямим зв'язком інституту громадянства з людиною та її правами, предикатом та початковою умовою володіння якими на території конкретної держави є інститут громадянства або інший правовий стан людини (іноземство, апатризм, біпатризм, полігромадянство, біженство тощо), що визначається через співставлення з профілюючим в державі інститутом громадянства (гуманітарний фактор. – Авт.);

- по-друге, особливою роллю громадянства в виникненні, існуванні та результативному функціонуванні правового положення людини в рамках конкретної держави, де громадянство виступає як основоположний, центральний і основний елемент цієї правової конструкції (інституційно-конституційний фактор. – Авт.);

- по-третє, особливою функціональною роллю громадянства в реалізації правового статусу людини, де воно виступає своєрідним «запускаючим механізмом» використання системного комплексу конституційно-правових прав, свобод і обов'язків людини і громадянина (технологічний фактор. – Авт.);

- по-четверте, значенням інституту громадянства в рамках міжнародного права та узятих державою міжнародно-правових зобов'язань, що витікають з підписаних нею міжнародних договорів в сфері прав людини, – що є основоположною сферою співробітництва держав на міжнародній арені в рамках міжнародного співтовариства держав, – де мова, насамперед, йде про права громадян, виконанню яких повинна сприяти держава-підписант та учасник міжнародного договору на своїй території. Воно проголошено ще у Всесвітній декларації прав людини 1948 року: «Кожна людина має право на громадянство» (ст. 15) [126] (облигаторний фактор. – Авт.);

- по-п'яте, тісним зв'язком інституту громадянства з основоположними принципами державності – рівноправ'ям та народним суверенітетом, – звідси норма про громадянство в Основних Законах багатьох держав міститься в їх Розділі 1, що

регламентує і регулює засади їх конституційного устрою (див. ст. 4 Конституції України) (установчий фактор. – Авт.);

- по-шосте, органічним зв'язком інституту громадянства з природними правами людини та обов'язком держави їх визнавати, легалізувати, охороняти, захищати, гарантувати, реалізувати тощо (фактор легалізації. – Авт.);

- по-сьоме, показниками ефективності інституту громадянства, коли він визначається і забезпечується не тільки по формальному існуванню відповідного кадастру прав і свобод людини і громадянина, а й по їх потенційній можливості бути реалізованими на практиці в соціальному житті (перспективно-праксеологічний фактор. – Авт.);

- по-восьме, особливим значенням та наповненням характерологічного змісту громадянства, як невід'ємного органічного елемента тріади «людина – особистість – громадянин», яка уособлює багатогранність феноменології індивідуума, в його системних та комплексних зв'язках з суспільством та державою (інтеграційно-колабораційний фактор. – Авт.);

- по-дев'яте, відповідними негативними тенденціями нівелювання інституту громадянства в умовах політичної глобалізації, коли в рамках міжнародної міждержавної інтеграції та функціонування міжнародних міждержавних об'єднань, – цей інститут починає девальвувати та знижувати своє значення на фоні модифікації державного суверенітету та передачі суверенних повноважень на користь зазначених наддержавних інтеграційних структур (трансформаційний фактор. – Авт.);

- по-десяте, наявністю відповідної дихотомії, – коли, з одного боку, в умовах правової глобалізації нівелюються імперативні ознаки державності (звуження державного суверенітету в контексті делегування відповідних повноважень на користь наддержавних інституцій, зростання підконтрольності та підзвітності інституцій публічної влади інститутам громадянського суспільства, зростання ролі та значення в формуванні і реалізації державної політики недержавних структур тощо), а з іншого боку –

а) зростає роль і значення прав людини в стабільному та сталому функціонуванні державної діяльності;

б) визнання, легалізація, охорона, захист та гарантування таких прав становиться індексом та своєрідним «обличчям» демократичної правової державності,

в) в зазначеній сфері держава зв'язана великою кількістю міжнародно-правових зобов'язань, що містяться в міжнародних договорах, підписаних нею, та передбачають її суворо вивірену поведінку (альтернативно-гуманістичний фактор. – Авт.);

- по-одинадцять, відповідною роллю інституту громадянства в структурі конституційного права держави, де воно виступає як відносно самостійний інститут, що має стратегічне значення для виникнення, існування, формування, розвитку і вдосконалення не тільки правового статусу людини і громадянина, а й для визначення правового положення людини і громадянина в державі, в структурі якого громадянство відіграє центральну, «запускаючу» роль (структурно-архітектонічний фактор. – Авт.);

- по-дванадцять, інститут громадянства, безумовно, є конституційною цінністю. На думку Д. Р. Коммерса, згідно аксіологічному підходу, «Конституція ґрунтується на основних ціннісних рішеннях своїх творців, найбільш значущим з яких є вибір на користь вільного демократичного основного порядку – ліберальної, представницької, федеративної, парламентської демократії, що базується і яке підкріплюється основними правами і свободами». Крім того, з кожним основним правом, що міститься в Конституції, кореспондує конкретна цінність. Основне право не тільки містить негативне зобов'язання держави «не робити що-небудь» або позитивний обов'язок держави «зробити що-небудь», але також, представляючи конкретну цінність, накладає на державу зобов'язання забезпечити втілення даної цінності в правопорядок [127, р. 47]. Враховуючи комплексний та ключовий характер інституту громадянства, що є своєрідним нормативним дороговказом та організаційно-нормативною умовою для запуску в дію правового статусу людини та існування, формування і функціонування її правового положення, наведені

доктринальні положення відіграють не тільки сугубо інструментально-технологічну, а й політико-зобов'язальну роль (аксіологічний фактор. – Авт.) [306, с. 33-34].

Необхідно наголосити на тому, що інститут громадянства є об'єктом численних наукових досліджень в сфері конституційного та міжнародного права.

Однак, багатоаспектний характер проблематики та її наслідки в практиці конституційно-правового життя, зумовлюють необхідність звернення не тільки до праць, що присвячені регламентації громадянства, а й до досліджень фахівців з низки галузевих юридичних наук, у тому числі, теорії права. Так, проблематика громадянства висвітлюється в наукових працях радянських учених, зокрема В. Я. Бойцова, М. В. Вітрука, Л. Д. Воєводіна, Д. А. Гайдукова, Д. Л. Златопольського, С. К. Косакова, С. Л. Лисенкова, Г. В. Мальцева, А. В. Мещерякова, В. В. Полянського, С. І. Русінової, В. М. Сатуріна, В. М. Сафронова, І. Е. Фарбера, В. С. Шевцова, Я. Н. Уманського та ін.; працях сучасних українських учених-правознавців: В. Д. Андрієнка, О.В. Батанова, Ю. М. Бисаги, С. П. Бритченка, А. З. Георгіци, О. В. Зайчука, А. М. Колодія, В. В. Кравченка, В. Ф. Кузнецової, О. С. Лотюк, В. Ф. Мелашенка, Н. Р. Нижник, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілка, Д. М. Притики, Ю. М. Тодики, О. В. Совгирі, В. П. Суботенка, В. Л. Федоренка, О. Ф. Фрицького, С. Б. Чеховича, В. М. Шаповала, Н. Г. Шукліної та ін. За останні роки з проблематики громадянства вийшли в світ низка дисертаційних робіт, зокрема, такі як «Громадянство України: конституційно-правові основи» (Р. Б. Бедрій, 2005 р.), «Громадянство України як конституційно-правовий інститут» (М. І. Суржинський, 2009 р.), «Конституційно-правові принципи громадянства України» (П. Я. Подима, 2010 р.) тощо. Проблеми громадянства в міжнародному праві стали предметом наукових досліджень Л. М. Альбертіні, М. О. Баймуратова, Ю. Р. Боярса, М. В. Буроменського, О. В. Журавка, Т. Л. Сиройд, С. В. Черніченка. Аспекти історичного розвитку громадянства аналізувались О. Л. Копиленком, В. С. Кульчицьким. Проблемам громадянства присвячені й фундаментальні розробки провідних зарубіжних науковців – Е. Бочардра, Р. Р. Ісмаїлова, В. Я. Кікотя, О. О. Кутафіна, Ж.-Ж. Руссо, Г. Єллінека, Ч. Хайда, Г. Хекворда, К. Хессе та ряду інших учених.

Однак, незважаючи на велику кількість наукових правових, історичних і політичних досліджень, присвячених різним аспектам проблем громадянства, стверджувати про наявність в сучасному суспільстві узгоджених і загальноновизнаних точок зору на інститут громадянства не доводиться. Швидше навпаки, велика кількість концепцій, поглядів і підходів призводить до неоднозначності розуміння інституту громадянства та його місця в конституційному праві.

Необхідно зазначити, що найбільш демонстративними елементами в методологічному, гносеологічному та аксіологічному розумінні ролі інституту громадянства та правового статусу громадянина в конституційному праві держави, є принципи громадянства, що містяться в самій конституції та профільному конституційному законодавстві держави.

В теорії конституційного права під принципами інституту громадянства розуміються вихідні засади, провідні ідеї та установки, що визначають стабільність його існування, функціонування та реалізації. Зазвичай, співвіднесення внутрішньодержавних принципів інституту громадянства, що закріплені в конституції держави, з нормами-принципами, що безпосередньо стосуються прав і свобод людини і громадянина та які отримали міжнародне визнання і закріплення в міжнародних договорах, а потім й через національний механізм імплементації й в національному конституційному праві (в контексті виконання міжнародно-правових зобов'язань держави), служить не тільки показником ступеня розвиненості і демократичності законодавства про громадянство в тій чи іншій державі, а й показником стратегічної ролі самого інституту громадянства, його вирішальної можливості та ефективності в формуванні правового статусу індивідуума, а також його особливої значимості в його регламентації та регулюванні.

В доктрині конституційного права виокремлюють загальні і спеціальні принципи інституту громадянства.

Отже, до загальних принципів інституту громадянства можуть бути віднесені принципи, на яких ґрунтується національна правова система та базується національне конституційне право в своєму гуманітарному вимірюванні, а саме: народовладдя, демократизм, верховенство права, гуманізм, рівноправність, визнання

і повагу гідності, основних прав і свобод людини, єдність прав, свобод і обов'язків, пріоритет загально визнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів держави тощо. Ці принципи є не тільки базовими, а й виступають як організаційно-технологічні та нормативно-функціональні засади в регулюванні відносин, що є безпосередньо пов'язаними з громадянством.

Своєю чергою, спеціальні принципи інституту громадянства – це профільні принципи, тобто такі, що мають відношення тільки до даного інституту конституційного права і детерміновані його предметом (сукупність найбільш важливих відносин, що виникають між людиною, соціумом і державою) і методом регулювання (імперативний метод). До них можна віднести наступні принципи: єдине громадянство, рівне громадянство, свобода і добровільність вибору громадянства, гарантованість захисту державою своїх громадян за кордоном, неприпустимість видачі громадянина іноземної держави, неприпустимість позбавлення громадянства, невизнання автоматичної втрати українського громадянства тощо.

В цьому контексті слід нагадати, що ще радянський дослідник В.В. Полянський розподіляв спеціальні принципи громадянства на дві підгрупи: а) специфічні принципи громадянства, що лежать в основі політико-правового зв'язку особи з державою (інституційні принципи. – Авт.), і б) специфічні принципи, що ґрунтуються на конкретних відносинах з приводу виникнення і припинення громадянства, в яких об'єктом виступає сам політико-правовий зв'язок громадянства (функціональні принципи. – Авт.) [128, с. 123].

Крім того, необхідно мати на увазі, що в юридичній доктрині існує й інша класифікація спеціальних принципів громадянства, що пояснюється різницею формулювань норм-принципів, закріплених в конституціях і законах про громадянство різних держав [129, с. 19-34; 130].

В кадастровому розумінні саме принципів громадянства необхідно звернути увагу на рекомендаційний законодавчий акт «Про узгоджені принципи регулювання громадянства», схвалений Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД 29 жовтня 1992 року [131] – саме тут вперше в сукупності та комплексно були

нормативно визнані наступні принципові положення: громадянство – атрибут державного суверенітету; право кожної людини на громадянство; неприпустимість позбавлення громадянства або права зміни громадянства; неприпустимість дискримінації в питаннях громадянства за різними підставами; рівність громадянства незалежно від підстав набуття; скорочення безгромадянства; облік постійного проживання на даній території при вирішенні питання про набуття громадянства; принцип єдності сім'ї; захист своїх громадян державою за межами своєї території відповідно до міжнародних норм; збереження громадянства при проживанні за кордоном; неприпустимість видачі власних громадян іноземній державі; право на судовий захист в разі порушення правомочностей особи в питаннях громадянства; пріоритет міждержавних договорів щодо національного законодавства.

Вважаємо, що саме через визначення наведених принципів практично вперше був створений системний комплекс положень, що характеризують не тільки роль профільного інституту в державі, а й інституціонально-засадничу роль розуміння значення терміну «громадянин» в конституційному праві держави – через наділення цього суб'єкта відповідними правомочностями та створення йому відповідного правового статусу, що одночасно вміщує «внутрішній» (внутрішньодержавний) та «зовнішній» (зовнішньодержавний) аспекти – тобто, принципові підходи держави до визначення правового статусу своїх громадян при наявності їх проживання як на території патримоніальної держави, так й за її кордонами.

Необхідно зазначити, що саме в цьому документі вперше були наведені та узагальнені принципи інституту громадянства, що раніше були закріплені в різних численних міжнародно-правових договорах з різних питань громадянства. Тому системний аналіз наведених принципів з позицій їх нормопроєктування, нормотворчості та наступної кодифікації, – є свідомим ефективних зусиль міжнародного співтовариства з розробки серйозної, ефективної, стабільної, оптимальної нормативно-засадничої міжнародної бази регламентації і регулювання одного з найважливіших інститутів національного конституційного права.

Особливо необхідно звернути увагу на можливість виникнення колізій між нормами національної конституції і національного закону про громадянство щодо трактування того чи іншого принципу, що досить часто зустрічаються в законодавстві деяких держав. Це свідчить, по-перше, не тільки про наявність певних труднощів в контексті досягнення і наступного забезпечення можливої синхронізації розвитку національного законодавства в профільній сфері, що є сьогодні природним для правової глобалізації за умов правової конвергенції, а й, по-друге, про необхідність активізації міжнародної нормотворчості (насамперед, нормопроєкування), з метою розробки багатостороннього договору, де б були враховані найбільш важливі аспекти міжнародно-правових зобов'язань держав-членів міжнародної спільноти з питань громадянства.

Останнє є об'єктивованим і дуже важливим, – саме для забезпечення повноцінних відносин громадянства між різними державами, наприклад, при припиненні і набутті громадянства або подвійного громадянства, що є на сьогодні найбільш поширеними випадками в його застосування. Крім того, зростає роль застосування зазначених принципів до т. зв. експатів – громадян інших держав або апатридів, що постійно мешкають на території іншої держави, тобто держави не свого громадянства. Саме тут актуалізуються питання не тільки їх правового захисту, а й створення відповідного правового статусу для їх стабільного функціонування. Заради справедливості, треба зазначити, що такі питання в рамках держав-членів Європейського Союзу вже вирішені, завдяки реалізації однієї зі свобод ЄС – права вільного руху людей всередині цього об'єднання, завдяки чому держава знаходження громадянина ЄС, що є одночасно громадянином іншої держави-члена ЄС, повинна застосовувати всі заходи щодо захисту прав цього суб'єкта на своїй території, як й відносно до свого громадянина [132].

Дослідження ролі і значення інституту громадянства в конституційному праві дають можливість визначити основні доктринальні підходи (концепти) до розуміння змістовного наповнення такої ролі і значення. Так, вважається, що громадянство це:

А) приналежність особи до держави – етатистський концепт. Такого доктринального підходу дотримувалися в період існування тоталітарної держави, а

його апологетами були переважно вчені радянського періоду (Л. Дяконов, І. Тайнін, Я. Уманський та ін.). Такий підхід до характеристики досліджуваного явища, зазвичай, піддається ґрунтовній критиці сучасними дослідниками, враховуючи на його суто етатистський, кріпацький та гуманітарно-принизливий характер. Вони зазначають, що визначення громадянства як приналежності особи до держави не тільки не відповідає сучасному розумінню характеру відносин держави та особи, особливо в контексті наявності автономії особистості та прав на її вільну поведінку в рамках правових настанов держави, а й зовсім не вписується в систему координат демократичної правової державності. Противники такого підходу (Р. Бедрій, О. Брянцев, Ю. Тодика) вважають, що в процесі взаємодії з державою у будь-якому випадку особа є суб'єктом, на якого, як мінімум, можна покласти обов'язки та який володіє свободою. Якби особа належала певній державі, то у таких відносинах виступала б тільки об'єктом, за яким, враховуючи на його соціальну, в тому числі й нормативну пасивність, не можна не тільки визнати права, а й покласти обов'язки. Отже, якщо правовий зв'язок особи з державою є нерівноправним, то громадянство у будь-якому випадку буде лише правовідносинами [130, с. 20];

Б) політико-правовий зв'язок між особою та державою – політологічний концепт. Він також сповідувався вченими-фахівцями з державного права та міжнародного публічного права радянського періоду (Л. Лазарєв, Б. Топорнін, Г. Тункін). Сучасними дослідниками-конституціоналістами таке твердження також визначається як рудимент тоталітаризму, бо фактично закріплює формальну і фактичну нерівність учасників такого правовідношення – якщо людина перебуває у політичній опозиції до держави, або до її керівних кіл, то це може бути підставою для позбавлення її громадянства [133, с. 70-75]. Крім того, якщо йти далі, то згідно логічного дискурсу – якщо розглядати громадянство переважно в контекстуалізації такого політико-правового зв'язку особи з державою, можна зробити припущення, що підставою для позбавлення громадянства особи може бути не тільки перебування у політичній опозиції до держави, а й будь-яка критика політики її керівництва. А це вже, по-перше, прямо суперечить нормам міжнародного права щодо визнання та поваги до автономії особистості та принципу незалежності та

самостійності прав людини від владних структур. Крім того, по-друге, наявність пріоритетного та домінуючого політичного компоненту в такому змістовному визначенні громадянства уявляється некоректним, – оскільки політико-правовий зв'язок особи з державою рельєфно підкреслює саме політичний характер громадянства, забезпеченість особи базовими політичними правами і свободами в державі – а це є тим визначальним критерієм, який розподіляє громадян держави, а також іноземних громадян, осіб без громадянства і біженців, що законно знаходяться на території держави перебування. Разом з тим, по-третє, слід враховувати, що на сучасному етапі розвитку національного та міжнародного суспільства, яке в умовах суттєвих міграційних процесів стає все більш гомогенізованим (однорідним) та деполітизованим, тобто таким, що існує та функціонує поза залежністю від правового стану його членів, – політична змістовність громадянства істотно нівелюється, хоча й фактично існує та актуалізується в період проведення виборчого процесу. Звідси, доктринальна позиція дослідника Бучакової М. А. про те, що «громадянство в його споконвічному значенні зароджується там і тоді, де і коли виникає політично організоване суспільство», «громадянство – властивість особи, що відображає її політичну свободу, реалізовану в добровільну участь разом з іншими громадянами у створенні єдиної для них держави, рівноправно приймаючої участь в управлінні справами держави і суспільства» [134, с. 3-6] – в умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції стає все менш актуальною.

В) наявність правового зв'язку особи і держави – нормативний концепт. Таку позицію висловлюють сучасні українські правознавці Ю. Шемшученко, А. Таранов, Ю. Тодика та ін. Зокрема, Ю. Тодика наводить таку авторську дефініцію: «громадянство – стійкий правовий зв'язок людини з державою, що проявляється у сукупності їх взаємних прав, обов'язків і відповідальності, заснований на визнанні та повазі гідності та основних прав і свобод людини» [130, с. 7] (автор робить акцент на хронологічно-непостійний характер профільного зв'язку – Авт.). В. Кравченко характеризує вказаний правовий зв'язок не тільки як стійкий, а ще й необмежений у просторі та часі [135, с. 260] (акцент робиться на характеристиці профільного

зв'язку в контексті його нормативно-силового, хронологічного та топусного факторів. – Авт.), М. Суржинський визначає його як двосторонній [136, с. 7] (автор вибудовує профільний зв'язок як взаємне облігаторне відношення. – Авт.), О. Майданник підкреслює взаємність між державою та особою щодо їхніх прав та обов'язків, а також взаємну відповідальність [133, с. 70] (автор вибудовує профільний зв'язок як облігаторне відношення, що має системний характер. – Авт.). З позицій архітекtonіки і комплексності, на наш погляд, більш оптимальною представляється доктринальна позиція Н. Шукліної, яка вказує на складну внутрішню структуру інституту громадянства і його «пов'язаність» за своєю природою і з державним суверенітетом, територіальним устроєм держави, правовим становищем особи [137, с. 35] (ця дослідниця вибудовує профільний зв'язок на основі онтологічних та гносеологічних підходів до розуміння правової природи цього інституту, причому у зв'язку і взаємодією з феноменологією державності, а також комплексної змістовної характеристики. – Авт.).

Г) належність громадянства до народу України – колективістський концепт. Він має досить спірний характер, враховуючи на його локацію, по-перше, на момент виникнення, що здійснюється за межами феноменології державності, а, по-друге, на його інтеграцію і наближення до шуканого феномену громадянства, на нашу думку, без належних на це засад. Так, розглядаючи теоретичний аспект громадянства, М. Суржинський зазначає, що «громадянство може бути визначено як належність особи до українського народу, що породжує стійкі правові відносини між собою та державою (Україною), де обидва суб'єкти мають взаємні права, обов'язки та відповідальність як на території держави, так і поза її межами» [136, с. 19]. Схожим є погляд П. Великоречаніна, який підкреслює значення визначення громадянства як «належності особи до народу держави», що породжує стійкі правові відносини між особою та державою, де людина і держава мають взаємні права, обов'язки та відповідальність як на території держави, так і поза її межами» [138, с. 109]. Вважаємо, що суттєвим недоліком наведеного концепту є ототожнення народу держави з самою державою, що є некоректним з гносеологічних засад розуміння ознак державності в функціональній дихотомії «народ-держава».

Необхідно відмітити, що незважаючи на вказані недоліки, деякі фахівців вважають, що належність особи до народу певної держави апріорі робить особу громадянином цієї держави [136, с. 17]. Але й належність особи до держави також робить особу громадянином цієї держави. Для з'ясування відмінності у такій належності дослідник К. Трошкіна пропонує здійснити дослідження термінологічного (на нашу думку, етимологічного, семантичного. – Авт.) значення поняття «народ» і «держави» [139, с. 92]. Хоча відмічаючи, що юридичне трактування не завжди співпадає з філологічним, про що неодноразово зауважували правники – вона пропонує звернутися до «Великого тлумачного словника сучасної української мови», що визначає термін «держави» як: а) апарат політичної влади у суспільстві; б) країну з таким апаратом політичної влади; в) владу, керівництво, а термін «народ» – як населення держави; г) форму національної та етнічної єдності; г') взагалі людей, переважно у великій кількості; д) певну кількість людей, що мають щось спільне [140, с. 215, 578].

Після систематичного тлумачення наведених визначень, вважаємо, що можна виділити як позитивні, так й негативні риси зазначеного підходу, а також його цінність з позицій телеологічних доміант дослідження, що проводиться. Отже:

А) з одного боку, належність особи до держави (насамперед, правова належність) забезпечує більшу вірогідність надання особі всієї повноти прав громадянина (особистих, політичних, економічних, соціальних), – і це є позитивним моментом, більш того, це в контексті нашого дослідження напряму сприяє формуванню у такої особи відповідного правового статусу, що дає їй реальну можливість існувати в межах державно організованого соціуму, реалізуючи свої права, свободи та виконуючи свої обов'язки;

Б) своєю чергою, народ будь-якої держави як населення, як національна та етнічна єдність, може складатися не тільки з громадян цієї держави, а також з фізичних осіб, які не мають громадянства держави перебування, враховуючи на те, що вони мають інший правовий стан (іноземні громадяни, апатриди, біженці, тощо), – звідси питання щодо забезпечення їх відповідним правовим статусом тут

гарантовано виникнути не може – на це повинна бути добра воля держави, що зафіксована в її конституції або законодавстві;

В) далі, спостерігаємо наступне: якщо реальне місце народу в державі характеризується його статусом суверена в системі публічної влади, всевладдям, формалізованим верховенством у прийнятті рішень щодо оновлення владних інститутів (вибори) та вирішенні доленосних питань функціонування державності (референдуми), – а все це, зазвичай, носить декларативно-альтернативний характер в процесі своєї реалізації та ефективності, то повнота правового статусу особи є альфою і омегою існування державно організованого соціуму, його безперечною цінністю, що проявляється: а) у створенні системи конституційних прав, свобод і обов'язків, що кореспондують один до одного, знаходячись в гармонійній взаємозалежності між собою та б) наявності відповідальності між суб'єктами інституту громадянства. Наведені ознаки й є ознаками наявності створення і функціонування ефективного правового статусу людини (особистості) і громадянина.

Виходячи з наведеного вище, вважаємо, що найбільш ефективним з позиції визначення інституту громадянства є комплексний нормативний концепт, який визначає цей інститут одночасно як правовий зв'язок, а також з нормативних позицій, тобто з позицій формування, існування, наявності і функціонування правового статусу людини (особистості).

В наведеному контексті найбільш прийнятною видається доктринальна позиція В. Котюка, який зазначає, що: «громадянство – це такий політико-правовий інститут, який виражає політико-правову належність даної особи до держави (України); а також вказує на постійний політико-правовий зв'язок (правовідносини) у формі юридичних прав і обов'язків громадян зі своєю державою, які зобов'язують особу виконувати і дотримуватися Конституції і законів України, а держава зобов'язується захищати і охороняти права і свободи своїх громадян [141, с. 43].

Підтвердженням визначальної телеологічної та функціональної ролі правового статусу в інституті громадянства вважаємо також доктринальні позиції деяких науковців, що визначають його і через суб'єктивне право людини як частини її

правового статусу. Такі позиції висловлювалися ще деякими радянськими фахівцями (І. Фарбер), а сьогодні зарубіжними (О. Миронов, А. Мещеряков) та вітчизняними (О. Лотюк) авторами. Так, наприклад, на думку І. Фарбера, громадянство є особливим суб'єктивним правом, яке складається щонайменше з таких правомочностей: кожна особа має право на громадянство, яке передбачає і забезпечує її права на захист з боку держави, перебувати на її території, бути рівними перед законом [142, с. 54-55] (вказується на прямий зв'язок між громадянством та виникненням правового статусу людини. – Авт.).

Доктринальну позицію про громадянство як частину правового становища особи обґрунтовують В. Погорілко, О. Кутафін, О. Лукашева, Д. Остапенко. Зокрема, В. Погорілко вважає, що громадянство є одним із визначальних чинників у характеристиці правового становища особи, одним із найважливіших елементів її правового статусу. Саме громадянство є тією необхідною підставою, яка надає особі, що має статус громадянина, можливість повною мірою долучитися до політичного, економічного, правового та культурного життя суспільства і держави [143, с. 113-114]. Вважаємо, що в позиції В. Погорілко має місце відповідна помилка, що пов'язана з розумінням і визначенням дефінітиву правового становища особи, яке є родовим поняттям, та правового статусу особи, що є видовим поняттям, яке входить до структури правового становища особи. Однак, не зважаючи на це, ми бачимо основоположну роль правового статусу у виникненні інституту громадянства – як його телеологічної домінанти (мети); та у функціонуванні такого інституту – як його функціонально-аксіологічного підґрунтя.

Необхідно зазначити, що з розвитком демократичної правової державності в Україні обсяг правового статусу громадян суттєво розширюється, збільшується перелік прав і свобод, що його складають, а також збагачується його зміст. Природно, що розширення такого правового статусу відбувається, насамперед, за рахунок зростання кадастру або конкретизації, деталізації прав та свобод, що до нього входять. Зазначене зумовлює не тільки необхідність постійного аналізу з боку науковців за обсягом правового статусу громадян, а й проведення перспективних досліджень з контекстуалізацією майбутніх прав і свобод людини, особливо

враховуючи, наприклад, на виокремлення в науці вже шести поколінь прав людини [144], що містять деякі права, які ще не знайшли свого нормативного осмислення, проектування, регламентації та легалізації.

Не дивлячись на те, що усталеним є доктринальний погляд відносно того, що правове становище є складним явищем, до складу якого входять сукупність різних елементів, зокрема, права, свободи, обов'язки (правовий статус), громадянство, принципи, правоздатність, гарантії, відповідальність, законні інтереси та інші елементи, – до цих пір в конституційній доктрині не визначено, по-перше, роль та значення таких елементів як конституційна психологія та конституційна правосвідомість, що суттєво «підвищують» роль і значення правового статусу людини (особистості) і громадянина, роблять його більш аксіологічно усвідомленим, динамічно значущим та функціонально застосовним; по-друге, не досліджено генетичний зв'язок між правовим статусом та громадянством людини, що знаходяться між собою фактично в стані причинно-наслідкового зв'язку, причому двостороннього характеру.

Звідси й спроби представників конституційно-правової та цивільно-правової доктрини до визначення поняття громадянства через правовідносини та правовий стан (В. Бойцов, О. Кутафін, О. Лукашева, Д. Остапенко, Р. Халфіна). Це є ярким свідомством особливої ролі і важливості інституту громадянства в конституційному праві держави, яке є настільки системним, комплексним і багатоаспектним явищем, що його однозначного трактування не може існувати. Отже, не є випадковими й спроби визначення галузевої належності громадянства, що мають місце в фаховій літературі. В цьому розумінні слід підтримати доктринальну позицію М. Суржинського про конституційний характер громадянства: інститут громадянства як конституційно-правовий інститут є сукупністю правових норм, які врегульовують однорідні суспільні відносини між особою та державою з приводу визначення належності до громадянства, набуття та припинення громадянства, процедур з питань громадянства, а також норм, спрямованих на забезпечення реалізації права особи на громадянство [136, с. 100]. Проте, наявність великої кількості субінститутів, що регламентують широке коло питань громадянства та

знаходяться не тільки на міжгалузевому, а й на міжсистемному рівні (міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, інтеграційне право, європейське право – з питань громадянства дітей, громадянства замужньої жінки, питань громадянства біженців, полігромадянства тощо), об'єктивують, актуалізують й одночасно вказують на міжгалузевий та міжсистемний характер цього конституційно-правового інституту. Аналогічну позицію щодо міжгалузевого характеру інституту громадянства висловлює також О. Великоречанін, вказуючи, що відносини громадянства перебувають у сфері регулювання й інших галузей права (адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального, господарського) [145, с. 313]. А дослідження Ю. Волошина в сфері інтеграційного права свідчать про міжсистемний та наднаціональний характер інституту громадянства [146].

Вважаємо, що наведені вище принципи, а також теоретичні концепти, що супроводжують та забезпечують становлення, розвиток, функціонування та вдосконалення національного інституту громадянства, які зафіксовані на конституційному рівні і конкретизовані в законах про громадянство, не тільки структурують, деталізують, конкретизують зміст національних інститутів громадянства, надаючи їм необхідну чіткість і спрямованість, а й апіорі формують належний і оптимальний правовий статус громадян різних держав, що дасть їм реальну можливість для реалізації своїх конституційних прав і свобод.

Резюмуючи, можна дійти наступних висновків:

- існування та функціонування інституту громадянства, який виступає важливим ідентифікаційним критерієм та конотаційно-наслідковою ознакою сучасної державності, має особливе – методологічне, теоретичне, інструментальне, функціональне, нарративне та ін. значення в теорії конституційного права;

- інститут громадянства може бути охарактеризованим, виходячи з особливої ролі, значення, змістовного наповнення, структурного та інституційного функціоналу конституційного права держави, як основоположної та профілюючої галузі її національного права і законодавства;

- визначення в доктрині конституційного та міжнародного права основоположних принципів громадянства, що складають системний комплекс положень, характеризують не тільки роль цього профільного інституту в державі, а й інституціонально-засадничу роль розуміння значення терміну «громадянин» в конституційному праві держави – через наділення цього суб'єкта відповідними правомочностями та створення йому відповідного правового статусу, що одночасно вміщує «внутрішній» (внутрішньодержавний) та «зовнішній» (зовнішньодержавний) аспекти – тобто, принципові підходи держави до визначення правового статусу своїх громадян при наявності їх проживання як на території патримоніальної держави, так й за її кордонами;

- дослідження ролі і значення інституту громадянства в конституційному праві дають можливість визначити не тільки основні доктринальні підходи (концепти) до розуміння змістовного та функціонального значення інституту громадянства, а й до більш глибокого розкриття його правової природи;

- в процесі дослідження ролі і значення інституту громадянства в конституційному праві акцентується, рефлексується і рельєфно впливає роль і значення правового статусу людини (особистості) та громадянина, причому зазначені поняття знаходяться між собою у причинно-наслідковому зв'язку двостороннього характеру.

Висновки до розділу II:

Дослідження ролі конституційного права у забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина дає можливість зробити наступні висновки:

- зростання особливої ролі і значення конституційного права держав світу в умовах глобалізації детерміновано не тільки тим, що воно виступає основоположною, фундаментальною та єдиною профільною галуззю національного права, і лежить в основі формування, функціонування та розвитку демократичної правової державності, а й тим що воно напряму вступає у взаємодію з загальним міжнародним правом, створюючи системний правовий комплекс, що одночасно здійснює вплив і детермінує розвиток та вдосконалення державних правових систем і міжнародної правової системи;

- процеси функціонування і розвитку конституційного права в період глобалізації базуються на його процесах колаборації з загальним міжнародним правом, що об'єктивують, актуалізують, контекстуалізують і викликають системну і комплексну інтенсифікацію процесів взаємодії, взаємного впливу, детермінації, конвергенції та синергізації національних і міжнародної правових систем, – але, насамперед, національного конституційного права і загального міжнародного (міжнародного публічного і міжнародного приватного) права;

- дослідження параметральних засад розвитку і вдосконалення конституційного права як основоположної галузі системи національного права і системи національного законодавства в умовах правової глобалізації доводить існування низки факторів-взаємозв'язків, що обумовлюють генетичні комунікації між національним конституційним і загальним міжнародним правом, що впливають на посилений розвиток і вдосконалення цих двох на перший погляд автономних правових систем, причому такі процеси носять об'єктивний характер;

- основоположні тенденції конституціоналізації та інтернаціоналізації детермінує та формує системні зв'язки синергетичної та герменевтичної властивості, що виникають між національним конституційним та загальним міжнародним правом, бо саме наведені тенденції викликають до життя формування та виникнення нового соціального конструкту у вигляді глобальної правової системи в основі якої лежить конституційне право держав та загальне міжнародне право, елементами якої сьогодні виступають «міжнародне конституційне право», «інтеграційне право» тощо;

- автор, являючись представником підходу до розуміння правового статусу людини (особистості, громадянина), як сукупності її прав, свобод і обов'язків, а також того, що правовий статус виступає центром і ядром правового становища, аргументує свою позицію теоретичними настановами такого підходу;

- вважаємо, що саме наведена вище модель може бути характеризованою як ідеальна модель юридичної конструкції правового статусу і правового становища людини (особистості, громадянина), бо вона є доктринально, процесуально, технологічно, праксеологічно, аксіологічно, конотаційно, наративно

аргументованою, забезпеченою і потенційно реалізованою в контекстуалізації наявності генетичного зв'язку між наведеними поняттями-категоріями і найважливішими терміносистемами сучасного правознавства;

- елементний склад правового становища людини (особистості, громадянина), не дивлячись на особливу важливість зазначених вище елементів та їх значення для формування позиції людини (особистості, громадянина) в межах системи правових координат, виступає всього лише предикатом та елементно-забезпечувальною системою для формування, існування, функціонування, розвитку і вдосконалення правового статусу людини (особистості, громадянина);

- наведені вище елементи, що складають передстатусні та післястатусні елементи правового становища можуть існувати та діяти тільки в системній єдності, в пріоритетній колабораційній взаємодії та взаємному доповненні, вибудовуючи не тільки вертикально-горизонтальні, а й однорівневі зв'язки між собою, а також формуючи відповідні технологічно-процесуальні «ланцюжки» та «мотрійки», що володіючи кумулятивним потенціалом, підсилюють імперативне та основоположне значення терміносистеми «правовий статус» у визначенні міста людини в праві і державі;

- проведений системний аналіз різних доктринальних позицій з контекстуалізації змістовного наповнення і юридичних властивостей правового статусу людини (особистості, громадянина) дозволив визначити, що всі перераховані вище автори одноголосно включають в його склад такі елементи, як права, свободи і обов'язки, більш того, переважна більшість з них визнають ці категорії «ядром» або «серцевиною» його правового становища;

- для встановлення дійсної структури правового статусу (положення) особистості необхідно обрати потрібний критерій, – і тут можна погодитись з точкою зору Л.Д. Воєводіна, який справедливо вважає, що таким універсальним критерієм виступає закріплений де-юре фактичний стан особистості в суспільстві і державі;

- стратегічний зв'язок правового стану людини з її правовим статусом в контексті виникнення, формування, прояву, функціонування, охорони, захисту, гарантування останнього з боку держави і суспільства;

- стратегічне значення ролі держави в формуванні громадянського суспільства та його інституційної основи через визнання правового стану людини і формування її правового статусу, залежно від такого правового стану;

- стратегічні зміни в межах демократизації суспільного і державного життя на рівні держав-членів міжнародного співтовариства та всього співтовариства держав в умовах правової глобалізації, що сприяють таким змінам через усвідомлення об'єктивної необхідності змін в міжнародному нормопроектванні і нормотворенні, в контексті якісно нового підходу до розуміння, регламентації і регулювання правових станів людини та її правового статусу в умовах формування національного і глобального громадянського суспільства;

- проблематика «людини» в конституційному праві держави має визначальну роль, особливо в процесах інституціоналізації та конституювання демократичної правової державності;

- саме в цих умовах законодавець використовує індивідуально-колективний підхід до вирішення питань конституційно-правового статусу людини і громадянина;

- визначаючи такий статус, законодавець враховує як біологічні характеристики людської істоти, що мають для неї екзистенційне значення в процесі існування в рамках людського соціуму та в умовах функціонування держави, так й відповідні позиції, що демонструють взаємини людини з правом;

- саме в рамках права людині надаються нормативні можливості для реалізації своїх атиюдів, інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, а у підсумку й конституційних прав, що визнаються, легалізуються, охороняються, захищаються, гарантуються державою на рівні її конституційного права;

- наведені авторські позиції у своїй єдності напряму впливають на формування феноменології правової (конституційної) людини, – такий системний і комплексний вплив здійснюється через зміну пріоритетів у визначенні об'єктів конституційно-

правового регулювання, що безпосередньо впливає на трансформацію предмета конституційного права в сторону його гуманізації та гуманітаризації, тобто, в триаді «людина – суспільство – держава», як об'єктному колі конституційного права, «людина-особистість» починає відігравати основоположне значення.

- на наш погляд, основними аргументами на користь формування феноменології правової (конституційної) людини є такі:

А) суттєвий вплив процесу суспільно-політичних перетворень, в ході реалізації якого спостерігається зміна ставлення до ролі конституційних цінностей, й насамперед, Конституції України в житті кожної окремої людини, суспільства, держави, що актуалізує проблематику формування «людини-особистості» (аксіологічний фактор. – Авт.);

Б) трансформаційна зміна парадигм пізнання в конституційно-правовій науці на перетворення предмета конституційного права під впливом домінуючих глобальних тенденцій гуманізації та гуманітаризації права взагалі, і конституційного права, зокрема, в основі якої лежить формування активної та високо мотивованої на суспільну користь «людини-особистості» (гносеологічний фактор. – Авт.);

В) розширення методології правової науки взагалі і конституційного права, зокрема, за рахунок використання методологічних ресурсів і інструментарію не тільки біології, генетики, кібернетики, фізики, хімії та ін. природничих наук, а й філософії права, філософії конституції і правової антропології, що детермінує існування і використання в конституційному праві феноменології «людина-особистість» (методологічний фактор. – Авт.);

Г) використання інтегрального поняття «людина-особистість» як базового конституційно-правового поняття, яке втілює і уособлює в собі складну діалектично-трансформаційну, пізнавально-конотаційну природу поєднання біологічної і духовної, раціональної і суб'єктивної, змістовної і позитивної форм правової свободи (природного і позитивного права) (інтегративний фактор. – Авт.);

Г') створення, визнання і використання концепту, згідно з яким, сучасне пізнання правової (конституційної) людини в науці і практиці конституційного права розташовується в двох площинах – світоглядної і праксеологічній, що

актуалізує і об'єктивує проблематику особистості в праві взагалі, і конституційного права, зокрема (доктринально-праксеологічний фактор. – Авт.);

Д) визнання того, що засади конституційно-правового статусу людини і громадянина, через визнання особистості, що володіє відповідним кадастром прав, свобод і обов'язків, як основоположної соціальної характеристики та як відповідного «суб'єктного центру» в складних статусних відносинах між людиною, соціумом і державою, не тільки легітимізують основні межі, рамки і форми правової поведінки індивідуумів в суспільстві і державі, персоніфікують інтереси різних соціальних верств суспільства, а й фактично виступають нормативним ідентифікатором легітимності самої Конституції (нормативно-легітимний фактор. – Авт.);

Е) дослідження співвідношення фактичного і юридичного статусів особистості можуть виступати в якості детермінанти для прийняття нової Конституції чи реформування діючої в контексті розвитку і вдосконалення (деталізації, конкретизації) конституційно-правового статусу людини і громадянина (прогностичний фактор. – Авт.);

Є) праксеологічне значення конституційно-правового статусу людини і громадянина полягає в тому, що наближає теоретичні дослідження особистості в контекстуалізації її комплексної характеристики «людина – особистість – громадянин» до розуміння вектору практичної реалізації конституційних ідей і виступає могутнім нормативно-функціональним засобом міжсуб'єктного комунікативного діалогу між індивідуумами, а також мотиваційним стимулом для діалогу між людиною і державою (праксеологічно-мотиваційний фактор. – Авт.);

- існування та функціонування інституту громадянства, який виступає важливим ідентифікаційним критерієм та конотаційно-наслідковою ознакою сучасної державності, має особливе – методологічне, теоретичне, інструментальне, функціональне, наративне та ін. значення в теорії конституційного права;

- інститут громадянства може бути охарактеризованим, виходячи з особливої ролі, значення, змістовного наповнення, структурного та інституційного

функціоналу конституційного права держави, як основоположної та профільюючої галузі її національного права і законодавства;

- визначення в доктрині конституційного та міжнародного права основоположних принципів громадянства, що складають системний комплекс положень, характеризують не тільки роль цього профільного інституту в державі, а й інституціонально-засадничу роль розуміння значення терміну «громадянин» в конституційному праві держави – через наділення цього суб'єкта відповідними правомочностями та створення йому відповідного правового статусу, що одночасно вміщує «внутрішній» (внутрішньодержавний) та «зовнішній» (зовнішньодержавний) аспекти – тобто, принципові підходи держави до визначення правового статусу своїх громадян при наявності їх проживання як на території патримоніальної держави, так й за її кордонами;

- дослідження ролі і значення інституту громадянства в конституційному праві дають можливість визначити не тільки основні доктринальні підходи (концепти) до розуміння змістовного та функціонального значення інституту громадянства, а й до більш глибокого розкриття його правової природи;

- в процесі дослідження ролі і значення інституту громадянства в конституційному праві акцентується, рефлексується і рельєфно впливає роль і значення правового статусу людини (особистості) та громадянина, причому зазначені поняття знаходяться між собою у причинно-наслідковому зв'язку двостороннього характеру.

РОЗДІЛ III

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ, ОСОБИСТОСТІ І ГРОМАДЯНИНА У СВІТЛІ ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ІНСТИТУЦІЙНИХ АСПЕКТІВ

3.1. Правова політика держави та її роль у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина

В умовах становлення, розвитку та вдосконалення демократичної правової державності, одним з основоположних принципів функціонування якої виступає визнання, легалізація, охорона, захист та гарантування прав і свобод людини (особистості) і громадянина, об'єктивується та зростає роль і значення державної політики у профільній сфері, як владної і телеологічно обґрунтованої діяльності уповноважених органів держави, а також діяльності інституцій громадянського суспільства, скерованих на реалізацію поставлених завдань в сфері захисту (формування, легалізації, функціонування, реалізації, гарантування тощо), – через виконання функцій держави, що, насамперед, здійснюється через забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Для розуміння особливої важливості ролі і значення правової політики в забезпеченні конституційно-правового статусу людини і громадянина, на нашу думку, треба зробити декілька зауважень методологічного характеру, а саме:

- поява феноменології правової політики носить об'єктивний характер, бо діяльність держави як специфічного суб'єкту публічно-владних відносин детермінується реалізацією її функцій. А це є неможливим без розуміння таких основних напрямів діяльності держави, що формуються лише через постійну, планомірну та перспективну діяльність її інституцій, скеровану на здійснення постійного владного управлінського впливу на фізичних і юридичних осіб, що існують та функціонують на її території, з метою досягнення відповідних настанов держави щодо реалізації її завдань і функцій;

- враховуючи той факт, що держава здійснює свій управлінський вплив на суб'єкти-об'єкти управління через право, правова політика держави, що в своїй сукупності складає системний комплекс організаційних та організаційно-правових форм діяльності держави, її органів та інших уповноважених державою суб'єктів, здійснюється саме через нормативні настанови, що мають владний законодавчий (конституційно-законодавчий) та підзаконний характер;

- сутність правової політики держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина розуміється як її цілеспрямована владна діяльність (тобто, держави, її органів та інших уповноважених державою суб'єктів), що скерована на конструювання, моделювання, нормування, нормативізацію, формування, легалізацію і реалізацію конституційно-правового статусу людини і громадянина, гарантування такої реалізації, а також розвиток і вдосконалення такого профільного статусу;

- правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в умовах демократичної правової держави займає одне з визначальних місць в системному комплексі її загальної правової політики, більш того, вона відіграє роль однієї з визначально-параметральних ознак такої державності, виступаючи її центром та детермінуючи в гуманістичному та гуманітарному напрямку всі інші види правової політики держави;

- у ідеологічному розумінні правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина полягає у реалізації ідеологічних настанов та принципів демократичної правової державності, що базується на історичних і сучасних досягненнях українського конституціоналізму, в межах якого забезпечення і реалізація конституційних прав і свобод, а також виконання конституційних обов'язків людини і громадянина конституційно-правового статусу людини і громадянина виступає основоположним принципом і телеологічною домінантою, що й веде до забезпечення і реалізації відповідного конституційно-правового статусу;

- у функціональному розумінні правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина повинна бути скерованою не тільки на його дотримання, а й на його організаційне та нормативне супроводження і забезпечення з метою підтримки його стабільності, реальності та практичної реалізуємості, а в перспективі – його розвитку, вдосконалення і при наявності потреби – модернізацію;

- у технологічному розумінні правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина міститься, по-перше, в нормативному (конституційному, законодавчому, підзаконному) супроводженні і забезпеченні такого статусу через видання необхідних законів та інших нормативно-правових актів, що витікають з конституційних настанов; по-друге, в діяльнісно-практичній реалізації органами держави та уповноваженими державою суб'єктами конституційно-нормативних засад та нормативно-правових актів профільної спрямованості, що витікають з необхідності забезпечення та реалізації такої політики держави; по-третє, така реалізація здійснюється шляхом реалізації системного комплексу дій організаційного та організаційно-правового характеру уповноваженими органами та іншими суб'єктами, а також дій, що реалізують дискреційні повноваження органів держави та посадових і службових осіб таких органів в профільній сфері;

- у методологічному розумінні правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина міститься в дотриманні, розвитку, вдосконаленні та модернізації юридичних форм державної діяльності, а також у вдосконаленні соціальних форм діяльності недержавних суб'єктів, що уповноважені державою в цій сфері (в нашому випадку це інституції громадянського суспільства) через корегування відповідних стратегічних і тактичних задач, завдань і функцій держави і підвищення рівня їх нормативно-правового супроводження і забезпечення;

- у праксеологічному розумінні правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина проявляється у відповідній діяльності уповноважених суб'єктів, включаючи насамперед діяльність органів держави, щодо дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також виконання ним конституційно-правових обов'язків, що в сукупності складають шуканий конституційно-правовий статус;

- правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина займає особливе місце в правовій політиці держави, бо саме захист прав і свобод людини і громадянина, що виступає

її центрально-визначальною та домінуючою ланкою, – фактично трансформує її в конституційно-правову (конституційну) політику. Наведений аргумент детермінується низкою факторів: по-перше, саме сучасне конституційне право демократичної правової держави регламентує і регулює найбільш важливі відносини, що виникають між людиною, суспільством і державою; по-друге, можливість захисту особистості заходами конституційної політики є не тільки досить перспективною, а й належною, оптимальною, повсякденною та перспективною формою захисту, що базується на досягненнях національного і глобального конституціоналізму; по-третє, захист особистості заходами конституційної політики є проблемою, що маловивчена вітчизняною юридичною наукою; по-четверте, треба розуміти, що конституційна політика не обмежується лише рамками Основного Закону України, хоча і спирається на нього – ця політика: а) звернена до індивідуальних, групових, колективних аттитюдів, потреб, устремлінь інтересів особистості екзистенційного характеру (екзистенційний критерій. – Авт.); б) вона відображена правовими способами і засобами (нормативний критерій. – Авт.); в) демонструє найбільш оптимальні організаційні та організаційно-правові шляхи захисту прав і свобод, створює умови для цього, максимально використовуючи норми Конституції держави через створення відповідного профільного механізму (управлінсько-технологічний критерій. – Авт.); г) показує в той же час перспективи її розвитку, вдосконалення, модернізації (проспективний критерій. – Авт.); г') визначає недоліки і прагне їх усунути, нівелювати, нейтралізувати (коригуючий критерій. – Авт.).

Сукупність наведених вище зауважень методологічного характеру не тільки підкреслює наукову актуальність досліджуваної проблематики, а й робить її праксеологічно обґрунтованою та своєчасною у своєму конотаційному вимірюванні [307, с. 89-90].

Не дивлячись на розуміння об'єктивного характеру правової політики держави, її проблематика актуалізувалась та доктринально оформилась тільки в дореволюційний час. Її феноменологія привертала увагу відомих російських юристів (М.М. Коркунов, Б.А. Кістяківський, С.А. Муромцев, П.І. Новгородцев, Л.І.

Петражицький, Г.Ф. Шершеневич), які оцінювали правову політику, головним чином, все ж однобоко, як науку, спрямовану на вдосконалення права, законодавства і не розглядали її суттєвий вплив власне на організацію діяльності і функціонування державно-правових інститутів.

Однак історичний час всебічного, комплексного вивчення правової політики держави припав на другу половину XX – початок XXI ст. До цієї проблеми звертаються відомі сучасні російські вчені (С.С. Алексєєв, В.М. Кудрявцев, М.І. Матузов, О.В. Малько, В.М. Сиріх) [147; 148; 149; 150; 151]. Існують кваліфікаційні роботи, що присвячено правовій політиці. Так, в дисертаційному дослідженні М.В. Федорова (першої по суті кваліфікаційної роботи) розглядається виникнення концепції правової політики і наукова основа її рішення, зміст і деякі методологічні принципи соціалістичної правової політики, теоретичні основи і практичне вирішення актуальних проблем правової політики; дисертація А.П. Коробової присвячена дослідженню поняття, форм реалізації, пріоритетам правової політики в сучасній Росії; в кваліфікаційній роботі В.В. Субочева аналізується правова політика в сфері лобізму; докторська дисертація Н.В. Ісакова присвячена в цілому правовій політиці в сучасній Росії [152; 153; 154; 155].

У вітчизняній науковій літературі окреслені проблеми більшою чи меншою мірою розглянуто у працях переважно теоретиків права, серед яких праці С. Бобровник, А. Зайця, М. Кельмана, В. Ковальчука, А. Колодія, О. Котухи, Н. Оніщенко, В. Опришка, Ю. Оборотова, М. Панова, О. Панченко, С. Рабіновича, П. Рабіновича, О. Скакун, О. Скрипнюка, В. Селіванова, С. Сливки, Ю. Шемшученка, О. Ющика та ін. В 2014 році в Україні однією з перших кваліфікаційних робіт по досліджуваній проблематиці стала кандидатська дисертація Руданецької О.С. на тему «Правова політика держави в умовах трансформації суспільства: теоретико-правовий аспект» [156]. Разом з тим, ґрунтовний аналіз праць відомих учених-правознавців дає підстави констатувати відсутність єдності в підходах щодо розуміння природи, ролі і місця правової політики держави в житті сучасного українського суспільства, а також в формуванні, нормативній стабілізації, охороні і

захисті конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в державі.

Об'єктивна та актуалізація феноменології і проблематики правової політики держави в сучасний період детермінована, з одного боку, універсальними тенденціями правової глобалізації, що суттєво впливають на модифікацію феномену державного суверенітету, в контекстуалізації його звуження на користь загальних питань існування людської цивілізації, що вирішуються в межах міжнародного співтовариства; а з іншого – складними соціально-економічними, державно-правовими та політичними трансформаціями, що пов'язані з державотворчими і правотворчими процесами, які відбуваються в Україні з періоду набуття нею державної незалежності у кінці минулого століття і тисячоліття і суперечливими процесами становлення і затвердження демократичної правової державності, а також необхідністю її захисту від військової агресії з боку РФ, що виникли та продовжуються на початку нового століття і тисячоліття.

Є загальновідомим, що трансформаційні зміни досягаються тільки шляхом системних реформ, потребуючи не тільки активної участі в них громадян нашої держави, але й відповідних обмежень їх добробуту. Разом з тим, не дивлячись на ці складні обставини, правова політика держави покликана показати не тільки свою значимість та ефективність як фактору формування правової державності, а й особливе значення її гуманістичного напрямку – визнання, легалізацію, дотримання, охорону, захист, реалізацію і гарантування прав і свобод людини (особистості) і громадянина з боку держави, що виступають невід'ємною та домінуючою частиною такої її політики, що у підсумку надає їй реальність, дієвість та ефективність.

Більш того, вважаємо, що сам факт появи політики держави в сфері захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина у вигляді конституційної правової політики з могутнім гуманістично-гуманітарним сегментом, свідчить не тільки про розробку і застосування нових підходів юридичного та соціального характеру в сучасному державно організованому суспільстві, а й про визнання пріоритету прав людини перед правами держави. Звідси, не дарма процес гуманізації права стає не тільки об'єктивною і невід'ємною вимогою сучасного національно-державного і

міжнародного розвитку, а й процесом, що відіграє суттєву роль і особливу значимість для існування, функціонування і розвитку конкретної особистості. Бо тільки правова політика держави, що здійснюється на засадах гуманізації права, може бути здійсненою за умов, що її зміст і телеологічні доміанти скеровані на створення умов для ефективного захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина.

Отже, дефініцію профільної правової політики в сфері захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина можна визначити, по-перше, як політику держави в сфері права (функціонально-нормативний критерій. – Авт.); по-друге, як таку, що здійснюється державою та уповноваженими нею суб'єктами (зокрема, інституціями громадянського суспільства) за допомогою права, його приписів і настанов (діяльнісно-нормативний критерій. – Авт.); по-третє, як таку, що є спрямованою на підвищення ефективності захисту прав і свобод особистості (телеологічно-вдосконалювальний критерій. – Авт.).

Якщо з першими двома наведеними критеріями можна погодитись в контекстуалізації їх статико-динамічних властивостей, то третій критерій, спрямований на підвищення ефективності захисту прав і свобод особистості в умовах трансформаційних змін в державі характеризується низькими показниками прояву, він фактично є нівельований та не працює належним чином. Причому, це відбувається не дивлячись на діючі в державі Конституцію України та закони України, тобто, на наявність та функціонування системи законодавства, наявність та функціонування судової системи, що на практиці оцінює ефективність дії такої системи та її практичну спроможність належної регламентації та регулювання суспільних відносин в сфері захисту прав, а також існування та функціонування системи органів законодавчої і виконавчої влад, перша з яких займаючись законопроектною діяльністю видає на основі Конституції держави законодавчі акти, а друга – займається, по-перше, нормо(право) застосуванням законодавчих актів; по-друге, видає на їх виконання та, по-третє, у порядку, передбаченому неї, підзаконні нормативно-правові акти. Отже, можна констатувати, що на основі наведених належних і формально обумовлених і забезпечених дій держави в законодавчій

сфері створено всі умови для формування, функціонування та реалізації її правової політики щодо захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина. Але, на жаль, цього в належній мірі не здійснюється.

На наш погляд, причинами низької продуктивності правової політики держави в профільній сфері виступає низка факторів, що демонструє складні і суперечливі процеси відповідної соціально-правової деградації держави, суспільства та її членів – громадян держави та інших фізичних осіб, що правомірно постійно знаходяться на її території.

По-перше, це фактор відсутності політичної волі у публічної влади щодо створення ефективної правової політики в сфері захисту прав і свобод людини (особистості) – її позитивні управлінські імпульси в цьому напрямі заблоковано системними явищами бюрократизму і корупції, що є характерними рисами для сучасних юридичних форм реалізації державної діяльності взагалі, і в гуманітарній сфері зокрема, бо містять в собі негативний потенціал щодо існування і розвитку гуманістичної складової сучасної державності. Вирішення цієї проблеми бачиться в суттєвому підвищенні ролі публічної влади та інституцій громадянського суспільства не тільки у викорененні зазначених негативних явищ, а й в якісному оновленні управлінської ланки кадровим складом, що є носієм нової демократичної ідеології та нових сучасних знань про управління суспільством і державою.

По-друге, це фактор правового нігілізму, що панує в суспільстві та є співрозмірним явищем пасивності публічної влади в профільній сфері. Саме він призводить до негативного відношення до права членів суспільства, їх груп і асоціацій, а у підсумку, – і конкретної особистості, яка нехтує приписами правових норм, завдяки їх поверхневим знанням, – і звідси, їх відвертим невиконанням або їх неналежними дотриманням і реалізацією в повному обсязі. Вирішення цієї проблеми бачиться в трансформації державного підходу до формування систем правового виховання і правової культури населення, причому домінуючою метою в цій складній роботі буде не досягнення загального ефекту, а розвиток ефективних нових форм виховання та конструктивного нормативного впливу, що мають індивідуальну спрямованість.

По-третє, наведені процеси детерміновані та обтяжуються фактором відсутності в державі національної ідеї, невід'ємною складовою частиною якої є стратегічні завдання щодо побудови демократичної правової держави, які, своєю чергою, дають: а) чітке розуміння стратегічних напрямів формування правової політики держави у профільній та інших важливих сферах державного розвитку в ординарних та екстраординарних умовах існування державності через; б) формування та наповнення конкретним телеологічно-діяльним змістом відповідних функцій держави і розробку; в) діяльній-реалізаційного змісту таких функцій через нормопроекткування, нормування, нормативізацію, процесуалізацію, легалізацію і реалізацію, а також гарантування такої реалізації відповідних суспільних відносин, скерованих на формування і реалізацію відповідної правової політики («дорожньої карти дій») держави в сфері захисту прав і свобод людини (особистості). Вирішення цієї проблеми бачиться у завершенні та нормативній формалізації складних процесів формування національної ідеї, в рамках якої повинні знайти своє телеологічне та функціонально-діяльне оформлення процеси державотворення і національного правотворення, що обумовлюють та стимулюють формування і розвиток загальної правової політики держави, в тому числі й в профільній сфері.

По-четверте, негативний стан справ, що склався в профільній сфері правової політики держави свідчить про наявність фактор відсутності системного підходу в цій важливій справі, що на практиці деструктивно впливає на потенційні можливості появи і зростання ефективності такої політики, причому як в масштабі всього суспільства, так й по відношенню до конкретної людини (особистості). Вирішення цієї проблеми, що об'єктивуються як мегазавдання, на нашу думку, лежить у виробленні та створенні єдиної модальності щодо розуміння змістовного і логістичного наповнення діяльності органів держави через призму захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина, що у підсумку, – надає нам супроводження і забезпечення відповідного ланцюжка організаційних та організаційно-правових дій (заходів) – розробки, формування, складання, легалізації, реалізації, виконання, дотримання, гарантування, перспективного

розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина. На слушну думку Р.В. Чернолуцького, такий процес повинен охоплюватись і обмежуватись не тільки нормопроектною діяльністю всіх органів держави, а й формуванням єдиного оптимального висновку щодо її «процесуально-технологічного наповнення» за рахунок здійснення відповідних заходів, що забезпечать її належну процесуально-стадійну основу, встановлюючи відповідну парадигмальність – тим більш, що це вже знайшло своє обґрунтування та апробацію в конституційному праві України – але за рахунок побудови відповідного чіткого та детермінованого процесуально-технологічного ланцюжка, кожний елемент якого повинен включати відповідні мезо- та мікророзв'язання щодо його конституційно-правового супроводження і практичної реалізації [157].

Тобто, мова йде не тільки про конкретизацію та деталізацію діяльності органів держави та інших уповноважених нею суб'єктів в сфері захисту прав людини (особистості) і громадянина, скільки її модернізацію через розробку, формування і реалізацію відповідної правової політики в сфері захисту відповідного конституційно-правового статусу людини (особистості). Нам бачиться такий підхід у більш широкому методологічному та прикладному розумінні, – для створення повноцінної та ефективної правової політики в профільній сфері треба здійснювати пошук резервів в праві, що є сьогодні неактивізованими (наприклад, за рахунок соціальної активності громадян та інституцій громадянського суспільства; внутрішніх управлінських резервів органів держави і органів місцевого самоврядування; модернізації підходів до більш активного залучення громадян, їх асоціацій, в тому числі й політичних партій, професійних спілок до управління державою та локальним соціумом; застосування нових форм демократичної участі громадян та членів територіальних громад в організації державного і локального життя через вирішення питань не тільки через референдарну демократію, а й з застосуванням можливостей партисипаторної, деліберативної, агрегативної, агональної форм демократії тощо), та організовувати їх аналіз, розробку та застосування. Стверджуючи про високу продуктивність такого підходу, дослідник О.Ю. Рибаків пропонує діяти шляхом виявлення гуманістичного потенціалу норм

різних галузей права, при цьому встановлюючи, витягуючи все позитивне, що може служити захисту прав і свобод особистості. Свій підхід зазначений автор обґрунтовує тим, що види правової політики (конституційна, кримінально-правова, цивільно-правова і т. д.) базуються на галузях права і покликані здійснити комплексне міжгалузеве ініціювання позитивного потенціалу національного права з метою підвищення ефективності захисту прав і свобод особистості [158], а звідси, – й захисту її конституційно-правового статусу.

У наведених характеристиках причин низької продуктивності правової політики держави в сфері захисту конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина міститься суттєва технологічна складова, визначення і дотримання якої, на нашу думку, може вплинути на нейтралізацію негативних явищ, що її сьогодні характеризують. Так, для рівня нормопроектної діяльності, що веде до нормативізації і забезпечення законодавчого регулювання певної сфери суспільних відносин та, у широкому розумінні, проводиться з метою встановлення якісних та кількісних показників нормативного забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин та колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери, а відносно до феноменології правової політики будь-якої сфери, – визначає її основні напрями, пріоритети, принципи, суб'єктний і предметно-об'єктний склад, а також організаційні і організаційно-правові форми її реалізації, можна запропонувати технологічний підхід дослідниці Н. Розенфельд, що у цьому процесі, в контексті розуміння побудови відповідної парадигми дій, виокремлює декілька етапів:

– на першому етапі окреслюється коло суспільних відносин, які входять у сферу відносин щодо законодавчого покриття якої треба провести нормопроекування;

– під час другого етапу визначаються всі закони, які регламентують суспільні відносини в межах визначеного об'єкту правового регулювання, виявляються і фіксуються предмети правового регулювання кожного з таких законів з метою запобігання виникнення колізій;

– на третьому етапі шляхом розробки проекту закону на поле наявних соціальних відносин виявляється відповідність законодавчого регулювання суспільних відносин;

– на четвертому етапі визначаються групи суспільних відносин, законодавча регламентація яких в проекті в межах досліджуваного напрямку є відсутньою, визначається так званий «дефіцит закону» (відсутність законодавчого забезпечення регулювання об'єктивно існуючих суспільних відносин).

– на п'ятому етапі визначаються групи соціальних відносин, регламентування яких в проекті в межах досліджуваного напрямку дублюється кількома законами, визначається «профіцит закону» (наявність неодноразового законодавчого регламентування об'єктивно існуючих суспільних відносин) [159, с. 15].

Вважаємо, що застосування такого чіткого процедурно-технологічного підходу до нормопроектної діяльності відносно законодавчого забезпечення формування, розробки або вдосконалення правової політики держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина, – стане гарантією її належного нормативно-правового і процесуального формування, супроводження і забезпечення.

Разом з тим, вважаємо, що такий методологічний і одночасно технологічний підхід, що формує відповідну модальність нормопроектної діяльності в конституційному праві України, можна застосувати до будь-якої форми, що використовується в процесі формування і реалізації правової політики держави в профільній сфері, – причому, застосовуючи будь-яку стадію такої модальності, у залежності від наведеної форми, що використовується законодавцем – нормо(законо)проекування, прийняття нового закону, внесення змін та доповнень до вже чинних законів, скасування законодавчого акту з метою прийняття нового закону. Отже, на нашу думку, тут оптимальне значення має відповідна управлінсько-нормативна парадигма, яка знаходить своє теоретичне та праксеологічне втілення в формуванні відповідного управлінсько-процесуального ланцюжка і базується на ньому. Вона запропонована Р.В. Чернолуцьким і може бути виражена наступним чином:

- А) «об'єктивація нормопроектної діяльності. –
- Б) актуалізація нормопроектної діяльності. –
- В) конституціоналізація (нормативізація) нормопроектної діяльності. –
- Г) легалізація нормопроектної діяльності. –
- Г') процесуалізація нормопроектної діяльності. –
- Д) конституційно-правове забезпечення нормопроектної діяльності».

При цьому необхідно розуміти, що кожний з елементів цього ланцюжка має своє обґрунтування, більш того, він володіє відповідною онтологічною, гносеологічною та аксіологічною складовими, які можна визначити та зафіксувати [157], – більш того, будь-яка стадія цього ланцюжка у своїй діяльнісно-змістовній характеристиці і процесуально-процедурному супроводженню і забезпеченні відповідає стадійній характеристиці формування правової політики держави в профільній сфері захисту прав і свобод людини (особистості), що фактично скерована на моделювання, забезпечення збереження, стабілізацію, реалізацію, подальшу легітимізацію, розширення та вдосконалення правового статусу людини (особистості) та громадянина через практичну реалізацію такої політики в контекстуалізації нормативного (конституційного, законодавчого) супроводження та забезпечення такого статусу.

У цьому контексті актуалізуються процеси визначення найбільш ефективних напрямів правової політики держави в профільній сфері, що можуть забезпечити вирішення її наведених стратегічних задач.

Процес такого визначення, на нашу думку, напряму пов'язаний не тільки з формуванням, функціональним потенціалом та нормативно-організаційною спроможністю механізмів і чинників захисту прав і свобод особистості в правовій політиці держави, а й з теоретичним обґрунтуванням захисту прав і свобод людини (особистості), як пріоритетного напрямку такої правової політики, що логічно і напряму веде до стабілізації та захисту її конституційно-правового статусу. Тому, для досягнення зазначеної мети доцільно вирішити такі завдання:

- методологічно і теоретично обґрунтувати характеристику правової політики як універсального, ефективного, конотаційного і наративного методу захисту прав і

свобод людини (особистості) (доктринальний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- структурувати загальну правову політику держави через призму захисту прав і свобод людини (особистості), що не тільки дозволить їй в цілому виступати як спосіб захисту прав і свобод людини (особистості), а й кожна з її складових буде скерована на організацію та реалізацію такого захисту (структурний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- сформувати такі форми правової політики, причому не тільки на основі галузевого підходу, а й з врахуванням системно-комплексного і міжгалузевого підходів, – що містять суттєвий гуманістичний потенціал та позитивно впливають на створення умов ефективного захисту прав і свобод людини (особистості) (організаційно-формалізуючий фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- проаналізувати види правової політики з визначенням їх основних пріоритетів в сфері юридичного захисту прав і свобод людини (особистості) в контекстуалізації посилення процесів модернізації юридичних форм державної діяльності (телеологічний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- визначити і розкрити юридичне і соціальне значення Конституції як основи для захисту прав і свобод людини (особистості) через формування відповідних механізмів профільного захисту, що витікають безпосередньо з Основного Закону держави (нормативно-імперативний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- визначити і розкрити особливе значення настанов правової політики в державі щодо спрямування напрямів нормопроектної діяльності її органів, та уповноважених нею суб'єктів, в сфері захисту прав і свобод людини (особистості) на реалізацію функцій держави в профільній сфері з можливістю необхідності її оперативного корегуванням, в залежності від ординарних та екстраординарних умов функціонування державності (технологічно-корегувальний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- визначити і встановити систему телеологічних домінант і визначити принципи конституційно-правової політики держави (включаючи політику діяльності уповноважених нею суб'єктів) в здійсненні і реалізації прав і свобод людини (особистості), їх захисті, охороні, гарантуванні їх реалізації, – в контекстуалізації існування, функціонування та реалізації конституційно-правового статусу людини (телеологічно-засадничий фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- визначити і встановити визначальну роль правової політики держави в захисті конституційно-правового і загального правового статусів особистості (статусний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- визначити і розкрити роль правової політики в становленні, розширенні, трансформації і вдосконаленні правових якостей особистості в умовах становлення та розвитку демократичної правової державності та в умовах правової глобалізації з метою посилення, уніфікації та універсалізації її юридичного захисту, що відповідає міжнародно-правовим настановам та міжнародно-правовим зобов'язанням держави за міжнародними договорами (індивідуально-якісний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- визначити вплив правової політики держави на підвищення правової культури, правового виховання і правової свідомості людини (особистості), її груп та асоціацій в контекстуалізації пошуку проблем в цій галузі та шляхів їх вирішення (свідомо-суб'єктний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- дослідити механізм взаємної відповідальності особистості і держави в правовій політиці держави (взаємно-облігаторний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- сформулювати та обґрунтувати сучасну концепцію взаємин особистості і держави в умовах формування та легалізації нових поколінь прав людини, їх врахування в законодавстві держави через процеси трансформації загального правового і конституційно-правового статусів людини (особистості)

(модернізаційний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.);

- встановити та визначити онто-гносеологічний, конотаційно-нарративний та функціонально-динамічний взаємозв'язок тенденцій розвитку правової політики і становлення правової держави в Україні (стратегічний фактор обґрунтування правової політики в профільній сфері. – Авт.).

Вважаємо, що врахування наведених вище положень реально дозволить, по-перше, не тільки сформулювати дефінітивне розуміння, структурно-архітектонічні ознаки, принципові засади та форми існування і реалізації правової політики в профільній сфері; а й, по-друге, сформулювати її телеологічну домінанту, яка полягає в створенні належних організаційних та нормативних умов для підвищення ефективності захисту прав і свобод людини (особистості); і, по-третє, встановити конституційну політику, що заснована на такому захисті прав і свобод, як основоположну форму і вид правової політики держави.

Проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

- сутність правової політики держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина розуміється як її цілеспрямована владна діяльність (тобто, держави, її органів та інших уповноважених державою суб'єктів), що скерована на конструювання, моделювання, нормування, нормативізацію, формування, легалізацію і реалізацію конституційно-правового статусу людини і громадянина, гарантування такої реалізації, а також розвиток і вдосконалення такого профільного статусу;

- правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в умовах демократичної правової держави займає одне з визначальних місць в системному комплексі її загальної правової політики, – більш того, вона відіграє роль однієї з визначально-параметральних ознак такої державності, виступаючи її центром та детермінуючи в гуманістичному та гуманітарному напрямку всі інші види правової політики держави;

- дефініцію правової політики в сфері захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина можна визначити, по-перше, як політику держави в сфері права (функціонально-нормативний критерій); по-друге, як таку, що здійснюється державою та уповноваженими нею суб'єктами (зокрема, інституціями громадянського суспільства) за допомогою права, його приписів і настанов (діяльнісно-нормативний критерій); по-третє, як таку, що є спрямованою на підвищення ефективності захисту прав і свобод особистості (телеологічно-вдосконалювальний критерій);

- причинами низької продуктивності правової політики держави в профільній сфері виступає низка факторів, що демонструє складні і суперечливі процеси відповідної соціально-правової деградації держави, суспільства та її членів – громадян держави та інших фізичних осіб, що правомірно постійно знаходяться на її території;

- з низької продуктивності правової політики держави в сфері захисту конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина витікає та актуалізується суттєва технологічна складова, визначення і дотримання якої, на нашу думку, може вплинути на нейтралізацію негативних явищ, що її сьогодні характеризують, – так, наприклад, для рівня нормопроектної діяльності, що веде до нормативізації і забезпечення законодавчого регулювання певної сфери суспільних відносин та, у широкому розумінні, проводиться з метою встановлення якісних та кількісних показників нормативного забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин та колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери, а відносно до феноменології правової політики будь-якої сфери, – визначає її основні напрями, пріоритети, принципи, суб'єктний і предметно-об'єктний склад, а також організаційні і організаційно-правові форми її реалізації, – може бути запропонована відповідна діяльнісна та управлінсько-нормативна парадигма, яка знаходить своє теоретичне та праксеологічне втілення в формуванні відповідного управлінсько-процесуального ланцюжка, що володіє відповідними діяльнісно-функціональними характеристиками, і базується на ньому.

3.2. Роль нормопроєктування в конституційному праві України в удосконаленні правового статусу людини і громадянина

В умовах становлення, розвитку і вдосконалення демократичної правової державності одним з могутніх факторів якої є визнання, легалізація, реалізація, охорона і захист прав і свобод людини (особистості), а також гарантування їх реалізації, архіважливого значення набуває належне прогнозування, моделювання, формування, розвиток і вдосконалення на рівні законотворення конституційно-правового статусу людини і громадянина (динамічно-стратегічний фактор. – Авт.), що є універсальною багатофакторною і багаторівневою нормативною системою, що демонструє та оцінює відношення держави до людини (особистості) (комунікаційно-стратегічний фактор. – Авт.); феноменологічною категорією, що містить набір соціально-правових параметрів, які характеризують положення людини в системному комплексі державно організованого соціуму у його відносинах з державою (статусно-стратегічний фактор. – Авт.); важливим системностворюючим комплексом, що виникає, існує та функціонує в межах координат сучасної правової реальності, де наведені відносини між людиною (особистістю), соціумом і державою відіграють інституціональну роль та мають визначальне, конституююче значення (державотворчо-стратегічний фактор. – Авт.).

Отже, недарма, правовий статус особистості, є однією з центральних категорій загальної теорії права, а правовий статус людини і громадянина, на слушну думку О.А. Лукашової, це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, яка нерозривно пов'язана з соціальною структурою суспільства, рівнем демократії і станом законності [160, с. 91].

Разом з тим, необхідно наголосити, що в процесах визнання, легалізації, реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини (особистості), а також гарантування їх реалізації первинну і стратегічну роль відіграє феноменологія нормопроєктування, нормопроєктної діяльності. Вважаємо, що це детермінується, по-перше, об'єктивізацією та актуалізацією комплексного дослідження феномену правотворення в складних і суперечливих процесах існування, функціонування і

розвитку суспільства і держави в сучасних умовах національного державотворення; по-друге, об'єктивізацією та інтенсифікацією правотворчого процесу в Україні, скерованому на відстоювання її державного суверенітету і територіальної цілісності; по-третє, складними тенденціями розвитку глобалізації, й особливо її нової форми інтеграційно-синтетичного та колективно-конвергенційного спрямування – правової глобалізації, скерованої на уніфікацію нормотворчих (законотворчих, конституційно-творчих) процесів розвитку національної державності в рамках міжнародної спільноти держав та становлення феноменології глобального конституціоналізму; по-четверте, актуалізацією перспективної ролі і значення становлення і розвитку саме національного інституту нормопроекткування, нормопроектної діяльності з позицій стану самого нормопроектного процесу, його модернізації відповідно до об'єктивних тенденцій розвитку, а також його значення для формування системи параметральних ознак, що у підсумку спрямовані на формування і нормативну формалізацію конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина і, отже, загального правового статусу людини в державі; по-п'яте, особливої ролі нормопроекткування, нормопроектної діяльності в національній та міжнародній нормотворчості, важливим сегментом якої є «нормування – нормативізація – нормопроекткування», а у підсумку й прийняття нормативно-правових актів, що складають, формують, стабілізують, роблять реальним, тобто, таким, що може бути реалізованим, підкріплюють та вдосконалюють конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина як на внутрішньодержавному, так й на міжнародно-правовому рівнях [308, с. 6-7].

Проблематика конституційно-правового статусу людини і громадянина розроблялася в роботах таких радянських та вітчизняних авторів як: М. Антонович, К. Арановський, М. Баймуратов, О. Батанов, А. Венгеров, Л. Воеводін, А. Георгіца, В. Гришук, Ю. Грошевий, В. Денисов, Є. Додін, Р. Калюжний, В. Карташкін, М. Козюбра, В. Коновалова, М. Корнієнко, В. Кравченко, О. Кутафін, О. Лукашова, М. Малєїн, Г. Мальцев, Г. Манов, О. Марцеляк, Г. Мурашин, Є. Назаренко, А. Олійник, В. Опришко, М. Орзіх, М. Панов, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, І. Тимченко, В. Тихий, Є. Тихонова, О. Тодика,

Ю. Годика, О. Фрицький, М. Цвік, В. Шаповал, В. Шемшученко, Л. Юзьков. Разом з тим, дослідження конституційно-правового статусу в контекстуалізації саме профільної нормопроектної діяльності відносно нього, в юридичній науці практично не проводилися.

У сучасній юридичній літературі до останнього часу практично не було комплексних наукових досліджень, присвячених проблемам нормопроектування як багатоаспектної та різнорівневої самостійної юридичної категорії. Такий стан справ пояснювався тим, що, по-перше, основні наукові праці, що досліджують окремі аспекти нормопроектування, належать до 70-х років ХХ ст. та пов'язані з працями таких радянських та зарубіжних вчених, як Н. Д. Абдуллаєв, С. С. Алексєєв, Л. І. Антонова, І. Л. Брауде, М. О. Голодний, В. М. Горшенєв, Б. В. Дрейшев, В. П. Казимирчук, Д. А. Керімов, Д. А. Ковачев, Г. В. Коміанський, В. В. Максимов, А. Нашиц, А. С. Піголкін, С. В. Поленіна, Р. В. Раскатов, Ю. Д. Рудкін, Ю. О. Тихомиров, Р. О. Халфіна, Ц. А. Ямпольська. По-друге, у працях згаданих учених інститут нормопроектування досліджується фрагментарно, несистемно, без врахування комплексного підходу і тільки в межах загальної теорії правотворчості, не конкретизуючи інституційну самостійність, конституюючу особливість та організаційно-технологічну специфічність нормопроектної діяльності як такої.

Дослідження проблемних питань правового регулювання нормопроектної діяльності саме в конституційному праві на сучасному етапі суспільного розвитку проводили вітчизняні та зарубіжні фахівці у галузі адміністративного та конституційного права, теорії держави та права, серед яких варто відмітити праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Г. В. Атаманчука, М. В. Баглая, М. О. Баймуратова, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, Д. М. Белова, Ю. П. Битяка, С. Н. Братуся, М. М. Бурбики, Ю. О. Волошина, Л. К. Воронової, В. М. Гаращука, В. К. Гіжевського, Є. А. Гетьмана, І. П. Голосніченка, І. С. Гриценка, С. М. Гусарова, Т. О. Дідича, Є. В. Додіна, М. Дюверже, В. В. Зуй, Р. А. Калюжного, Девіда П. Каррі, В. М. Косовича, Л. Т. Кривенко, В. В. Конопльова, В. В. Копейчикова, В. О. Котюка, М. А. Крутоголова, Є. В. Курінного, В. М. Марчука, О. М. Музичука, В. Я. Настюка, Л. В. Ніколаєву, Н. Р. Нижник, В. І. Олефіра, Л. А. Окунькова, М. П. Орзіх, Ю. М.

Перерви, О. В. Петришина, В. П. Петкова, В. М. Поповича, Н. Ю. Пришви, П. М. Рабіновича, Н. О. Сахарова, С. Г. Серьогіної, О. Ф. Скакун, О. В. Совгирі, С. Г. Стеценка, В. П. Чабана, В. О. Шамрая, В. М. Шаповала, О. О. Шевченка, Ю. С. Шемшученка, І. М. Шопіної, І. Д. Шутака, О. І. Ющика та інших. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, опублікованих останніми роками, необхідність вирішення проблем організаційно-правового супроводження і забезпечення нормопроектної діяльності, у тім числі її правового регулювання в конституційному праві як ведучої та профілюючої галузі національного права України, з одного боку, та відсутність комплексних наукових досліджень з цієї проблематики, – з іншого, зумовлюють актуальність та важливість наукових розвідок із зазначеного питання, особливо в умовах проведення конституційної, судової, адміністративної, муніципальної реформ.

Необхідно зазначити, що в останні роки ця проблематика актуалізується. У 2018 році Т.О. Дідичем була захищена докторська дисертація із спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень на тему «Теоретико-методологічні засади правоутворення» [161] та Р.В. Чернолуцьким також була захищена докторська дисертація на тему «Феноменологія нормопроектної діяльності в конституційному праві України: питання теорії і практики» із спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право [162], які внесли суттєвий внесок в розробку теоретичних засад нормопроектної діяльності, включаючи й проблематику нормопроекування в сфері прав і свобод людини, тим самим підкреслюючи важливий доктринально-теоретичний і праксеологічний рівень досліджуваної проблематики.

Вважаємо, що для дослідження актуальних питань нормопроекування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України необхідно визначити, – що в цій сфері виступає предметом-об'єктом нормопроектної діяльності. А це скеровує нас до визначення архітектоніки (структури) самого правового статусу людини і громадянина.

У процесі визначення такої архітектоніки (структури) правового статусу людини і громадянина, що є серцевиною нормативного вираження основних

принципів взаємовідносин між людиною і державою, ми зразу ж стикаємось з низкою труднощів дефінітивної, методологічної, онтологічної, змістовної та праксеологічної властивості, що напряду мають відношення до нормопроєктування в профільній сфері.

Так, у контекстуалізації дефінітивного підходу необхідно відмітити, що в сучасній юридичній науці одні представники науки теорії права ототожнюють поняття правового становища і правового статусу особистості [163; 84], а інші – їх розмежовують [164, с. 25]. Більш того, саму феноменологію правового статусу визначають як у вузькому, утилітарному його розумінні – як сукупність прав, свобод і обов'язків людини [84, с. 136], так і в широкому, більш системно-комплексному сенсі – як юридично закріплене положення особистості в суспільстві [20, с. 25], у тому числі сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особистості [26, с. 136].

Визначення методологічного підходу до пізнання правового статусу людини і громадянина дає можливість зазначити, що в цьому процесі використовується уся сукупність методів пізнання юридичної реальності, бо людина виступає її центром управлінсько-правового впливу та домінантним суб'єктом здійснення юридично значимих діянь. З-поміж них треба відмітити загальнонаукові методи, методи науки управління, соціології, правознавства, а також спеціальні методологічні засади вивчення прав, свобод і обов'язків людини (особистості) у теоретико-правовому вимірі [165, с. 3]. Отже, до методів пізнання правового статусу людини і громадянина можна віднести діалектичний, логічний, дедуктивний та індуктивний методи, системний, структурний, комплексний, логічний, історичний, компаративний методи, метод абстрагування та моделювання, а також інші методи, що використовуються сучасною юридичною, соціологічною та політичною науками для дослідження відносин людини з державою та державно організованим соціумом [166, с. 3]. Розуміння методології веде до прогностичного розуміння онтологічних та змістовних настанов правового статусу людини і громадянина.

Незважаючи на те, що правовому статусу особистості в юридичній літературі приділяється велика увага, єдності думок з питання про його архітектоніку та

структурні елементи, що її складають, до цих пір не досягнуто. Тому виникають труднощі онтологічної властивості. Разом з тим, в доктрині права є розуміння щодо видового підходу до досліджуваного статусу. Отже, така видова класифікація правових статусів особистості проводиться за різними підставами. Залежно від обсягу прав, свобод і обов'язків розрізняють міжнародний, загальний (конституційний), родовий (спеціальний) і індивідуальний правові статуси особистості [167].

Міжнародний правовий статус особистості включає в себе права, свободи, обов'язки і гарантії, що вироблені міжнародним співтовариством і закріплені в міжнародно-правових документах [86, с. 549]. Його захист передбачений як внутрішнім законодавством через використання конституційно-правових норм та норм інших галузей права, включаючи й норми міжнародного права, що імплементовано в національне законодавство у вигляді норм звичайних законів; так і міжнародним правом, виходячи з міжнародно-правових зобов'язань держави, що узяті нею в рамках підписаних міжнародних багатосторонніх договорів та міжнародними судовими органами, у випадку вичерпання фізичними особами всіх доступних внутрішньодержавних засобів правового захисту [168, с. 112].

Загальний (конституційний) правовий статус особистості – як сукупність прав, свобод, обов'язків і їх гарантій, закріплених в Основному Законі держави. Його характерологічною рисою є те, що він є загальним, узагальненим і однаковим для всіх незалежно від національності, релігійних переконань, соціального стану; характеризується стабільністю і визначеністю; передбачає рівність прав і обов'язків громадян, рівність їх перед законом; є базовим для всіх інших; служить основою для придбання конкретних суб'єктивних прав, покладання обов'язків і несення відповідальності. Його характерними ознаками є єдність і стабільність, що зумовлені особливостями самого людського життя [169, с. 43-44]. Звідси, загальний статус передбачає встановлення в суспільстві нормального правопорядку, передбачуваних і розумних змін, які забезпечують збереження генофонду країни, темпи виробництва матеріальних і духовних цінностей, вільний розвиток особистості. Причому, як будь-яка основа, на якій утворюються нові якості,

конституційний статус повинен володіти стійкістю, його статичне існування має тривати до тих пір, поки основні суспільні відносини не зміняться в корені і здебільшого, – тоді в ньому спостерігаються динамічні зміни трансформаційного характеру.

Родовий (спеціальний) статус особистості, своєю чергою, відображає специфіку правового положення окремих категорій людей, які можуть мати якісь додаткові суб'єктивні права і обов'язки [86, с. 550]. Він обумовлений особливостями становища особи і потребами його функціональної спеціальної активності (студент, пенсіонер, військовослужбовець, посадова особа та ін.); отже, він є загальним для певного кола осіб. Спеціальний статус доповнює (статус судді або військовослужбовця) або обмежує (статус особи, що перебуває в місцях позбавлення волі) загальний правовий статус, тобто коригує його. На відміну від загального статусу, який є постійним, спеціальний статус характеризується нестабільністю, він має мінливий характер, тобто може змінюватися в результаті переходу особи з однієї групи в іншу.

Індивідуальний статус характеризує особливості становища конкретної людини і являє собою персоніфіковані права і обов'язки в їх конкретних, природних і набутих здібностях і особливостях (стать, вік, сімейний стан, стан здоров'я, релігійні переконання і т. ін.). Він відрізняється рухливістю: змінюється відповідно до тих змін, які відбуваються в житті людини [170, с. 26].

Необхідно зазначити, що правове становище конкретної фізичної особи може розглядатися у вигляді своєрідної «мотрійки» як сума загального, спеціального та індивідуального статусів, співвідношення яких варіюється в залежності від конкретних ситуацій. Загальний правовий статус для всіх громадян єдиний, спеціальних статусів (родових, групових) – багато, індивідуальних – існує стільки, скільки осіб перебуває на території держави.

Залежно від того, нормами якої галузі права регулюється правове становище особистості, розрізняють галузеві правові статуси: конституційно-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий, кримінально-правовий, сімейно-правовий, муніципально-правовий і т. д. При цьому, основою правового статусу

особистості є її конституційний статус, де права, свободи і обов'язки в сукупності утворюють єдиний, внутрішньо узгоджений комплекс, – звідси й виникають відповідні труднощі в нормопроектній роботі щодо моделювання, нормування, нормативізації, а також наступного прийняття, легалізації, реалізації та гарантування такого правового статусу.

Разом з тим, необхідно наголосити, що в кожній галузі права існують свої особливі, притаманні саме їй права і обов'язки. Сукупність закріплених в окремій галузі права особливих прав, свобод і обов'язків людини (особистості) утворює категорію «галузевого правового статусу особистості». Галузевий статус особистості складається з правомочностей і інших компонентів, опосередкованих окремою або комплексною галуззю права.

Залежно від характеру зв'язку людини (особистості) з державою (наявності або відсутності громадянства) можна виділити: а) правовий статус громадянина; б) правовий статус іноземця; в) правовий статус апатриду (особи без громадянства); г) правовий статус біженця.

Отже, виходячи саме з цього, на території своєї патримоніальної держави громадяни мають усю повноту прав, свобод, і несуть усі обов'язки, встановлені Конституцією та іншими нормативно-правовими актами. Правовий статус громадянина є всеосяжним. Це означає, що громадянин має всю повноту встановлених в законодавстві прав і свобод, на нього поширюються і всі обов'язки. Правовий статус інших суб'єктів містить низку вилучень (див. ст. 26 Конституції України). Наприклад, іноземці не можуть брати участь у виборах і референдумах, нести державну службу, служити в армії, створювати політичні партії, володіти власністю тощо. У деяких державах іноземцям надається правовий статус, максимально наближений до правового статусу громадянина – це називається наданням «національного режиму».

Одночасно, необхідно розуміти й те, що різниця понять «людина», «особистість», «громадянин» тягне і відмінність в їх правових статусах. Відповідно виділяють правовий статус людини, правовий статус особистості і правовий статус громадянина, – хоча правовий статус людини практично завжди співпадає з

правовим статусом особистості, якщо людина є повністю праводієдатною, тобто володіє правосуб'єктністю; а правовий статус людини (особистості) співпадає з правовим статусом громадянина у разі наявності відповідного правового стану фізичної особи.

Виникає низка питань щодо елементного «набору», що складає правовий статус людини і громадянина. Так, на відміну від класичної сукупності юридичних прав і обов'язків, – до такого «набору» А.І. Лепешкин включав їх гарантії [171, с. 3-11], тобто надавав досліджуваній проблематиці більш аксіологічного спрямування; Л.Д. Воєводін – правоздатність і принципи [172, с. 42-50], сповідуючи визначальну роль реальних можливостей людини функціонувати у правовому просторі та діяти в ньому у відповідності до їх основоположних засад; Б.В. Щетинін – громадянство [173, с. 4], розуміючи виключну і пріоритетну роль держави у наданні фізичній особі відповідного обсягу прав, свобод і обов'язків; М.І. Матузов – загальну (статутну) відповідальність громадянина перед державою і суспільством [26, с. 189-205], ставлячи таким чином, людину (особистість) у положення підпорядкованого суб'єкта субординаційних правовідносин; М.В. Вітрук – законний інтерес [20, с. 38], який, навпаки, робить фізичну особу більш вільною у межах правового простору держави, дозволяючи їй більш ширше тлумачити норми законодавства та більш вільно обирати правила власної поведінки, що напряду не врегульовані нормами права, але логічно витікають з них. Своєю чергою, В.А. Патюлін, сповідуючи комплексний підхід, стверджує, що правове становище (статус) особистості охоплює громадянство, загальну правоздатність, основні права і обов'язки (включаючи конституційні), конституційно закріплений принцип рівноправності [174, с. 230], більш традиційним і цивілістичним підходом характеризується доктринальна позиція М.С. Строговича, що під структурними компонентами правового статусу особистості, крім прав і обов'язків, пропонував розуміти ще й правові гарантії прав і правову відповідальність за виконання обов'язків [175, с. 33-35]. Доктринальний підхід М. Авдеєнкової і Ю. Дмитрієва, що базується на процесуально-облігаторних і динамічно-статичних засадах, включає пропозицію щодо включення до складу структурних елементів правового статусу: 1)

порядку його придбання і втрати (динамічний аспект. – Авт.); 2) прав і обов'язків (статичний аспект. – Авт.); 3) відповідальності (облігаторний аспект. – Авт.); 4) гарантій дотримання прав і свобод (процесуальний аспект. – Авт.); 5) правових станів [176, с. 33] (статично-динамічний аспект. – Авт.). Розуміння характеристики структури правового статусу В.М. Горшеньовим, базується на ієрархічній контекстуалізації, що реалізується через пошук більш виразного встановлювання субординаційних зв'язків його складових елементів і фактично веде до побудови такої структури правового статусу: юридичні обов'язки, суб'єктивні права, юридичні свободи і юридична відповідальність [177, с. 55].

Розуміння змістовної наповненості елементів правового статусу людини (особистості) також суттєво впливає на розуміння можливостей нормопроєктування в профільній сфері. Так, дефінітивне визначення термінів та терміносистем «права», «свободи», «обов'язки», «гарантії», «відповідальність» тощо, – мають, по-перше, не тільки суттєве значення для їх однозначного тлумачення (інтерпретаційний аспект. – Авт.); по-друге, для розуміння належних лінгвістично-змістовних підходів їх використання в тексті проєктів нормативно-правових актів (лінгвістично-змістовний аспект. – Авт.); по-третє, – воно повинне відповідати змістовному навантаженню та інтерпретаційному розумінню аналогічних термінів, що закріплено в тексті Основного Закону держави (імперативно-змістовний аспект. – Авт.). Важливе значення, по-четверте, має використання зазначених термінів та терміносистем у контекстуалізації еволюції самого феномену правового статусу людини (особистості), особливо, враховуючи на те, що правовий статус виступає як складна соціально-правова комплексна, системна, інтеграційна категорія, що відображає основоположні взаємини особистості і суспільства, людини (громадянина) і держави, індивіда і колективу на різних рівнях державно організованого соціуму, інші соціальні зв'язки, – які зі зміною соціальних, державотворчих та нормотворчих процесів можуть змінюватись, наражаючись на зміни і трансформацію. Тому є важливо, щоб людина не тільки правильно представляла своє положення в соціумі та державі, свої права і обов'язки, місце в тій чи іншій соціальній структурі, а й відповідно до нормативних настанов, що складають її правовий статус будувала

свою поведінку та сполучала її з вимогами і потребами інших членів соціуму та держави [308, с. 8].

Наприклад, розглядаючи розуміння терміну «права», необхідно звернути увагу на позицію М. В. Вітрука, який зазначав, що права і свободи існують не в силу того, що вони формально визнані державою і узаконені (хоча це так само необхідно), а в силу самої сутності людського співжиття, що складаються в ньому системою суспільних відносин і соціальних можливостей особистості, що впливають із них [20, с. 224]. Своєю чергою, О.А. Лукашова, розглядаючи права і свободи як елемент правового статусу, включає в нього не тільки основні (конституційні) права, але і весь комплекс прав, що впливають із законів (внутрішньодержавних і міжнародних) [160, с. 96]. Аналізуючи наведені доктринальні позиції необхідно зазначити, що мова тут йде не тільки про кількісні показники, що формують відповідний «кадастр» прав людини, та які гарантуються державою в контексті їх визнання, легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування, а й про «якісний вимір» феноменології самих прав, розпорошеність та надмірність кількості яких будуть нівелювати їх змістовно-функціональну та онтологічно-праксеологічну цінність та значення.

Праксеологічний контекст визначення архітектоніки (структури) правового статусу людини і громадянина насамперед проявляється не тільки у належній науково-доктринальній та динамічно-функціональній його побудові в процесі нормопроєктування, а й в умінні зробити «нормативну насиченість» проекту нормативно-правового акту такою, щоб він мав ознаки належної регламентації, адекватного регулювання, оптимальної реалізуємості та позитивної управлінської ефективності. Враховуючи той факт, що мова йде про нормопроєктування конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, результатом якого є його або первинна правова легалізація, або доповнення такого статусу з метою його вдосконалення, модернізації чи трансформації, – таке нормопроєктування набуває стратегічного характеру. Звідси, об'єктивується, актуалізується та зростає роль технологічного фактору нормопроєктної діяльності в основі якої лежить формування її параметральних ознак.

Комплексною метою нормопроектної діяльності, що, з одного боку, веде до нормативізації і забезпечення законодавчого (конституційно-правового) регулювання певної сфери суспільних відносин та, з іншого боку, – у широкому розумінні, здійснюється для встановлення якісних та кількісних показників нормативного забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин та колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери з наступним їх усуненням, а також для реалізації правової політики держави в цій архіважливій сфері, – через визначення її основних напрямів, пріоритетів, принципів, суб'єктного і предметно-об'єктного складу, а також організаційних і організаційно-правових форм її реалізації, є побудова не тільки нормативної моделі (проекту) нормативно-правового акту, а й відповідної до його телеологічних домінант технологічної моделі, що у підсумку додасть йому високих технологічних якостей в його сприйнятті, розумінні, застосуванні, реалізації та досягненні соціальної ефективності.

Саме в цьому аспекті вважаємо за доцільне запропонувати технологічний підхід дослідниці Н. Розенфельд, що був наведений вище, який в процесі здійснення нормопроектної діяльності, в контексті розуміння побудови відповідної парадигми дій, виокремлює декілька етапів [159, с.15]. У зв'язку з цим, ще раз наголошуємо на особливій важливості застосування такого чіткого процедурно-технологічного підходу до нормопроектної діяльності відносно саме конституційно-правового (законодавчого) забезпечення формування, розробки або вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. Вважаємо, що це стане не тільки гарантією його належного нормативно-правового і процесуального формування, формулювання, легалізації, легітимації, супроводження і забезпечення, а також продемонструє його глибинний генетичний зміст і зв'язок, особливу ідентифікаційну роль і конституююче значення в формуванні основоположних засад демократичної правової державності.

Проведене вище дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

- пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави з особистістю завжди представляв складну проблему, але, на нашу думку, в основі її позитивного вирішення лежить високий і якісний рівень нормопроектної діяльності в сфері

нормотворчого (законотворчого) забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина;

- аналізуючи становлення і розвиток такого конституційно-правового статусу в різних державах в історичній ретроспективі, необхідно звернути пильну увагу на його еволюційно-динамічний характер, – обсяг прав і свобод, які держава надавала своїм громадянам змінювався саме в залежності і розумінні її хронологічного розвитку, – бо оптимальні моделі вирішальною мірою залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов, але багато в чому вони визначалися також владою, законами, правлячими класами, тобто, суб'єктивними факторами;

- в процесі пошуку моделей взаємовідносин держави з людиною (особистістю) головні труднощі полягали не тільки у встановленні таких системи і порядку, при яких і особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал (здібності, талант, інтелект), і загальнодержавні цілі – те, що об'єднує всіх, – визнавалися б і шанувалися, а велике значення мали відповідні технологічно-формалізовані аспекти діяльності уповноважених осіб з нормування, нормативізації, формулювання, формалізації, легалізації, реалізації та гарантування реалізації нормативних настанов, що містять конституційні права, свободи і обов'язки людини (особистості) і громадянина, – саме вони виникають в процесі нормотворення (законотворення), важливою частиною якого виступає нормопроектна діяльність в сфері становлення і розвитку такого конституційно-правового статусу;

- у процесі визначення архітектоніки (структури) правового статусу людини і громадянина, що є серцевиною нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між людиною і державою, – з метою здійснення нормопроектної діяльності в профільній сфері ми стикаємось з низкою труднощів дефінітивної, методологічної, онтологічної, змістовної та праксеологічної властивості, що напряму має відношення до нормопроектування та знаходять своє вирішення в процесі такої діяльності та по її підсумках, – бо профільний статус отримує своє вираження в правах, свободах і обов'язках людини.

3.3. Феноменологія поколінь прав людини та її роль у розвитку і вдосконаленні конституційно-правового статусу людини і громадянина

Проблематика прав людини завжди пов'язана з двома аспектами її існування: динамічним – правовим регулюванням в сфері визнання державою прав людини, їх наступною нормативною легалізацією, охороною, захистом, виконанням (реалізацією) та гарантуванням; та статичним – правовим статусом людини і громадянина, який формується на основі системного комплексу прав, свобод і обов'язків, що надаються державою конкретній особистості, в залежності від її правового стану та відповідних критеріїв, що встановлюються конституцією і законодавством цієї держави.

Необхідно наголосити, що типовий підхід до опису і пояснення феномена правового регулювання в вітчизняному, як науковому, так і освітньому дискурсі, коротко можна охарактеризувати таким чином – «антропоморфізм замість антропологізму».

Тобто, антропоморфізм (від грец. *anthropos* – людина і *morphe* – форма, вид) – як розумовий процес перенесення вигляду і властивостей людини на матеріальні і ідеальні об'єкти, в результаті якого такі об'єкти уподібнюються людині, стають «людиноподібними» [178], бере верх над антропологізмом (від грец. *anthropos* – людина, и *logos* – слово, розум) [179] – філософською течією, яка розглядає поняття «людина» в якості базисної категорії, що лежить в основі системи уявлень про буття, природу, суспільство, культуру, істину, добро, благо, обов'язок, свободи, Бога і т. д. [180].

На думку В. О. Цигановкіна, по-перше, більшою мірою в освітній сфері та в дещо меншій мірі – в науковій, переважає реіфікаційний підхід (тобто такий, що базується на уречевленні. – Авт.), коли юридичні засоби, способи і методи правового регулювання представляються як деякі матеріальні сутності, що володіють властивостями об'єктивного (неособистого) буття. По-друге, є очевидним, що з цього часто випливають труднощі розуміння людьми даних теоретичних конструкцій, оскільки при такому підході «правове регулювання»

постає в їхній свідомості, кажучи ненауковою мовою окультизму, як Егрегор (від давн.-грец. ἑγρηγορος «чуйний») [181], який живе самостійним життям. По-третє, з точки зору ж посткласичних наукових стандартів правове регулювання слід розглядати як антропологізоване, тобто людинорозмірне, а також якісно-специфічне (а не чисто феноменологічне), соціокультурно обумовлене (не абсолютно релятивне, але і не універсальне для всіх товариств) явище [181].

Звідси, на думку цього ж автора, в антропологічній контекстуалізації це означає, що, по-перше, правове регулювання представляє собою соціальну повсякденну діяльність людей, оскільки з точки зору посткласичної науки, – інших, реально діючих суб'єктів права не існує (іманентний фактор присутності людини в механізмі правового регулювання. – Авт.). По-друге, антропологічний контекст у посткласичній науці, і антропоцентризм права, зокрема, – передбачає виокремлення в структурі правового регулювання такого основоположного елементу, як «суб'єкт правового регулювання» (хоча в якійсь мірі він вже включений в об'єкт і метод, бо поза і крім суб'єкта-людини неможливі ні соціальні відносини, ні різні способи їх упорядкування [182, с. 165-166]) (конститууючий фактор суб'єкта в механізмі правового регулювання. – Авт.). По-третє, визначення правового регулювання як упорядкованого впливу на соціальну поведінку без вказівки на суб'єкт (суб'єкти) такого впливу або позначення в якості таких виключно правових норм і інститутів, є реіфікацією, що властива класичній юриспруденції, яка не задовольняє критерію антропологізму посткласичної науки, що вимагає опису і пояснення в людинорозмірних категоріях [181] (основоположний фактор наявності суб'єкту (суб'єктів) в правовому регулюванні. – Авт.).

Отже, можна стверджувати, що іманентним елементом правового регулювання є антропо-суб'єктний фактор, тобто наявність людини як основного суб'єкта права, і в той же час основного об'єкта правового регулювання, фактичної його мети, – заради якого це правове регулювання суспільних відносин й виникає, формується, реалізується, вдосконалюється, модифікується тощо.

Людина, її права і законні інтереси становлять стрижень правового регулювання, що фактично має за мету констатацію її суб'єктності, а також

детермінує існування зазначених прав і інтересів в державно організованому суспільстві та реалізує правовий статус людини і державі та соціумі, через сукупність наданих людині конституційним законодавством прав, свобод та обов'язків. Звідси й виникає антропологічне розуміння правового регулювання в рамках юриспруденції, як соціальної науки, бо таке регулювання має місце тільки:

- по-перше, за участю людини;
- по-друге, як стійка актуальна соціальна практика, яка існує незалежно від її формалізації в офіційних прескриптивних текстах, тобто в нормативно-правових актах, що містять задалегідь встановлені правила поведінки;
- по-третє, шляхом реалізації людиною своїх прав, свобод і обов'язків, що встановлені державою;
- по-четверте, в рамках правового статусу людини, що спирається на наведені права, свободи та обов'язки;
- по-п'яте, у прямому зв'язку з наведеними правами, свободами та обов'язками, що знаходяться на відповідному історичному рівні розвитку та у відповідних правореалізаційних формах, в залежності від історичної ретроспективи їх виникнення, застосування та вдосконалення, тобто, в залежності від т. зв. «поколінь» прав людини [309, с. 31].

Отже, наведені у своїй логічній послідовності аргументи актуалізують та об'єктивують проблематику поколінь прав людини та її вплив на динаміку правового статусу людини в контексті його розширення та вдосконалення в умовах розвитку правової демократичної державності, що несе в собі могутню гуманістично-гуманітарну складову.

Необхідно зазначити, що проблематику, концепт і концепцію поколінь прав людини аналізували і досліджували М. Абдулієва, О. Аврамова, С. Алексєєв, М. Антонович, В. Басик, Л. Глухарєва, О. Жидкова, А. Ковлер, Г. Кравченко, В. Крусс, П. Рабінович, О. Скакун, А. Солнцев, О. Старовойтова, Ю. Тодика, М. Тиріна та багато інших. Однак, їх доктринальні нароби торкались в основному історико-правового аналізу поколінь прав людини та їх формування і реалізації на практиці. Питання взаємозв'язку між поколіннями прав людини та динамікою правового

статусу людини і громадянина не розглядались, що робить їх дослідження актуальним, причому, як з наукової, так й з праксеологічної точки зору.

Є загальновідомим, що розвиток прав людини, як відповідних можливостей для реалізації нею своїх інтересів в рамках державно організованого соціуму, є продуктом загальноісторичного процесу. Отже, традиції прав людини є продуктом свого часу. Вони відображають процеси історичної безперервності і змін і, як предмет кумулятивного досвіду, допомагають надати їм зміст і форму. Саме тому краще розуміння форм і легітимного обсягу прав людини нам надає системний аналіз основних філософсько-правових шкіл, які визначили традиції прав людини, починаючи з періоду Відродження. Однак, великим потенціалом щодо більш глибокого пізнання цієї традиції, результатів її втілення в державно-правове і соціальне життя держав світу, – нам надає концепт «поколінь» прав людини, – в основі якого у широкому розумінні лежить хронологічна (часова) складова їх виникнення, застосування та наступна легалізація державою або міжнародним співтовариством і легітимація громадянським суспільством, що функціонує в межах держави. У вузькому ж розумінні контекстуалізація поколінь прав людини враховуються та застосовуються відповідно до часу їх визнання в рамках міжнародного співтовариства.

Зазначені підходи дають можливість виокремити та визначити низку філософських, соціальних, нормативних, технологічних, процесуальних, діяльнісних та інших характеристик наведеного концепту, що надає йому сьогоднішній рівень розвитку національного конституційного та міжнародного публічного права [309, с. 31-32]:

- по-перше, концепт поколінь прав людини володіє великим теоретико-праксеологічним потенціалом як в рамках всієї міжнародної спільноти держав, так й на рівні конкретної держави-члена такої спільноти (телеологічний фактор. – Авт.);

- по-друге, трансформує їх в один з суттєвих критеріїв взаємодії національного конституційного і міжнародного публічного права, тобто існування, градація, функціонування і практичне застосування таких поколінь може розглядатися як

яскравий приклад взаємодії внутрішньодержавного права і міжнародного права (гносеологічний фактор. – Авт.);

- по-третє, їх визнання демонструє прихильність держави до загальнолюдських цінностей, що визнані міжнародним співтовариством держав, зафіксовані в нормах міжнародних багатосторонніх договорів та підписані державами-учасниками (сторонами) таких договорів (легальний фактор. – Авт.);

- по-четверте, держави-сторони зазначених міжнародних договорів в результаті їх підписання беруть на себе відповідні міжнародно-правові зобов'язання в сфері прав людини, які вони повинні реалізувати на рівні своєї держави (облігаторний фактор. – Авт.);

- по-п'яте, така реалізація може бути здійсненою тільки через застосування національного механізму імплементації норм міжнародного права в норми національного законодавства (див. ч. 1 ст. 9 Конституції України) (імплементаційний фактор. – Авт.);

- по-шосте, оцінка гуманітарного блоку конституції кожної з існуючих держав на сприйняття відповідних поколінь прав людини та їх наступної легалізації в основному її законі, напряму є пов'язаною з рівнем розвитку демократичної правової державності (оціночно-аксіологічний фактор. – Авт.);

- по-сьоме, втілення поколінь прав людини в національне законодавство та реальне використання таких прав, служить рівнем їх легітимації громадянським суспільством держави (легітимний фактор. – Авт.);

- по-восьме, застосування феноменології поколінь прав людини надає реальних можливостей для подальшого розвитку «кадастру» прав людини і його вдосконалення в процесі історичного розвитку особистості, суспільства і держави, з можливістю наступного виокремлення нових поколінь таких прав (проспективний фактор. – Авт.);

- по-дев'яте, концепт поколінь прав людини в його праксеологічному застосуванні має за мету не тільки історико-нормативний розвиток міжнародного співтовариства та адекватний йому правовий розвиток державних правопорядків, а й

телеологічні домінанти подальшої гуманітаризації та гуманізації міжнародної та внутрішньодержавної діяльності (онтологічний фактор. – Авт.);

- по-десяте, концепт поколінь прав людини виступає як могутній та ефективний засіб (об'єкт) організації міжнародного співробітництва держав в рамках міжнародної спільноти (комунікативний фактор. – Авт.);

- по-одинадцяте, и це є дуже важливим в контексті дослідження, що проводиться, концепт покоління прав людини демонструє нам динаміку та тенденцію щодо розширення правового статусу людини і громадянина на протязі Новітнього часу історичного розвитку людства (статусно-демонстраційний фактор. – Авт.).

В історичній ретроспективі концепт «поколінь прав людини» вперше був застосований в 1970-х рр. Карелом Васак, чеським юристом і першим генеральним секретарем Міжнародного інституту прав людини в Страсбурзі (Франція). Саме він вперше висунув пропозицію щодо виокремлення «трьох поколінь прав людини» і застосуванні цієї термінологічної системи [183, р. 29].

В основу своєї доктринальної позиції К. Васак поклав думку про те, що три покоління прав людини співвідносяться з трьома ідеалами Французької революції: свободою, рівністю і братством [184, Р. 837, 839.].

Необхідно наголосити на тому, що хоча модель Васака є, зазвичай, лише спрощеним відображенням надзвичайно складного історичного процесу, але вона володіє високим ступенем конструктивності, бо фактично легітимізує профільний історико-правовий дискурс, тобто дає можливість:

а) створити систему розвитку прав людини в контексті розвитку держави і суспільства (історичний критерій. – Авт.);

б) продемонструвати процеси формування історичного та праксеологічного (нормативно-правового) дискурсу з цього питання (нормативний критерій. – Авт.);

в) дослідити процес динамічного розвитку правового статусу людини і громадянина, що є напряму пов'язаним та детермінованим з таким їх розвитком (функціональний критерій. – Авт.), та

г) передбачити подальший розвиток такого правового статусу в контексті його розширення та вдосконалення (плановий критерій. – Авт.). Крім того, в більш широкому, функціонально-перспективному контексті, вона дає змогу не тільки акцентувати увагу на тих поколіннях прав людини, на яких рефлексована увага міжнародної спільноти держав, з метою їх вслякого підтримання, визнання, легалізації, легітимації, реалізації і гарантування з боку національних держав, а й актуалізує необхідність реалізації такої діяльнісної характеристики з боку національних держав відносно вже нових поколінь прав людини (перспективний критерій. – Авт.).

Найбільш важливими аргументами на користь продуктивності пропозицій К. Васака щодо виокремлення поколінь прав людини, є їх зростання в історичній ретроспективі та охоплення якісно нових сфер буття людини у її відносинах з соціумом, в якому вона існує, функціонує та реалізує свої життєві інтенції, устремління, потреби, інтереси, та державою, яка визнає наявність у людини таких екзистенційних засад та реагує на їх існування та об'єктивну необхідність їх реалізації шляхом нормативного визнання, легалізації, реалізації та гарантування прав людини.

Перше покоління прав людини містить в собі громадянські і політичні права індивіда. В історичному аспекті наведені права формувались з початку XVII до XVIII ст., а процес їх виникнення був детермінований ситуацією, що виникла в світі після англійської, американської та французької революцій, ідеали та лозунги яких були скеровані проти королівської влади та містили вимоги щодо автономії особистості. Більшість з громадянських прав належать кожній людині від народження, вони є невід'ємними і не підлягають будь-якому обмеженню. Ці права покликані забезпечувати свободу індивіда як члена суспільства, його юридичну захищеність від незаконного зовнішнього втручання. Політичні права і свободи дають людині можливість брати участь в суспільно-політичному житті і управлінні державою. Тому їх відмінною рисою є те, що вони належать не просто людям, а виключно громадянам конкретної держави. Вони починають діяти в повному обсязі з моменту досягнення громадянином повноліття.

Сукупність прав людини першого покоління відображала такий девіз-ідеал Великої Французької революції як свобода (Liberté). Сьогодні ці права гарантуються статтями 2–21 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року [185], а об'єднує їх, за словами М.М. Антонович, ідея свободи індивіда, одного чи вкупі з іншими, від зловживань державної влади [186, с. 14].

Отже, у онтологічному контексті, до першого покоління прав людини відносять традиційні ліберальні права і свободи, з яких, власне, і виникають, починаються існувати та функціонувати через їх реалізацію у соціумі права людини в їх сучасному розумінні, а саме: право на життя, свободу від тортур, поведження або покарання, що принижує людську гідність, право на свободу, право власності, свобода думки і совісті, слова тощо [187, с. 10]. На уточнюючу позицію Е. Рубіна, у даному випадку йдеться про вимоги свободи слова, релігії тощо, висунуті щодо держави [186, с. 14].

Ідея другого покоління прав людини з'являється на початку ХІХ ст., але формування його рольового і нормативного концептів відбувається вже після соціалістичних революцій. Ї це є зрозумілим, бо до цього покоління належать соціальні, економічні, культурні права, або скорочено – соціально-економічні права, що пов'язані з добробутом людини, рівнем і якістю її життя. Особлива значимість наведених прав обумовлена їх зв'язком з повсякденними умовами життя людини, вони визначають її положення в сфері праці, добробуту, соціальної захищеності. Метою таких прав є створення умов, при яких люди можуть мати позитивне соціальне самопочуття і бути вільні від страху і нужди.

Права людини другого покоління відображали другий девіз-ідеал Великої Французької революції – рівність (Égalité). Зазначені права знайшли своє номінальне відображення у Загальній декларації прав людини ООН 1948 року і більш детально розроблені, – в контексті їх як змістовного навантаження, так і гарантування з боку держав-підписантів, у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [188]: право на працю, включаючи право на вибір сфери праці, право на відпочинок, на оплачувану відпустку, на освіту,

медичне і соціальне забезпечення, соціальне страхування, захист материнства і дитинства тощо.

Третє покоління прав людини представляють колективні права. Формування цієї концепції покоління прав людини хронологічно відносять до другої половини ХХ ст. Воно було зумовлено загостренням саме й цей період глобальних проблем, серед яких одне з чільних місць займає екологічна, а також вступом найбільш розвинутих держав в епоху інформатизації. До них належать: право народу на самовизначення, на мир, на самобутність, на достойне існування, на національну і міжнародну безпеку, на розвиток, право народу вільно розпоряджатися своїми природними ресурсами тощо.

У своїй сукупності права людини третього покоління відображають третій девіз-ідеал Великої Французької революції – братерство (Fraternité). Сучасне міжнародне право містить велику кількість профільних норм, що містяться в міжнародних багатосторонніх договорах екологічної та соціальної спрямованості.

Стосовно третього покоління прав – існує багато теорій. Так, на думку О.А. Лукашової, особливість цих прав полягає у тому, що вони є колективними та можуть реалізовуватись спільністю (асоціацією) [189, с. 74]. Наведена доктринальна позиція, на нашу думку, означає, що такі права, по-перше, пов'язують всіх людей; по-друге, такий зв'язок детермінований важливістю та значимістю таких прав; по-третє, предметом таких прав є загальнолюдські блага; по-четверте, такі права можуть бути реалізовані тільки всіма членами людського співтовариства; по-п'яте, така реалізація є можливою тільки на засадах синергії в діяльності людей, в процесі їх комунікативної взаємодії.

На думку І.С. Івентьєва, який слушно пропонує «покоління прав людини» називати «віком прав людини», що, на нашу думку, більш глибоко розкриває їх онтологічний зміст та аксіологічну детермінованість, – «третій вік прав», пов'язаний з інтернаціоналізацією. Це «права солідарності», які характеризуються, як правило, наступними параметрами:

а) вони вводять людський вимір в ті області, де воно було відсутнє, такі як, світ, розвиток, гуманітарна допомога в разі лиха, навколишнє середовище, спільну спадщину людства і т. д. (фактор розширення людинорозмірних об'єктів. – Авт.);

б) для їх реалізації необхідно, щоб вони були протиставлені державі і вимагали б від неї їх реалізації (фактор наявності антагоністичного потенціалу. – Авт.);

в) вони можуть бути реалізовані тільки за умови згоди та участі всіх учасників соціальної дії індивіда, держави, різних соціальних товариств на національному та міжнародному рівні, тобто це права братства, оскільки вони впливають з очевидної і необхідної солідарності людей в цьому кінцевому світі (фактор колабораційного співробітництва. – Авт.);

г) отже, «права солідарності» мають наддержавну і наднаціональну природу і колективний характер [190] (фактор універсально-міжнародної значимості. – Авт.).

Необхідно зазначити, що аналогічної точки зору притримуються більшість науковців. Так, сам автор концепції «трьох поколінь прав людини» К. Васак саме до третього покоління прав відносить тільки такі колективні права, що базовані на солідарності: право на розвиток, на мир, незалежність, самовизначення, територіальну цілісність, суверенітет, позбавлення від колоніального пригноблення, право на гідне життя, на здорове природне середовище, на загальний спадок людства, на комунікацію [191, р. 28].

Своєю чергою, є й інші, – альтернативні доктринальні позиції щодо визначення видової характеристики прав людини третього покоління. Так, С.В. Поленіна вважає, що до нього входять зовсім інші права. До них вона відносить права т. зв. декретованого контингенту, тобто спеціальні права тих категорій громадян (дітей, жінок, молоді, людей похилого віку, представників національних і расових меншин та ін.), які по соціальним, політичним, фізіологічним і іншим причинам не мають рівних з іншими громадянами можливостей реалізації спільних для всіх людей прав і свобод, і через це потребують підтримки держави та міжнародної спільноти [192, с. 9]. Таку позицію заперечує А.М. Головистикова, стверджуючи, що головним запереченням проти легітимації таких прав як прав

людини є небезпека розмивання вихідної ідеї природних прав, якими всі люди володіють в однаковій мірі [193].

Отже, після визнання класифікації трьох поколінь прав людини К. Васака, з'являються нові покоління таких прав, формування яких є пов'язаним, насамперед, з глобальними тенденціями інтернаціоналізації конституційного правопорядку національних держав та конституціоналізацією самого загального міжнародного права. Як би передбачаючи таку динаміку, О.Ю. Малинова в своєму навчальному посібнику «Покоління» прав людини: основні етапи розвитку правової ідеї та правового інституту стверджує, що, «можливо, на горизонті – п'яте чи шосте покоління прав...» [194, с. 84]. Аргументує вона це тим, що корпус прав, що вимагають захисту, неминуче буде розширюватися. Разом з тим цей процес не можна оцінювати однозначно: з одного боку, розширення кола визнаних прав повинно посилювати правову захищеність особистості, з іншого – кожне «покоління» приносить з собою нову логіку узаконення домагань, іменованих правами людини, і неминучі конфлікти «нових» прав зі «старими», в результаті чого рівень захищеності може не зрости, а знизитися [194, с. 85]. Такий підхід, на нашу думку, володіє не тільки негативним – конфліктогенним потенціалом, він, одночасно, демонструє динамічність, універсалізм та релятивізм правових цінностей гуманістичної спрямованості, що однозначно впливають і на динаміку правового статусу людини (особистості).

Крім того, не треба забувати позицію П.І. Новгородцева, що має велике методологічне значення, в основі якої лежить його твердження про те, що «час від часу поняття повинні перевертатися, щоб могло початися нове життя» [195, с. 367-387]. На наш погляд, це вельми добре демонструє сфера прав людини, яка дуже трепетно відкликається на актуальні результати наукових пошуків в області прав людини, завдяки розвитку науки, техніки, виробництва, – бо знаходиться з цими результатами у прямому зв'язку – будь-яке нове відкриття, будь-яке нове досягнення людської думки, зразу ж знаходить своє адекватне відображення в формуванні людського інтересу, що проявляється спочатку у вигляді інтенцій, устремлень, потреб особистості, групи, колективу людей, відповідного соціуму, –

потім веде до виникнення намагань у вигляді наступного формування відповідного права людини.

По такій схемі виникає четверте покоління прав людини, що детерміноване науково-технічним прогресом, який, своєю чергою, має свої позитивні і негативні риси. Його поява детермінована активним розвитком і поглибленням технологічних аспектів організації повсякденного життя людей, на основі яких виникає об'єктивізація права на інформаційний простір нашої планети, на надання різних послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях (в тому числі новітніх різних технологічних досліджень). Так, в результаті революційних змін в технологіях зв'язку, використання глобальної мережі «Інтернет», актуалізації супроводження і забезпечення інформаційних відносин всередині конкретної держави і за кордоном, а також в рамках всього міжнародного співтовариства держав, об'єктивно розширюються колективні права людини в інформаційній сфері. Звідси й виникають інформаційні права людини як її намагання брати активну участь у інформаційних потоках, – через гарантування державою відповідних можливостей задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації.

Вперше на міжнародному рівні закріплення інформаційних прав людини відбулося в ст. ст. 12, 18 та 19 Загальної декларації прав людини. Крім того, такі права в принципі відтворено і в Основному законі нашої держави – Конституції України. Конституція України закріплює цілий комплекс прав і свобод людини і громадянина, що визначають її правовий статус у сфері інформаційних відносин. Більш того, деякі представники доктрини вважають, що інформаційні права і свободи людини та громадянина належать до так званих прав «першого покоління» – громадянських, політичних, які першочергово визначались невід'ємною частиною людської гідності [196, с. 215]. Вважаємо, що такий підхід не тільки нівелює формування четвертого покоління прав людини, а й фактично дискредитує важливість таких прав, враховуючи їх можливість стати самостійними в контексті групового оформлення та легалізації, а також, зважаючи на потенційні можливості

суттєвого їх розширення через розширення та вдосконалення правового статусу людини і громадянина.

Враховуючи те, що конституційне право громадян України на інформацію за своєю структурою є складним правом, основними елементами якого є: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання інформації; право на вільне поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір; право на охорону та захист інформації [197, с. 294], а також на його системний характер, – бо воно є пов'язаним складними горизонтально-вертикальними зв'язками з іншими правами людини і громадянина, виступає початковою умовою та предикатом для їх виникнення, існування, функціонування, супроводження, забезпечення, реалізації та гарантування – такі права дійсно заслуговують на виокремлення в четвертому поколінні прав людини. Це підтверджується також й позицією Ю.А. Дмитрієва, який в четверте покоління включає лише інформаційні права і технології [198, с. 25].

Разом з тим, в доктрині конституційного та міжнародного права йдуть достатньо активні суперечки про черговість виникнення прав людини четвертого покоління. Мова тут йде про так звані духовні права, які на думку І. С. Івентьєва представляють четверте покоління (вік) прав людини [190] та так звані генетично-ментальні (біологічні) права, які, на думку Ф.М. Рудинського, повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетичної спадковості особистості, тобто, такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями в області біології [199, с.75; 200, с. 47].

Згідно позиції І.С. Івентьєва, відкрите в Росії наприкінці ХХ ст. четверте покоління прав – духовно-моральні права і свободи людини і громадянина, які проголосили і проголошують духовно-моральні цінності особистості. До них належать право на життя, повагу духовного і морального гідності людини, заборона тортур і нелюдського поводження, права на творчість, право вибору, свобода совісті і віросповідання, право на духовну освіту і виховання та ін. Духовно-моральні права і свободи людини і громадянина несуть в собі цінності автономії людського духу,

душі і тіла, які є природними правами, що належать людині в силу його народження, а також в силу позитивного права.

Відносно другого блоку прав людини четвертого покоління, необхідно зазначити, що ще в 1996 році, О.П. Семітко припустив, що необхідно виділити четверте покоління прав, до яких він відніс права людини, пов'язані із здійсненням абортів, евтаназії, інші такі ж правомочності [201, с. 619]. Своєю чергою, М.П. Авдеєнкова обґрунтовує таку категорію як «право на фізичну свободу» [202, с. 21], реалізація якої, навіть в таких умовах, на нашу думку, надає новітньої якості життю людини. Інші дослідники, наприклад, Г. Б. Романовський вже прямо встановлюють перелік прав четвертого покоління, обмежуючи його правом на самогубство, на евтаназію. При цьому, евтаназія та самогубство розглядаються як елементи права на смерть [203, с. 233].

В наш час перелік зазначених прав суттєво розширюється, бо вони визначаються біологічною структурою організму людини, її біологічними потребами, а їх розширення детермінується не тільки відкриттями в сфері медицини та біотехнологій, а й намаганнями людини модернізувати свій організм до потреб свого внутрішнього світу та індивідуальних біоментальних настанов (право на одностатеві шлюби, право на зміну статі тощо), реалізувати можливість мати такі властивості, які людині не дала природа (штучне запліднення, сурогатне материнство), вирішити проблеми подальшого життя (трансплантація органів) або фізичного існування (евтаназія) тощо. Необхідно враховувати, що такі права, які з'явилися тільки сьогодні, в умовах розвитку генетичних, медико-біологічних експериментів, та є властивими безпосередньо людині нового покоління в сучасній державі, викликають багато питань з етичних позицій. Однак, є беззаперечним, що вони належать до природних прав людини, ідея яких виникла в Голландії ще в XVIII ст.

Враховуючи на особливий характер зазначених прав, багато вчених пропонують називати саме їх правами вже п'ятого покоління.

Резюмуючи, можна зазначити, що системний аналіз наведених поколінь прав людини свідчить, що всі вони:

- по-перше, органічно вписуються та відображають гуманістичні та гуманітарні засади сучасної концепції прав людини;

- по-друге, з виокремленням кожного з нових поколінь прав людини фактично виникає новий підхід до особистості, причому не тільки як до природної істоти, а як до належного суб'єкта права та суб'єкта правового статусу;

- по-третє, відносно останнього ракурсу, який фактично є метою дослідження, що проводиться, треба зазначити, що такий висновок має суттєве методологічне та праксеологічне значення, що підтверджується діяльністю як національних держав, так й всього міжнародного співтовариства по активізації процесів нормування, нормативізації, нормопроєктування, нормотворчості в сфері прав людини на міжнародному універсальному та державному рівнях;

- по-четверте, така діяльність не носить механістичний характер, вона характеризується релятивістсько-комплексним та творчим підходом, коли нові права людини модернізують її конституційно-правовий та міжнародний статус у бік його розширення та вдосконалення – але не безсистемно, хаотично, а демонструючи наявність чіткої гуманістичної управлінської парадигми, що скерована на:

а) адекватну нормативізацію таких прав людини;

б) створенням системи нормативно-правового (конституційного) супроводження та забезпечення таких прав, з метою їх практичної реалізації;

в) «вписуванням» відповідних прав людини та громадянина, що входять до категорії поколінь прав людини, до єдиної узгодженої системи конституційних прав, що, своєю чергою,

г) напряму впливає на розширення і вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина, допомагаючи у закріпленні механізмів їх реалізації та гарантованості на національному законодавчому, а також на міжнародному договірно-нормативному рівнях.

3.4. Міжнародні правові стандарти прав людини та їх роль в формуванні та стабілізації правового статусу людини і громадянина

В умовах становлення, розвитку і вдосконалення глобалізації, особливо її правової форми, актуалізується та об'єктивується особлива і сутнісна роль міжнародних правових стандартів прав людини. Сучасне міжнародне право характеризується «конкретизацією загальнолюдських стандартів прав і свобод особистості, з якими держави повинні узгоджувати поведінку з власними громадянами» [204, с. 11]. Отже, між нормами загального міжнародного права (публічного і приватного) та національного конституційного права держав встановлюється внутрішній взаємозв'язок, результатом якого, з одного боку, є істотний впливають перших на національне законодавство, звідси інтеграція України в міжнародне співтовариство держав стає неможливою без приведення у відповідність з міжнародними стандартами прав людини національного законодавства і правозастосовної діяльності, а з другого – саме національне конституційне право держав виступає тим «нормативним резервом» з якого міжнародне право черпає об'єкти свого майбутнього нормативного регулювання, створюючи відповідне «замкнуте коло» глобального міжнародного правового регулювання, включаючи міжнародну правотворчість та формування масиву міжнародно-правових зобов'язань держав, що виникають на основі договірних норм сучасного міжнародного права та реалізуються в повсякденній практиці діяльності держав та їх органів.

Але, крім суто функціонально-нормативного значення, міжнародні правові стандарти прав і свобод людини (особистості) відіграють й важливу статутарно-конститууючу роль, бо саме завдяки ним формуються основоположні нормативні приписи, що фактично формують правовий статус людини і громадянина, причому, як в умовах існування сучасного світу, так й в умовах формування та функціонування сучасної демократичної правової державності. Отже, формуючись на рівні міжнародного співтовариства держав, за рахунок рецепції гуманітарних настанов національного конституційного права держав, використовуючи договірний механізм міжнародної нормотворчості, міжнародні правові стандарти, що закріплюються у вигляді норм міжнародних багатосторонніх договорів, після їх підписання державами-учасниками, повертаються на національний конституційний

рівень правового регулювання держав та завдяки механізму національної імплементації, входять в систему національного конституційного законодавства, становлячись нормами національних законів, що повинні виконувати всі суб'єкти національного права. Отже можна стверджувати, що міжнародні правові стандарти прав і свобод людини на рівні загального міжнародного права формують міжнародно-правовий статус людини і громадянина, який потім, завдяки легальним і конституційним механізмам національного права держав, запозичується національною системою конституційного законодавства, – впливаючи на формування правового статусу людини і громадянина в конкретній державі, який зазвичай, закріплюється в конституції цієї держави – через його доповнення, конкретизацію, деталізацію, модифікацію тощо [310, с. 109-110].

Необхідно зазначити, що питання захисту прав і свобод людини і громадянина, в тому числі й в контекстуалізації становлення їх конституційно-правового та міжнародно-правового статусу, – детально розглядалися в сучасних і створених ще в радянські роки працях вітчизняних вчених, зокрема, Баглая М.В., Баймуратова М.О. Балтанової Г., Батанова О.В., Блищенко І.П., Бойцовой В.В., Бойцовой Л.В., Бутусова М.В., Волошина Ю.О., Глотова С.Д., Горшковой С.О., Гулієва В.С., Дудкіна В.Я., Жданова М.В., Золотухіна С.В., Карташкіна В.О., Ковальова С.А., Козлової К. І., Колосова Ю.М., Кузнецова В.І., Кутафіна О.О., Лукашової О.О., Лукашука І.І., Масленникова В.О., Міцкевича А.В., Мовчана А.П., Мюллерсона Р.А., Нерсесянца В.С., Новіка В.М., Островського Я.А., Орзіх М. П., Патюліна В.А., Погорілка В.Ф., Рудинського Ф.М., Строговича М.С., Сюкіяйнена Л.Р., Тіунова О.І., Тихонова А.А, Тункіна Г.І., Уманського Я.М., Фрицького О.Ф., Черниченка С.В., Чхиквадзе В.М., Єнтіна М.Л. та ін.

Сучасне поняття прав людини в контекстуалізації формування міжнародних стандартів у цій сфер досліджується й в роботах західних вчених – Брауна С., Бургентатя Т., Голтунга Дж., Гомієна Д., Джексона Р., Дженіса М., Джохансена Р., Допеллі Дж., Кіма С., Краснера С., Лайонса Г., Майєра Г., Макдугала М., Мастандуно М., Махачек Р., Наглера М., Ойлінгера Т., Фолка Р., Хофманна Р. і ін. Питанням формування та дії міжнародних стандартів прав людини і громадянина у

їх порівняльно-правовому, соціологічному, історико-культурологічному і морально-етичному аспектах були присвячені, зокрема, праці Бондурант Д., Вебера М., Вінсента Р., Давида Р., Дорсі П., Доухерті Д., Еллинека Г., Жоффре-Спіпозі К., Зваак Л., Кінга М.Л., Крюгера У., Мусхін ат-Турки АА, Полліс А., Пфальцграффа Р., Сабо І., Сайда А.А., Тікнер Д., Хантінгтона С., Харріса Д., Холлеман В.Л., Чакраборті С., Шарпа Д., Шваба П.

Разом з тим, необхідно наголосити на тому, що не зважаючи на велику кількість наукових розробок, досліджувана проблематика залишається недостатньо досліджуваною, особливо в контексті дослідження впливу міжнародно-правової гуманітарної бази на формування конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Визначаючись з доктринальним розумінням феномену міжнародних правових стандартів прав людини, насамперед, треба звернути увагу на структурні засади формування цієї терміносистеми, яка одночасно поєднує і об'єднує в собі поняття, які на перший погляд не повинні виступати у відповідному взаємному зв'язку, бо знаходяться між собою в антагоністичних взаємовідносинах. Так, поняття «міжнародні» орієнтує нас на дію цього феномену на міжнародній арені, за межами державно організованого соціуму. Поняття «правові» акцентує увагу на телеології субординаційно-нормативних відносин. Поняття «стандарт» відсилає до розуміння відповідного стійкого і усталеного еталону, зразку поведінки, – в нашому випадку, поведінки держави, а термінологічна зв'язка «права людини» акцентує увагу на їх прямий зв'язок з самою державою, що їх встановлює, визнає, легалізує, захищає, охороняє, гарантує тощо.

Разом з тим, наведені визначення складають досить складний і синтетичний конгломерат термінів понятійно-змістовного навантаження, що, по-перше, отримав достатнє широке поширення в науці міжнародного права і національного конституційного права держав, по-друге, відповідну легалізацію в науковій та практичній діяльності органів міжнародного співтовариства держав та органів державної влади більшості держав світу, і, по-третє, також своє нормативне визнання в діяльності зазначених суб'єктів міжнародного та національного права.

Ярким прикладом останнього є положення Декларації «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях», що була ухваленою 19 вересня 2012 р. на 67-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, де йдеться про «позитивний внесок Генеральної Асамблеї як головного дорадчого і представницького органу Об'єднаних Націй, для верховенства права у всіх аспектах шляхом розробки політики та встановлення стандартів...» (п. 27) [205]. Отож, не є випадковим, що нині, на підтвердження наших попередніх положень, майже в усіх «праволюдських» публікаціях – наукових, навчальних, суспільно-методологічних, публіцистичних, просвітницьких – йдеться про ті чи інші «стандарти» прав людини.

На думку Т.М. Слінько, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав їх дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [206]. Можна зазначити, що наведена дефінітивна характеристика повністю відноситься до досліджуваної проблематики, бо основоположні риси міжнародних правових стандартів прав людини визначаються у безпосередньому зв'язку з її правовим статусом, а саме:

а) наголошується, що статус особистості (людини) закріплюється на загальнолюдському рівні (тут, скоріше, треба було б зробити акцент на міжнародному рівні. – Авт.) (універсальний критерій. – Авт.);

б) констатується, що такий статус у структурному розумінні складає перелік основоположних прав і свобод людини (потрібно додати обов'язки. – Авт.) (структурно-змістовний критерій. – Авт.);

в) вказується, що держава повинна їх дотримуватися (облігаторний критерій. – Авт.);

г) спеціально акцентується увага на тому, що держава може обмежувати ці права і свобод, але у припустимих випадках (управлінсько-обмежувальний критерій. – Авт.).

Визначаючи своє розуміння міжнародних правових стандартів прав людини, П. М. Рабінович [207] звертає увагу на низку їх інших ознак, скоріше не стільки

дефінітивної, скільки ідентифікаційно-функціональної та ідентифікаційно-забезпечувальної властивості, а саме:

- на їх внутрішній управлінсько-змістовний потенціал, – так, він вважає, що такі стандарти прав людини встановлюють, власне, «мінімальний стандарт», є «мінімально допустимим консенсусом»; вони не лише закріплюють перелік назв загально визнаних прав, а й фіксують їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому останні мають реалізовуватись [208, с. 62] (критерій мінімальної змістовно-функціональної корисності. – Авт.);

- на їх організаційно-діяльнісний потенціал, – вчений вважає, що стандартизуватись також можуть певні вимоги до засобів гарантування прав людини (зокрема, позитивні обов'язки держави із забезпечення, охорони та захисту таких прав) (критерій апіорної гарантованості. – Авт.);

- на їх суб'єктно-облігаторний потенціал, – треба враховувати обов'язковість (або принаймні бажаність) дотримання державами міжнародних праволюдних стандартів. Отож, він вважає, що такі стандарти, з огляду на їх деонтичний статус, можуть бути настановами або формально-обов'язковими, або ж рекомендаційними, які мають братись до уваги і при міжнародно-правовому та національному конструюванні усіх інших юридичних норм стосовно прав людини. Тому таку властивість цих стандартів деякі автори називають «модельністю» [209, с. 69] (критерій нормативної модельності, що базується на облігаторному потенціалі таких стандартів. – Авт.);

- на їх обов'язково-реалізаційний потенціал, – звертається увага на специфіку санкцій за порушення означених стандартів, тобто такі санкції здебільшого мають або політико-юридичний (стосовно обов'язкових приписів), або ж суто політичний (стосовно приписів рекомендаційних) характер, але так чи інакше, обов'язок чи рекомендація щодо їх дотримання і певна відповідальність за ухилення від цього покладаються саме на держави (критерій належної відповідальності. – Авт.).

Вважаємо, що наведені ознаки мають пряме відношення й до формування на міжнародному і національному рівнях правового (конституційно-правового) статусу людини і громадянина: по-перше, «мінімальний стандарт» дає змогу фактично

сформувати правовий (конституційно-правовий) статус людини і громадянина як такий – у його феноменологічному та нормативному розумінні; по-друге, гарантування такого статусу закладає суттєві підвалини для його існування, реалізації, вдосконалення та розширення у майбутньому; по-третє, суб'єктно-облігаторний потенціал стандартів є свідомством того, що феноменологія правового статусу людини і громадянина, а також його нормативне наповнення належним чином входить до міжнародно-правових та внутрішніх зобов'язань держави та її органів зі всіма наслідками, що з цього витікають, особливо відносно їх дотримання та належного виконання [311, с. 65]; по-четверте, наявність відповідних санкцій за порушення означених стандартів виступає як додатковий фактор їх визнання, легалізації, реалізації і гарантування.

У номенологічному розумінні міжнародних правових стандартів прав і свобод людини необхідно зазначити наступне. По-перше, в сучасному загальному міжнародному праві (публічному і приватному) є декілька сотень багатосторонніх міжнародних міждержавних договорів, що регулюють права і свободи людини в різних сферах її життєдіяльності, а також по різних ознаках (стать, вік, родинні зв'язки, зв'язок з патримоніальною державою, стан миру/війни тощо), але лише декілька з них присвячені формуванню загального правового (конституційно-правового) статусу людини і громадянина.

Отже, по-друге, до основних міжнародно-правових актів, що встановлюють міжнародні стандарти прав і свобод особи, та стосуються правового статусу людини і громадянина і з якими узгоджуються приписи Конституції і відповідних нормативних актів України, належать: Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами (1950), Європейській соціальна хартія (1961) (переглянута у 1996 р.), Заключний акт Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Ради з питань безпеки та співробітництва

в Європі (1989), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСС (1990).

По-третє, з наведеного переліку особливо виділяються три документи, які складають т. зв. Хартію прав людини – Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), – саме вони містять в собі достатньо повний перелік, своєрідний «гуманітарний кадастр» прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, що складають його правовий (конституційно-правовий) статус на рівні конкретної держави, причому у розумінні міжнародної спільноти держав. Більш того, якщо у 30 статтях Загальної декларації прав людини, що прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [210] права, свободи і обов'язки людини тільки називаються та перераховуються з мінімальним встановленням їх змістовного навантаження, то Міжнародні пакти про громадянські та політичні права (далі: Пакт I) і про економічні, соціальні та культурні права (далі: Пакт II), що були прийняті 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН [211], як повноцінні міжнародні багатосторонні міждержавні договори, у своїх, відповідно, 53 та 31 статтях, містять:

а) не тільки перелік відповідних прав людини, що визначені та розподілені в них по групах прав – громадянським, політичним, економічним, соціальним та культурним, і фактично формують правовий статус людини, який повинен бути відтворений на рівні конкретної держави у її конституційному законодавстві (видова характеристика змісту правового статусу людини. – Авт.), а й

б) кожне з прав, що сформульоване і подається у його відповідному змістовному розумінні та навантаженні, що є відповідною «підказкою» для національного законодавця щодо однакового розуміння та тлумачення кожного з таких прав (змістова характеристика прав людини, що складають її правовий статус. – Авт.), – крім того,

в) кожне визначене в договорі право людини супроводжується конкретними зобов'язаннями, що бере на себе держава-учасник наведеного договору відносно реалізації цього права на території, що знаходиться під її юрисдикцією, відносно

своїх громадян та інших фізичних осіб, що законно знаходяться на ній (облігаторний зміст та аналогічне облігаторне супроводження в гарантованій контекстуалізації прав людини на території національної держави, що складають її правовий статус. – Авт.), – крім того,

г) наведені договори, крім суто матеріально-облігаторного розділу, що становлять відповідно ст. ст. 1-27 Пакту I і ст. ст. 1-15 Пакту II, містять процесуальний розділ (відповідно ст. ст. 28-53 Пакту I і ст. ст. 16-31 Пакту II), що передбачає насамперед формування конвенційного механізму контролю за виконанням державами-сторонами цих договорів своїх міжнародно-правових зобов'язань по ним, тобто, по великому рахунку, зобов'язань щодо формування належного правового статусу людини і громадянина на рівні конкретної держави, що відповідає міжнародно-правовим настановам міжнародної спільноти держав (процесуальне забезпечення реалізації прав людини, що складають її правовий статус на території національної держави. – Авт.), а це,

г') конотаційно і наративно формують правовий статус людини у його міжнародно-правовому розумінні (починаючи з Загальної декларації прав людини, і продовжуючи Пактами I і II), а через зафіксовані Пактами I і II міжнародно-правовими зобов'язаннями їх держав-учасників, а також їх наступне запозичення національною системою конституційного законодавства цих держав – й правовий (конституційно-правовий) статус людини і громадянина, але вже на національному рівні правового регулювання (рецепційне та імплементаційне забезпечення формування правового (конституційно-правового) статусу людини і громадянина на території національної держави. – Авт.), а також,

д) в технологічному, нормотворчому (нормопроектному) аспекті та в ординарному і трансформаційному контексті забезпечує розробку, формування і наступну легалізацію конституційно-правового статусу людини на рівні конкретної держави (забезпечення формування правового (конституційно-правового) статусу людини і громадянина на території національної держави за допомогою використання методів та механізмів юридичної техніки. – Авт.), а також,

е) дає змогу національному законодавцю на засадах конституційно-правового (правового) статусу людини сформулювати та сформувати спочатку конституційно-правовий, а потім й правовий статус громадянина своєї держави, іноземця (іноземного громадянина та апатрида), біженця та інших категорій негромадян на території, що знаходиться під її юрисдикцією, або навпаки – в процесі конституційної трансформації (забезпечення формування правового (конституційно-правового) статусу людини і громадянина у його різновидах в залежності від правових зв'язків фізичної особи з національною державою. – Авт.).

Отже, документи, що складають Хартію прав людини:

а) заклали основоположні номенологічно-нормативні параметри не тільки прав і свобод людини і громадянина,

б) а й відповідний кадастр таких прав і свобод, що повинен бути відображений у національному конституційному законодавстві держав-учасників зазначених договорів відповідно до

в) узятих ними міжнародно-правових зобов'язань по цим договорам, і крім того,

г) вони містять механізми гарантування реалізації таких зобов'язань, що також повинні бути запозичені національною системою законодавства держав-учасників зазначених договорів, – і у підсумку,

г') наведені параметри складають основу правового статусу людини і громадянина як у його міжнародно-правовому розумінні, так й з позицій його національної характеристики.

Всі наступні міжнародно-правові документи, що наведені вище, вони є, насамперед, документами міжнародного регіонального характеру, містять в собі міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина, що, по-перше, спираються на початкові норми Хартії прав людини; по-друге, органічно їх конкретизують, доповнюють та розвивають; по-третє, розширюють деякі права і свободи людини, або встановлюють нові. Тобто, можна стверджувати, що процес формування правового статусу прав і свобод людини і громадянина на

міжнародному рівні триває, а це, апріорі, сприятиме розширенню такого статусу людини і громадянина на національному рівні конкретної держави.

Яскравим свідомством методологічного та інструментального значення міжнародних стандартів прав людини в становленні її правового статусу виступає Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини», що була прийнята 4 грудня 1966 року [212]. У цьому акті, де викладені керівні принципи, які мали би враховуватись при розробці міжнародних документів у означеній сфері, на нашу думку, саме їх інтерпретація відносно формування досліджуваного правового статусу людини, – дає нам змогу оцінити підходи міжнародного співтовариства держав до формування такого статусу як на міжнародному, так й на національному рівнях.

По-перше, норми, що містяться в таких документах договірному характеру повинні:

«а) узгоджуватись із існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини (тобто, вони не повинні йому суперечити, – звідси, можна стверджувати, що такий правовий статус носить відносно постійний та стійкий характер. – Авт.);

б) мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності та цінності (тобто, права і свободи людини, що складають її правовий статус, по-перше, повинні бути основоположними для неї; по-друге, не суперечити екзистенційним засадам існування людини в умовах державно організованого соціуму. – Авт.);

с) бути достатньо чіткими, аби слугувати джерелом прав і обов'язків, які піддаються визначенню й здійсненню (тут, вважаємо, сформульовані умови не тільки для міжнародного, а й національного законодавців, враховуючи принципи реальності прав і свобод, що формують і складають правовий статус людини, а й відповідні вимоги щодо міжнародної і національної нормопроектної, та в перспективі, правозастосовної діяльності. – Авт.);

д) передбачати, де це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей (тут мова йде о фактичній

можливості здійснювати конвенційні процесуальні механізми контролю за складними процесами з моделювання, формування, легалізації та реалізації правового статусу прав і свобод людини і громадянина на рівні національної держави. – Авт.);

е) користуватися широкою міжнародною підтримкою [212]» (вважаємо, що тут може йти мова про загальне визнання прав людини на міжнародному рівні як основоположного об'єкту міжнародного співробітництва держав в рамках міжнародного співтовариства» (див. Преамбулу Статуту ООН 1945 р. [213]), а також визнання державами-членами ООН прав людини через надання їй обов'язкового правового статусу в умовах національної державності. – Авт.).

Резюмуючи, можна стверджувати про суттєву та визначальну роль міжнародних правових стандартів в процесах формування і стабілізації правового статусу прав людини і громадянина, що відбуваються на міжнародно-правовому (універсальному і регіональному) та національному рівнях.

Проблематика формування і стабілізації правового статусу прав і свобод людини і громадянина залишається актуальною, бо виступає своєрідною візитною картою кожної держави, але вона об'єктивується і ускладнюється суперечливими тенденціями в розвитку сучасної держави відносно обмеження її суверенітету та необхідності екзистенціальної участі в колективних діях держав заради підтримання міжнародного миру і безпеки.

Вказані процеси тривають до сьогоднішнього дня та системно ускладнюються, бо на них, з одного боку, впливають процеси правової глобалізації, що сприяють стандартизації, типізації та уніфікації міжнародної нормотворчості в сфері прав людини, а з іншого – особливості формування, функціонування та реалізації настанов демократичної правової державності в кожній з держав-членів міжнародної співдружності.

3.5. Вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина через застосування опорної феноменології муніципальних прав людини (особистості)

Становлення в Україні інституту місцевого самоврядування (далі – МСВ) знаменує собою прояв декількох стратегічно важливих для існування, функціонування, розвитку і вдосконалення демократичної правової державності тенденцій, що демонструють потенційні можливості пострадянської держави до корінного оновлення та трансформації. По-перше, становлення зазначеного інституту є проявом глибинних процесів демократизації державності, а також діяльності всіх складових її суб'єктів, починаючи від органів держави, їх посадових і службових осіб, і закінчуючи пересіченим громадянином, – коли права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (див. ст. 3 Конституції України) (тенденція «демократизації зверху». – Авт.).

По-друге, легалізував на конституційному рівні інститут МСВ, держава офіційно визнала існування інших інтересів, що продукують територіальні громади (далі – ТГ), що виступають первинним суб'єктом місцевого самоврядування (див. ст. 140 Конституції України), які онтологічно не є тотожними державним інтересам (поява дихотомії «державні інтереси – локальні інтереси». – Авт.), але й не суперечать ним (спостерігається стан гармонізації зазначених інтересів через їх співпадання, координацію, субординацію, реординацію. – Авт.), – отже, можна констатувати завершення ери монополії держави на систему інтересів та смислів, що продукує держава, і суттєве обмеження державного етатизму (тенденція конституційної легалізації. – Авт.) [312, с. 65].

По-третє, визнавши сферу МСВ, як сферу функціонування ТГ, що виступають могутнім суб'єктом приватних інтересів, які продукують жителі – члени таких громад, держава не тільки визнала появу дихотомії «публічні інтереси – приватні інтереси», а й свідомо змодельовало її, з метою реалізації могутньої телеологічної домінанти – Держава відповідає перед людиною за свою дальність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (див. ст. 3 Конституції України) (тенденція щодо визнання приватних інтересів в державному управлінні. – Авт.).

По-четверте, МСВ, виходячи з того, що саме в його межах конкретна людина реалізує свій життєвий цикл, стало реальною правовою сферою, в якій формуються екзистенційні інтенції, потреби, устремління, інтереси людей, що об'єднані територіально-локальною ознакою проживання (локусом і топосом. – Авт.), а також реалізують практично всі, за деяким виключенням, права і свободи людини і громадянина, що дає змогу говорити про те, що ТГ в умовах МСВ трансформується в сферу, простір реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків, а, отже, й в сферу реалізації конституційно-правового статусу людини і громадянина, а конституційні права, свободи і обов'язки людини трансформуються в муніципальні права людини (особистості, члена ТГ) (тенденція динамічного розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. – Авт.) [312, с. 65].

Така суб'єктно-об'єктна трансформація і технологічна процесуалізація наведених тенденцій детермінується могутніми процесами правової глобалізації, які змушують розвинуті демократичні держави не тільки до проведення політики поєднання максимального забезпечення основних конституційних прав і свобод кожній людині, яка перебуває або проживає на їх території та захисту власних національних інтересів, державного суверенітету, політичного, соціально-економічного, культурного розвитку своїх громадян, а й до формування, – через розробку і підписання міжнародних багатосторонніх міжнародних договорів (універсального або регіонального рівнів), – системи міжнародних правових стандартів місцевого самоврядування (далі – МПС МСВ), які після їх ратифікації іншими державами світу або регіону, стають нормами внутрішньодержавного (національного) законодавства, що гарантує побудову в цих державах – державах, що розвиваються; пострадянських державах тощо, цивілізованої системи МСВ. Тобто такої системи, в якій ТГ, шляхом, виборів формує відповідні органи МСВ (далі – ОМСВ), що діють в її інтересах та для реалізації питань місцевого значення або питань місцевого життя – питань колективного значення, від вирішення яких залежить стабільне існування та функціонування ТГ та її членів – жителів відповідної території держави. Звідси, в наведеному контексті, об'єктивуються,

актуалізуються та контекстуалізуються питання реалізації на рівні МСВ конституційних прав і свобод людини і громадянина, що здійснюється у синергічній взаємодії з діяльністю ОМСВ щодо реалізації прав і свобод членів ТГ. А це, своєю чергою, актуалізує питання формування муніципально-правового статусу людини, через такий статус жителів-членів ТГ, що реалізується через повне або часткове співпадання формування і реалізації такого статусу людини з її конституційно-правовим статусом (в залежності від правового стану людини. – Авт.) [312, с. 65].

Необхідно зазначити, що інститут (підгалузь) муніципально-правового статусу людини в Україні останнім часом все частіше стає об'єктом дослідження вчених-муніципалістів. Зокрема, цією проблематикою займаються М.О. Баймуратов, І. В. Балабанова, О.В. Батанов, С. О. Васильєв, А. В. Левенець, І.Л. Литвиненко, В. С. Могілевський, С.Ю. Русанова, Г.Г. Танаджи, Ю.Ю. Бальцій та інші. Також досить вагомі дослідження проводяться вітчизняними вченими відносно конституційно-правового статусу іноземців (іноземних громадян, апатридів, біженців тощо), в контексті забезпечення їх трудових, соціальних, економічних прав, а також в контексті вирішення міграційної політики України. Однак дослідження муніципальних прав людини (особистості), як фактору вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина, саме з позиції їх входження до складу конкретної ТГ, не проводилися.

Необхідно наголосити на тому, що, незважаючи на загальноприйнятий в науці конституційного права підхід щодо різного за обсягом прав та свобод конституційно-правового статусу громадян держави та інших категорій осіб, які можуть проживати на території цієї держави (іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців), тенденції розвитку національного муніципального права свідчать, по-перше, про актуалізацію проблематики реалізації прав людини на локальному рівні функціонування соціуму, тобто на рівні МСВ, там де конкретна людина в межах ТГ здійснює свій життєвий цикл (тенденція загальної гуманізації в національному муніципальному праві. – Авт.); по-друге, про поступове розширення прав та свобод не тільки громадян України, що на рівні МСВ отримують додаткову та предметну мотивацію для участі в демократичних процесах на локальному рівні

соціуму, з метою реалізації своїх особистісно-екзистенційних, економічних, політичних, соціально-культурних та інших інтересів, а й іноземців, які протягом тривалого часу або постійно, легально проживають в межах відповідної ТГ, та не зважаючи на їх інший правовий стан, складають частину такої ТГ, тобто є її членами-жителями, та як наслідок – повинні володіти відповідними можливостями приймати участь в її розвитку та функціонуванні, одночасно реалізуючи свої екзистенційні потреби та інтереси (тенденція розширення суб'єктного складу ТГ в сучасному національному муніципальному праві. – Авт.); по-третє, про активні процеси формування однакового, з позицій об'єму і переліку (кадастру) прав і свобод, муніципально-правового статусу людини (особистості, жителя-члена ТГ), незалежно від її правового стану (тенденція зрівняння муніципально-правового статусу людини в сучасному національному муніципальному праві. – Авт.); по-четверте, про застосування конституційно-правового статусу людини і громадянина як основи для формування муніципально-правового статусу людини, що спирається на муніципальні права людини (особи, жителя-члена ТГ) та їх наступне співпадання через накладання один на одного (тенденція накладання конституційно-правового статусу людини на її муніципально-правовий статус в сучасному національному муніципальному праві. – Авт.).

Наведені тенденції підкріплюються суттєвими міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, що витікають з міжнародного міждержавного договору регіональної дії, – Європейської конвенції про участь іноземців в суспільному житті на місцевому рівні 1992 року [214], що була прийнята Радою Європи – найкрупнішою міжнародною міжурядовою організацією континенту, що об'єднує 49 держав [215]. Ця конвенція закріпила зобов'язання для держав-учасниць наділяти іноземців, які більше певного часу (5 років) проживають постійно на їх території, в межах відповідної ТГ, політичним правами на місцевому рівні, аж до права обиратись та бути обраними до ОМСВ (право на активне та пасивне виборче право на локальному рівні. – Авт.). Україна, як член Ради Європи та держава, що претендує на членство в Європейському Союзі, поступово має приєднатись до всіх важливих міжнародних нормативно-правових актів в галузі прав людини, в тому

числі – і до вказаної Конвенції, тому підготовка національного законодавства до імплементації міжнародних стандартів має активно здійснюватись, як в теоретичній, так і в практичній площині вже сьогодні.

Наведені вище положення методологічного характеру актуалізують питання визначення муніципальних права людини (особистості, жителя-члена ТГ), як основного об'єкта дослідження цього підрозділу дослідження.

По-перше, слід зазначити, що пріоритет щодо доктринального визначення феномену «муніципальні права людини» у вітчизняному правознавстві належить відомому вченому-муніципалісту, професору М.О. Баймуратову, який, наголошуючи на тому, що муніципально-правова галузь, є найбільш важливою та практично значущою для кожної людини, зазначає, що це детерміноване тим, що:

А) всі життєві інтереси та устремління людина реалізує на локальному рівні функціонування соціуму як член територіальної громади (за винятком прав на громадянство, на власність, обов'язків щодо воєнної служби тощо, – тобто, там, де вона вступає в прямий контакт з державою) (визначення фактору МСВ, в межах якого функціонує ТГ, в рамках якої проявляються і реалізуються сфера екзистенційних інтересів людини. – Авт.);

Б) саме на локальному рівні функціонування соціуму людина індивідуально чи разом з іншими (у складі групи, колективно. – Авт.) в рамках ТГ продукує так звані локальні інтереси, що стосуються широкого спектра індивідуальних та групових, колективних прав і свобод, які й виступають саме як права і свободи людини (вони не відрізняються від конституційних прав і свобод людини ані по назві, ані по змісту, ані по функціональному наповненню, ані по діяльній характеристиці, але мають стійку ознаку локальної реалізації. – Авт.), яких вона потребує і здійснює в різних сферах життєдіяльності особисто чи разом з іншими мешканцями відповідної території держави [216, с. 96-101].

Наведена доктринальна позиція володіє відповідними методологічними властивостями, відповідно з якими:

- по-перше, вона ядро підкреслює, що саме МСВ є тим рівнем публічної влади, де фактично проявляються та реалізуються екзистенційні права людини;

- по-друге, продукування та застосування, а також реалізація зазначених прав в межах ТГ, що існує завдяки МСВ як його первинний суб'єкт, здійснюються індивідуально, у стані групи (мікрогрупа) та колективно (всією ТГ);

- по-третє, змістовне, номенологічне, функціональне, діяльнісне, конотаційне, гносеологічне та нарративне навантаження прав і свобод, що продукуються, застосовуються, а також реалізуються в межах ТГ, є, в основному, аналогічним конституційним правам людини і громадянина;

- по-четверте, в основі зазначених прав людини, що продукуються, застосовуються, а також реалізуються в межах ТГ, лежать екзистенційні інтереси, що в широкому розумінні охоплюють системні інтенції, устремління, потреби широкого кола непомічених суб'єктів, що існують та функціонують в рамках ТГ та мешкають на відповідній території держави, шляхом колективного споживання зазначених прав;

- по-п'яте, зазначені права людини, що продукуються, застосовуються, а також реалізуються в межах ТГ є могутнім комунікаційним фактором, що забезпечує взаємодію людини – жителя-члена ТГ (громадянина, іноземця, біженця) з:

а) МСВ та його органами (рівень публічної самоврядної (муніципальної) влади [217] (горизонтальні управлінські зв'язки. – Авт.);

б) з державою (патримоніальною або з державою, на території якої людина законно перебуває та постійно проживає) та її органами (рівень публічної державної влади) (горизонтально-вертикальні управлінські зв'язки. – Авт.);

в) з іншими жителями-членами ТГ, що є могутнім мотиваційним фактором для становлення їх комунікаційної взаємодії, з метою інституціоналізації та конституювання ТГ;

- по-шосте, можливість людини в межах ТГ продукувати специфічні екзистенційні інтереси, характеризує МСВ як інноваційну сферу, в рамках якої можуть з'являтися нові права, що мають перспективу увійти в коло, насамперед, муніципальних прав, а потім й, при їх загальній важливості, в коло конституційних прав людини;

- по-сьоме, наявність таких прав, що продукуються, застосовуються, а також реалізуються в межах ТГ, детермінує й необхідність їх захисту на рівні з конституційними правами і свободами людини, отже,

- по-восьме, можна констатувати, що на рівні МСВ в межах ТГ детермінується, формується, розвивається, вдосконалюється і реалізується конституційно-правовий статус людини і громадянина, що трансформує МСВ в найважливіший соціально-правовий простір існування і функціонування людини та її асоціацій.

На наш погляд, у останньому аспекті, методологічно важливим є позиція дослідника П. А. Трачука, який розглядаючи участь громадян України у МСВ (достатньо вузький підхід, зважаючи на нашу думку. – Авт.), стверджує, що саме в таких умовах формуються реальні соціальні та державно-правові механізми захисту прав людини, що є запорукою створення відповідного соціального середовища – простору, вільного від права (правовільного простору), де людина, а в нашому випадку мешканець відповідної території держави-член ТГ, може самостійно модифікувати алгоритм своєї поведінки та здійснювати конкретні дії. Тобто, саме на рівні МСВ, його інститутів, проявляються складні різнорівневі елементи соціального механізму, спрямованого на здійснення можливості самим громадянам брати активну участь у реалізації, забезпеченні та захисті своїх прав та свобод, у тому числі через інститути МСВ [218, с. 67].

Системний аналіз наведеної доктринальної думки, по-перше, демонструє її внутрішню суперечливість у системі координат «людина – громадянин – член ТГ», бо сам автор допускає такі суперечності в своїй позиції, фактично стверджуючи, що членом ТГ може бути тільки громадянин України; по-друге, в наведеній позиції можна виокремити й раціональні елементи, так:

а) стверджується, що в умовах участі громадянина України (в нашому розумінні людини – жителя – члена ТГ. – Авт.) формуються реальні соціальні та державно-правові механізми захисту прав людини (точніше, муніципально-правові механізми, зважаючи на те, що МСВ виступає як самостійний рівень публічної влади. – Авт.), що є запорукою створення відповідного соціального середовища –

простору, вільного від права (правовільного простору) (сфера громадянського суспільства. – Авт.), де людина, а в нашому випадку мешканець відповідної території держави-член ТГ (зверніть увагу – вже не тільки громадянин. – Авт.), може самостійно модифікувати алгоритм своєї поведінки та здійснювати конкретні дії;

б) саме на рівні МСВ, його інститутів, проявляються складні різнорівневі елементи соціального механізму, спрямованого на здійснення можливості самим громадянам (точніше, жителям – членам ТГ. – Авт.) брати активну участь у реалізації, забезпеченні та захисті своїх прав та свобод, у тому числі через інститути МСВ (тобто, мова йде про формування локальної системи захисту прав людини, в якій й відіграють основоположну роль муніципальні права людини /особистості, жителя – члена ТГ/).

Отже, бачимо, що термінологічна плутанина, відсутність єдиних методологічних підходів до визначення суб'єктного складу ТГ, боязнь сміливих кроків в застосуванні нових науково-доктринальних наробок, що досягнуто в муніципально-правовій науці – фактично стають на заваді визначення феноменології муніципальних прав людини.

Деякі представники муніципально-правової доктрини, зокрема О. В. Батанов та С. Ю. Русанова, зразу ж наголошують на розширеному розумінні муніципальних прав людини шляхом включення до їх кола прав людини, як члена відповідної ТГ [219; 220, с. 371-372].

Так, обґрунтовуючи формування муніципальних прав людини, С. Ю. Русанова, спираючись на доктринальні позиції вітчизняних та зарубіжних вчених-муніципалістів, наголошує на відповідних особливостях муніципальних прав, а саме:

а) на специфічному суб'єктному складі, в який входить не тільки людина, громадянин, член територіальної громади, але й сама територіальна громада (наявність такої ж методологічної помилки – коло жителів-членів ТГ є більш ширшим. – Авт.);

б) на наявності специфічного об'єкту відносин – влада територіальних громад; питання місцевого значення; функції суб'єктів МСВ; об'єкти комунальної власності; місцеві бюджети, доходи місцевих бюджетів, місцеві податки і збори, місцеві позики; природні блага, природні ресурси, об'єкти природно-заповідного фонду, земля; духовні блага (освіта, наука, культура та ін.); соціальні блага (об'єкти житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадянського харчування, транспорту і зв'язку, охорони здоров'я, фізкультури і спорту тощо); програми економічного та соціально-культурного розвитку сіл, селищ, міст та цільові програми з інших питань самоврядування; плани підприємств і організацій; адміністративно-територіальний устрій тощо [221, с. 77-78] (вважаємо за потрібне звернути увагу на безпідставне розширення об'єктного складу МСВ, за рахунок включення до нього елементів, що входять до питань місцевого значення (див. ст. 140 Конституції України), а також всіх об'єктів (предметів відання) МСВ; крім того, сюди включені і деякі суспільні відносини, що виникають в системі МСВ. – Авт.);

в) на наявності особливостей нормативного змісту, який визначається тим, що нормативно-правове забезпечення муніципальних прав повинно здійснюватися не тільки на рівні держави, але й на локальному рівні, шляхом закріплення їх у статутах територіальних громад, при цьому локальний акт нормотворчості, яким є статут громади, не повинен дублювати конституційні норми, а розширювати та конкретизувати їх зміст, закріплювати норми для окремих категорій громадян (пенсіонерів, молоді та ін.) (на наш погляд, локальне статутне регулювання, насамперед, й повинно, по-перше, включати в себе визначення та локальну кодифікацію муніципальних прав людини, що є її конституційними правами, але в їх локальній інтерпретації та з особливостями їх застосування; по-друге, містити деякі права жителя-члена ТГ, що виникають саме в залежності від того, що він приймає участь в МСВ та функціонує в ТГ як її активний член. – Авт.);

г) на невідчужуваному, невід'ємному характері таких прав, – адже кожен отримує муніципальні права як член ТГ, і ніхто не в праві обмежити їх у цих правах;

д) на наявності внутрішньої єдності, збалансованості та взаємозумовленості таких прав, як цілісного нормативно-правового утворення (з цим також можна сперечатися, бо в межах муніципальних прав основоположне місце займають конституційні права людини і громадянина, а вже потім власне права, що витікають з її муніципально-правового статусу, як учасника системи МСВ та жителя-члена ТГ. – Авт.).

На думку цього автора, муніципальні права членів ТГ складають єдиний за своїми функціональним призначенням та юридичними характеристиками самоуправлінський (самоврядний) статус особи.

Вважаємо, що така позиція безпідставно звужує муніципально-правовий статус особи, який є суттєво ширшим, бо повинен включати до себе можливість людини реалізовувати свої екзистенційні інтереси в контексті її стабільного існування та функціонування в рамках МСВ в межах ТГ, тобто, – якщо управлінський статус особи є менш динамічним, а більш статичним з точки зору її соціальної активності та наявності мотивацій до діяльності в сфері МСВ, то муніципально-правовий статус людини (особистості, жителя-члена ТГ) – є більш динамічним, що детерміновано умовами повсякденності, в яких людина існує та здійснює свій життєвий цикл.

На нашу думку, тут велику роль грає ступень соціалізації людини в рамках ТГ, коли вона, спираючись на її здобутки, може формувати свої інтенції та інтереси, що потім проявляються у вигляді формування відповідних намагань-прав, – тобто, чим вище рівень соціалізації, тим більш мотиваційним є поведінка людини в контексті оцінки свого буття та своєї ролі в локальному соціумі.

Вважаємо, що саме на фоні життєвих намагань, устремлінь і потреб людини, її мотиваційна поведінка стає більш телеологічно обтяжливою, бо обґрунтовується відповідними діями на їх реалізацію. Отже, можна стверджувати, що маючи закріплені в конституції індивідуальний, груповий, колективний правовий статус (людина-житель, людина-громадянин, людина-іноземець, а також відповідні ним й рольові позиції – член родини, платник податків, покупець, споживач послуг, член суспільної інституції тощо і відповідний статус – жінка, дитина, студент, пенсіонер,

робітник тощо, враховуючи членство в ТГ тощо), – людина суттєво доповнює його своїм муніципально-правовим статусом, де велику його частку займають правореалізаційні механізми, бо саме ТГ, що функціонує в умовах МСВ й є сферою реалізації конституційно-правового і муніципально-правового статусу людини.

Можна було б стверджувати, що ці обидва статуси «накладаються» один на одного, але представниками муніципальної доктрини стверджується, що до муніципальних прав людини відносяться й специфічні права, що є пов'язаними з її функціонуванням саме в межах ТГ, тому муніципально-правовий статус, або як його ще називають самоврядний статус людини не співпадає з її конституційно-правовим статусом, він є ширшим. Хоча в основі самоврядного статусу людини звичайно ж лежить її конституційно-правовий статус, саме він є первинним, домінуючим у системі статусів людини і громадянина та детермінуючим відносно самоврядного статусу, більш того, права людини, що входять до останнього та пов'язані з МСВ, генетично та конотаційно впливають саме з її конституційно-правового статусу.

Так, підкреслюючи особливість наведених прав, О. В. Батанов наголошує на тому, що муніципальні права і свободи мають рельєфно виражені характеристики відносно уособленого системного утворення. Свідчення тому є їхня множинність і внутрішньоструктурна диференціація як певної сукупності правових (індивідуальних та колективних) можливостей у сфері муніципальної демократії, що поширюють свою дію на всі основні сфери людської життєдіяльності (політичну, економічну, соціальну, культурну та ін.) та відносно самостійні групи (індивідуальні та колективні) муніципальних прав і свобод [222, с. 236].

Наведена позиція свідчить про наступне:

- по-перше, про високий потенційний характер саморозвитку тих прав, що вже зафіксовані, а також про можливість прояву і появи нових муніципальних прав;

- по-друге, про їх генетичний взаємний зв'язок з повсякденним життям людини;

- по-третє, про суттєву роль і значення у використанні тих муніципальних прав, що вже зафіксовані, та в появі нових муніципальних прав принципу автономії волі особистості;

- по-четверте, про стимулюючу роль в появі муніципальних прав комунікаційного потенціалу членів ТГ, що функціонують в умовах повсякденності, причому вказаний потенціал обумовлений високою соціальною активністю та мотивацією членів ТГ щодо участі в МСВ та в інших організаційних формах локальної демократії.

У першу групу прав і свобод у цій системі входять колективні права членів ТГ, і це є детермінованим їх соціально-функціональним та ментально-нарративним їх значенням, бо саме на засадах системної колективної єдності й виникають територіальні утворення. Це загальний та первинний рівень здійснення муніципальної влади.

До цих прав належать:

а) право ТГ – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах конституції та законів України;

б) право на здійснення місцевої влади безпосередньо;

в) право на здійснення місцевої влади через ОМСВ;

г) право на проведення місцевого референдуму як форми вирішення ТГ питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення;

г') право брати участь у місцевих виборах депутатів і виборних посадових осіб МСВ;

д) право ініціювати створення та створювати органи самоорганізації населення;

е) право на місцеву ініціативу, в порядку якої рада розглядає будь-які питання, віднесені до компетенції ОМСВ;

є) право на проведення загальних зборів громадян за місцем проживання; ж) право проводити громадянські слухання;

з) право комунальної власності ТГ;

і) право на фінансову самостійність (бюджетний процес, податки і збори, місцеві фінанси тощо);

и) право на захист МСВ [222, с. 237].

Необхідно враховувати, що цей перелік прав не є вичерпаним, крім того, що він демонструє всю широту відповідних колективних прав у сфері МСВ, їхній різноплановий та різнорівневий зміст та інструментальне значення, а також багатоцільове (політелеологічне) та функціонально-технологічне призначення як нормативно-правової основи вираження колективістських начал муніципальної демократії, він одночасно носить й формально-обумовлений характер, бо ці права тлумачяться з безпосереднього аналізу легалізованих державою можливостей самої ТГ та її членів продукувати, формувати, здійснювати та відтворювати відповідну, організаційно-нормативну форму поведінки в межах ТГ.

Виокремлюючи систему індивідуальних муніципальних прав, варто зазначити, що у своїй основі вони:

- по-перше, мають онтологічну базу в конституційних правах людини і громадянина, через їх відповідну легалізацію і закріплення (фактор спорідненості муніципальних прав з конституційними правами. – Авт.);

- по-друге, вони можуть бути визначеними як на засадах прямої рецепції, так й опосередкованого тлумачення законодавчих та інших нормативно-правових положень (фактор визначення муніципальних прав з використанням різних юридичних технологій. – Авт.);

- по-третє, для їх індивідуалізації в обов'язковому порядку необхідно враховувати алгоритм та парадигмально-управлінське навантаження, а також діяльнісний зміст колективних прав ТГ в умовах повсякденності (фактор визначення внутрішньо змістовної наповненості муніципальних прав настановами повсякденності, як філософської домінанти локального життя. – Авт.);

- по-четверте, їх визначення полегшується через постановку і врахування муніципально-локальної домінанти в реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина (фактор пріоритетності муніципально-локального наповнення муніципальних прав. – Авт.);

- по-п'яте, для їх системного тлумачення необхідно використовувати не тільки положення законодавства, але й інших нормативно-правових актів, що застосовуються на всіх рівнях муніципально-правового регулювання, регламентації,

а також статутної нормотворчості, що виступає резервним фондом для подальшого визначення таких прав та їх наступних апробації, застосування, визнання, легалізації в майбутньому на всіх рівнях локального соціуму у напрямку «знизу – вверх» (фактор нормативної багатоманітності муніципальних прав. – Авт.).

Згідно наведених вище теоретико-нормативних настанов, до системи індивідуальних муніципальних прав можуть бути віднесені наступні:

а) право громадян України брати участь у МСВ, яке є одним з основоположних прав, котре складає не тільки генетичну, а й технологічну основу всієї системи муніципальних прав члена ТГ та формування його самоврядного статусу, який формується на основі та витікає з його конституційного статусу (незалежно від правового стану людини). Отже, наявність та реалізація цього права є, по-перше, «запускаючим механізмом» для всіх інших індивідуальних муніципальних прав; по-друге, нормативно-правова природа та практична дія цього права суттєво впливає на формування поточного законодавства про МСВ, в контексті його глибокої гуманізації, гуманітаризації та формування «людського вимірювання» локальної демократії; по-третє, це право є визначальним в процесі формування системи муніципальних прав, воно характеризується і відбувається на досить глибокому рівні не тільки людської свідомості (колективістські засади індивідуально-групової свідомості, що обумовлені локусом та топосом. – Авт.), а й за допомогою специфічного механізму конституційної дії, що забезпечений нормативною основою (наявність відповідного законодавства), архітектонічною структурою (наявність відповідних самоврядних та державних органів) та судовими правозахисними елементами (наявність судової практики).

А це означає, що шляхом регламентації саме права на участь в МСВ зумовлюються створення основних нормативно-правових параметрів та технологічно-процесуальних елементів їх супроводження і забезпечення, що дають реальну можливість появитися, проявитися, перетворитися і формалізуватися, а потім й легалізуватися та легітимуватися суб'єктивним можливостям людини, які й можуть бути визначені, охарактеризовані та найменовані в своїй сукупності, як муніципальні права людини (особистості, жителя-члена ТГ);

б) право громадян ініціювати місцевий референдум та брати участь у його проведенні; в) право обирати та бути обраним до ОМСВ; г) право на звернення громадян (індивідуальні та колективні) до органів та посадових осіб МСВ; г') право на рівний доступ до муніципальної служби; д) право на отримання достовірної інформації про діяльність органів та посадових осіб муніципальної влади; е) право на оскарження в суді рішень органів та посадових осіб МСВ [222, с. 237].

Необхідно також зазначити, що перелік індивідуальних муніципальних прав членів ТГ також не є вичерпним. Такі права зазвичай можуть бути розширеними та доповненими завдяки локальному статутному будівництву. Разом з тим, у перспективі, нам бачиться суттєве розширення колективних та індивідуальних муніципальних прав завдяки використанню нових механізмів, що містять в собі як вдосконалені існуючі форми локальної демократії, так й нові її форми. Зокрема, вважаємо за необхідно звернути пильну увагу на доктринальну позицію М. О. Баймуратова, який наголошуючи на могутньому потенціалі таких форм локальної демократії, звертає увагу на те, що їх розвиток стимулюється в рамках публічної муніципальної влади [223, с. 43], а саме:

– представницька демократія: є найбільш апробованою в теорії та на практиці формою демократичного формування депутатського корпусу ОМСВ та вибору посадових осіб МСВ. Ця форма демократії підвищує своє значення в процесі допуску до місцевих виборів та муніципальної служби жителів-членів ТГ, що володіють різними правовими станами (громадяни, іноземні громадяни, апатриди, біпатриди, біженці тощо);

– партисипаторна демократія (від англ. participate – брати участь): така форма демократії, що реалізується завдяки формуванню мотивації у членів ТГ до участі в локальній демократії шляхом активізації їх участі у різних формах МСВ та шляхом допомоги ОМСВ в реалізації їх повноважень;

– деліберативна демократія: ця форма демократії тільки розвивається в рамках публічної муніципальної влади, бо в основі її механізму лежить забезпечення демократичного врядування через форми дорадчої комунікації в локальному соціумі;

– агрегативна демократія: форма демократії, що викликана до життя функціонуванням публічної муніципальної влади, передбачає не тільки вирішення ОМСВ колективних інтересів, тобто інтересів всієї ТГ, а й вирішення індивідуальних інтересів конкретної людини-жителя, що є членом ТГ;

– агоністична демократія: є фактично новою формою демократичної участі жителів у становленні та розвитку МСВ, бо створена розвитком публічної муніципальної влади; саме вона дає конкретну можливість через повноваження ОМСВ та їх розширення і вдосконалення урізноманітнити життя у відповідності до демократичних цінностей, що збагачує жителів-членів ТГ та робить локальний соціум більш сучасним та телеологічно спрямованим за допомогою появи ширшого кола демократичних інститутів, дискурсів та форм життя, які сприяють індивіду в ідентифікації з демократичними цінностями.

Отже, розвиток форм демократичної участі жителів-членів ТГ у рамках публічної муніципальної влади, пов'язаний не тільки з процесами децентралізації повноважень публічної державної влади, що відбуваються в умовах муніципальної реформи, а й з вдосконаленням самоврядних, а по суті, й державних механізмів захисту прав людини в межах її природного локального соціуму. Бо саме така реформа ставить за мету не тільки посилити компетенційні повноваження ОМСВ, а й сформувати належну і реальну суб'єктність ТГ, яка згідно зі ст. 140 Конституції України виступає первинним суб'єктом МСВ, і яка до тепер володіє лише декларативною правосуб'єктністю. Але, за умови наведених змін, додасть ТГ внутрішньої мотивації до саморозвитку та самовизначення, що безпосередньо вплине на її здатність щодо розвитку і захисту прав своїх членів. А це, своєю чергою, вплине на формування муніципально-правового (самоврядного) статусу людини, що напряму і опосередковано буде здійснювати свій вплив на розширення і вдосконалення конституційного статусу людини і громадянина в його широкому розумінні та застосуванні.

Резюмуючи, можна запропонувати визначення муніципальних прав людини (особистості, жителя-члена ТГ), під якими слід розуміти сукупність суб'єктивних можливостей людини, що виникають в рамках ТГ в умовах МСВ і функціонування

публічної самоврядної (муніципальної) влади та скеровані на задоволення устремлінь, потреб, інтересів її членів, згідно з їх екзистенційними настановами, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційного статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на основі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, що є пов'язаними з існуванням, функціонуванням та діяльністю людини в умовах локальної демократії.

Отже, можна стверджувати, що муніципальні права людини актуалізують, об'єктивують, контекстуалізують і рефлексують її конституційний статус за рахунок творчої інтерпретації та доповнення конституційних прав, свобод і обов'язків. Вони не тільки сприяють тому, що конституційно-правовий статус стає більш реальним і людським, реанімуючи його прагматичними настановами в умовах здійснення людьми свого життєвого циклу, а й суттєво доповнюють його за рахунок підвищення мотивації і соціальної активності жителів-членів ТГ новими можливостями, що з'являються в умовах творчого освоєння повсякденності.

Звідси, пріоритетність, значимість, багатогранність і багаторівневість прав людини у суспільному житті не тільки зумовлює перебудову та зміну основних принципів та напрямів розвитку всіх галузей права, а й детермінує розвиток та вдосконалення муніципального права, яке завдяки його гуманістичному потенціалу активізує розвиток українського суспільства та держави в бік демократичної правової державності, а це детермінує нове ставлення держави до місця і ролі людини в державотворчих і самоврядно-муніципальних процесах, – напряму впливаючи на позитивне існування, функціонування, розвиток і вдосконалення її конституційно-правового і муніципально-правового статусів.

Висновки до розділу III:

Дослідження інструментально-інституційних аспектів забезпечення правового статусу людини, особистості і громадянина дає можливість зробити наступні висновки:

- сутність правової політики держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина розуміється як її цілеспрямована владна діяльність (тобто, держави, її органів та інших уповноважених державою суб'єктів), що скерована на конструювання, моделювання, нормування, нормативізацію, формування, легалізацію і реалізацію конституційно-правового статусу людини і громадянина, гарантування такої реалізації, а також розвиток і вдосконалення такого профільного статусу;

- правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в умовах демократичної правової держави займає одне з визначальних місць в системному комплексі її загальної правової політики, – більш того, вона відіграє роль однієї з визначально-параметральних ознак такої державності, виступаючи її центром та детермінуючи в гуманістичному та гуманітарному напрямку всі інші види правової політики держави;

- дефініцію правової політики в сфері захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина можна визначити, по-перше, як політику держави в сфері права (функціонально-нормативний критерій); по-друге, як таку, що здійснюється державою та уповноваженими нею суб'єктами (зокрема, інституціями громадянського суспільства) за допомогою права, його приписів і настанов (діялісно-нормативний критерій); по-третє, як таку, що є спрямованою на підвищення ефективності захисту прав і свобод особистості (телеологічно-вдосконалювальний критерій);

- причинами низької продуктивності правової політики держави в профільній сфері виступає низка факторів, що демонструє складні і суперечливі процеси відповідної соціально-правової деградації держави, суспільства та її членів – громадян держави та інших фізичних осіб, що правомірно постійно знаходяться на її території;

- з низької продуктивності правової політики держави в сфері захисту конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина витікає та актуалізується суттєва технологічна складова, визначення і дотримання якої, на

нашу думку, може вплинути на нейтралізацію негативних явищ, що її сьогодні характеризують, – так, наприклад, для рівня нормопроектної діяльності, що веде до нормативізації і забезпечення законодавчого регулювання певної сфери суспільних відносин та, у широкому розумінні, проводиться з метою встановлення якісних та кількісних показників нормативного забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин та колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери, а відносно до феноменології правової політики будь-якої сфери, – визначає її основні напрями, пріоритети, принципи, суб'єктний і предметно-об'єктний склад, а також організаційні і організаційно-правові форми її реалізації, – може бути запропонована відповідна діяльнісна та управлінсько-нормативна парадигма, яка знаходить своє теоретичне та праксеологічне втілення в формуванні відповідного управлінсько-процесуального ланцюжка, що володіє відповідними діяльнісно-функціональними характеристиками, і базується на ньому;

- пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави з особистістю завжди представляв складну проблему, але, на нашу думку, в основі її позитивного вирішення лежить високий і якісний рівень нормопроектної діяльності в сфері нормотворчого (законотворчого) забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина;

- аналізуючи становлення і розвиток такого конституційно-правового статусу в різних державах в історичній ретроспективі, необхідно звернути пильну увагу на його еволюційно-динамічний характер, – обсяг прав і свобод, які держава надавала своїм громадянам змінювався саме в залежності і розумінні її хронологічного розвитку, – бо оптимальні моделі вирішальною мірою залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов, але багато в чому вони визначалися також владою, законами, правлячими класами, тобто, суб'єктивними факторами;

- в процесі пошуку моделей взаємовідносин держави з людиною (особистістю) головні труднощі полягали не тільки у встановленні таких системи і порядку, при яких і особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал (здібності, талант, інтелект), і загальнодержавні цілі – те, що об'єднує всіх, –

визнавалися б і шанувалися, а велике значення мали відповідні технологічно-формалізовані аспекти діяльності уповноважених осіб з нормування, нормативізації, формулювання, формалізації, легалізації, реалізації та гарантування реалізації нормативних настанов, що містять конституційні права, свободи і обов'язки людини (особистості) і громадянина, – саме вони виникають в процесі нормотворення (законотворення), важливою частиною якого виступає нормопроектна діяльність в сфері становлення і розвитку такого конституційно-правового статусу;

- у процесі визначення архітектоніки (структури) правового статусу людини і громадянина, що є серцевиною нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між людиною і державою, – з метою здійснення нормопроектної діяльності в профільній сфері ми стикаємось з низкою труднощів дефінітивної, методологічної, онтологічної, змістовної та праксеологічної властивості, що напряму має відношення до нормопроектування та знаходять своє вирішення в процесі такої діяльності та по її підсумках, – бо профільний статус отримує своє вираження в правах, свободах і обов'язках людини;

- системний аналіз наведених поколінь прав людини свідчить, що всі вони:

А) органічно вписуються та відображають гуманістичні та гуманітарні засади сучасної концепції прав людини;

Б) з виокремленням кожного з нових поколінь прав людини фактично виникає новий підхід до особистості, причому не тільки як до природної істоти, а як до належного суб'єкта права та суб'єкта (носія) правового статусу;

В) відносно останнього ракурсу, який фактично є метою дослідження, що проводиться, треба зазначити, що такий висновок має суттєве методологічне та праксеологічне значення, що підтверджується діяльністю як національних держав, так й всього міжнародного співтовариства по активізації процесів нормування, нормативізації, нормопроектування, нормотворчості в сфері прав людини на міжнародному універсальному та державному рівнях;

Г) така діяльність не носить механістичний характер, вона характеризується релятивістсько-комплексним та творчим підходом, коли нові права людини модернізують її конституційно-правовий та міжнародний статус у бік його

розширення та вдосконалення – але не безсистемно, хаотично, а демонструючи наявність чіткої гуманістичної управлінської парадигми, що скерована на:

а) адекватну нормативізацію таких прав людини;

б) створенням системи нормативно-правового (конституційного) супроводження та забезпечення таких прав, з метою їх практичної реалізації;

в) «вписуванням» відповідних прав людини та громадянина, що входять до категорії поколінь прав людини, до єдиної узгодженої системи конституційних прав, що, своєю чергою,

г) напряду впливає на розширення і вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина, допомагаючи у закріпленні механізмів їх реалізації та гарантованості на національному законодавчому, а також на міжнародному договірно-нормативному рівнях;

- можна стверджувати про суттєву та визначальну роль міжнародних правових стандартів в процесах формування і стабілізації правового статусу прав людини і громадянина, що відбуваються на міжнародно-правовому (універсальному і регіональному) та національному рівнях;

- проблематика формування і стабілізації правового статусу прав і свобод людини і громадянина залишається актуальною, бо виступає своєрідною візитною карткою кожної держави, але вона об'єктивується і ускладнюється суперечливими тенденціями в розвитку сучасної держави відносно обмеження її суверенітету та необхідності екзистенціальної участі в колективних діях держав заради підтримання міжнародного миру і безпеки;

- вказані процеси тривають до сьогоднішнього дня та системно ускладнюються, бо на них, з одного боку, впливають процеси правової глобалізації, що сприяють стандартизації, типізації та уніфікації міжнародної нормотворчості в сфері прав людини, а з іншого – особливості формування, функціонування та реалізації настанов демократичної правової державності в кожній з держав-членів міжнародної співдружності;

- можна запропонувати визначення муніципальних прав людини (особистості, жителя-члена ТГ), під якими слід розуміти сукупність суб'єктивних можливостей

людини, що виникають в рамках ТГ в умовах МСВ і функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади та скеровані на задоволення устремлінь, потреб, інтересів її членів, згідно з їх екзистенційними настановами, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційного статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на основі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, що є пов'язаними з існуванням, функціонування та діяльністю людини в умовах локальної демократії;

- можна стверджувати, що муніципальні права людини актуалізують, об'єктивують, контекстуалізують і рефлексують її конституційний статус за рахунок творчої інтерпретації та доповнення конституційних прав, свобод і обов'язків. Вони не тільки сприяють тому, що конституційно-правовий статус стає більш реальним і людським, реанімуючи його праксеологічними настановами в умовах здійснення людьми свого життєвого циклу, а й суттєво доповнюють його за рахунок підвищення мотивації і соціальної активності жителів-членів ТГ новими можливостями, що з'являються в умовах творчого освоєння повсякденності;

- звідси, пріоритетність, значимість, багатогранність і багаторівневість прав людини у суспільному житті не тільки зумовлює перебудову та зміну основних принципів та напрямів розвитку всіх галузей права, а й детермінує розвиток та вдосконалення муніципального права, яке завдяки його гуманістичному потенціалу активізує розвиток українського суспільства та держави в бік демократичної правової державності, а це детермінує нове ставлення держави до місця і ролі людини в державотворчих і самоврядно-муніципальних процесах, – напряму впливаючи на позитивне існування, функціонування, розвиток і вдосконалення її конституційно-правового і муніципально-правового статусів.

РОЗДІЛ IV

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ, ОСОБИСТОСТІ І ГРОМАДЯНИНА У ЇХ ДИНАМІЧНОМУ ВИМІРЮВАННІ

4.1. Проблематика перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в контекстуалізації настанов природного права

У розумінні розвитку і вдосконалення концепції прав людини в бік її кількісно-якісної динамізації та реалізації потенціалу, а саме – розширення, універсалізації та трансформації, – важливе місце займають настанови природного права, які визначають людину як частину і суб'єкта природи, та в силу цього наділяють її відповідними правами, причому тільки завдяки тому, що вона є людиною. Отже, людина апріорі виступає носієм природних прав та може користуватись ними без будь-яких обмежень.

На слушну думку сучасної дослідниці І.А. Кацапової [224]: по-перше, відмовитися практично від теорії природного права не можливо не тільки тому, що вона спрямована на пошуки особливої реальності права, що не є такою, що зводиться до реальності державно-владних настанов (онтологічний критерій. – Авт.); а, по-друге, тому, що в основі вчення про природне право лежить ідея про те, що всі існуючі правові норми повинні ґрунтуватися на якихось об'єктивних засадах, підставах, що не залежать від волі людини (суспільства) (об'єктивний критерій. – Авт.); крім того, по-третє, завдяки цьому теорію природного права пов'язують з ідеалістичним світоглядом (гносеологічний критерій. – Авт.); і, по-четверте, оскільки зразком таких об'єктивних засад вважалася природа, то і право, яке не

залежить від людської волі і бажань, було названо «природним» (сутнісно-номенологічний критерій. – Авт.).

У сучасній практиці, під природним правом в його узагальненому значенні розуміється понадпозитивна інстанція, або «сукупність всіх понадпозитивних обов'язковостей людської практики» [225, с. 51]. Внаслідок чого особливість природно-правового мислення полягає:

а) у розумінні людини як суб'єкта-носія природних прав;

б) у апріорному визнанні наявності таких прав у людини;

в) у розмежуванні і зіставленні природного права (що подаровано людині природою) і позитивного закону (яким людина наділяється державою), – з позицій принципів справедливості;

г) у наявності в основі природного права людської практики, що складає основу стану повсякденності, в якому існує, функціонує і здійснює свій життєвий цикл людина;

г') така практика має властивості і характер понадпозитивних обов'язковостей, тобто, вона фактично не тільки володіє екзистенційними характеристиками і значенням для життя людини, а і те, що без неї, без її наявності, прояву, реалізації та потенціалу, – неможливо організувати та здійснювати в стабільному та ординарному порядку життєвий цикл людини;

д) у закріпленні особливої «людинорозмірності», «людиноцентричності», «людинотехнологічності» природного права, а не його соціоцентричності;

е) у формуванні структур повсякденності (згідно Ф. Броделя [226]) – за рахунок використання та реалізації людиною своїх природних прав (наукові праці П. Бергера, Ф. Броделя, І. Гофмана, Е. Гуссерля, Н. Еліас, Т. Лукмана, Ю. Хабермаса, А. Шюца та ін.) і, отже, за рахунок об'єктивізації формування загального правового статусу людини (особистості) і громадянина, включаючи її конституційно-правовий статус;

є) у формуванні конституюючих елементів формальних структур повсякденності – шести таких її конституюючих елементів: її практичного характеру, її безсумнівності, самоочевидності, активного характеру свідомості

(«напруженість свідомості»), темпоральних характеристик повсякденності, які типізують інтерсуб'єктивність повсякденності [227, с. 132-134] – за рахунок використання праксеологічних, онто-гносеологічних, хронологічних і колективно-групових характеристик людини та її асоціацій, що забезпечують стабільність в локальному соціумі за рахунок дотримання стану справедливості.

Отже, не є дивним, що сучасні концепції природного права часто називають концепціями справедливості, або ліберальними теоріями.

Системний аналіз наведених вище теоретичних засад сприяє розкриттю філософсько-правового контексту впливу філософії природного права на формування та логічний розвиток «концепту – феномену – феноменології – інституту – принципу» прав людини, – особливо у його історичному, логічному, конотаційному, наративному, релятивістському, універсальному контекстах розвитку та реалізації, а, головне, у його доктринально-науковому розумінні та тлумачення, – що набуло сьогодні не тільки особливого функціонального, але все ж більш тактичного організаційного і організаційно-нормативного «навантаження» в повсякденній діяльності соціуму і держави, а і суттєвого, стратегічного значення, – саме в процесах становлення, розвитку і вдосконалення демократичної правової соціальної державності [313, с. 62].

Причому, необхідно зазначити, що такий висновок детермінується не тільки метою розуміння антропологічної природи таких прав («людина вже народжується з відповідними правами, що їй надані тільки тому, що вона людина» [228]), з'ясування правових імперативів нормальної і стабільної життєдіяльності людини, громадянського суспільства і демократичної держави («людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України 1996 року [1]), а і для укріплення основоположних параметральних ознак взаємодії людини, соціуму і держави, коли останні два суб'єкти представляють єдине нормативне ціле, – через конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина, що:

- по-перше, виступає як вищий рівень загального правового статусу людини (особистості), що створюється державою;

- по-друге, формується і надається тільки самою державою;

- по-третє, визнається нею через конституційно-нормативну легалізацію;

- по-четверте, охороняється і захищається нею ж, завдяки правоохоронним механізмам;

- по-п'яте, нею ж гарантується до виконання через відповідну діяльність органів такої держави, їх посадових і службових осіб;

- по-шосте, проявляється ззовні у вигляді системного комплексу відповідних прав, свобод і обов'язків людини;

- по-сьоме, більшість з названих прав і свобод, що складають наведений правовий статус хоч і надається, і визнається, і легалізується, і гарантується в контексті їх реалізації державою, – все ж є природними правами людини, якими вона володіє від свого народження, як частина живої природи, а держава лише апріорі їх надає, визнає, легалізує, охороняє, захищає, гарантує через їх формальне схвалення (санкціонування) і регламентацію, погоджуючись з їх природним характером виникнення і приналежності [313, с. 62].

Проблематика природного права є чи не найбільш доктринально обґрунтованою, супроводжуваною і забезпечуваною проблематикою філософського дискурсу. Природно-правовий тип праворозуміння є одним з найдавніших. Природне право колись трактувалось як дещо незмінне, проте наразі переважає науковий підхід, згідно з яким воно є динамічно розвиваючою системою, що постійно еволюціонує. Як і всі закони природи воно є досконалим і самодостатнім. Згідно такого підходу природне право сприймається як втілення справедливості, свободи, моральності, добра та вважається абсолютною цінністю [229, с. 8].

Тому в античні часи, часи Середньовіччя, Просвітництва вважалося, що весь перелік прав можна вивести з людського розуму. Вже в новітні часи природне право стало розумітися як правовий ідеал, який виступає телеологічною домінантою позитивного права, що інституціоналізується державою. Отже, юснатуралізм як тип праворозуміння представлений такими школами-напрямами, що відображають

наведені альтернативи, – як природно-правова (Аристотель, Цицерон, Гуго Гроцій, Монтеск'є, Кант Гегель), неотомістська (Ж. Дабен, В. Катрайн, Ж. Марітен), феноменологічна (Е. Гусерль), екзистенційна (Е. Фейнер, В. Майгофер), герменевтична (А. Кауфман, В. Гассемер) та ін.

Разом з тим, необхідно зазначити актуалізацію проблематики співвідношення природного права з правом позитивним, особливо в контекстуалізації взаємодії природного права і конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина та динамічного розвитку (розширення, вдосконалення) останнього, – чому практично не приділялось уваги наведеними і сучасними представниками доктрини.

Тому дослідження настанов природного права, як джерела перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина є вкрай важливим як з доктринальної, так і з праксеологічної точок зору.

В основі природного права людини лежать системні настанови, що характеризують цю феноменологію з різних сторін, торкаючись її глибокої сутності та призначення, – змістовні, аксіологічні, конотаційні, наративні, технологічні, процесуальні, нормативні тощо, – які аргументувалися теоретичними надбаннями багатьох поколінь вчених – філософів, юристів, соціологів, політологів.

Вважаємо, що до таких настанов відносяться такі:

- природне право (лат. *lex naturalis*) виступає як теоретична доктрина в теорії права, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця [230, с. 132] (суб'єктно-похідний критерій. – Авт.);

- наведена терміносистема визначає і саме право, задане природою, – отже людині природні права належать від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх (конститууючо-рівністний критерій. – Авт.);

- природне право по своїй онто-гносеологічній суті є протилежним позитивному праву, визначеному законодавством у рамках правової системи конкретної держави (альтернативний критерій. – Авт.);

- але його настанови у більшості своїй визнаються державою і закріплюються нею на рівні національного конституційного законодавства (легалізаційно-нормативний критерій. – Авт.);

- природне право – це вихідні принципи, на основі яких приймаються чинні норми і на підставі котрих здійснюється їхнє оцінювання (аксіологічно-оцінюючий критерій. – Авт.);

- настанови природного права, що знайшли своє санкціонування і закріплення державою в законодавстві, реалізуються в тому ж порядку і в тих же самих формах, що і норми, які сконструйовані та розроблені самою державою в контекстуалізації її нормопроектної і нормотворчої діяльності (технологічно-процесуальний критерій. – Авт.);

- це відбувається з урахуванням ієрархії цінностей, яку подає філософія, вирішуючи питання про ставлення людини до оточення, в тому числі й ціннісне, – звідси, норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають дотримуватись закріплених у них приписів, тому що останні відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості [231, с. 40] (універсально-облігаторний критерій. – Авт.);

- поняття природного права є теоретичною доктриною, яка використовується для критики конкретного позитивного права, визначеного законодавцем, – відповідно до теорії соціального натуралізму (О.М. Костенко) «природне право – це правила відносин між людьми у суспільстві, що випливають із законів соціальної природи» [232, с. 89-90].

Разом з тим, сучасне розуміння і визнання концепції права як чисто світського продукту розумної діяльності людини орієнтує нас не тільки на те, що право створене не тільки самою людиною (антропогенний і антропологічний контекст виникнення права. – Авт.), але й, перш за все, – для людини (телеологічне спрямування використання права – для його використання людиною, для її охорони, захисту тощо) (гуманістичний контекст застосування права. – Авт.). Отже, в такому разі і реалізація права можлива лише в умовах існування людської спільноти як

сукупності основних суб'єктів-носіїв права та в умовах людської життєдіяльності (індивідуальної, групової, колективної).

З точки зору прояснення суті природного права, на слушну думку І. А. Кацапової, можна сказати, що і досі існує велика розбіжність між концепцією, яка розглядає його в якості ідеального поняття, зміст якого досягається розумом, інтуїцією, або в результаті інших аналогічних процесів, і тим самим прагматичним підходом, заснованим виключно на поведінці людини [224]. Для останнього є характерним вважати природними ті норми і стандарти, які є загальними для всього людства і для всіх типів людського суспільства. Наведена позиція має велике методологічне значення для виокремлення природних прав людини, тобто тих прав, без наявності яких людина не може виконувати своє призначення в суспільстві, здійснювати свій життєвий цикл, Все це, з одного боку, служить найкращим доказом придатності природних прав людини до регламентації та регулювання поведінки людини в суспільстві, а з іншого – свідомством, що саме природні права людини складають основу її конституційно-правового статусу (право на життя, на достатній життєвий рівень, право на житло, працю, на відпочинок, на підприємництво, на місцеве самоврядування тощо), бо завдяки ньому людина не тільки отримує відповідний зв'язок з державою, а і, спираючись на нього, знаходить свою соціальну, економічну, культурну орієнтацію в межах державно організованого суспільства.

Звідси, тільки таке функціональне і соціетальне розуміння права виходить за рамки суто теоретичної конструкції, створює відповідну правову реальність в якій існують і функціонують люди-носії права, здійснюючи свій життєвий цикл через формування системи комунікативної взаємодії з іншими членами локального соціуму та завдяки використанню відповідного кадастру (переліку) прав, свобод і обов'язків, що є природними і одночасно такими, що визнаються (санкціонуються) і легалізуються державою. Наведене, викликає низку висновків методологічної властивості:

- по-перше, для належного (стабільного, ординарного, комфортного, оптимального тощо) існування людей в умовах права, кожний з них має володіти

відповідним системним комплексом прав, свобод і обов'язків, що надаються йому державою (в тому числі й природними правами, що їх держава визнає та легалізує шляхом захисту, охорони, гарантування реалізації тощо), що, своєю чергою, детермінує появу найважливішого інституту – загального правового статусу людини (особистості) і громадянина, – в якому конституційно-правовий статус займає визначальне місце, і, отже, містить в собі переважну кількість природних прав людини;

- по-друге, підкреслюється особлива важливість соціального значення і результату, пов'язаного з довгим історичним процесом формування самого поняття «право» як «людинорозмірного», «людиноцентричного» і «людинотехнологічного» феномену, що фактично лежить в основі, визначає, ідентифікує і вказує на кількісно-якісні параметри конституційно-правового статусу людини, супроводжує і забезпечує їх досягнення і реалізацію;

- по-третє, активізуються процеси, що ведуть до чіткого розмежування в юридичній практиці змістів таких понять як «право» і «закон».

Визнання феноменології природного права та визнання природних прав людини, як таких, – формує відповідний парадигмальний діяльнісно-функціональний дискурс і відносно формування конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина [313, с. 66], отже:

- така феноменологія надає динамічний і перманентний характер процесу формування, розвитку, оновлення, розширення, вдосконалення природного права, – звідси, природні права як системні прояви існування людини (особистості) і такі, що володіють могутнім внутрішнім динамічним потенціалом для свого подальшого розвитку – саме в умовах демократизації соціального і державного життя стають пріоритетом для розвитку і вдосконалення, що, безумовно, впливає на динаміку досліджуваного конституційно-правового статусу, причому не стільки в контексті його стабілізації, скільки нормативно-змістовного наповнення, реалізації, її гарантування, розвитку і вдосконалення;

- в контекстуалізації пошуків фундаментальних засад людського існування, об'єктивуються не стільки суб'єктивні структури, скільки структури, що мають

інтерсуб'єктивні, мовнокомунікативні властивості, – тобто, процеси динаміки в сфері конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина здійснюються там, де людина існує і функціонує в локальному соціумі, де вона проявляє свої інтенції, усвідомлює життєві устремління, формує свої потреби, визначає свої інтереси, – а саме в межах територіальної спільноти – територіальної громади, що виступає єдиним природним і екзистенційним соціальним простором, який виникає в умовах існування та функціонування місцевого самоврядування, – саме в умовах колективно-групового існування індивідуальні інтенції, устремління, потреби, інтереси, атитюди структуруються, стереотипуються, стандартизуються та знаходять свій прояв у формуванні колективних пріоритетів щодо змін в конституційно-правовому статусі людини (особистості) і громадянина;

- процеси розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина активізуються і об'єктивуються особливо в умовах руйнування класичної західної традиції «онто-, тео-, телео-, моно- і логоцентризму» – на її місце приходять «людинорозмірність», «людиноцентризм», «людинотехнологічність», – причому не тільки як самостійна основа «виміру» права, а і як така, що синергує в розумінні органічного поєднання з соціоцентризмом локального виміру, – отже, модернізація конституційно-правового статусу людини в зазначених умовах формування, прояву, розвитку і вдосконалення повсякденності, формування її структур, особливо під впливом глобальних чинників, – стає не тільки обумовленою, а й неминучою;

- інтерсуб'єктивність, як акцент на колективістсько-групові властивості локальної людської спільноти, доповнюється опорними поняттями колабораційної властивості та суті – «порозуміння», «комунікації», «взаємодії», «спілкування», «згоди», які вибудовують універсальний перелік та систему колаборації між людьми, – в таких умовах згода щодо визначення і виокремлення нових прав, свобод і обов'язків людини і громадянина досягається на добровільних та взаємно узгоджених засадах (наприклад, якщо взяти права людини четвертого (на нашу думку, вже п'ятого) покоління. – Авт.), що визначають, детермінують та

модифікують її статус як біологічної істоти [233] та мають безпосереднє відношення до її природних прав), – а це на пряму веде до розширення досліджуваного статусу;

- використання природного права в умовах наведеної колаборації детермінує створення системи універсальних умов, що сприяють посиленню людського спілкування, комунікації, викликаючи до життя будь-яку інтеракцію (міжсуб'єкту взаємодію) поміж людьми, – звідси, виникають нові сенси у відносинах, що ведуть до виникнення внутрішніх засад щодо зміни та динаміки, супроводження і забезпечення міжлюдських відносин, – а це, своєю чергою, веде до обґрунтування майбутніх та перманентних змін у конституційно-правовому статусі їх учасників;

- осмислення засад людської соціально-культурної діяльності та порозуміння здійснюється у межах повернення до життєвого світу як витoku інтерсуб'єктивних структур та спілкування [234, с. 76]. Отже, можна констатувати, що динаміка конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, що базується на використанні настанов природного права, на пряму є пов'язаною з існуванням людини в людській спільноті та соціальною активністю людини в рамках локального соціуму, – через застосування можливостей місцевого самоврядування і механізмів локальної демократії.

Глибокий генетичний зв'язок між природним правом та процесом формування та розширення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина виявляється і через об'єктивізацію найбільш актуальних напрямків розвитку сучасної теорії права. До їх числа відноситься розробка теорії захисту основних (природних) прав людини і громадянина, що в кінцевому рахунку є орієнтованою на реалізацію прикладної функції загальної теорії права, що пов'язана з удосконаленням практики захисту закріплених у Конституції України загальноновизнаних прав і свобод людини і громадянина.

Є очевидним, що створення такої теорії повинно спиратися не тільки на доктрини чинного права, в тому числі й на доктрину природного права, а також на осмислення досвіду і використання суттєвого потенціалу правозахисної практики правосуддя. Однак, тут необхідно погодитись і з представниками доктрини, зокрема П.М. Рабіновичем, що констатують відсутність на даний момент в загальній теорії

права загальноновизнаної, авторитетної, такої, що володіє регулятивним потенціалом, доктринальної позиції з цілої низки ключових проблем захисту основних прав [235, с. 186-187]. Звідси, і правозахисна практика правосуддя не може адекватно відобразити в собі надбання теорії.

Тому, головним завданням, яке необхідно вирішити для формування повноцінної правової доктрини, бачиться освоєння закладеного в основу чинної Конституції України принципово нового для вітчизняної правової науки природно-правового типу праворозуміння (див. ст. 3, 5, розділ II Конституції України [1]). Це детермінується низкою обставин об'єктивної властивості, а саме: по-перше, у вітчизняній теорії права все ще фактично домінують традиції легістського-позитивістського праворозуміння; по-друге, спроби поєднати позитивістське праворозуміння з природно-правовим носять еkleктичний характер, оскільки з механічного з'єднання цих двох типів праворозуміння не виходить єдиного поняття права, на базі якого могли б повноцінно розвиватися і загальна теорія права, і доктрина чинного права, що охоплює як позитивне право, так і нормативне значення природних прав людини і основних свобод, що не піддаються позитивації в рамках законодавства [236, с. 14]; по-четверте, сучасне праворозуміння потребує антропологічного ракурсу, тобто повинно відповідати на питання, як право пов'язане з людиною.

Акцентуючи увагу на останньому положенні, необхідно зазначити, що можливість зв'язати право і права людини, розглядаючи саме право як людинорозмірний феномен, як психосоціокультурну систему, а не як чийсь дар, з'явилася тільки в рамках постнекласичної науки; відсутність серйозних досягнень загальної теорії прав людини пояснюється «інерцією» раціоналістичного правосприйняття. Тому, професор А.В. Поляков в доповіді «Антрополого-комунікативне обґрунтування прав людини» поставив за мету довести, що право – це і є права людини, але права, які існують не самі по собі, а виявляються пов'язаними і з правовими обов'язками, і з правовими нормами, і з правовими текстами в рамках рекурсивної (тобто такої, що стає алгоритмічною. – Авт.) системи правових комунікацій [237]. Вважаємо, що саме така позиція підкреслює особливу

роль природного права як джерела перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина.

Визнання феноменології природного права та визнання природних прав людини, як таких, – формує відповідний парадигмальний діяльнісно-функціональний дискурс і відносно формування конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а саме:

- така феноменологія надає динамічний і перманентний характер процесу формування, розвитку, оновлення, розширення, вдосконалення природного права, – звідси, природні права як системні прояви існування людини (особистості) і такі, що володіють могутнім внутрішнім динамічним потенціалом для свого подальшого розвитку – саме в умовах демократизації соціального і державного життя стають пріоритетом для розвитку і вдосконалення, що, безумовно, впливає на динаміку досліджуваного конституційно-правового статусу, причому не стільки в контексті його стабілізації, скільки нормативно-змістовного наповнення, реалізації, її гарантування, розвитку і вдосконалення;

- в контекстуалізації пошуків фундаментальних засад людського існування, об'єктивуються не стільки суб'єктивні структури, скільки структури, що мають інтерсуб'єктивні, мовнокомунікативні властивості, – тобто, процеси динаміки в сфері конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина здійснюються там, де людина існує і функціонує в локальному соціумі, де вона проявляє свої інтенції, усвідомлює життєві устремління, формує свої потреби, визначає свої інтереси, – а саме в межах територіальної спільноти – територіальної громади, що виступає єдиним природним і екзистенційним соціальним простором, який виникає в умовах існування та функціонування місцевого самоврядування, – саме в умовах колективно-групового існування індивідуальні інтенції, устремління, потреби, інтереси, атитюди структуруються, стереотипуються, стандартизуються та знаходять свій прояв у формуванні колективних пріоритетів щодо змін в конституційно-правовому статусі людини (особистості) і громадянина;

- процеси розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина активізуються і об'єктивуються особливо в умовах

руйнування класичної західної традиції «онто-, тео-, телео-, моно- і логоцентризму» – на її місце приходять «людинорозмірність», «людиноцентризм», «людинотехнологічність», – причому не тільки як самостійна основа «виміру» права, а і як така, що синергує в розумінні органічного поєднання з соціоцентризмом локального виміру, – отже, модернізація конституційно-правового статусу людини в зазначених умовах формування, прояву, розвитку і вдосконалення повсякденності, формування її структур, особливо під впливом глобальних чинників, – стає не тільки обумовленою, а й неминучою;

- інтерсуб'єктивність, як акцент на колективістсько-групові властивості локальної людської спільноти, доповнюється опорними поняттями колабораційної властивості та суті – «порозуміння», «комунікації», «взаємодії», «спілкування», «згоди», які вибудовують універсальний перелік та систему колаборації між людьми, – в таких умовах згода щодо визначення і виокремлення нових прав, свобод і обов'язків людини і громадянина досягається на добровільних та взаємно узгоджених засадах (наприклад, якщо взяти права людини четвертого (на нашу думку, вже п'ятого покоління), що визначають, детермінують та модифікують її статус як біологічної істоти та мають безпосереднє відношення до її природних прав), – а це напрями веде до розширення досліджуваного статусу;

- використання природного права в умовах наведеної колаборації детермінує створення системи універсальних умов, що сприяють посиленню людського спілкування, комунікації, викликаючи до життя будь-яку інтеракцію (міжсуб'єкту взаємодію) поміж людьми, – звідси, виникають нові сенси у відносинах, що ведуть до виникнення внутрішніх засад щодо зміни та динаміки, супроводження і забезпечення міжлюдських відносин, – а це, своєю чергою, веде до обґрунтування майбутніх та перманентних змін у конституційно-правовому статусі їх учасників;

- осмислення засад людської соціально-культурної діяльності та порозуміння здійснюється у межах повернення до життєвого світу як витoku інтерсуб'єктивних структур та спілкування, – отже, можна констатувати, що динаміка конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, що базується на використанні настанов природного права, напрями є пов'язаною з існуванням

людини в людській спільноті та соціальною активністю людини в рамках локального соціуму, – через застосування можливостей місцевого самоврядування і механізмів локальної демократії.

4.2. Використання феноменологій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположної тенденції розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина

В умовах становлення демократичної правової державності об'єктивується, актуалізується і контекстуалізується проблематика антропологізації права взагалі та конституційного права, зокрема, бо в умовах сутнісних процесів демократизації правотворення і державотворення саме людина трансформується в основоположну телеологічну доміанту та найважливіший суб'єкт-об'єкт правового впливу, профільної регламентації, регулювання, універсального розвитку, аксіологічної детермінації, релятивістського вдосконалення – результатом чого виступає антропоцентризм в праві. Отже, антропологія, що в широкому сенсі означає «люднознавчий» аспект тієї чи іншої науки, співвідношення тієї чи іншої галузі знання з проблемою людини як соціальної особистості і психофізіологічного істоти [238], – починає суттєво впливати на подальший розвиток і вдосконалення правової регламентації і регулювання в державно організованому соціумі, причому ще на стадіях нормопроектної діяльності в процесі право/ нормотворчості.

Правова антропологія, що вивчає закономірності правового буття людини на всіх стадіях і рівнях її розвитку, – саме при наявності демократичних і нормативних процесів, що формують відповідні організаційні та організаційно-правові тенденції, правила і стереотипи індивідуальної, групової і колективної поведінки, – починає грати визначальну роль, бо саме людина стає метою і кінцевим соціальним продуктом в суспільстві та в державно організованому соціумі, бо тільки через людину, завдяки її участі та її відповідній поведінці, а також завдяки соціальним, в тому числі і правовим цінностям, що вона сприймає завдяки своїй соціалізації в локальному соціумі і вимірює через них свої діяльнісно-поведінкові настанови, – і

Добавлено примечание ([ПВ1]):

Добавлено примечание ([ПВ2]):

суспільство і держава, що функціонує на його засадах, можуть в повній мірі і адекватно реалізувати свої основоположні принципи, настанови і функції, причому, як свого існування і функціонування, так і відносно визнання, легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування, розвитку, вдосконалення прав і свобод людини (особистості) і громадянина.

Отже, маємо взаємний і кумулятивний вплив права і держави, – по-перше, вплив імперативного характеру саме на людину, що здійснюється формально в межах державно організованого соціуму, а практично в межах територіальної громади, де природно існує людина, здійснюючи свій життєвий цикл в умовах місцевого самоврядування через стан повсякденності, – а, по-друге, суттєвий вплив людини саме на право і державу, що здійснюється через її повсякденну поведінку шляхом виконання ідеологічно-нормативних настанов держави і права і, одночасно, через продукування індивідуальних, групових і колективних інтенцій, устремлень, потреб, інтересів екзистенційного характеру, виникаючих на їх основі атитюдів, що формує відповідну систему комунікативної взаємодії всіх наведених суб'єктів (індивідуума у його різних іпостасях і рольових позиціях, соціуму і держави) і яка базується не тільки на існуючих моральних і нормативних засадах, а й таких, що:

а) суттєво виходять за межі сучасного повсякденного існування і функціонування в рамках соціуму завдяки розумовій діяльності людини та її досвіду у трансформації соціуму та його інститутів, включаючи й державу (раціонально-перспективний фактор. – Авт.); і

б) таких, що фактично скеровані на майбутнє, тобто індивідуальних, групових і колективних інтенцій, устремлень, потреб, інтересів екзистенційного характеру, виникаючих на їх основі атитюдів, що з'являються завдяки внутрішнім потребам індивідуума, його розумінню і тлумаченню соціальних і правових цінностей, через сприйняття, контекстуалізацію і реалізацію свого життєвого досвіду, а також через фокусування на майбутніх параметральних орієнтирах існування (поведінково-перспективний фактор. – Авт.) [314, с. 128].

Звідси випливає низка важливих висновків методологічної властивості. По-перше, про неперевершену роль правового статусу людини (особистості) і

громадянина, бо без нього, – та особливо без його основоположного виду – конституційно-правового статусу, тобто без існування, наявності системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків, можливостей користування ними, а також гарантування з боку держави щодо їх існування та реалізації, – індивідуум (людина, особистість, громадянин тощо) були б позбавлені реальної та конотаційно і релятивістські обґрунтованої можливості діяти відповідним чином в межах державно організованого соціуму. По-друге, про основоположну роль конституційного права держави, що регламентує і регулює найбільш важливі, основоположні, засадничі відносини, що виникають між людиною, соціумом і державою. Зважаючи на особливий характер і значення конституційного права і конституційного законодавства в системі національної системи права і законодавства, як первинної і профільної її галузі, це не тільки доктринально і теоретично обґрунтовано, а й онтологічно і аксіологічно аргументовано. Звідси, актуалізується проблематика антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві як основоположної тенденції розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості та громадянина [314, с. 128].

Досліджуючи профільну проблематику, насамперед, необхідно в антропологічному доктринальному дискурсі виокремити філософську антропологію. Так, у найбільш видатних її представників спостерігається різний підхід до розуміння ролі і призначення людини. Так, у І. Канта, наприклад, питання «що таке людина?» формулюється як основне питання філософії; своєю чергою, Л. Фейєрбах ставить в центр філософії «Людину» як чуттєво тілесну істоту; а профільні ідеї Ф. Ніцше, В. Дільтея, Е. Гуссерля підготували виникнення в 20-і роки ХХ ст. спеціального філософського напрямку, який власне і називається «філософською антропологією» (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, Е. Ротхаккер і ін.). Загальним для представників і апологетів цього напрямку є прагнення до цілісного розгляду людини, єдиного пояснювального і алгоритмічного принципу її органічних особливостей, душевно емоційної сфери, пізнавальних здібностей, соціальності. Такі філософські напрямки, як екзистенціалізм (К. Ясперс) і персоналізм (М.

Бердяєв, Л. Шестов), теж можна назвати по своїй суті антропологічними. Під впливом філософської антропології виникають релігійна і педагогічна антропології.

З плином часу і поглибленням антропологічного дискурсу з'являються і інші «антропології», що мають відношення до різних традиційних дисциплін. Так, зусиллями антропологів-етнографів активізувався весь доктринальний простір гуманітарних наук: вивчення традиційних культур, систем спорідненості, звичаїв, форм поведінки, менталітету в сучасності стимулювало звернення до подібної проблематики в минулому; виникла історична антропологія як особливий напрямок історії – на даний момент це дуже авторитетний і розгалужений підхід всередині історичної науки. Показовий вектор розвитку історичної антропології – поява таких відгалужень, як, наприклад, історія емоцій, де індивідуально-психологічне, тобто безпосередньо співвіднесення з окремою людиною, розглядається як прояв історико-культурного [239].

Під впливом, з одного боку, культурної (соціальної) антропології, а з іншого боку – історичної антропології, на їх стику і органічному поєднанні в останні десятиліття з'являються економічна антропологія і політична антропологія.

В економічній антропології як основний економічний ресурс розглядаються не елементи Номосу землі, тобто не сама земля, не кліматичні умови, не корисні копалини, а люди і їх культурна історія. Культурна спадщина країни, етнопсихологія населення, традиційні форми, стереотипи і норми трудової діяльності – ось головні передумови того, що називається економічним життям в розумінні економічної антропології. З точки зору економічної антропології, винайдена в тій чи іншій країні економічна модель не піддається експорту, незважаючи на дію загальних і універсальних економічних законів [240, с. 24].

Настільки ж важливим виступає і «культурний фактор» в політичній антропології, яка недавно поширилася, і базовою передумовою якої є уявлення про нероздільність культури і політичних структур.

Разом з тим, необхідно мати на увазі, що «антропологічний бум» останнього часу не вичерпується появою економічної і політичної антропологій, бо перманентно виникають все більше нових галузей знання, дисциплін, які іменують

себе «антропології». На думку Е. Нестерової, до них відносяться: феноменологічна антропологія, візуальна антропологія, машинна антропологія, герменевтична антропологія, художня антропологія тощо. Очевидно, що такі назви конструюються дуже просто: будь-яка галузь науки, знання або буття просто виявляється визначенням до слова «антропологія», – отже, «антропологія» стає останнім часом «модним» поняттям [238].

Однак, розуміння антропології права відрізняється від наведених «антропологій» більш глибокими, генетично детермінованими зв'язками і формами, що існують між людиною і правом. Більш того, вона повинна базуватися на реальних вимогах часу, бо з розвитком соціуму і держави де людина виступає іманентним суб'єктом, такі зв'язки і форми стають все глибшими і змістовно навантаженими. Отже, ускладнення основних суспільних відносин, на слухну думку Л. І. Глухарьової, обумовлює необхідність виникнення нових регуляторів, оскільки традиційні галузі знань виявляються не в змозі вмістити все різноманіття правових норм і специфіку соціальних зв'язків, що еволюціонують [241, с. 83]. Звідси, стає більш очевидною і методологічно правильною доктринальна думка Г.К. Курдюк про те, що «сучасне право вирросло зі своїх старих структуроутворюючих форм» [242, с. 162].

Отже, щоб поглибити уявлення про стан сучасного права, його генетичні коріння і еволюції, але не абстрактно, як «річ у собі», а стосовно окремої людини, необхідно звернутися до антропологічного аспекту права, який вбирає в себе як проблеми загального знання про людину, так і безпосередньо проблеми права, що супроводжують і забезпечують існування і функціонування людини в державно організованому соціумі.

Саме тому антропологія права є тісно пов'язаною із загальною антропологією, з іншими юридичними науками (юридична етнологія, соціологія права, порівняльне правознавство, історія права і т. д.). Це підтверджується достатньо ємною характеристикою юридичної антропології, яку пропонує академік В.С. Нерсисянц: «Юридична антропологія – наука про людину як соціальному істоту в її правових

проявах, вимірах, характеристиках. Вона вивчає правові форми суспільного життя людей від давнини і до наших днів» [243, с. 5].

Необхідно зазначити, що значний внесок в розробку методології та основних понять правової антропології внесли і вносять низка зарубіжних вчених, таких як В.С. Нерсесянц, В. А. Тишков, А.І. Ковлер, Н. Рулан, К. Ранер, М. Шелер та ін. У більшості своїх досліджень вони констатують своєрідний «антропологічний поворот» у правовій науці, акцентуючи увагу на первинності людини по відношенню до права і форми його прояву – правового закону. Більш того, стверджується, що такий закон, по-перше, є нічим, якщо він є відчуженим від людини і не враховує її потреби і інтереси як вільної особистості; а, по-друге, такий закон, особливо в контекстуалізації питання антропологізації права, не повинен містити настанови держави щодо відчуження людини від влади, – отже, можна стверджувати, що представники доктрини розуміють людину не тільки як активного та зацікавленого учасника правових відносин, а і активного учасника саме владних відносин, за рахунок яких вона може реалізувати свої екзистенційні потреби.

Тому, вважаємо, що дослідження тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві, особливо в їх контекстуалізації як основоположних тенденцій розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості та громадянина, – має неординарне та велике науково-практичне значення, особливо у створенні майбутніх нових смислів прав людини (особистості), їх запозиченні соціальною думкою та їх наступного втілення законодавцем у національну правову систему.

Не дивлячись на те, що проблематика антропологізації і антропоцентризму права набула своєї актуалізації в сучасний період завдяки системному комплексу трансформаційних змін, – з одного боку, завдяки демократизації суспільного і державного життя у конкретних державах, а з іншого – запозиченням наведених змін на глобальний рівень функціонування міжнародного співтовариства держав та їх перетворенням у міжнародні правові стандарти існування і функціонування сучасної демократичної правової державності, – все ж вона має свою історичну ретроспективу, яка починається з сентенції давньогрецького філософа Протагора

«Людина є мірою всіх речей, – існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують» [244, с. 171-178].

Однак в сучасний період розвитку державності антропологізації і антропоцентризму права не суть не тільки індивідуально-персоналістський характер, вони супроводжуються тектонічними змінами в формуванні і розвитку самої державності через демократизацію її публічної влади і публічно-правових інститутів, побудову правової держави, формування громадянського суспільства з системою його самозабезпечення у вигляді відповідних інституцій, розвитком всіх форм демократії, включаючи нові, особливо на рівні безпосередньої демократії /партисипативна (демократія участі) [245], деліберативна (нарадча демократія) [246], агрегативна (узгоджувальна демократія) [247], агональна (демократія взаємного визнання) [248] та інші форми/. Системний аналіз наведених форм трансформації свідчить про те, що всі вони, по-перше, виступають об'єктами конституційно-правової регламентації і регулювання; по-друге, їх практична реалізація передбачає обов'язкову участь індивідуумів, що функціонують в умовах розширення та вдосконалення принципу автономії волі; по-третє, така участь в обов'язковому порядку є пов'язаною з необхідністю здійснення і реалізації відповідних діяльнісно-поведінкових форм людини (особистості) і громадянина (а також фізичних осіб, що володіють іншими правовими станами); по-четверте, для здійснення наведених діяльнісно-поведінкових форм людина (особистість) і громадянин повинна володіти відповідними правами, свободами і обов'язками, що закріплені в конституції держави, тобто, відповідним конституційно-правовим статусом; по-п'яте, по мірі ускладнення задач в розвитку демократичної правової державності, що супроводжується суттєвим зростанням автономії волі, дискреційних можливостей і передбачень індивідуума, – загальний правовий статус людини (особистості) і громадянина, включаючи насамперед її конституційно-правовий статус, об'єктивно трансформується у бік розширення і вдосконалення.

Тобто, можна констатувати, що акцентуація тенденції антропологізації і антропоцентризму права в умовах і глобалізації і трансформаційних змін на рівні конкретної держави об'єктивно веде до трансформації конституційно-правового

статусу людини (особистості) і громадянина в контекстуалізації його розвитку, розширення, вдосконалення. Більш того, на практиці вибудовується відповідний процесуальний ланцюжок, який демонструє реальність та наукову якість наведених позицій. Такий ланцюжок складається з наступних елементів: «глобалізація і стандартизація процесів демократичного оновлення держави і права» – «демократизація соціального і державного життя конкретної держави» – «побудова правової держави» – «побудова громадянського суспільства та його інституцій» – «трансформація конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина» (у контекстуалізації його розвитку, розширення і вдосконалення).

Разом з тим, необхідно наголосити на тому, що такі тенденції, що формуються, розвиваються та реалізуються на глобальному і державному рівнях, не тільки не виключають, а у відповідному ступені об'єктивують і актуалізують персоналістський підхід держави до кожної людини. Дійсно, вельми важливим є індивідуальний підхід публічної влади до кожної людини в контекстуалізації визначення її інтересів, талантів, професійних якостей, творчих можливостей, скерування їх на реалізацію позитивної, творчої і результативної діяльності в інтересах самої людини і всього суспільства. Однак, необхідно констатувати, що реально с такими завданнями державна публічна влада справитися не в змозі в силу об'єктивних причин її методів і засобів організації, розмаїття завдань і функцій, діяльнісно-функціонального навантаження і практичної реалізації. Одночасно, такі задачі під силу вирішити іншому рівню публічної влади – публічній самоврядній (муніципальній) владі [100], яка виникає і формується саме в умовах демократизації публічної влади, функціонує на локальному рівні соціуму, здійснює свою діяльність у вигляді місцевого самоврядування через самоорганізацію, самопрояв, самодіяльність, самоврядування територіальних громад та сформованих ними органів місцевого самоврядування, що діють від їх імені та в їх інтересах (див. розд. XI Конституції України 1996 року [1]). Тобто, мова йде насамперед про конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина (Розділ II Конституції України 1996 року), встановлений на загальнодержавному рівні, який практично реалізується на локальному рівні соціуму в межах територіальної

громади і в рамках місцевого самоврядування. Такий підхід породжує висновок, що володіє великою методологічною значимістю та суттєвим праксеологічним потенціалом, – бо саме тут міститься джерело виникнення, формування, становлення, розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а також його розширення і вдосконалення в майбутньому.

Вважаємо, що однозначне розуміння і тлумачення побудови такої парадигми, без сумнівів, демонструє і роз'яснює особливу значимість тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві, що органічно переходять з нього на рівень муніципального права, створюючи таким чином з першим, – єдиний системний мультидисциплінарний нормативний (конституційно-правовий + муніципально-правовий) комплекс з органічно-синергічними, системно-діяльнісними та екзистенційно-функціональними властивостями. А враховуючи на багатоаспектність місцевого життя, виникнення в його процесі великої кількості фактичних обставин, що є вельми важливими не тільки для конкретної людини, а і для її груп і асоціацій, – наведений комплекс володіє ще і суттєвими динамічними особливостями, що напрями впливає на формування та перманентний розвиток конституційно-правового статусу людини (особистості).

Треба акцентувати увагу на тому, що індивідуальний підхід до кожної людини в умовах місцевого самоврядування можливий лише при відповідному рівні соціальної активності жителів, що створюють і конституують територіальну громаду, та відповідній діяльності органів місцевого самоврядування, що повинні на локальному рівні соціуму створити локальну систему реалізації і захисту прав і свобод людини (особистості) [216] і громадянина, а також інших жителів-членів такої громади, що постійно в ній мешкають, але мають інший правовий стан (іноземці, апатриди, біженці тощо). Такий висновок детермінується могутнім потенціалом феноменології муніципальних прав людини [249], що активно розробляється представниками вітчизняної конституційно-правової і муніципально-правової доктрини [250], в рамках якої, по-перше, реалізується конституційно-правовий статус людини (особистості) [251]; по-друге, системний комплекс прав і свобод, що пов'язані з реалізацією прав жителів та їх участю безпосередньо у

здійсненні місцевого самоврядування [218]; по-третє, активно розширюється і вдосконалюється їх конституційно-правовий статус, причому не тільки як людини (особистості), а також і громадянина, іноземця, апатриду, біженця, що постійно проживають у відповідній територіальній громаді.

Тобто, можна зробити висновок, що феноменологія муніципальних прав людини не тільки відображає індивідуальний підхід муніципальної влади до кожного з жителів, вона, по-перше, у просторовому розумінні є суттєвою вказівкою на сферу реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості); по-друге, у функціональному розумінні є «запускаючим» механізмом у реалізації такого статусу; по-третє, у технологічному розумінні, є вказівкою на єдиний нормативний засіб і організаційно-діяльнісний метод реалізації такого конституційно-правового статусу людини (особистості); по-четверте, у релятивістському розумінні, вона є могутнім стимулом для розширення і модернізації такого статусу; по-п'яте, у суб'єктному розумінні, вона є стимулом для вдосконалення конституційно-правового статусу іноземців, апатридів, біженців та його зрівнювання з конституційно-правовим статусом своїх громадян.

Остання позиція володіє міжнародно-правовою аргументацією, згідно положень Конвенції Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 5 лютого 1992 року [214], профільна категорія жителів-членів територіальної громади наділено низкою конституційних прав, свобод і обов'язків, що відповідають аналогічним правам, свободам і обов'язкам громадян держави їх перебування, включаючи наявність виборчих прав на місцевих виборах (активне і пасивне виборче право), що раніше носили імперативний характер, і носіями яких були тільки громадяни патримоніальної держави. І хоча Україна, як член Ради Європи, ще не підписала цей міжнародний міждержавний регіональний договір, це з часом відбудеться і призведе до зміни філософії як місцевих, так і національних виборів.

Проблема антропологізації та антропоцентризму конституційного права стає особливо актуальною у зв'язку з об'єктивною необхідністю руйнування пострадянської соціалістичної бюрократично-тоталітарної системи, яка

відстороняла людину від публічної влади, а також від корупційних діянь в суспільстві і державі, що корінним чином порушують та нівелюють конституційний принцип рівності всіх перед законом. Отже, вирішенню цих комплексних задач, що фактично і практично відчужують людину від публічної влади, повинна сприяти і сама держава, бо якщо вона змінила парадигму здійснення публічної влади через поворот до людського вимірювання, людинорозмірності та людиноцентризму (антропоцентризму) всіх управлінських процесів, вона повинна здійснити і революційний крок до оновлення свого законодавства, яке буде базуватися на плюралізмі законів, що приймаються в інтересах народу та повинні бути для нього зрозумілими. Звідси, треба погодитись з позицією В.С. Толпикіна, що тільки ціннісно зорієнтовані, осмислені, глибоко усвідомлені людьми право і правовий закон можуть бути справедливими, і тільки вони здатні стверджувати права і свободи громадян, можуть примирити нас як з суспільством, так і з самою собою [252].

Вважаємо, що такий підхід містить суттєвий методологічний потенціал, що включає в себе, по-перше, екзистенційну складову – право і правовий закон обумовлені потребами та інтересами людей, тому вони є ціннісно зорієнтованими, осмисленими і глибоко усвідомленими ними; по-друге, комунікаційну складову – право і правовий закон можуть примирити людину як з суспільством, так і з самою собою, бо завдяки правам, свободам і обов'язкам, що містяться в них, вони реалізують своє функціонально-діяльнісне призначення в умовах повсякденності через створення системи комунікативної взаємодії, що є основою існування локального соціуму; по-третє, нормативну складову – право і правовий закон існують, функціонують, реалізуються і панують в суспільстві та між людей завдяки системному комплексу наведених прав, свобод і обов'язків, які встановлюються, легалізуються, охороняються, захищаються і гарантуються в контексті їх реалізації державою, тобто завдяки конституційно-правовому статусу людини (особистості) і громадянина, який носить яскраво виражений динамічний характер, тобто має характерологічні ознаки до його розвитку в обсязі, розширення в кількісному і якісному розумінні, поширення в суспільстві і вдосконалення на практиці.

Резюмуючи, необхідно зазначити, що:

- тенденції антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві виступають як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості та громадянина завдяки діяльності держави, що сфокусована на задоволенні інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, атитюдів людини, що проявляються на локальному рівні функціонування державно організованого соціуму, в межах територіальної громади, в умовах місцевого самоврядування та в стані повсякденності;

- в основі зазначених тенденцій в конституційному праві лежить філософська сентенція «людина є мірою всіх речей», що трансформується в парадигму управлінської та нормотворчої діяльності держави через встановлення відповідного конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина (включаючи і інші правові стани людини – іноземство, апатридство, біженство тощо), який визначає суттєві аспекти взаємодії людини і держави, а також демонструє реальне відношення держави до людини;

- в процесі реалізації тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві держава застосовує низку методологічних підходів до людини (особистості) через розробку, формування, легалізацію, застосування, охорону, захист, гарантування і реалізацію її конституційно-правового статусу, а саме: а) конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина органічно переходить в муніципально-правовий статус людини (особистості) і реалізується через феноменологію муніципальних прав людини; б) індивідуальний підхід до кожної людини (особистості), що існує та функціонує на території держави можливий в праксеологічному розумінні, – тільки за умов публічної самоврядної (муніципальної) влади і застосування муніципально-правового статусу людини (особистості); в) корегування державного публічного управління та державної нормотворчості повинне відбуватися з врахуванням наведених парадигмальних настанов;

- феноменологія муніципальних прав людини не тільки відображає індивідуальний підхід муніципальної влади до кожного з жителів, вона, по-перше, у

просторовому розумінні є суттєвою вказівкою на сферу реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості); по-друге, у функціональному розумінні є «запускаючим» механізмом у реалізації такого статусу; по-третє, у технологічному розумінні, є вказівкою на єдиний нормативний засіб і організаційно-діяльнісний метод реалізації такого конституційно-правового статусу людини (особистості); по-четверте, у релятивістському розумінні, вона є могутнім стимулом для розширення і модернізації такого статусу; по-п'яте, у суб'єктному розумінні, вона є стимулом для вдосконалення конституційно-правового статусу іноземців, апатридів, біженців, його зрівнювання з конституційно-правовим статусом своїх громадян;

- зміна парадигми здійснення публічної влади через її поворот до людського вимірювання, людинорозмірності та людиноцентризму (антропоцентризму) всіх управлінських і нормотворчих процесів, – пов'язана з революційним кроком до оновлення державою свого законодавства, яке буде базуватися на плюралізмі законів, що приймаються в інтересах народу та повинні бути для нього зрозумілими;

- такий підхід містить суттєвий методологічний потенціал, що включає в себе, по-перше, екзистенційну складову – право и правовий закон обумовлені потребами та інтересами людей, тому вони є ціннісно зорієнтованими, осмисленими і глибоко усвідомленими ними; по-друге, комунікаційну складову – право и правовий закон можуть примирити людину як з суспільством, так и з самою собою, бо завдяки правам, свободам і обов'язкам, що містяться в них, вони реалізують своє функціонально-діяльнісне призначення в умовах повсякденності через створення системи комунікативної взаємодії, що є основою існування локального соціуму; по-третє, нормативну складову – право и правовий закон існують, функціонують, реалізуються і панують в суспільстві та між людей завдяки системному комплексу наведених прав, свобод і обов'язків, які встановлюються, легалізуються, охороняються, захищаються і гарантуються в контексті їх реалізації державою, тобто завдяки конституційно-правовому статусу людини (особистості) і громадянина, який носить яскраво виражений динамічний характер, тобто має характерологічні ознаки: а) *до його розвитку* в обсязі, б) *розширення* в кількісному і якісному розумінні, в) *поширення* в суспільстві і г) *вдосконалення* на практиці.

4.3. До питання визначення факторів, що сприяють вдосконаленню та розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації

Становлення та розвиток демократичної правової державності в умовах глобалізації, характеризується низкою тенденцій методологічної властивості, що мають суто гуманістичну та гуманітарну спрямованість. Яскравим проявом такої спрямованості виступає тенденція визнання та пріоритету прав і свобод людини і громадянина, по-перше, перед правами держави, а, по друге, як основоположної телеологічної домінанти в діяльності держави, що повинна їх визнавати, легалізувати, охороняти, захищати, гарантувати та сприяти їх реалізації в своїй повсякденній діяльності, по-третє, визнання прав і свобод людини і громадянина як об'єкту міжнародно-правового регулювання та найважливішого предметного фактору співробітництва держав на міжнародній арені в рамках міжнародного співтовариства.

Наведені підходи не тільки формують відношення до прав і свобод людини і громадянина як могутньої феноменології існування сучасної державності та функціонування міжнародного правового порядку, а й трансформують їх у могутній мегатренд подальшого розвитку як сучасної держави, так й глобального конституціоналізму, що базується на конституційних цінностях, інтерпретованих в міжнародному публічному та приватному праві.

Звідси, особливої актуальності як в науково-доктринальному, так й в праксеологічному аспекті набуває правовий статус людини (особистості, громадянина), що є синтезом його прав і обов'язків, визнаних і наданих йому патримоніальною державою, та який не тільки характеризує позицію людини (особистості, громадянина) в системі координат державності, а й одночасно характеризує й саму державність, як систему демократичних (недемократичних), правових (неправових) інститутів, що забезпечує або не забезпечує визнання,

формування, розвиток, охорону, захист, гарантування та реалізацію відповідних прав і свобод людини та її правового статусу.

Необхідно наголосити на тому, що для розумінні актуальних проблем формування та розвитку правового статусу людини і громадянина необхідно враховувати відповідні положення наукових робіт вітчизняних вчених-теоретиків в галузі теорії держави і права, конституційного права, муніципального права П.М. Рабіновича, М.П. Орзіх, М.І. Козюбри, В.Ф. Погорілка, В.Я. Тація, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова, Б.А. Пережняка, І.М. Панкевича, В.В. Головченка, М.І. Сірого та ін., а також зарубіжних вчених фахівців теоретиків права, конституційного права – К. Арановського, С. А. Авак'яна, О.О. Кутафіна, О.О. Лукашової, М.М. Марченка та ін., що стосуються загального конституційно-правового статусу людини і громадянина, оскільки саме він є першоосновою для подальшого вдосконалення та розвитку як з позицій сучасного конституційного правопорядку держав, так й з позицій загального міжнародного права, особливо в умовах глобалізації.

Досліджуючи науково-теоретичну характеристику змісту конституційно-правового статусу людини і громадянина, можна визначити його як сукупність базових правових норм та інститутів, що проголошені на рівні конституції та конституційних законів (в законодавстві України не є позначеними, але в конституційній доктрині під ними розуміють закони, що:

а) деталізують і конкретизують правовий статус об'єктів конституційно-правового регулювання (органічні закони);

б) їх напряму названо в тексті конституції (номінальні закони) або дається бланкетне відсилання на них (ординарні закони) – отже, вони повинні бути прийняті на основі прямої вказівки конституції;

в) вносять зміни та доповнення до конституції [253]) і мають за мету визначення місця та ролі людини з погляду реалізації та гарантування її прав у відносинах як з державою, так і з іншими суб'єктами правовідносин.

Враховуючи те, що в широкому розумінні метонімом «конституційно-правового статусу людини і громадянина» є «права людини», вважаємо за потрібне

визначити особливу роль саме «прав людини» у процесі формування наведеного правового статусу.

Це проявляється в тому, що [315, с. 8-11]:

– термінологічна зв'язка (словосполучення) «права людини» має широке розповсюдження в суспільному і політичному житті як в рамках окремих держав, так і на міжнародному рівні, бо саме права людини виступають основним об'єктом міжнародного міждержавного співробітництва (див. Преамбула Статуту ООН 1945 року [213]) та є досить суттєвим предметом системного комплексу міжнародно-правових зобов'язань держави, в рамках підписаних нею міжнародних багатосторонніх договорів, навколо яких фактично й обертається основна договірно-правова діяльність міжнародного співтовариства держав (предметно-колабораційний критерій. – Авт.);

- дотримання прав людини виступає значущим показником розвитку держави та її окремих інститутів, рівнем розвитку суспільства, гуманізму, культури в умовах державності, а в рамках міжнародного товариства – показником виконання конкретною державою своїх міжнародно-правових зобов'язань в гуманітарній сфері (універсальний критерій. – Авт.);

- права і свободи виступають своєрідною призмою, крізь яку можна аналізувати політичну і соціальну ситуацію на різних рівнях, починаючи з локального, закінчуючи глобальним, й одночасно, критерієм гуманітарного розвитку кожного з наведених рівнів (аналітичний критерій. – Авт.);

- права людини визнаються загальнолюдською цінністю, загальним надбанням людства і тою метою, до якої необхідно прагнути будь-якій державі, що прагне до входження в коло цивілізованих (аксіологічний критерій. – Авт.);

- права людини мають не тільки внутрішньодержавний (національний) вимір, а й міжнародний, будучи прописаними в Загальній декларації прав людини 1948 року [210], в великій кількості міжнародних багатосторонніх конвенціях і пактах (легальний критерій. – Авт.);

- міжнародно-правові акти, що регламентують та регулюють права і свободи людини, фіксують не тільки зміст прав людини, а й і зобов'язання держав щодо створення умов для їх реалізації і захисту (змістовно-облігаторний критерій. – Авт.);

- права людини закріплені в конституціях та інших законодавчо-правових актах окремих держав, і вони стають обов'язковим фактором для пояснення внутрішньої і зовнішньої політики (національно-визначальний критерій. – Авт.);

- дотримання прав людини, з одного боку, є показником рівня розвитку держави, з іншого, не можна виявити жодну державу, де б права людини не порушувалися (альтернативний критерій. – Авт.);

- не всі держави на практиці визнають і підтримують права людини, хоча й ратифікують конвенції і декларації, що розробляються й підписуються ними ж самими (праксеологічно-примарний критерій. – Авт.);

- навіть у разі згоди з боку держави з концепцією прав людини для їх дотримання потрібні додаткові зусилля, а саме захист таких прав, що держава не забезпечує (праксеологічно-діяльнісний критерій. – Авт.);

- коли уряди держав обговорюють основні політичні та економічні умови життя людей, вони нерідко переходять на мову прав людини, ідентифікуючи наведені умови саме через них (ідентифікаційний критерій. – Авт.);

- масове порушення прав людини державою або іншими недержавними суб'єктами, але на її території, може ставати причиною (або приводом) для міжнародного втручання у внутрішні справи такої держави (охоронювально-забезпечуючий критерій. – Авт.);

- хоча права людини й є загальновідомим і широко використовуваним поняттям, причому на різних рівнях людського соціуму – як політиками та громадськими діячами, так і звичайними людьми, не тільки дорослими, але і дітьми, – можна виявити значне число складнощів і невизначеностей, пов'язаних з ним (семантико-дефінітивний критерій. – Авт.);

- права людини, з одного боку, зіграли і продовжують відігравати значиму роль для визначення та вирішення безлічі суспільних проблем, в тому числі подолання расової дискримінації, відмови від тортур і страти, запобігання голоду,

поліпшення освіти і охорони здоров'я та ін., – а з іншого боку, одночасно, сама ідея прав людини її супротивникам та жорстким критикам здається позбавленою будь-яких розумних підстав, часом права людини називають видумкою, штучним конструктом, нісенітницею, – звідси виникає та об'єктивується питання, в силу чого права існують, і чи є вони взагалі, а також чи є вони актуальними, дієвими (інституційно-статичний та інституційно-динамічний критерій. – Авт.);

- поняття «права людини» не є дефінітивно простим та структурно односкладним: немає єдиного розуміння, що таке права, є значна кількість його визначень, в тому числі нерідко можна виявити випадки його явно невірного тлумачення (дискусійно-предметний критерій. – Авт.);

- в контекстуалізації прав людини як соціально-правового феномену виникає низка питань, що мають принциповий та важливий теоретико-праксеологічний характер, причому не тільки для існування і функціонування правової системи демократичної держави, а й всього міжнародного правопорядку (предметно-засадничий критерій. – Авт.) – в онтологічному розумінні вони торкаються співвідношення понять «право» і «права людини» – на думку М. О. Абрамової, до них можна віднести наступні [254, с. 4-5]: чи є право частиною прав людини або ж, навпаки, права людини – частина права? Як співвідносяться права і обов'язки, і чи є права людини зворотним боком обов'язків в форматі: не виконав обов'язку – не маєш права претендувати на права? Чи можна людину позбавити її прав? Чи є права людини універсальною цінністю або їх дія обмежується рамками окремих культур, держав? Як пов'язані філософська ідея концепції прав людини, правова база і правозастосування? Чи є між ними відповідність або вони існують в розриві?

- в контекстуалізації прав людини як філософського феномену виникає низка питань, що мають принциповий та важливий теоретико-праксеологічний характер відносно осмислення та пізнання правозахисної діяльності держави, її органів, органів місцевого самоврядування, широкого кола недержавних (невласних) суб'єктів та інституцій громадянського суспільства, діяльності людей в контексті їх самозахисту тощо (суб'єктно-засадничий критерій. – Авт.). На слушну думку М. О. Абрамової, вони торкаються самої суті правозахисної діяльності та можуть бути

сформульовані таким чином [254, с. 5]: А) базовим серед них є такий: хто володіє правами і свободами людини і чиї права повинні захищатися? Б) на основі наведеного питання можуть бути сформульовані інші, а саме: В силу чого у людини є права? Що є людина? Хто суб'єкт правозахисної діяльності? Чому необхідно захищати права людини? Наведений автор відмічає, що сама постановка питання про суб'єкта, що володіє правами людини, може здатися риторичною, оскільки перша логічна відповідь: ніхто інший, як людина, володіє правами і свободами людини. Однак тут актуалізуються питання: «Що таке людина?» Або «хто така людина?», питання, які є базовими для філософії: «завжди, починаючи з давньогрецького призову «пізнати самого себе», хотіла в першу чергу знати, що таке людина» [255, с. 63]. В розглянутих нами рамках це питання переломлюється: з якого моменту (і чи завжди) на людину поширюються права людини? Звертаючись до історії розвитку концепції можна виявити, що «все володіють правами людини» – довгий час не означало, що на їх реалізацію могли претендувати всі без виключення, але на практиці було скоріше, навпаки, йшлося про досить вузьке коло людей: концепція прав людини «не помічала» жінок, дітей, відмовляла в правах по принципу громадянства або соціального стану [255, с. 5].

- в умовах глобалізації, нестримного розвитку інформаційних технологій, робототехніки та, одночасно, гуманізація, що посилюється на цьому фоні, – ставлять все нові і складні питання універсально-суттєвої властивості (глобально-гносеологічний критерій. – Авт.). Серед них: з якого моменту починають діяти права людини, і чи володіє правами ненароджена людина? Чи завжди права є індивідуальними, або ж вони можуть бути колективними? Чи можуть тварини володіти правами, аналогічно людині? Чи необхідно враховувати і надавати, можливо, вже в найближчому майбутньому права для роботів? На сучасному етапі розвитку людської цивілізації об'єктивуються й інші питання, що переважно стосуються змістовного наповнення: де проходять межі прав людини? Хто визначає, що підпадає, а що ні під це поняття? Коли постає питання про правозахисну діяльність? Хто і на якій підставі має право захищати права людини? Від кого або від чого необхідно захищати права людини? [255, с. 5];

- досліджуючи сутність і значення прав людини для державності та для міжнародного співтовариства держав в умовах глобалізації, все одно треба здійснювати таке дослідження за допомогою історичних методів (історико-пізнавальний критерій. – Авт.). У цьому контексті цікавими, логічно і філософськи вимірюваними, є міркування М. М. Марченка, який відзначає, що «для більш глибокого розуміння прав людини в сьогоденні – в «епоху глобалізму» – і для більш точного визначення тенденцій і перспектив їх розвитку в майбутньому, представляється необхідним приділяти набагато більше уваги розгляду не тільки і навіть не стільки їх формально юридичним, скільки змістовним, конкретно історичним, сутнісним аспектам. Бо в реальному житті реальні права, як відомо, не існують і не можуть існувати взагалі, безвідносно того чи іншого соціального, існуючого на певному історичному відрізку часу, спільноти або індивіда. Повною мірою це стосується також свобод і юридичних обов'язків окремих людських спільнот і індивідів. Вони так само, як і права людини, виникають на певному історичному етапі, розвиваються в конкретних історичних умовах і йдуть у небуття або ж трансформуються і наповнюються новим юридичним і соціально-економічним змістом зі зміною чергової історичної епохи або навіть державного і суспільного ладу» [256, с. 341].

Наведені критерії дають можливість виявити та визначити фактори, що скеровані та сприяють вдосконаленню і розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації. До таких можна віднести наступні [315, с. 11-15]:

- по-перше, саму глобалізацію, що суттєво впливає на правову демократичну державність в масштабах сучасного розвитку і передбачає врахування останньою сутнісних особливостей глобальної динаміки. Отже, залежно від того, як реалізується глобалізація і які вектори її еволюції, залежить утвердження правової державності як найважливішого інституту соціального життя. Тут треба враховувати, що глобалізація постає суперечливим процесом: з одного боку, її можна розглядати як посилення західного гегемонізму, що пов'язаний з універсалізацією турбо-капіталістичної техніко-економічної моделі [257, с. 3] –

прямим наслідком цього є посилена диференціація світу на центр, який концентрує багатство, і відсталу периферію, – отже, при розстановці «сил» і «ресурсів» стверджувати про становлення демократичної правової державності як форми відправлення оптимального соціального відтворення не доводиться, через виникнення явного «структурного» дисбалансу; з іншого боку, – глобалізацію можливо розуміти з позитивних позицій формування продуктивно-інтегрованого, ціннісно консолідованого співтовариства, – тому найважливіші тенденції сучасного світу тут пов'язані з подоланням відсталості, автаркії, – причому інтеграція досягається за допомогою перекриття територіальних кордонів, компетенцій національної держави, посилення планетарних соціальних, громадянських, людських зв'язків, транснаціоналізації товарів, послуг, фінансових, сировинних, інформаційних потоків [257, с. 3-4].

Метою такої позитивної соціальної консолідації є формування внутрішньо організованого максимально об'ємного простору відтворювальної діяльності з коаліційними правилами поведінки, системами цінностей. При подібних глобальних тенденціях еволюцію соціальних систем слід оцінювати в масштабі затвердження демократичної правової державності як норми відправлення соціального порядку. Враховуючи те, що основою та основоположним орієнтиром такої державності виступають права і свободи людини та громадянина, саме глобалізація у її позитивному ключі виступає простором в якому не тільки існує правовий статус людини і громадянина, але останній має чітку тенденцію до трансформації у бік розвитку, бо саме правова державність є гарантом досягнення глобальною спільнотою оптимальних ціннісних орієнтацій, первинне місце серед яких займають права людини [318, р. 513];

- по-друге, правову глобалізацію, онтологічне глумачення якої, на думку М. Аббаса, дозволяє дійти висновку, що в її основі лежить глобалізація права, причому як у широкому його розумінні (як об'єктивний системний процес. – Авт.), так і у вузькому (як безпосередня розробка загальних нормативних підходів для вирішення найважливіших загальних питань виживання людства і збереження національної державності, але вже в модифікованому вигляді, з урахуванням потреб формування

глобального управління і наднаціонального, у тому числі й міжнародного, права. – Авт.) [258, с. 15].

Досліджуючи методологічні підходи до глобалізації права, дослідник В. В. Богатирьов відзначає, що саме право у своїй основі має всі передумови для глобалізації, бо воно менш інших соціальних регуляторів зав'язано на національних особливостях і більш оперативно змінюється. Разом із тим довгий час у всіх країнах світу, вивчаючи право, вчені загострювали увагу в основному на національних особливостях правових систем, що свідчить про націоналізм у правовій сфері. Однак сьогодні варто зайнятися вивченням сторін, що поєднують правові системи, які їх інтернаціоналізують [259, с. 3]. Однією з таких важливих сторін виступають права людини і громадянина, які в умовах правової глобалізації трансформуються в загальну правову цінність та правовий пріоритет розвитку людської цивілізації, а це, автоматично, веде до процесів розробки загальних підходів до розуміння феноменології та значущості таких прав, необхідності встановлення їх кадастру на національному і міжнародному рівнях, а також до формування комплексного правового статусу людини, що наповнений у контекстуалізації свого змісту відповідним набором прав і свобод людини і громадянина, що дає конкретній особистості належним чином існувати та функціонувати в середині державно організованого соціуму через системні зв'язки міжнародно-правових зобов'язань держав в гуманітарній сфері;

- по-третє, глобалізація прав людини, а точніше глобалізація самого правового статусу прав і свобод людини і громадянина детермінована процесами глобалізації в загалі, і процесами правової глобалізації, зокрема. Бо феноменологія прав людини, будучи відображенням і важелем складних інтеграційно-колабораційних процесів, перейшла на новий рівень свого розвитку, розуміння, сприйняття і значущості – рівень глобалізації. Показником чого є те, що національне законодавство про права людини більшості держав світу включає в себе риси універсальності (наявність єдиного правового простору та визначальна роль в його формуванні інституту прав людини. – Авт.); порушення прав окремої людини або групи людей набуває характеру небезпеки планетарного масштабу (наприклад, екологічні катастрофи,

тероризм та ін.) (створена та функціонує єдина система міжнародної реакції держав та всього міжнародного співтовариства на порушення прав людини, причому будь-якої природи. – Авт.); права людини стали інструментом вирішення багатьох глобальних проблем (наведені проблеми вирішуються через призму прав людини, з урахуванням наслідків для існування та функціонування прав конкретної людини тощо. – Авт.).

Отже, в результаті глобалізація прав людини демонструє тенденцію пов'язаності окремого із загальним – правовий статус і соціальне самопочуття індивіда стали не тільки залежати, а й впливати на життя народів і людства в цілому, і навпаки.

- по-четверте, формування та функціонування могутньої тенденції конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав, – завдяки взаємодії та взаємовпливу національного конституційного права держав і міжнародного права один на одного. Конституціоналізація міжнародно-правового порядку є новим етапом у розвитку світового конституціоналізму та має історичне значення, пов'язане з юридизацією суспільних відносин, обумовленою процесами глобалізації і міждержавної інтеграції, експансією доктрини конституціоналізму в європейській комунітарній і міжнародно-правовий порядок [260, с. 5], – а в основі доктрини конституціоналізму лежать гуманістично-гуманітарні засади у вигляді феномену прав людини та обов'язків національної держави їх визнавати, легалізувати, захищати, охороняти, гарантувати тощо на засадах визнання принципу верховенства права [317, с. 152], тобто здійснювати відповідні дії щодо формування правового статусу людини, його стабільного існування та потенційного вдосконалення в контекстуалізації його наступного розширення;

- по-п'яте, зростання договірних засад в сучасному національному конституційному праві держав та в міжнародному публічному праві. Наведена тенденція виникає та посилюється завдяки універсальним якостям договірної форми, що дозволяє уникати конфліктогенних тенденцій в міждержавних відносинах. В умовах суттєвої гуманізації та гуманітаризації у функціонуванні

демократичної правової державності та міжнародного співтовариства держав, права людини, включаючи й проблемні питання її правового статусу, в контекстуалізації його вдосконалення і модифікації, стають об'єктом міжнародно-правового регулювання і предметом укладення міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів [316, с. 120];

- по-шосте, актуальні проблеми виконання державами-учасниками (сторонами) міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів в сфері прав і свобод людини своїх міжнародно-правових зобов'язань в рамках наведених договорів. Технологія виконання положень таких договорів передбачає обов'язкову національну процедуру введення їх норм в національне законодавство (імплементацию) (див. ст. 9 Конституції України [1]), завдяки чому вони стають нормативно-правовими актами держави зі статусом звичайних законів. Практична реалізація вже внутрішніх норм законодавства дозволяє не тільки оцінити ефективність міжнародно-правового регулювання відповідних прав і свобод людини і громадянина, а й визначити відповідні недоліки або правові лакуни внутрішньодержавного регулювання, в контекстуалізації усунення його недоліків та – або формування належного правового статусу, або його необхідного «доповнення» через виконання необхідних нормопроектних робіт в ініціативному порядку, з наступним здійсненням міжнародної нормотворчості, скерованих на модифікацію такого правового статусу людини;

- по-сьоме, процесів міжнародної трансформації правового статусу людини – це пов'язано з діяльністю міжнародного співтовариства держав, скерованої на здійснення міжнародної кодифікації прав людини, що планується здійснити на базі численних міжнародно-правових актів договірної характеру, які регламентують та регулюють права і свободи людини в залежності від її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (див. ч. 2 ст. 24 Конституції України) – за пропозицією американського міжнародника Д. Вайсбротта – доповідача Комісії ООН з прав людини, всі права

людини розподілялись за ознакою наявності або відсутності громадянства – на права громадян і права негромадян [261].

Доповідач Д. Вайсбротт презентував робочий документ за назвою «Права негромадян» (E/CN. 4/Sub. 2/1997/7 і Add.1) [262] на 51-й сесії Підкомісії ООН по заохоченню й захисту прав людини 31 травня 1999 р. Згодом у своїй резолюції 1999/7 від 25 серпня 1999 р. Підкомісія ухвалила рекомендувати Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОП) уповноважити Підкомісію призначити Спеціального доповідача для розгляду питання про права негромадян, легалізувавши, таким чином, термін «права негромадян».

У своєму рішенні 2000/103 від 1 серпня 2000 р. Підкомісія ухвалила призначити Д. Вайсбротта як Спеціального доповідача й поклала на нього обов'язок з підготовки всеосяжного дослідження про права негромадян, попросивши його представити попередню доповідь Підкомісії на 53-й сесії, проміжну доповідь на її 54-й сесії й заключну доповідь на її 55-й сесії (2003 рік). У проміжній доповіді, що була представленою Д. Вайсброттом на 54-й сесії Підкомісії в серпні 2002 р., основним терміном знову був термін «права негромадян». Звідси можна зробити однозначний висновок про те, що з доктринальної конструкції термін «права негромадян», придбав легальне закріплення в міжнародному праві й був уведений з наукового, у міжнародний нормативний і лексичний обіг [263].

Основні концептуальні аргументи на користь використання зазначеного терміну й визнання таких прав у якості об'єкту міжнародно-правового регулювання, були такі:

1) вся система міжнародного публічного права, міжнародного права прав людини виходить із того, що всі люди в силу своєї приналежності до людського роду наділені всіма правами людини й передбачає рівне поводження із громадянами й негромадянами [319, р. 522];

2) на території кожної конкретної держави, саме останнє, визначає, установлює й закріплює в законодавстві правовий статус своїх громадян і осіб, які не мають доказів приналежності до громадянства цієї держави;

3) у цю останню групу входить цілий ряд суб'єктів, що мають різні правові стани: а) іноземці – особи, що мають докази приналежності до громадянства іншої держави; б) особи без громадянства (апатриди, аполіди) – особи, що мають докази приналежності до громадянства якої-небудь держави взагалі; в) особи, що мають два й більше громадянства іноземних держав (біпатриди, полігромадянство) – особи, що мають докази до громадянства двох і більше держав. У цю ж категорію обґрунтовано можуть бути включені біженці, переселені особи й ін. фізичні суб'єкти, що не мають підтверджений політико-правовий зв'язок з державою свого перебування;

4) міжнародне публічне право містить у собі певні підходи й правові презумпції, що зрівнюють людей у правах, незалежно від їхнього правового стану. Більше того, такі установки містяться в міжнародному законодавстві про права людини й, отже, виступають своєрідною міжнародною домінантою й домінантою національною, оскільки держави, являючись учасниками таких міжнародних договорів, беруть на себе відповідні зобов'язання по їхньому закріпленню в національному законодавстві й практичній реалізації [168, с. 468-469].

Отже, резюмуючи, можна зробити висновок про суттєву динаміку розвитку правового статусу негромадян та його руху до правового статусу громадян, що, фактично, «розвантажує» нормативні «завали» та колізійні питання в сфері прав людини, вибудовуючи якісно нові відносини між державами та міжнародним співтовариством в сфері прав людини на основі застосування її узагальненого правового статусу;

- по-восьме, виникнення міжнародних правових стандартів в сфері прав людини. Справа в тому, що сучасне міжнародне право характеризується «конкретизацією загальнолюдських стандартів прав і свобод особистості, з якими держави повинні узгоджувати поведіння з власними громадянами» [263, с. 11]. Його норми істотно впливають на національне законодавство; тому інтеграція України в світове та європейське співтовариство неможлива без приведення у відповідність з міжнародними стандартами прав людини національного законодавства і правозастосовної діяльності [264, р. 222].

Визначаючи універсальне значення міжнародних стандартів, юристи характеризують їх як:

- а) мінімальні правові вимоги (нормативна ознака. – Авт.),
- б) що є необхідними для створення основи для нормального існування міжнародної системи в цілому або в будь-якій конкретній сфері (стабілізаційна ознака. – Авт.),
- в) які визнані світовим співтовариством (легітимізуюча ознака. – Авт.) і
- г) закріплені в його документах у вигляді юридичних норм або моделей правових норм (формалізуюча ознака. – Авт.),
- г') встановлені угодою співтовариства держав [265, с. 41] (договірною-правова ознака. – Авт.).

Іншими словами, міжнародні правові стандарти розглядаються як закріплені в загальноновизнаних актах положення, в яких встановлені основні права і свободи, а також обов'язки осіб, які перебувають під юрисдикцією світової спільноти держав – отже, вони закріплюють відповідний правовий статус людини, що визнається та легалізується міжнародною чи регіональною спільнотою держав в міжнародних договорах та повинен бути відтворений в національному законодавстві конкретної держави-підписанта (учасника) цього міжнародного договору.

Звідси, міжнародні правові стандарти виконують декілька ролей в становленні правового статусу людини і громадянина:

а) вони встановлюють такий статус з відповідним набором прав, свобод і обов'язків людини, який може бути повністю запозичений державою, якщо у неї в конституційному законодавстві відсутній такий правовий статус (інститууючо-конститууючий критерій. – Авт.);

б) якщо правовий статус, запропонований у міжнародних правових стандартах перевищує за своїм обсягом перелік прав і свобод правовий статус людини і громадянина, що містяться в національному конституційному законодавстві, то запозичуючи його, держава об'єктивно розширює конституційно-правовий статус людини і громадянина, який вона надає фізичним особам на своїй території (розширювальний критерій. – Авт.);

в) якщо правовий статус, запропонований у міжнародних правових стандартах є за своїм обсягом переліку прав і свобод меншим ніж правовий статус людини і громадянина, що існує в національному конституційному законодавстві, то держава констатує, що в цьому випадку її діяльність відносно формування правового статусу людини і громадянина йде на випередження діяльності міжнародного співтовариства (стабілізаційний критерій. – Авт.);

г) якщо держава-учасник міжнародного договору, в якому містяться міжнародні правові стандарти, що визначають правовий статус людини, підписала такий договір з застереженнями (при підписанні міжнародного договору або при його ратифікації), що обмежує в хронологічному порядку введення такого статусу для фізичних осіб, що знаходяться на її території, і такий правовий статус людини, що міститься в міжнародному договорі, є ширшим, ніж національний конституційно-правовий статус людини і громадянина, держава потенційно визнає свої міжнародно-правові зобов'язання щодо запозичення такого статусу в національне законодавство, але відтермінує його введення у часі, вказуючи конкретний час введення, або фактичні обставини, з якими вона пов'язує введення такого правового статусу (потенційно-схвалювальний критерій. – Авт.);

- по-дев'яте, наявність «перекосу» з індивідуальних прав людини в її колективні права. Необхідно погодитись з С. Ю. Римаренком, що розробка проблеми колективних прав у демократичній традиції конституційного права отримала розвиток лише після Другої світової війни, коли в європейських конституціях почали з'являтися положення про деякі права колективів як елементи колективістського підходу до прав людини в конституційному праві [266, с. 37]. Разом з тим, у вітчизняній теорії конституційного права дослідженню індивідуальних та колективних прав людини приділено недостатньо уваги. Лише в останні роки дана проблема привернула увагу науковців-конституціоналістів, але виключно в контексті дослідження окремих її аспектів, зокрема колективних прав людини в рамках місцевого самоврядування як членів територіальної громади. Втім на сьогодні відсутнє комплексне дослідження правової природи індивідуальних та колективних прав, їх співвідношення, що свідчить не тільки про необхідність

узагальнення накопиченого теоретичного та емпіричного матеріалу для розроблення доктринальних положень вітчизняної концепції індивідуальних та колективних прав, а й про об'єктивізацію і актуалізацію останніх в контекстуалізації їх прояву особливо в сфері екології, економічних свобод тощо.

Отже, порівняльно-правовий аналіз індивідуальних та колективних прав людини з актуалізацією розширення останніх, демонструє їх суттєвий та посилюючий вплив на формування відповідного правового статусу людини з якісно іншими характеристиками, що містяться в національному конституційному законодавстві держав. Тому, питання співвідношення індивідуальних та колективних прав людини виступає не тільки центральною проблемою теорії прав людини, що знаходить своє відображення в різноманітності концепцій прав людини, а й суто практичною проблемою, що скерована на розширення і вдосконалення такого правового статусу. Виокремлюючи відповідні концепції прав людини, С.І. Глушкова виділяє їх ядро та визначає їх сутність, які на її думку, складають співвідношення індивідуальних, групових, колективних та загальних прав. Це, зокрема: а) за критерієм походження прав людини – природно-правова, позитивістська тощо; б) за критерієм змісту прав людини – політична, соціально-економічна, теократична, ідеологічна тощо; в) за критерієм національно-культурної специфіки прав людини – класична, російська, ісламська, японська, британська, американська тощо; г) за критерієм розвитку прав людини – концепція трьох поколінь прав людини [267, с. 131-132]. Отже, можна стверджувати, що кожна з наведених концепцій прав людини вже апріорі складається з відповідного набору (кадастру) прав і свобод, а також обов'язків людини і громадянина, що детермінує наявність відповідного модельного правового статусу суб'єкта, з наявність або відсутністю відповідних прав і свобод, пов'язаних з суб'єктивною оцінкою прав людини. Звідси, кожна з моделей правового статусу містить не тільки індивідуальні права, а й колективні, – які в умовах глобалізації актуалізуються й об'єктивуються завдяки складним процесам економічної і політичної експансії розвинених держав, проблемам самоідентифікації націй та народів, посиленню колективістських засад в державному та регіонально-локальному управлінні, появі нових соціальних

цінностей колективного гатунку і колективного споживання (макдольнізація, маскультура тощо). Більш того, саме в умовах глобалізації й спостерігається перенос акценту в правовій регламентації і регулюванні міжнародного законодавця з індивідуальних прав, які належним чином вже опрацьовано в міжнародному праві, на колективні права з їх достатньо могутнім трансформуючим потенціалом.

Враховуючи те, що питання виокремлення колективних прав людини все ще знаходиться в стадії активної дискусії, все ж можна виявити різні позиції щодо їх змісту як в теорії, так і в практиці правозахисної діяльності. Перша доктринальна позиція складається в уявленні про колективні права як про особливий, окремий набір колективних прав, які не можна зводити до індивідуальних. До них відносять екологічні або культурні, які належать не окремим індивідам, а цілим громадам, народам і навіть всьому людству. Друга доктринальна позиція полягає в тому, що колективні права – це права окремих груп (перш за все, мова йде про меншини, в тому числі національні, і найбільш вразливі групи, такі, як інваліди). І тут охоплюються як загальні універсальні, так і спеціальні права людини, що належать цим групам: наприклад, люди з обмеженими можливостями здоров'я мають ті ж громадянські, політичні права, що і всі інші, а також право на те, щоб їх особливі потреби бралися до уваги. І нарешті, є третя доктринальна позиція, згідно якої всі права людини – це суто індивідуальні права, а так звані колективні права, включаючи права меншин, повинні зводитися до індивідуальних. Отже, колективні права людини є простою сумою її індивідуальних прав. У цьому сенсі мова може йти про спільну, колективну реалізацію прав людини, коли індивіди об'єднуються для їх захисту, наприклад, подаючи колективні позови в судові інстанції. Тобто ми маємо справу з колективним виміром універсальних прав. По суті, даний підхід заперечує особливу специфіку колективних прав, акцентуючи увагу на початковому індивідуальному характері всіх прав людини.

Резюмуючи наведені підходи, необхідно зазначити, що, по-перше, актуалізація дискусії щодо колективних прав людини, напряму буде сприяти розширенню її правового статусу і як людини і як громадянина; по-друге, кожне з індивідуальних прав людини у колективному вимірюванні може не тільки бути перевіреним на

соціальну ефективність, а й завдяки масовому застосуванню, може сприяти на виявлення нових характерологічних ознак таких прав, що буде впливати на розширення правового статусу людини; по-третє, застосування колективних прав людини в умовах глобалізації, коли відповідним чином зростає не тільки автономія особистості, а й її можливості в рамках колективу, – буде сприяти підвищенню мотивації людини до користування і реалізації свого правового статусу, що може призвести до появи нових прав – наглядним прикладом цього виступають покоління прав людини;

- по-десяте, наявність та розширення «поколінь прав людини». Зазначені покоління виокремлюються завдяки історичному та хронологічному дискурсам у розвитку прав людини. В наведеній вище доктринальній думці С. І. Глушкової, вона пропонує виділяти концепції прав людини за критерієм розвитку прав людини – та робить акцент на концепції трьох поколінь прав людини (перше – особисті і політичні права; друге – соціально-економічні права; третє – колективні права [267, с. 83-84]). Однак, на сьогодні вченими – конституціоналістами та міжнародниками, враховуючи гуманістичні тенденції глобалізації, вже пропонується виокремлювати шість поколінь прав людини, системний аналіз яких свідчить про суттєве розширення правового статусу людини і громадянина. Так, М.О. Баймуратов стверджує [168, с. 368], що до четвертого покоління відносяться спеціальні права не найблагополучніших верств населення, які в силу фізіологічних, культурних, соціальних, політичних та інших причин не мають рівних з іншими громадянами можливостей по здійсненню загальних прав і свобод. Вони потребують спеціальної підтримки з боку національних держав, а іноді навіть і з боку світової спільноти держав. Ці спеціальні права випливають з права на свободу від дискримінації за статевою, національною, віковою і іншими ознаками. До числа тих соціальних страт, які можуть розглядатися в якості носіїв таких спеціальних прав, відносяться: діти; учні; молодь; жінки; старі; пенсіонери; інваліди; безробітні; біженці, жертви збройних конфліктів; особи, які перебувають в місцях позбавлення волі; особи, засуджені до смертної кари; етнічні, національні і расові меншини; сексуальні меншини; релігійні меншини; мігранти та ін. Філософія виокремлення прав людини

четвертого покоління міститься в тому, що в багатьох випадках вдається найкраще захистити права індивідуума, захищаючи права відповідного шару населення, до числа якого він належить (див. колективні права людини).

Хоча питання виокремлення п'ятого покоління прав є дискусійним, вони досить потужне заявили про себе – бо вони складають групові права. Тільки люди об'єднуються в ці групи (формальні або неформальні) не за ознакою наявності загального місця роботи, а за ознакою спільності духовних цінностей. Наприклад, всі творчі люди, автори творів (літературних, музичних і ін.), мають загальний інтерес: захистити свою інтелектуальну власність і отримувати справедливу за неї винагороду. Або: неформальну групу складають просунуті люди, які звикли вивіряти свої життєві інтереси на основі всієї сукупності інформаційних даних і, перш за все, тих, що стосуються політики і економіки. Зрозуміло, що вони ратують за вільний доступ до інформації. Отже, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в числі духовних цінностей на перше місце висунулися інформаційні цінності. Це пов'язано з тим, що в зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу виникли принципово нові засоби праці і технології, що буквально перевернули весь світ і зробили можливим глибоке втручання в сутність людини і зміну її духовних і психологічних основ. Тут йдеться про розвиток інформаційних технологій, тобто способів створення, зберігання, перетворення, обробки, передачі та отримання інформації із застосуванням комп'ютерної техніки і програмного забезпечення.

Визначаючи області інформаційної сфери, що стосуються прав людини, М. О. Баймуратов відносить до них наступні: пошук, отримання, передача і застосування інформації; виробництво, передача і поширення інформації; підготовка інформаційних продуктів; створення і застосування інформаційних систем; інформаційна безпека, через яку розуміється стан захищеності особистості, держави, суспільства від загроз в інформаційній сфері [168, с. 372-373].

Відповідно до цього він вибудовує й систему інформаційних прав, до яких він пропонує відносити: право на доступ до відкритої інформації. Оскільки функцію донесення такої інформації в основному здійснюють ЗМІ, то, звичайно, тут важлива їх свобода; право знати зміст інформації (володіння інформацією); право

застосовувати інформацію у власній діяльності (користування інформацією); право тиражувати і розповсюджувати інформацію (розпорядження інформацією); право на захист інтелектуальної власності в мережі Інтернет; право на захист від використання інформаційних технологій з метою поширення ідеології, що суперечить нормам моралі; право на захист конфіденційної інформації; право на захист при автоматизованій обробці персональних даних та ін. [168, с. 372-373].

Отже, можна зазначити, що реалізація зазначених прав дозволить людині на ділі, знайшовши інформаційну свободу і інформаційну безпеку, безмежно розвивати свою духовність і отримувати психологічний комфорт.

Поява шостого покоління прав людини стала можливою тільки в умовах досягнень науково-технічного прогресу, що призвели до виникнення і таких наукових напрямків, які торкнулися самих фізичних і фізіологічних основ людини. Мова, зокрема, йде про дослідження в галузі генної інженерії, коли для людини виникає ряд загроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетичної спадковості особистості, з клонуванням, трансплантацією органів та іншими відкриттями в галузі біології. Ця проблема була поставлена в розряд пріоритетних в області прав людини в підсумкових документах II зустрічі глав держав і урядів Ради Європи (Страсбург, Франція, жовтень 1997 р.).

Звідси, актуалізація шостого покоління прав людини обумовлена поєднанням в собі як розробки нових пріоритетних тем в цій області, так і їх реалізацію за допомогою міжнародного контролю за дотриманням прав і свобод. В історичній ретроспективі шосте покоління прав людини почало формуватися на початку XXI ст. Юридичне їх закріплення поки в основному ведеться на національному рівні найбільш розвиненими державами. Міжнародно-правове ж їх визнання та наступне врегулювання поки відстає. Однак все ж можна назвати деякі акти, що присвячені правам шостого покоління: Загальна декларація про геном людини та права людини, Декларація про генетичні дані людини, Конвенція про захист прав людини і людської гідності в зв'язку з застосуванням біології та медицини, Конвенція про права людини та біомедицину і Додаткові протоколи до неї (1998 р., 2002 р.).

Головною своєю метою, яку бачать вчені, що стверджують про необхідність виокремлення та визначення новопосталих прав людини, є боротьба за збереження людиною своєї ідентичності. У загальному дискурсі питання тут ставиться широко: людина – це унікал, єдиний в своєму роді, і вона має право на збереження своєї індивідуальності не тільки на психічному і психологічному, але і на фізіологічному рівні. Інакше, вона має право розпоряджатися своїм тілом (soma – тіло), а тому людині належить цілий комплекс соматичних прав. Відповідно до них вона самостійно може вирішувати питання про те, як розпоряджатися своїм тілом: чи здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» або навіть «фундаментальну реконструкцію», чи змінювати функціональні можливості свого організму, а може розширити їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами.

Якщо говорити про які конкретно права йде мова, то слід навести їх перелік. Хоча він тільки формується, але вже є досить солідним. До нього можуть бути включені наступні права на: смерть; евтаназію; зміну статі; гомосексуальні контакти; трансплантацію та інші маніпуляції з органами і тканинами; розпорядження своїми органами, тканинами, частинами тіла; вживання наркотиків або психотропних засобів; штучне репродукування; стерилізацію; аборт; на клонування; на незастосування тортур і нелюдського поводження; на захист людини від загроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетики людини, відкриттями в галузі біології та ін.

Отже, виходить, що завданнями прав людини шостого покоління є висвітлення людини як неповторної індивідуальності. «Даєш юридичний персоналізм» – так, на лозунговому рівні, пропонує відініти шосте покоління прав і свобод Т. Кашаніна, оскільки саме вони несуть в собі цінності автономії людського тіла і спрямовані на захист індивідуальних фізичних і фізіологічних особливостей людини [125, с. 48].

Наведений, лише поверхневий аналіз четвертого, п'ятого та шостого поколінь прав людини свідчить про суттєве розширення прав людини та одночасно, про трансформацію, вдосконалення і розширення правового статусу людини в умовах

глобалізації через застосування механізму появи та функціонування нових колективно-індивідуальних прав, що детерміновані глобалізаційними процесами.

Резюмуючи, необхідно зазначити, що трансформація, модернізація і розширення правового статусу людини і громадянина в умовах глобалізації відбувається завдяки складним соціальним (економічним, політичним, культурологічним, інформаційним, релігійним, екологічним) процесам вертикально-горизонтальної та міжгоризонтальної властивості, що супроводжують цей феномен, залучаючи до активної участі в них держави, народи та людей.

З розвитком людства та державно організованого соціуму в умовах глобалізації потреби, інтереси, запити, життєві устремління людей піддаються суттєвому впливу з боку глобалізаційних процесів – вони, з одного боку, стають не тільки все більш різними, різноманітними, тонкими, витонченими, а й, з іншого боку, часом стосуються далеко не найбільш життєво важливих сфер людського життя, тобто таких, що загрожують фізичному існуванню людини або її благополуччю. Разом з тим, слід відмітити, що такі потреби людей поступово все більше зсуваються в сферу духовну, де вирішуються питання самодосконалості людини, її фізичного та духовного зростання, що є вкрай важливим для сучасної людини.

Правовий статус людини і громадянина, що встановлюється конкретною державою, не є статичною категорією, – він володіє досить високим динамічним потенціалом, завдяки чому досить активно реагує на глобалізаційні процеси, що скеровані на зміни гуманістичних та гуманітарних пріоритетів розвитку державності та міжнародної спільноти, шляхом його модернізації, вдосконалення і розширення.

4.4. Визначення параметрів впливу глобалізації на формування основних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина

Пріоритет прав і свобод людини (особистості) і громадянина перед правами держави та феноменологія прав людини як найважливішої сфери для міжнародного

співробітництва держав в рамках їх міжнародної спільноти є визначальними факторами сучасного розвитку демократичної правової державності та існування і функціонування міжнародного співтовариства держав в епоху глобалізації. Звідси, об'єктивно зростає роль і значення правового статусу людини (особи) і громадянина як матеріально-функціональної та предметно-нормативної засад прав, свобод і обов'язків людини, що на сьогодні виступають як основоположні предмети регулювання національного конституційного права, а отже й всієї національної системи права і законодавства, – враховуючи на особливу роль конституційного права в національній системі права і законодавства як основоположної, фундаментальної та профілюючої галузі (див. відповідні розділи Конституцій держав світу, зокрема, розділ II Конституції України 1996 року [1]), а також перманентного й основоположного предмету міжнародно-правового регулювання (див. Преамбулу Статуту ООН 1945 року [213]).

Враховуючи наведене вище, необхідно зазначити, що дослідження основних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації повинно базуватись на відповідних методологічних засадах, до яких, на нашу думку, необхідно віднести, зокрема, такі [320, с. 48-50]:

- зазначена проблематика корелюється з глобальною проблемою конституційного права – правами і обов'язками людини і громадянина (глобалізація правового статусу людини, особистості та громадянина через національне конституційне право. – Авт.);

- найбільш важливі в архітектонічному розумінні, в контексті вдалого нормопроєктування, нормативні конструкції щодо правового статусу прав людини, особистості і громадянина, – тобто набору, кадастру їх прав, свобод і обов'язків, а також їх облігаторного оформлення у вигляді міжнародно-правових зобов'язань відповідної держави для їх виконання на теренах такої держави, – міститься в міжнародному законодавстві прав людини, тобто системному комплексі міжнародних багатосторонніх міждержавних договорах гуманістичної проблематики, що пов'язує між собою їх держави-учасниці облігаторно-

контрольними зв'язками (глобалізація правового статусу людини (особистості) в контекстуалізації зобов'язань держави (держав) в рамках міжнародного співтовариства. – Авт.);

- найбільш розвиненими питання правового статусу людини (особистості) є в європейському законодавстві, зближення норм якого з українським законодавством відбувається в контексті європейських інтеграційних процесів (глобалізація правового статусу людини (особистості) в контекстуалізації європейської інтеграції держави. – Авт.);

- об'єктивно виникаюче питання щодо уніфікації міжнародних законодавства в сфері прав людини через визнання профільних міжнародних правових стандартів може бути вирішеним через однакове застосування (уніфікацію) принципів правового статусу людини (особистості) як правового феномену [268, с. 73] (глобалізація правового статусу людини (особистості) в контекстуалізації його принципів. – Авт.);

- у теорії міжнародних прав людини та практиці їх реалізації на міжнародному та національному (внутрішньодержавному) рівнях важливе місце та значення займає проблематика подальшого розвитку і наступності поколінь прав людини, яка простежується в певній залежності від розвитку світової політики і суспільної свідомості спільноти, що глобалізуються, інтернаціоналізуються, конституюються та реалізуються у інтеграційних та системно-мережевих концептах (глобалізація прав людини та її правового статусу у сучасному міжнародному, міждержавному та загальнодержавному дискурсах. – Авт.);

- сам процес глобалізації, особливо глобалізації правової, супроводжується не тільки корінною переорієнтацією ціннісних моделей прав людини, а й їх нормативно-правовим супроводженням і забезпеченням, а світова політика і світова економіка доповнюються глобалізацією державних гарантій забезпечення прав особистості (глобалізація нормативно-правового супроводження, забезпечення і гарантування захисту прав людини та її правового статусу. – Авт.);

- на сучасному етапі розвитку суспільства і держави, де економічні відносини базуються на поєднанні державних і приватних інтересів і ініціатив, а також прояву

різноманітних інтенцій людини екзистенційного характеру на локальному рівні функціонуванні соціуму і забезпеченні її життєвих устремлінь, потреб та інтересів, – що й є результатом таких інтенцій – істотне значення в контекстуалізації глобалізації набувають питання взаємної відповідальності особистості і держави (глобалізація взаємної відповідальності особистості і держави в контексті визнання, встановлення, гарантування реалізації правового статусу людини з боку держави та його легітимації, погодження, дотримання та реалізації з боку людини. – Авт.);

- відповідні політичні та юридичні чинники, що проявлялись в рамках історичної ретроспективи, та які вплинули і продовжують перманентно впливати на становлення і розвиток системи прав, свобод і обов'язків людини через розвиток конституційно-правового статусу особи, об'єктивують і актуалізують наявні в сучасній правовій науці проблеми, що, по-перше, підтверджує необхідність продовження досліджень з метою розвитку теоретичних основ конституційно-правового положення особистості як одного з актуальних напрямків науки конституційного права і, по-друге, трансформують сам конституційно-правовий статус людини (особистості) та його належне нормативне забезпечення в мегатренд глобального розвитку (глобалізація конституційно-правового статусу людини (особистості) та його нормативного забезпечення в контексті врахування історичної ретроспективи та їх розробки в контекстуалізації подальшої перспективи в умовах розвитку та вдосконалення феноменології державності. – Авт.);

- треба розуміти, що законодавство багатьох держав далеко не завжди оперативне, адекватно та успішно відображає суть змін, що відбуваються в суспільних відносинах в області формування, функціонування та подальшого розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу особи – цьому сприяє не тільки відповідна «сталість» та «повільність» в розробці та модернізації конституційного законодавства, а й відсутність єдиного наукового підходу до юридичного забезпечення наведеної галузі суспільних відносин, в тому числі й доктринального визначення параметральних ознак правового статусу в контекстуалізації його елементів та інституційно-структурних складових. Тому, саме на обґрунтування такого наукового підходу, що визначає основоположні

тенденції та загальну специфіку правового регулювання суспільних відносин в галузі правового статусу особистості, повинні бути спрямовані та скеровані основні зусилля представників доктрини конституційного права (об'єктивізація уніфікації поняття, змісту та особливостей формування, функціонування та подальшого розвитку конституційно-правового статусу людини (особи) в умовах глобалізації. – Авт.);

- звідси повинна бути розроблена теоретична основа конституційно-правового регулювання суспільних відносин в сфері правового статусу людини (особи), що, по-перше, відповідає сучасним умовам, по-друге, вона повинна бути відображеною у вигляді відповідної конституційно-правової концепції; по-третє, така концепція повинна дати можливість сформулювати об'єктивно необхідний уніфікований підхід до розуміння змісту конституційно-правового статусу особи та юридичного забезпечення суспільних відносин, що виникають з приводу його супроводження та забезпечення (актуалізація доктринального супроводження та забезпечення конституційно-правового регулювання суспільних відносин в сфері правового статусу людини (особи) в умовах глобалізації. – Авт.);

- враховуючи той факт, що наукових досліджень, присвячених дослідженню правовому статусу особистості в умовах глобалізації як комплексного явища, ані на пострадянському просторі, ані в Україні досі не проводилося, бо дослідження, що проводились, було присвячено лише окремим елементам даного інституту, – проведення комплексних наукових досліджень конституційно-правового положення особистості, що не тільки узагальнюють, а й розвивають попередні наукові розвідки з даних проблем, особливо в умовах глобалізації, та які перебувають на стику феноменології права – загальної теорії права і філософії права, таких галузевих юридичних наук, як конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне право, а також у співвідношенні з міжнародним публічним правом, що виступає сучасним системно-нормативним мірилом глобалізації, – з феноменологією соціально-політичної науки – політології, політичної соціології, політичної психології тощо, – залишається у вітчизняній науці конституційного права найактуальнішим та таким, що знаходиться в порядку денному функціонування та розвитку феноменології

державності (актуалізація міжгалузевого та міждисциплінарного підходу до дослідження конституційно-правового регулювання суспільних відносин в сфері правового статусу людини (особи) в умовах глобалізації. – Авт.).

Необхідно відмітити важливий внесок, внесений в розвиток теорії конституційно-правового статусу особи в цілому і в дослідження її окремих сторін, граней, зв'язків і проявів такими вітчизняними та зарубіжними вченими радянського і сучасного періодів, як А.Х. Абашидзе, М.І. Абдулаєв, А.М. Абрамович, С.А. Авак'ян, С.С. Алексєєв, К.В. Акименко, М. О. Баймуратов, С.А. Балашенко, О. В. Батанов, Ч.Р. Бейтс, М.М. Белякович, А.Г. Бережнов, В.Н. Бібіло, С.Н. Братановський, С.М. Братусь, М.М. Бринчук, Я. Броунлі, М.Л. Бондаренко, Г.А. Василевич, А.Е. Вашкевич, А.Б. Венгеров, В.М. Вітрук, А.Ф. Вишневський, Л.Д. Воеводін, О.В. Воробйов, А.Ф. Воротніков, Г.А. Гаджієв, Л.М. Галенська, Т.В. Гамцемлідзе, С.П. Головатий, М.Г. Головач, А.А. Голошко, Д.М. Демічев, Т.І. Довнар, Р. Дворкін, С.Г. Дроб'язко, В.М. Дубовицький, В.А. Зінченко, А.Е. Зорченко, М.А. Карпович, С.М. Кожевников, Б.К. Кожомбердієв, К.І. Козлова, М.І. Козюбра, О.О. Кутафін, А.Н. Крамник, В.І. Крусс, Р.І. Косолапов, С.А. Комаров, М.М. Коркунов, В.А. Кучинський, В.В. Лазарєв, І.А. Ледахов, Н.С. Колесова, Е.В. Лаєвський, О.Е. Лейст, А.І. Лепешкин, О.О. Лукашова, Ф. Люшер, Т.І. Макарова, М.В. Мархгейм, В.П. Малахов, М.С. Малєїн, М.Н. Кузнєцова, О.В. Малько, Г.В. Мальцев, М. М. Марченко, О.В. Марцеляк, М.І. Матузов, А.А. Мельников, А.В. Міцкевич, В.С. Нерсєсянц, М.П. Орзіх, О.В. Орлова, В.А. Патюлін, Е.В. Перепелиця, В.Ф. Погорілко, С.П. Погребняк, А.А. Подупейко, М.Г. Проніна і А.М. Романович, Е. Рузвельт, А.С. Піголкін, І.А. Покровський, Б.В. Пхаладзе, Л.П. Рассказов, І.В. Лихварів, Ф.М. Рудинський, Л.М. Рябцев, Е.А. Саркісова, В.М. Сафронов, Н.В. Сильченко, М.Б. Смоленський, Ю.М. Старілов, О.В. Сурілов, М.Ф. Чудаков, В.М. Чхиквадзе, І.Т. Тарнавський, А.Г. Тіковенко, А.В. Турлаєв, І.С. Фарбер, М. Фрідман, А.Г. Хабібুলін, В.М. Хомич, А.А. Чепурнов, О.В. Чередниченко, М.Ф. Чудаков, В.М. Шабайло, А.В. Шавцова, В.П. Шієнок, Б.С. Ебзєєв, І.А. Юхо, Г.А. Якимов, В.М. Ягудіна і ін.

Однак, аналіз наукової літератури показує, що комплексного дослідження конституційно-правового статусу (положення) особистості, що не тільки узагальнює теоретичні основи правового забезпечення конституційно-правового статусу та його елементів, а й розкриває основоположні напрямки його розвитку в умовах глобалізації, в юридичній науці не проводилося.

Відмічаючи багатогранний характер та значення правового статусу людини (особистості) і громадянина треба сфокусувати увагу, насамперед, на конституційно-правовому їх статусі, який виступає як основний та такий, що має характерологічні особливості. Більшість представників конституційно-правової доктрини визначають правовий статус як багатоаспектну категорію, що: а) має загальний характер (критерій універсальності. – Авт.); б) включає статуси різних суб'єктів правовідносин (критерій багатосуб'єктності. – Авт.); в) відображає індивідуальні особливості суб'єктів і реальне їх положення в системі багатоманітних суспільних відносин (критерій індивідуальності. – Авт.); зазначаючи, що г) правовий статус не може бути реалізований без обов'язків, які кореспондують правам (критерій системності. – Авт.); г') без юридичної відповідальності в необхідних випадках (критерій забезпеченості. – Авт.); д) без правових гарантій [269, с. 95] (критерій реалізуємості. – Авт.); також е) правовий статус може розглядатися як у комплексному (критерій цілісності. – Авт.), так й фрагментарному розумінні (правовий статус громадянина, правовий статус іноземця, правовий статус біженця тощо) (критерій структурованості. – Авт.).

Однак, не дивлячись на такі критерії, слід розуміти, що відносно саме конституційно-правового статусу людини (особистості) в доктрині конституційного права існують відповідні розбіжності. Одна група його апологетів вважає, що конституційне право закріплює тільки основи правового статусу людини, виступаючи фактично за «урізане» розуміння цього найважливішого соціально-правового феномену, бо рефлексія робиться тільки на основоположних засадах такого статусу; а інша група апологетів відмічає, що зважаючи на те, що основним предметом конституційного права виступає захист прав і свобод людини і громадянина, стверджують, що терміносистема «конституційно-правовий статус

людини і громадянина» охоплює лише права і свободи суб'єкта, що встановлено і закріплено конституційним правом (тобто, пропагується обмежувальний підхід до визначення і розуміння такого феномену). На думку Т. А. Француз-Яковець, обидва підходи мають негативні вади: перший, знаменуючи собою відрив конституційного права і феномену конституційно-правового статусу від реального правового життя, оскільки в кожному конкретному випадку мають місце адміністративно-правовий, цивільно-правовий та інші статуси людини і громадянина – носить, на нашу думку, явно штучний характер; другий – демонструючи віддаленість від розуміння співвідношення і дії юридичних та фактичних механізмів реалізації конституційно-правового статусу людини і громадянина, оскільки у щоденному житті маючи одні й ті самі права, різні особи можуть по-різному їх використовувати залежно від віку, стану здоров'я, громадянства, наявності або відсутності судимості тощо [166, с. 8-9] – на нашу думку, не враховує вплив на досліджуваний статус об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Разом з тим, необхідно враховувати, що не дивлячись на такі варіабельні підходи, правовий статус як юридична категорія, є самостійною феноменологією, що має вельми важливе соціальне й нормативне призначення, бо, на слушну думку Б. Хафена, він не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки (поведінковий критерій. – Авт.), що встановлює (та буде в перспективі продовжувати встановлювати. – Авт.) ступінь взаємодії держави, суспільства і особи (комунікативний критерій. – Авт.), а й забезпечує (та буде в перспективі забезпечувати. – Авт.) нормальну життєдіяльність соціального середовища (соціально-стабілізуючий критерій. – Авт.) і, відповідно, включає в себе як права і свободи, так і обов'язки особи [270, р. 476] (структурно-поведінковий критерій. – Авт.).

В умовах глобалізації, коли в рамках міжнародної спільноти держав універсального та регіонального рівнів формується єдиний правовий простір, проблематика правового статусу людини (особистості, громадянина, апатрида, біженця тощо) набуває міжнародно-правового значення. Прикладом цього служить позиція Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія),

яка у своєму дослідженні визначає чотири комплексні принципи як головні складові частини конституційно-правового статусу особи: 1) юридичної визначеності; 2) запобігання зловживанню (надужиттю) повноваженнями; 3) рівності перед законом і недискримінації; 4) вільного доступу до правосуддя. При цьому, елементами принципу юридичної (правової) визначеності є доступність законодавства, доступність судових рішень, передбачуваність актів права, сталість і послідовність приписів права, легітимні очікування, унеможливлення зворотної дії, принципи *nullum crimen sine lege* (немає закону – немає злочину) та *nulla poena sine lege* (немає закону – немає кари), принцип *res judicata* (неможливість перегляду судового рішення, яке набуло законної сили). Після принципу юридичної (правової) визначеності найбільш комплексним із перерахованих є принцип вільного доступу до правосуддя, який складається, зокрема, з таких елементів, як незалежність і безсторонність судівництва, право на справедливе судочинство, презумпція безвинності (невинуватості), дієвість судових рішень, а також наявність конституційного судочинства [271, с. 22-38].

Системний аналіз наведених принципів свідчить, що саме в умовах глобалізації правовий статус особистості базується на низці найважливіших принципів конституційно-засновницького та інституційно-функціонального характеру, що в своїй сукупності дають змогу сформувати відповідну систему діяльнісних засад, встановлюючого, засновницького, дозвоільного, стримуючого, забороняючого, контролюючого, охоронюваного та захисного характеру, які повинні сповідати органи публічної влади держави для формування належного правового статусу особи, та сама особа для адекватного конституційно-нормативним приписам та міжнародно-правовим зобов'язанням держави формування і належної реалізації свого правового статусу. Отже, одним з найважливіших напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації є, по-перше, дотримання основоположних принципів правового статусу людини через їх втілення в конституційне та інше галузеве законодавство; по-друге, формування її реального конституційно-правового статусу та загального правового статусу адекватного

міжнародно-правовим зобов'язанням держави, взятих нею в рамках підписаних міжнародних договорів; по-третє, створення органами публічної влади відповідних умов (гарантій) для реалізації конституційно-правового статусу та загального правового статусу людини (особистості, громадянина) [320, с. 51].

Вважаємо, що проблематика втілення в конституційному законодавстві принципів правового статусу людини (особистості, громадянина) виступає окремим системно-комплексним напрямом вдосконалення такого статусу, бо воно, по-перше, напряду є пов'язаним з подальшим формуванням правового становища людини (особистості) в державі, що містить в собі сукупність важливих елементів-критеріїв, які не тільки відбивають її фактичний стан у відносинах з суспільством і державою, а й виступають як характерологічні ознаки демократичної правової державності.

Так, М.І. Матузов і О.В. Малько вважають, що в структуру цього поняття входять такі елементи: 1) основні права і обов'язки (саме правовий статус людини; 2) законні інтереси; 3) правосуб'єктність; 4) громадянство; 5) юридична відповідальність; 6) правові принципи; 7) правові норми, що встановлюють статус [272]. Отже, належне нормативне проектування, формулювання, формування, супроводження та забезпечення кожного з наведених елементів системою правових гарантій буде впливати й на формування і функціонування, а звідси й реалізацію правового статусу людини у його належному розумінні та праксеологічному застосуванні.

По-друге, проблематика втілення в конституційному законодавстві принципів правового статусу людини (особистості, громадянина) виступає окремим системно-комплексним напрямом вдосконалення законопроектної діяльності, що напряду є пов'язаною з формуванням конституційно-правового статусу людини і громадянина, через його подальшу деталізацію і конкретизацію в чинному законодавстві. Тут, на наш погляд, треба звернути увагу на нормативно-технологічний аспект забезпечення цього процесу, що знаходить свій прояв у реалізації відповідного технологічно-діяльнісного та нормативно-формалізаційного ланцюжку, а саме: «об'єктивація нормопроектної діяльності (далі: НПД). – актуалізація НПД. – конституціоналізація (нормативізація) НПД. – легалізація НПД.

– процесуалізація НПД. – конституційно-правове забезпечення НПД» [157]. Треба зазначити, що кожний з елементів цього ланцюжка в контекстуалізації до правового статусу людини (особистості, громадянина) має своє внутрішньодержавне та міжнародно-правове обґрунтування, що базується на відповідних нормативних імперативах, – більш того, він володіє відповідною онтологічною, гносеологічною та аксіологічною складовими, які можна визначити, виокремити та зафіксувати у вигляді відповідних діяльнісних характеристик органів публічної влади та відповідної поведінки фізичних осіб, що їм кореспондують.

Звідси, формується ще один важливий напрямок вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації, який можна охарактеризувати як підвищення якісного та технологічного рівня законопроектної діяльності (НПД в широкому розумінні) держави. В основі надання цьому напрямку статусу важливого та одного з основних, покладено особливе значення технологічно-процесуальної діяльності в формуванні масиву національного конституційного законодавства та в його практичній реалізації. Потреба в реалізації наведених настанов детермінована соціальною, економічною і політичною невизначеністю стану держави та її громадян, низьким рівнем соціально-правової захищеності суб'єктів соціального життя, відсутністю реальних, в тому числі й нормативних, гарантій захисту людини, неспроможністю владних органів забезпечити та гарантувати інтереси громадян. Крім того, законодавець практично не враховує стохастичні мінливості в існуванні правового статусу людини, його дестабілізацію під впливом соціальної напруги, політичного протистояння, військових дій на сході України та окупації Криму, зростання злочинності, екологічних катастроф, а також шоків методів проведення різноманітних реформ, що суттєво впливають, по-перше, на темпоральний та якісний характер життєвого циклу людини, по-друге, на виникнення негативного демографічного балансу в державі; по-третє, на перманентне зростання міграційних потоків громадян з держави.

По-третє, до цього напрямку має відношення, але як окремий самостійний напрямок, – й підвищення якісного рівня міжнародної нормотворчості в сфері

правового статусу людини (особистості) та громадянина, яке, з одного боку, є частиною процесу внутрішньодержавної (національної) нормотворчості, враховуючи на підписання державою відповідних міжнародних договорів гуманістичної спрямованості та її зобов'язання з гармонізації національного конституційного законодавства відповідно до своїх міжнародно-правових зобов'язань, що витікають з таких договорів, а з іншого, – виступає самостійним, і в деякому ступені, важливим автономним напрямком вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації. Прикладом тут можуть служити зусилля міжнародного співтовариства щодо спроб формування єдиного правового статусу людини в міжнародному праві, незалежно від її правового стану, шляхом наближення його до правового стану громадянина держави. Мова тут йде, насамперед, про негромадян – осіб, які не були визнані як такі, що мають ефективні зв'язки з країною, де він або вона знаходяться. Виходячи з того, що на території будь-якої держави в мирний час в наявності є різні групи негромадян, включаючи постійних жителів, мігрантів, біженців, шукачів притулку, жертв торгівлі людьми, іноземних студентів, що тимчасово проживають на території держави, інші категорії не іммігрантів і осіб без громадянства. У той час як кожна з цих груп може мати права, засновані на окремих правових режимах, проблеми, з якими стикаються більшість з них, якщо не всі негромадяни, є досить схожими. Ці загальні проблеми, на думку ООН, зачіпають нині приблизно 175 млн. чоловік у всьому світі, або 3% населення земної кулі [273, с. 2]. Однак, негромадяни повинні бути вільні від довільних вбивств, що принижує людську гідність, поводження, рабства, довільних арештів, несправедливого суду, вторгнення в приватне життя, примусового повернення, примусової праці, дитячої праці і порушень гуманітарного права. Вони також мають право вступати в шлюб; право на охорону як неповнолітніх; право на мирні асоціації та збори; рівність; свободу релігії і переконань; соціальні, культурні, економічні права; трудові права, наприклад, на участь в переговорах про укладення колективного договору, заробітну плату, здорові і безпечні умови праці; і консульський захист. У той час як всі люди мають право на рівні гідність і права, держави можуть усвідомлювати різницю між

громадянами і негромадянами стосовно політичних прав, недвозначно гарантованим громадянам, а також свободу пересування. Отже, в ситуації негромадян існує великий розрив між правами, які їм гарантує міжнародне право прав людини, і реальністю, з якою вони стикаються. У багатьох країнах існують інституційні та наростаючі проблеми, з якими зустрічаються негромадяни. Майже всі категорії негромадян зачіпаються офіційною і неофіційною дискримінацією.

Отже, своєю чергою, ООН в своєму докладі «Права негромадян» (2006) фактично використала інноваційний підхід до формування правового статусу негромадян: а) прогностично сформував майбутній статус громадян/не громадян на території конкретної держави в контекстуалізації; б) сформувавши новий вид правового статусу людини (негромадяни); в) здійснивши «укрупнення» та моделювання такого статусу відносно багаточисельних міжнародних конвенцій про права людини, що регулюють її різні права і свободи; г) здійснивши систематизацію загального правового статусу людини відповідно до міжнародного права прав людини та розподілення його на два види – права громадян і права негромадян; г') скерувавши визначені обидва статуси не тільки на суттєве «зближення», а й в перспективі – на «злиття», природно, зі збереженням обмежень, що містять міжнародні договори та національне конституційне законодавство держав. Тобто, можна стверджувати, що проведення кодифікаційної роботи на міжнародно-правовому рівні в сфері правового статусу людини (особистості) та громадянина скеровано на його уніфікацію, оптимізацію, підвищення ефективності нормативно-правового закріплення та нормативно-правового регулювання, а також на превенцію виникнення колізійних питань в цій сфері [168, с. 467-473].

По-четверте, суттєвий вплив на вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації може здійснити розробка нових міжнародних правових стандартів прав людини і громадянина через розробку нових та кодифікацію вже діючих міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів. Зазначений напрямок діяльності міжнародного співтовариства на глобальному та регіональному рівнях залишається вкрай актуальним, бо велика кількість багатосторонніх конвенцій, що регулюють різні

права, свободи і обов'язки людини, було прийнято більш ніж п'ятдесят років тому, ще на початку створення ООН, Ради Європи, Європейського Союзу тощо. Але вирішення цього завдання детерміноване як активізацією позицій держав-членів міжнародної спільноти щодо кодифікації багаточисельних міжнародних договорів в профільній сфері, так й підвищенням активності у діяльності Комісії ООН з прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права, що повинна проявити ініціативу, розпочати, очолити або координувати діяльність держав щодо розробки нових текстів міжнародних угод. Вважаємо за потрібне, відмітити, що така робота з розробки нових текстів міжнародних угод або кодифікації угод, що вже діють, потребує єдності в зусиллях всіх держав-членів міжнародної спільноти та міжнародних організацій системи ООН, бо, по-перше, більшість положень таких угод вже є застарілими, враховуючи їх невідповідність сучасним умовам функціонування державності та міжнародної спільноти; по-друге, довільне розширення повноважень міжнародних міжурядових організацій в сфері прав людини (реалізація доктрини прав, що «маються на увазі» [274]), об'єктивно потребує свого нормативного закріплення. Зокрема, якісного оновлення та кодифікації потребують міжнародні угоди щодо правового статусу жінок, дітей, а також Женевські угоди 1949 року відносно правового статусу комбатантів та мирного населення в умовах окупації (особливо враховуючи зміну характеру сучасної війни – з «гарячої» на «гібридну», появу феноменології «неявного» агресора, сепаратистських угруповань, що діють з ним у синергічній взаємодії, нових витончених форм використання мирного населення у веденні бойових дій тощо).

По-п'яте, на наш погляд, якісно новим напрямом вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації є дослідження процесів формування нових поколінь прав людини в доктрині міжнародного та конституційного права держав та своєчасне нормативне «реагування» на них, шляхом їх нормування, нормативізації та наступної міжнародної та національної легалізації. Мова йде, насамперед, про закріплення прав четвертого та п'ятого поколінь, що суттєво розширюють правовий статус

людини. Так, четверте покоління торкається інформаційних прав людини, які суттєвим чином розширюють його можливості в інформаційній сфері, бо саме розвиток інформаційних технологій справляє значний вплив на зміст, реалізацію і захист цілої низки прав людини, включаючи право на її життя, свободу вираження думок, захист особистого і сімейного життя та інших. Це має свій особливий прояв в контексті змін, що відбуваються в умовах інформатизації суспільства, коли формується статус і зміст таких нових явищ, як право на Інтернет, право на доступ до Інтернету, право бути забутим в рамках сучасної системи прав людини тощо [275]. П'яте покоління прав людини визиває практично революцію у сприйнятті та розумінні прав людини як таких, бо воно спирається на одну з найбільш спірних і суперечливих правових теорій, – теорію соматичних (особистісних) прав. Термін «особистісні (соматичні) права», що відбувся від грец. *soma* – тіло, зобов'язаний своєю появою в юридичній науці російському досліднику-конституціоналісту В. І. Круссу. В основі його теорії лежить концепція, яка обумовлює право людини самостійно розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму і розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами [276, с. 43]. Більш того, на основі таких доктринальних підходів вже розроблений та запропонований перелік соматичних прав, який на думку М. А. Лаврика, неможливо сформулювати у вигляді приблизного або вичерпного переліку, вважаючи на делікатність та невизначеність перспективи виокремлення інших прав в цій сфері. Тому наведеним автором в основу такого переліку соматичних прав поклав відповідні домагання людини, що підпадають під поняття соматичних прав, а саме: 1) право на смерть; 2) права людини щодо її органів і тканин; 3) сексуальні права людини (Всесвітня організація охорони здоров'я під цим розуміє: можливість шукати, одержувати і передавати інформацію, що стосується сексуальності, сексуальна освіта, вибір партнера, можливість вирішувати, бути людині сексуально активним чи ні, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, вступ до шлюбу; право на легалізацію проституції; оборот порнографічної продукції та правове регулювання положення сексуальних меншин); 4)

репродуктивні права людини (позитивного характеру: штучне запліднення; негативного характеру: аборт, стерилізація, контрацепція); 5) право на зміну статі; 6) право на клонування як всього організму, так і окремих органів; 7) право на вживання наркотиків і психотропних речовин. 8) в подальшому майбутньому – право на віртуальне моделювання, в сенсі повного затвердження (дублювання) себе в неметричних формах об'єктивного існування [277, с. 25].

Необхідно зазначити, що держави та міжнародна спільнота досить уважно відносяться до визначення та легалізації багатьох з зазначених прав, які суттєво розширюють правовий статус людини та надають якісно нового змісту її існуванню в рамках темпорального існування в межах життєвого циклу. Прикладом тут можуть слугувати легалізація трансплантації органів, штучного запліднення, евтаназії, одностатевих союзів в багатьох державах.

Більш того, можна намітити різні шляхи розвитку прав людини і формування нових поколінь прав людини з використанням тенденцій дослідження саме теорії соматичних прав людини. Так, з позиції конституційного права теорія соматичних прав може бути затребувана для вивчення тенденцій у розвитку сучасного конституціоналізму, з точки зору розширення переліку прав людини, та використання механізму обмежень прав. Також, доцільним є проведення досліджень окремих соматичних прав: як в конституційному праві, так і в рамках інших галузевих юридичних наук, проте, наскільки працездатною і життєвої виявиться представлена теорія і яка її частина знайде законодавче відображення – покаже час [278].

По-шосте, на наш погляд, одним з найважливіших напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації, що володіє великим організаційним та нормотворчим потенціалом, є врахування досягнень НТР та новітніх відкриттів в сфері медицини, роботизації, інформатизації.

Так, революційні відкриття в сфері медицини (розшифровка генно-хромосомної структури організмів і визначення хімічного складу їх елементів (ДНК, РНК), встановлення триплетного коду, що стало проривом в науці про спадковість,

дефекти якої є чи не в третині всіх захворювань, створення генної інженерії, тобто технології спрямованої, цільової зміни спадкових властивостей організмів, в тому числі мікроорганізмів, що створило умови для виробництва генно-інженерних лікарських і профілактичних препаратів, насамперед для боротьби з інфекційними та паразитарними хворобами [279] відкриття клітинних механізмів боротьби з онкологічними, інфекційними захворюваннями, досягнення в трансплантології щодо «виращування» органів з індивідуальних клітин людини з використанням адитивних технологій /пошарове нарощування і синтез об'єкта за допомогою комп'ютерних 3d технологій/ [280] та ін.) ведуть до зростання темпорального критерія життєвого циклу людини та підвищення якості життя, що неодмінно позначиться на ефективності використання людиною свого правового статусу, його вдосконаленні та розширенні в сторону якісно-видових характеристик.

В даний час в промисловості розвинених країн відбуваються процеси, порівнювані з новою промисловою революцією – в теоретичних дослідженнях вони отримують назву «неоіндустріалізація» [281]. Причому, одним з базових трендів радикального перетворення промислового виробництва, поряд з адитивними технологіями та інтернетом речей (Internet of Things – IoT) (всесвітня павутина пов'язаних між собою машин та інших фізичних предметів, за допомогою якої може здійснюватися обмін інформацією без людського втручання – в результаті цього взаємодія між людиною і різними технологічними об'єктами безповоротно змінилася, тому з'явилися нові способи використання звичних речей) [282], стає активне використання індустріальних роботів.

У той час як роботи стають все більш досконалими – розумними, швидкими і дешевими, вони починають виконувати все більш складні завдання. Якщо раніше роботи могли виробляти легкі повторювані роботи (зварювання, підйом вантажів), то зараз вони здатні замінити в промисловості людей, так як у них з'являється все більше можливостей, таких як сприйняття дійсності, спритність, пам'ять, здатність до навчання і розпізнавання об'єктів [283].

Звідси, виникає системний комплекс вже соціальних проблем щодо працевлаштування робітників, що вивільнюються, а також їх подальшої долі в

умовах коли кількість працюючих в перспективі буде різко скорочуватись. Крім того, зростання вільного часу у працюючих, а деякі держави вже сьогодні скорочують денне трудове навантаження робітників до 5 годин або вводять у себе 4-х денний робочий тиждень, – ставить в порядок денний вирішення проблеми оптимального використання такого часу з метою подолання стереотипізації поведінки людини «в робочому ритмі».

Це буде впливати на модифікацію правового статусу людини вже в якісному та кількісному вимірюванні, причому як в контекстуалізації інтенсифікації використання відповідних прав людини (наприклад, перекіс у сторону соціальних і культурних прав), так й формування нових форм життєдіяльності, в яких доля найманою фізичної праці буде суттєво знижуватися, а доля інтелектуальної праці та часу дозвілля суттєво зростати. Причому в останній сфері все більшу роль будуть відігравати інформаційні технології та процеси, що роботизовані.

По-сьоме, одним з найважливіших нормативних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації є врахування законодавцем сучасних тенденцій в діяльності органів судової влади держав щодо легалізації модифікації правового статусу людини (особистості) та громадянина.

Мова тут йде про легалізацію судами Австралії, Австрії, Бангладеш, Великої Британії, Індії, Канади, Нідерландів, Непалу, Нової Зеландії, Німеччини, Пакистану, Таїланду та ін., так званої третьої статі або третього гендеру – тобто людей, які по своїй волі або в результаті суспільного консенсусу не ідентифікують себе ні як чоловік, ні як жінка, а також людей, які зараховують себе або зараховуються суспільством до іншого гендеру, що не вкладається в двійкову систему розуміння статі «чоловік – жінка».

Під терміном «третій» як правило розуміється «інший», оскільки деякі антропологи і соціологи описують «четвертий», «п'ятий», і навіть «деякі» гендери. Ці поняття може бути досить важко зрозуміти в звичних понятійних категорія [284], але в повсякденному житті правовий статус таких людей потребує свого визначення, закріплення та гарантування з боку держави в контексті його реалізації.

Такий же стан справ спостерігається в діяльності судових органів, якими спочатку було визнано законність одностатевих шлюбів (наприклад, рішення Верховного Суду США від 26 червня 2015 року, коли він виніс рішення у справі «Обергефелл проти Ходжес», в якому вища судова інстанція Сполучених Штатів постановила, що Конституція США гарантує право одностатевих пар укласти шлюб [285]), а потім почався процес законодавчого вирішення питань юридичного визнання одностатєвого шлюбу, або почали розглядатися законопроекти, спрямовані на легалізацію одностатєвих шлюбів та інших форм одностатєвих союзів (домашнє партнерство, внутрішнє партнерство, зареєстроване партнерство, незареєстроване партнерство та ін.), тобто, по-різному в різних державах. При цьому слід враховувати, що обсяг прав, наданих в результаті вступу в подібний союз, залежить від законодавства і може перебувати в діапазоні від мінімального до такого значного, що єдина відмінність з браком полягає тільки в назві.

Отже, маємо зміну рольових позицій людини, включаючи й зміну статі, зміну ролі в родині тощо, що об'єктивно викликає зміну, трансформацію та розширення її правового статусу.

По-восьме, вельми важливе значення для існування, стабілізації та наступного розвитку правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації набуває судовий захист такого статусу, який здійснюється в нашій державі судами загальної юрисдикції (загальні і спеціалізовані) та Конституційним Судом України, при цьому позивачами виступають переважно як громадяни, так і органи держави, що виступають в їх інтересах, а відповідачами по них виступають органи публічної влади, інші громадяни й організації.

При цьому, у доповіді на той час Голови Верховного Суду України В. Т. Маляренка, з якою він виступив 12 березня 2003 року на спільному розширеному засіданні Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України [286], відмічалось, що суди України, особливо місцеві суди і Верховний Суд, працюють із великим перевантаженням, бо з року в рік стрімко збільшується кількість справ, які надходять на розгляд судів (у 2000 році їх було 1,5 млн., у 2001 році – 2,5 млн., у

2002 році – понад 4 млн., то у 2006 році цей показник наближався до то 8 млн справ). Також було зазначено, що особливо стрімко зростає кількість цивільних справ, які надходять на розгляд в усі інстанції судів загальної юрисдикції, така динаміка є наслідком того, що проголошене Конституцією право фізичних і юридичних осіб на судовий захист та поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, знаходить практичну реалізацію і через це має оцінюватися лише позитивно. Хоча це одночасно є і серйозним індикатором неблагополуччя в економіці.

У 2013 році Голова Верховного Суду України Я. Романюк, підкреслюючи наведену вище тенденцію до збільшення кількості цивільних справ взагалі, відмітив, що якщо в 2009 році до Верховного Суду з заявами про перегляд судових рішень у цивільних справах у зв'язку з неоднаковим застосуванням одних і тих самих норм матеріального або процесуального права звернулися приблизно 1 тис. осіб, то в 2012 році – вже більше 3 тис. Зрозуміло, що однією з причин ситуації, що склалася стало створення нового Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції. Формування суду, напрацювання та узгодження правових позицій і т. д. – це непростий процес. Але та ж тенденція спостерігається і щодо справ адміністративної юрисдикції: якщо в 2009 році до ВСУ звернулося 2,5 тис. осіб з заявами про перегляд судових рішень у зв'язку з неоднаковим застосуванням норм права, то в 2012 році – вже 4,5 тис. Це свідчить про те, що кількість випадків, коли суди по-різному застосовують одну і ту ж норму права, різко збільшилася [287].

У 2019 році Голова Верховного Суду В. Данішевська відмітила факт непомірності завантаження Верховного Суду, зазначивши, що щодня до Верховного Суду надходить у середньому 360 справ. З 15 грудня 2017 року по 1 вересня 2019 року Верховний Суд ухвалив понад 154 тисячі рішень [288].

Ефективність судового захисту може бути розглянутою з врахуванням аналізу та узагальнення судової практики Верховного Суду України по відповідним категоріям справ, наприклад, Аналізу судової практики з розгляду цивільних справ

про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.) від 01.02.2013 року [289], Узагальнення практики вирішення адміністративними судами спорів про зміну виборчої адреси та місця голосування, уточнення списків виборців, які виникли під час позачергових виборів Президента України та виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів, що було прийнято постановою № 9 Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 12.09.2014 року [290], Аналізу практики застосування адміністративними судами положень Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» від 28.09.2012 року [291] тощо. Саме в них не тільки аналізується практика судового захисту прав, свобод і обов'язків людини (особистості) і громадянина, а й розробляються заходи щодо підвищення ефективності судового захисту прав і свобод, що складають профільний конституційно-правовий статус в різних сферах соціального і державного життя людини.

Яскравим прикладом продовження діяльності Верховного Суду України в сфері захисту прав людини (особистості) і громадянина є діяльність судових палат Верховного Суду України. Так, згідно Огляду судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика), зокрема Рішень, внесених до ЄДРСР, за січень – березень 2020 року [292], судовою палатою були розглянуто справи щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів; щодо захисту соціальних прав; щодо виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян.

Практично новим інструментом захисту прав і свобод в Україні виступає інститут конституційної скарги. В 2016 році на підставі Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року [293], Основний закон України було доповнено ст. 151-1, а до ст. 55 додано частину 4. Перша з даних норм зазначає правомочність Конституційного Суду України вирішувати питання про конституційність закону України (чи його окремих положень) за відповідною конституційною скаргою особи. Своєю чергою, ч. 4 ст. 55 Конституції України гарантує право кожного звернутись до органу конституційної юрисдикції з конституційною скаргою.

Незважаючи на те, що для України інститут конституційної скарги є новим, в європейських державах подібна практика налічує вже навіть більш ніж півстоліття. Яскравим прикладом тут є Федеративна Республіка Німеччини (ФРН), де Федеративний конституційний суд отримує щорічно близько 5000 скарг від громадян. І хоча лише незначна частина таких скарг (1-3%) підлягає задоволенню, все ж результати їх розгляду мають важливе значення для розвитку правової системи Німеччини [294, с. 21].

Отже, варто наголосити на прогресивності запровадження інституту конституційної скарги в Україні, адже це сприяє розвитку додаткових механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина. Перші результати апробації в Україні цього інституту вже видні. Так, згідно зі звітом Конституційного Суду України в 2019 році орган конституційної юрисдикції за конституційними скаргами ухвалив 9 рішень, відкрив провадження за 35 конституційними скаргами та постановив 270 ухвал про відмову в відкритті конституційного провадження в справі за конституційними скаргами [295]. Таким чином, можемо спостерігати, що понад 300 конституційних скарг надійшло в 2019 році до Конституційного Суду України, а тому варто вести мову про значимість нового інституту конституційного права в практиці захисту прав і свобод людини в Україні.

Важливою гарантією судового захисту конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина залишається судовий захист прав, свобод і обов'язків людини міжнародними судовими інституціями. Згідно ч. 5 ст. 55 Конституції України [1] кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Отже, в цій якості виступає Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), що діючи на основі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [296], оцінює заяви громадян держав-членів Ради Європи на відповідність їх до нормативних настанов цієї Конвенції, та у разі виявлення

невідповідності визнає державу винною та визначає відповідну грошову компенсацію позивачеві.

Вважаємо, що тут необхідно звернути увагу не стільки на кількість звернень громадян будь-якої держави до Європейського суду з прав людини, скільки на якість його рішень, а скоріше, їх змістовне наповнення відносно захисту прав і свобод людини. У цьому контексті неперевершене значення набуває рішення по справі «Кандаракіс проти Греції» (№ 48345/12, 48348/12 та 67463/12) [297], в якій Суд ухвалив, що Конвенція покликана гарантувати практичні та ефективні права, а не теоретичні та ілюзорні. Той факт, що існують деякі теоретичні засоби юридичного захисту, не повинен змушувати ЄСПЛ визнавати їх придатними до практичного застосування. Тобто, мова йде про те, що права не можуть існувати просто на папері, а можливість їх практичної реалізації – це обов'язок держави. Отже, права і свободи людини (особистості) і громадянина, що складають її конституційно-правовий статус повинні бути:

а) не тільки декларативно і формально закріпленими,

б) вони повинні володіти праксеологічною ознакою, тобто бути такими, що можуть бути реалізованими за сприянням безпосередньо держави, – а це означає, що

в) вони повинні мати відповідні працюючі та ефективні механізми їх реалізації в повсякденному житті, що виникають на основі відповідних конституційно-правових гарантій держави, що

г) мають на увазі наявність відповідного системного комплексу організаційних та організаційно-правових форм діяльності органів публічної влади, реалізація яких сприяє власне реалізації прав і свобод людини.

Завершуючи розгляд напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації, безумовно, необхідно враховувати загальні тенденції розвитку феноменології прав людини саме в умовах глобалізаційної феноменології, і особливо, феноменології правової глобалізації, що фактично ініціює та детермінує виникнення і формування соціальних, нормативно-правових, біологічних, організаційних тощо смислів, контекстів, конотацій, напрямів з трансформації правового статусу людини

(особистості, громадянина тощо). Отже, саме тому в процесі вивчення профільних тенденції необхідно враховувати загальні тенденції інтернаціоналізації, регіоналізації, локалізації прав людини (в контекстуалізації муніципальних прав людини); наднаціональності (в контекстуалізації виходу прав людини за межі національної держави та їх «підняття» на наднаціональний рівень); зростання розриву між теорією і практикою реалізації прав людини, особливо в прояві слабкості останньої (в контекстуалізації підсилення в системному комплексі прав людини його прагматичної складової); універсалізації прав людини одночасно з універсалізацією і уніфікацією права (з контекстуалізацією розробки міжнародних правових стандартів прав людини) тощо.

Резюмуючи, необхідно наголосити на тому, що виникнення та формування основних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації детерміновано пріоритетом прав і свобод людини (особистості) і громадянина перед правами держави та феноменологією прав людини як найважливішої сфери для міжнародного співробітництва держав в рамках їх міжнародної спільноти, – саме це є визначальними факторами сучасного розвитку демократичної правової державності та існування і функціонування міжнародного співтовариства держав в епоху глобалізації.

Висновки до розділу IV:

Дослідження динамічних аспектів перспективного розвитку правового статусу людини, особистості і громадянина дає можливість дійти наступних висновків:

- визнання феноменології природного права та визнання природних прав людини, як таких, – формує відповідний парадигмальний діяльнісно-функціональний дискурс і відносно формування конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а саме:

- така феноменологія надає динамічний і перманентний характер процесу формування, розвитку, оновлення, розширення, вдосконалення природного права, – звідси, природні права як системні прояви існування людини (особистості) і такі, що

володіють могутнім внутрішнім динамічним потенціалом для свого подальшого розвитку – саме в умовах демократизації соціального і державного життя стають пріоритетом для розвитку і вдосконалення, що, безумовно, впливає на динаміку досліджуваного конституційно-правового статусу, причому не стільки в контексті його стабілізації, скільки нормативно-змістовного наповнення, реалізації, її гарантування, розвитку і вдосконалення;

- в контекстуалізації пошуків фундаментальних засад людського існування, об'єктивуються не стільки суб'єктивні структури, скільки структури, що мають інтерсуб'єктивні, мовнокомунікативні властивості, – тобто, процеси динаміки в сфері конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина здійснюються там, де людина існує і функціонує в локальному соціумі, де вона проявляє свої інтенції, усвідомлює життєві устремління, формує свої потреби, визначає свої інтереси, – а саме в межах територіальної спільноти – територіальної громади, що виступає єдиним природним і екзистенційним соціальним простором, який виникає в умовах існування та функціонування місцевого самоврядування, – саме в умовах колективно-групового існування індивідуальні інтенції, устремління, потреби, інтереси, атитюди структуруються, стереотипуються, стандартизуються та знаходять свій прояв у формуванні колективних пріоритетів щодо змін в конституційно-правовому статусі людини (особистості) і громадянина;

- процеси розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина активізуються і об'єктивуються особливо в умовах руйнування класичної західної традиції «онто-, тео-, телео-, моно- і логоцентризму» – на її місце приходять «людиновимірюванність», «людинорозмірність», «людиноцентризм», «людинотехнологічність», – причому не тільки як самостійна основа «виміру» права, а і як така, що синергує в розумінні органічного поєднання з соціоцентризмом локального виміру, – отже, модернізація конституційно-правового статусу людини в зазначених умовах формування, прояву, розвитку і вдосконалення повсякденності, формування її структур, особливо під впливом глобальних чинників, – стає не тільки обумовленою, а й неминучою;

- інтерсуб'єктивність, як акцент на колективістсько-групові властивості локальної людської спільноти, доповнюється опорними поняттями колабораційної властивості та суті – «порозуміння», «комунікації», «взаємодії», «спілкування», «згоди», які вибудовують універсальний перелік та систему колаборації між людьми, – в таких умовах згода щодо визначення і виокремлення нових прав, свобод і обов'язків людини і громадянина досягається на добровільних та взаємно узгоджених засадах (наприклад, якщо взяти права людини четвертого (на нашу думку, вже п'ятого покоління), що визначають, детермінують та модифікують її статус як біологічної істоти та мають безпосереднє відношення до її природних прав), – а це напряду веде до розширення досліджуваного статусу;

- використання природного права в умовах наведеної колаборації детермінує створення системи універсальних умов, що сприяють посиленню людського спілкування, комунікації, викликаючи до життя будь-яку інтеракцію (міжсуб'єкту взаємодію) поміж людьми, – звідси, виникають нові сенси у відносинах, що ведуть до виникнення внутрішніх засад щодо зміни та динаміки, супроводження і забезпечення міжлюдських відносин, – а це, своєю чергою, веде до обґрунтування майбутніх та перманентних змін у конституційно-правовому статусі їх учасників;

- осмислення засад людської соціально-культурної діяльності та порозуміння здійснюється у межах повернення до життєвого світу як виток інтерсуб'єктивних структур та спілкування, – отже, можна констатувати, що динаміка конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, що базується на використанні настанов природного права, напряду є пов'язаною з існуванням людини в людській спільноті та соціальною активністю людини в рамках локального соціуму, – через застосування можливостей місцевого самоврядування і механізмів локальної демократії;

- тенденції антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві виступають як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості та громадянина завдяки діяльності держави, що сфокусована на задоволенні інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, атитюдів людини, що проявляються на локальному рівні функціонування державно

організованого соціуму, в межах територіальної громади, в умовах місцевого самоврядування та в стані повсякденності;

- в основі зазначених тенденцій в конституційному праві лежить філософська сентенція «людина є мірою всіх речей», що трансформується в парадигму управлінської та нормотворчої діяльності держави через встановлення відповідного конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина (включаючи і інші правові стани людини – іноземство, апатридство, біженство тощо), який визначає суттєві аспекти взаємодії людини і держави, а також демонструє реальне відношення держави до людини;

- в процесі реалізації тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві держава застосовує низку методологічних підходів до людини (особистості) через розробку, формування, легалізацію, застосування, охорону, захист, гарантування і реалізацію її конституційно-правового статусу, а саме: а) конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина органічно переходить в муніципально-правовий статус людини (особистості) і реалізується через феноменологію муніципальних прав людини; б) індивідуальний підхід до кожної людини (особистості), що існує та функціонує на території держави можливий в праксеологічному розумінні, – тільки за умов публічної самоврядної (муніципальної) влади і застосування муніципально-правового статусу людини (особистості); в) корегування державного публічного управління та державної нормотворчості повинне відбуватися з врахуванням наведених парадигмальних настанов;

- феноменологія муніципальних прав людини не тільки відображає індивідуальний підхід муніципальної влади до кожного з жителів, вона, по-перше, у просторовому розумінні є суттєвою вказівкою на сферу реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості); по-друге, у функціональному розумінні є «запускаючим» механізмом у реалізації такого статусу; по-третє, у технологічному розумінні, є вказівкою на єдиний нормативний засіб і організаційно-діяльнісний метод реалізації такого конституційно-правового статусу людини (особистості); по-четверте, у релятивістському розумінні, вона є могутнім стимулом для розширення і

модернізації такого статусу; по-п'яте, у суб'єктному розумінні, вона є стимулом для вдосконалення конституційно-правового статусу іноземців, апатридів, біженців, його зрівнювання з конституційно-правовим статусом своїх громадян;

- зміна парадигми здійснення публічної влади через її поворот до людського вимірювання, людинорозмірності та людиноцентризму (антропоцентризму) всіх управлінських і нормотворчих процесів, – пов'язана з революційним кроком до оновлення державою свого законодавства, яке буде базуватися на плюралізмі законів, що приймаються в інтересах народу та повинні бути для нього зрозумілими;

- такий підхід містить суттєвий методологічний потенціал, що включає в себе, по-перше, екзистенційну складову – право и правовий закон обумовлені потребами та інтересами людей, тому вони є ціннісно зорієнтованими, осмисленими і глибоко усвідомленими ними; по-друге, комунікаційну складову – право и правовий закон можуть примирити людину як з суспільством, так и з самою собою, бо завдяки правам, свободам і обов'язкам, що містяться в них, вони реалізують своє функціонально-діяльнісне призначення в умовах повсякденності через створення системи комунікативної взаємодії, що є основою існування локального соціуму; по-третє, нормативну складову – право и правовий закон існують, функціонують, реалізуються і панують в суспільстві та між людей завдяки системному комплексу наведених прав, свобод і обов'язків, які встановлюються, легалізуються, охороняються, захищаються і гарантуються в контексті їх реалізації державою, тобто завдяки конституційно-правовому статусу людини (особистості) і громадянина, який носить яскраво виражений динамічний характер, тобто має характерологічні ознаки: а) *до його розвитку* в обсязі, б) *розширення* в кількісному і якісному розумінні, в) *поширення* в суспільстві і г) *вдосконалення* на практиці.

- трансформація, модернізація і розширення правового статусу людини і громадянина в умовах глобалізації відбувається завдяки складним соціальним (економічним, політичним, культурологічним, інформаційним, релігійним, екологічним) процесам вертикально-горизонтальної та міжгоризонтальної властивості, що супроводжують цей феномен, залучаючи до активної участі в них держави, народи та людей;

- з розвитком людства та державно організованого соціуму в умовах глобалізації потреби, інтереси, запити, життєві устремління людей піддаються суттєвому впливу з боку глобалізаційних процесів – вони, з одного боку, стають не тільки все більш різними, різноманітними, тонкими, витонченими, а й, з іншого боку, часом стосуються далеко не найбільш життєво важливих сфер людського життя, тобто таких, що загрожують фізичному існуванню людини або її благополуччю, – разом з тим, слід відмітити, що такі потреби людей поступово все більше зсуваються в сферу духовну, де вирішуються питання самодосконалості людини, її фізичного та духовного зростання, що є вкрай важливим для сучасної людини;

- правовий статус людини і громадянина, що встановлюється конкретною державою, не є статичною категорією, – він володіє досить високим динамічним потенціалом, завдяки чому досить активно реагує на глобалізаційні процеси, що скеровані на зміни гуманістичних та гуманітарних пріоритетів розвитку державності та міжнародної спільноти, шляхом його модернізації, вдосконалення і розширення;

- виникнення та формування основних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації детерміновано пріоритетом прав і свобод людини (особистості) і громадянина перед правами держави та феноменологією прав людини як найважливішої сфери для міжнародного співробітництва держав в рамках їх міжнародної спільноти, – саме це є визначальними факторами сучасного розвитку демократичної правової державності та існування і функціонування міжнародного співтовариства держав в епоху глобалізації.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретичних та практичних питань щодо правового статусу людини, особистості та громадянина в сучасному КП дає можливість зробити наступні висновки:

- взаємовідносини людини і права носять складний філософсько-раціональний та телеологічно-праксеологічний характер, вони характеризуються соціальною об'єктивацією та містять в собі складне суб'єктивне наповнення – у онтології розуміння зазначених відносин важливу роль відіграє використання профільної термінології, яка не тільки пояснює їх зміст, а й відтворює історичний, психологічний, соціальний, правовий дискурс та контекст виникнення людини і права та об'єктивації їх комунікативної;

- для розуміння сутності відносин людини і права конче необхідною є використання опорних термінів «людина», «особистість», «громадянин», що виступають не тільки як парні юридичні категорії, а й суттєві характеристики правового стану суб'єкта права – саме вони фіксують правовий стан суб'єкта права в процесі правової акультурації та доповнюються відповідними нормативно-технологічними характеристиками – «правове положення», «правовий статус», «правовий модус», які у підсумку ведуть до виникнення відповідних характерних рис суб'єкта права, що номенологічно призводять до виникнення феномена «правосуб'єктність», який виступає в якості каталізатора суспільних відносин такого суб'єкта;

- запропонований автором процесуальний ланцюжок відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини – окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння»;

- праворозуміння відіграє визначальну роль у відносинах людини і права і хоча плюралізм в праворозумінні оцінюється вченими по-різному: від пошуку

граней права, визначення права як багатоаспектного явища, до плутанини, що виникає у правозастосовній діяльності в зв'язку з різними підходами до права – формування концепції розуміння права, має велике значення як така, а також й для визначення самого процесу отримання знання про право, пізнавальної сторони праворозуміння, коли здійснюється правова соціалізація людини;

- запропонований процесуальний ланцюжок відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини – на нашу думку окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння»;

- праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, а правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причино-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта засвоєння всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається її успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння);

- в рамках правової соціалізації, що базується на правовій активності людини, проходять складні і суперечливі процеси реалізації нею свого конституційно-правового і загального правового статусу саме на рівні місцевого самоврядування і в межах територіальної громади;

- вказані процеси мають велике конституююче і інституційне значення, здійснюючи безпосередній вплив на процеси формування правової державності, створення ліберально-демократичної моделі співвідношення права і держави, побудови національної моделі місцевого самоврядування – причому в рамках

зазначених процесів вони володіють мультиплікативним ефектом та результативністю;

- процеси функціонування і розвитку конституційного права в період глобалізації базуються на його процесах колаборації з загальним міжнародним правом, що об'єктивують, актуалізують, контекстуалізують і викликають системну і комплексну інтенсифікацію процесів взаємодії, взаємного впливу, детермінації, конвергенції та синергізації національних і міжнародної правових систем, – але, насамперед, національного конституційного права і загального міжнародного (міжнародного публічного і міжнародного приватного) права;

- дослідження параметральних засад розвитку і вдосконалення конституційного права як основоположної галузі системи національного права і системи національного законодавства в умовах правової глобалізації доводить існування низки факторів-взаємозв'язків, що обумовлюють генетичні комунікації між національним конституційним і загальним міжнародним правом, що впливають на посилений розвиток і вдосконалення цих двох на перший погляд автономних правових систем, причому такі процеси носять об'єктивний характер;

- основоположні тенденції конституціоналізації та інтернаціоналізації детермінує та формує системні зв'язки синергетичної та герменевтичної властивості, що виникають між національним конституційним та загальним міжнародним правом, бо саме наведені тенденції викликають до життя формування та виникнення нового соціального конструкту у вигляді глобальної правової системи в основі якої лежить конституційне право держав та загальне міжнародне право, елементами якої сьогодні виступають «міжнародне конституційне право», «інтеграційне право» тощо;

- автор, являючись апологетом підходу до розуміння правового статусу людини, особистості і громадянина, як сукупності її прав, свобод і обов'язків, а також того, що правовий статус виступає центром і ядром правового становища, може аргументувати свою позицію наступними положеннями:

а) вважаємо, що саме наведена вище модель може бути характеризованою як ідеальна модель юридичної конструкції правового статусу і правового становища

людини, особистості і громадянина, бо вона є доктринально, процесуально, технологічно, праксеологічно, аксіологічно, конотаційно, наративно аргументованою, забезпеченою і потенційно реалізованою в контекстуалізації наявності генетичного зв'язку між наведеними поняттями-категоріями і найважливішими терміносистемами сучасного правознавства;

б) елементний склад правового становища людини (особистості, громадянина), не дивлячись на особливу важливість зазначених вище елементів та їх значення для формування позиції людини (особистості, громадянина) в межах системи правових координат, виступає всього лише предикатом та елементно-забезпечувальною системою для формування, існування, функціонування, розвитку і вдосконалення правового статусу людини (особистості, громадянина);

в) наведені вище елементи, що складають передстатусні та післястатусні елементи правового становища можуть існувати та діяти тільки в системній єдності, в пріоритетній колабораційній взаємодії та взаємному доповненні, вибудовуючи не тільки вертикально-горизонтальні, а й однорівневі зв'язки між собою, а також формуючи відповідні технологічно-процесуальні «ланцюжки» та «мотрійки», що володіючи кумулятивним потенціалом, підсилюють імперативне та основоположне значення терміносистеми «правовий статус» у визначенні міста людини в праві і державі;

г) проведений системний аналіз різних доктринальних позицій з контекстуалізації змістовного наповнення і юридичних властивостей правового статусу людини, особистості і громадянина дозволив визначити, що всі представники доктрини одногослоно включають в його склад такі елементи, як права, свободи і обов'язки, більш того, переважна більшість з них визнають ці категорії «ядром» або «серцевиною» його правового становища;

- для встановлення дійсної структури правового статусу (положення) особистості необхідно обрати потрібний критерій, – і тут можна погодитись з точкою зору Л.Д. Воеводіна, який справедливо вважає, що таким універсальним критерієм виступає закріплений де-юре фактичний стан особистості в суспільстві і державі;

- стратегічний зв'язок правового стану людини з її правовим статусом проявляється в контексті виникнення, формування, прояву, функціонування, охорони, захисту, гарантування останнього з боку держави і суспільства;

- стратегічне значення ролі держави в формуванні громадянського суспільства та його інституційної основи здійснюється через визнання правового стану людини і формування її правового статусу, а також залежно від такого правового стану;

- стратегічні зміни в межах демократизації суспільного і державного життя на рівні держав-членів міжнародного співтовариства та всього співтовариства держав в умовах правової глобалізації, сприяють таким змінам через усвідомлення об'єктивної необхідності змін в міжнародному нормопроєктуванні і нормотворенні, в контексті якісно нового підходу до розуміння, регламентації і регулювання правових станів людини та її правового статусу в умовах формування національного і глобального громадянського суспільства;

- проблематика «людини» в конституційному праві держави має визначальну роль, особливо в процесах інституціоналізації та конституювання демократичної правової державності – саме в цих умовах законодавець використовує індивідуально-колективний підхід до вирішення питань конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина;

- визначаючи такий статус, законодавець враховує як біологічні характеристики людської істоти, що мають для неї екзистенційне значення в процесі існування в рамках людського соціуму та в умовах функціонування держави, так й відповідні позиції, що демонструють взаємини людини з правом;

- саме в рамках права людині надаються нормативні можливості для реалізації своїх атитюдів, інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, а у підсумку й конституційних прав, що визнаються, легалізуються, охороняються, захищаються, гарантуються державою на рівні її конституційного права;

- наведені авторські позиції у своїй єдності напряду впливають на формування феноменології правової (конституційної) людини, – такий системний і комплексний вплив здійснюється через зміну пріоритетів у визначенні об'єктів конституційно-правового регулювання, що безпосередньо впливає на трансформацію предмета

конституційного права в сторону його гуманізації та гуманітаризації, тобто, в тріаді «людина – суспільство – держава», як об'єктному колі конституційного права, «людина-особистість» починає відігравати основоположне значення.

- на наш погляд, основними аргументами на користь формування феноменології правової (конституційної) людини є такі:

А) суттєвий вплив процесу суспільно-політичних перетворень, в ході реалізації якого спостерігається зміна ставлення до ролі конституційних цінностей, й насамперед, Конституції України в житті кожної окремої людини, суспільства, держави, що актуалізує проблематику формування «людини-особистості» (аксіологічний фактор);

Б) трансформаційна зміна парадигм пізнання в конституційно-правовій науці на перетворення предмета конституційного права під впливом домінуючих глобальних тенденцій гуманізації та гуманітаризації права взагалі, і конституційного права особливо, в основі якої лежить формування активної та високо мотивованої на суспільну користь «людини-особистості» (гносеологічний фактор);

В) розширення методології правової науки взагалі і конституційного права особливо, за рахунок використання методологічних ресурсів і інструментарію не тільки біології, генетики, кібернетики, фізики, хімії та ін. природничих наук, а й філософії права, філософії конституції і правової антропології, що детермінує існування і використання в конституційному праві феноменології «людина-особистість» (методологічний фактор);

Г) використання інтегрального поняття «людина-особистість» як базового конституційно-правового поняття, яке втілює і уособлює в собі складну діалектично-трансформаційну, пізнавально-конотаційну природу поєднання біологічної і духовної, раціональної і суб'єктивної, змістовної і позитивної форм правової свободи (природного і позитивного права) (інтегративний фактор);

Г') створення, визнання і використання концепту, згідно з яким, сучасне пізнання правової (конституційної) людини в науці і практиці конституційного права розташовується в двох площинах – світоглядній і праксеологічній, що

актуалізує і об'єктивує проблематику особистості в праві взагалі, і конституційного права, зокрема (доктринально-праксеологічний фактор);

Д) визнання того, що засади конституційно-правового статусу людини і громадянина, через визнання особистості, що володіє відповідним кадастром прав, свобод і обов'язків, як основоположної соціальної характеристики та як відповідного «суб'єктного центру» в складних статусних відносинах між людиною, соціумом і державою, не тільки легітимізують основні межі, рамки і форми правової поведінки індивідуумів в суспільстві і державі, персоніфікують інтереси різних соціальних верств суспільства, а й фактично виступають нормативним ідентифікатором легітимності самої Конституції (нормативно-легітимний фактор);

Е) дослідження співвідношення фактичного і юридичного статусів особистості можуть виступати в якості детермінанти для прийняття нової Конституції чи реформування діючої в контексті розвитку і вдосконалення (деталізації, конкретизації) конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина (прогностичний фактор);

Є) праксеологічне значення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина полягає в тому, що наближає теоретичні дослідження особистості в контекстуалізації її комплексної характеристики «людина – особистість – громадянин» до розуміння вектору практичної реалізації конституційних ідей і виступає могутнім нормативно-функціональним засобом міжсуб'єктного комунікативного діалогу між індивідуумами, а також мотиваційним стимулом для діалогу між людиною і державою (праксеологічно-мотиваційний фактор);

- існування та функціонування інституту громадянства, який виступає важливим ідентифікаційним критерієм та конотаційно-наслідковою ознакою сучасної державності, має особливе – методологічне, теоретичне, інструментальне, функціональне, нарративне та ін. значення в теорії конституційного права;

- інститут громадянства може бути охарактеризованим, виходячи з особливої ролі, значення, змістовного наповнення, структурного та інституційного

функціоналу конституційного права держави, як основоположної та профільюючої галузі її національного права і законодавства;

- визначення в доктрині конституційного права та міжнародного права основоположних принципів громадянства, що складають системний комплекс положень, характеризують не тільки роль цього профільного інституту в державі, а й інституціонально-засадничу роль розуміння значення терміну «громадянин» в конституційного права держави – через наділення цього суб'єкта відповідними правомочностями та створення йому відповідного правового статусу, що одночасно вміщує «внутрішній» (внутрішньодержавний) та «зовнішній» (зовнішньодержавний) аспекти – тобто, принципові підходи держави до визначення правового статусу своїх громадян при наявності їх проживання як на території патримоніальної держави, так й за її кордонами;

- дослідження ролі і значення інституту громадянства в конституційному праві дають можливість визначити не тільки основні доктринальні підходи (концепти) до розуміння змістовного та функціонального значення інституту громадянства, а й до більш глибокого розкриття його правової природи;

- в процесі дослідження ролі і значення інституту громадянства в конституційному праві акцентується, рефлексується і рельєфно впливає роль і значення правового статусу людини (особистості) і громадянина, причому зазначені поняття знаходяться між собою у причинно-наслідковому зв'язку двостороннього характеру;

- сутність правової політики держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина розуміється як її цілеспрямована владна діяльність (тобто, держави, її органів та інших уповноважених державою суб'єктів), що скерована на конструювання, моделювання, нормування, нормативізацію, формування, легалізацію і реалізацію такого статусу, гарантування його реалізації, а також його розвиток і вдосконалення;

- правова політика держави в сфері забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в умовах демократичної правової

держави займає одне з визначальних місць в системному комплексі її загальної правової політики, – більш того, вона відіграє роль однієї з визначально-параметральних ознак такої державності, виступаючи її центром та детермінуючи в гуманістичному та гуманітарному напрямку всі інші види правової політики держави;

- дефініцію правової політики в сфері захисту прав і свобод людини (особистості) і громадянина можна визначити, по-перше, як політику держави в сфері права (функціонально-нормативний критерій); по-друге, як таку, що здійснюється державою та уповноваженими нею суб'єктами (зокрема, інституціями громадянського суспільства) за допомогою права, його приписів і настанов (діяльнісно-нормативний критерій); по-третє, як таку, що є спрямованою на підвищення ефективності захисту прав і свобод особистості (телеологічно-вдосконалювальний критерій);

- причинами низької продуктивності правової політики держави в профільній сфері виступає низка факторів, що демонструє складні і суперечливі процеси відповідної соціально-правової деградації держави, суспільства та її членів – громадян держави та інших фізичних осіб, що правомірно постійно знаходяться на її території;

- з низької продуктивності правової політики держави в сфері захисту конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина витікає та актуалізується суттєва технологічна складова, визначення і дотримання якої, може вплинути на нейтралізацію негативних явищ, що її сьогодні характеризують, – так, наприклад, для рівня нормопроектної діяльності, що веде до нормативізації і забезпечення законодавчого регулювання певної сфери суспільних відносин та, у широкому розумінні, проводиться з метою встановлення якісних та кількісних показників нормативного забезпечення певних сфер суспільних відносин, наявності прогалин та колізій у законодавчому забезпеченні відповідної сфери, а відносно до феноменології правової політики будь-якої сфери, – визначає її основні напрями, пріоритети, принципи, суб'єктний і предметно-об'єктний склад, а також організаційні і організаційно-правові форми її реалізації, – може бути запропонована

відповідна діяльнісна та управлінсько-нормативна парадигма, яка знаходить своє теоретичне та праксеологічне втілення в формуванні відповідного управлінсько-процесуального ланцюжка, що володіє відповідними діяльнісно-функціональними характеристиками, і базується на ньому;

- пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави з особистістю завжди представляв складну проблему, але, на нашу думку, в основі її позитивного вирішення лежить високий і якісний рівень нормопроектної діяльності в сфері нормотворчого (законотворчого) забезпечення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина;

- аналізуючи становлення і розвиток такого конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина в різних державах в історичній ретроспективі, необхідно звернути пильну увагу на його еволюційно-динамічний характер, – обсяг прав і свобод, які держава надавала своїм громадянам змінювався саме в залежності і розумінні її хронологічного розвитку, – бо оптимальні моделі вирішальною мірою залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов, але багато в чому вони визначалися також владою, законами, правлячими класами, тобто, суб'єктивними факторами;

- в процесі пошуку моделей взаємовідносин держави з людиною (особистістю) головні труднощі полягали не тільки у встановленні таких системи і порядку, при яких і особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал (здібності, талант, інтелект), і загальнодержавні цілі – те, що об'єднує всіх, – визнавалися б і шанувалися, а велике значення мали відповідні технологічно-формалізовані аспекти діяльності уповноважених осіб з нормування, нормативізації, формулювання, формалізації, легалізації, реалізації та гарантування реалізації нормативних настанов, що містять конституційні права, свободи і обов'язки людини (особистості) і громадянина, – саме вони виникають в процесі нормотворення (законотворення), важливою частиною якого виступає нормопроектна діяльність в сфері становлення і розвитку такого конституційно-правового статусу;

- у процесі визначення архітекτονіки (структури) правового статусу людини, особистості і громадянина, що є серцевиною нормативного вираження основних

принципів взаємовідносин між людиною і державою, – з метою здійснення нормопроектної діяльності в профільній сфері ми стикаємось з низкою труднощів дефінітивної, методологічної, онтологічної, змістовної та праксеологічної властивості, що напряду має відношення до нормопроектування та знаходять своє вирішення в процесі такої діяльності та по її підсумках, – бо профільний статус отримує своє вираження в правах, свободах і обов'язках людини;

- системний аналіз наведених поколінь прав людини свідчить, що всі вони: А) органічно вписуються та відображають гуманістичні та гуманітарні засади сучасної концепції прав людини; Б) з виокремленням кожного з нових поколінь прав людини фактично виникає новий підхід до особистості, причому не тільки як до природної істоти, а як до належного суб'єкта права та суб'єкта правового статусу; В) відносно останнього ракурсу, який фактично є метою дослідження, що проводиться, треба зазначити, що такий висновок має суттєве методологічне та праксеологічне значення, що підтверджується діяльністю як національних держав, так й всього міжнародного співтовариства по активізації процесів нормування, нормативізації, нормопроектування, нормотворчості в сфері прав людини на міжнародному універсальному та державному рівнях; Г) наведена діяльність не носить механістичний характер, вона характеризується релятивістсько-комплексним та творчим підходом, коли нові права людини модернізують її конституційно-правовий статус та міжнародний статус у бік його розширення та вдосконалення – але не безсистемно, хаотично, а демонструючи наявність чіткої гуманістичної управлінської парадигми, що скерована на: а) адекватну нормативізацію таких прав людини; б) створенням системи нормативно-правового (конституційного) супроводження та забезпечення таких прав, з метою їх практичної реалізації; в) «вписуванням» відповідних прав людини (особистості) і громадянина, що входять до категорії поколінь прав людини, до єдиної узгодженої системи конституційних прав, що, своєю чергою, г) напряду впливає на розширення і вдосконалення конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, допомагаючи у закріпленні механізмів їх реалізації та гарантованості на

національному законодавчому, а також на міжнародному договірно-нормативному рівнях;

- можна стверджувати про суттєву та визначальну роль міжнародних правових стандартів в процесах формування і стабілізації правового статусу людини (особистості) і громадянина, що відбуваються на міжнародно-правовому (універсальному і регіональному) та національному рівнях;

- проблематика формування і стабілізації правового статусу, прав і свобод людини (особистості) і громадянина залишається актуальною, бо виступає своєрідною візитною картою кожної держави, але вона об'єктивується і ускладнюється суперечливими тенденціями в розвитку сучасної держави відносно обмеження її суверенітету та необхідності екзистенціальної участі в колективних діях держав заради підтримання міжнародного миру і безпеки;

- вказані процеси тривають до сьогоднішнього дня та системно ускладнюються, бо на них, з одного боку, впливають процеси правової глобалізації, що сприяють стандартизації, типізації та уніфікації міжнародної нормотворчості в сфері прав людини, а з іншого – особливості формування, функціонування та реалізації настанов демократичної правової державності в кожній з держав-членів міжнародної співдружності;

- можна запропонувати визначення муніципальних прав людини (особистості, жителя-члена територіальної громади), під якими слід розуміти сукупність суб'єктивних можливостей людини, що виникають в рамках територіальної громади в умовах місцевого самоврядування і функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади та скеровані на задоволення устремлінь, потреб, інтересів її членів, згідно з їх екзистенційними настановами, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційно-правового статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на основі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, що є пов'язаними з існуванням, функціонування та діяльністю людини в умовах локальної демократії;

- муніципальні права людини актуалізують, об'єктивують, контекстуалізують і рефлексують її конституційно-правовий статус за рахунок творчої інтерпретації та доповнення конституційних прав, свобод і обов'язків. Вони не тільки сприяють тому, що конституційно-правовий статус стає більш реальним і людським, реанімуючи його праксеологічними настановами в умовах здійснення людьми свого життєвого циклу, а й суттєво доповнюють його за рахунок підвищення мотивації і соціальної активності жителів-членів територіальної громади новими можливостями, що з'являються в умовах творчого освоєння повсякденності;

- пріоритетність, значимість, багатогранність і багаторівневість прав людини у суспільному житті не тільки зумовлює перебудову та зміну основних принципів та напрямів розвитку всіх галузей права, а й детермінує розвиток та вдосконалення муніципального права, яке завдяки його гуманістичному потенціалу активізує розвиток українського суспільства та держави в бік демократичної правової державності, а це детермінує нове ставлення держави до місця і ролі людини в державотворчих і самоврядно-муніципальних процесах, – напряду впливаючи на позитивне існування, функціонування, розвиток і вдосконалення її конституційно-правового і муніципально-правового статусів;

- визнання феноменології природного права та визнання природних прав людини, як таких, – формує відповідний парадигмальний діяльнісно-функціональний дискурс і відносно формування конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, а саме: а) така феноменологія надає динамічний і перманентний характер процесу формування, розвитку, оновлення, розширення, вдосконалення природного права; б) звідси, природні права як системні прояви існування людини (особистості) і такі, що володіють могутнім внутрішнім динамічним потенціалом для свого подальшого розвитку – саме в умовах демократизації соціального і державного життя стають пріоритетом для розвитку і вдосконалення; в) це, безумовно, впливає на динаміку досліджуваного конституційно-правового статусу, причому не стільки в контексті його стабілізації, скільки нормативно-змістовного наповнення, реалізації, її гарантування, розвитку і вдосконалення;

- в контекстуалізації пошуків фундаментальних засад людського існування, об'єктивуються не стільки суб'єктивні структури, скільки структури, що мають інтерсуб'єктивні, мовнокомунікативні властивості, – тобто, процеси динаміки в сфері конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина здійснюються там, де людина існує і функціонує в локальному соціумі, де вона проявляє свої інтенції, усвідомлює життєві устремління, формує свої потреби, визначає свої інтереси, – а саме в межах територіальної спільноти – територіальної громади, що виступає єдиним природним і екзистенційним соціальним простором, який виникає в умовах існування та функціонування місцевого самоврядування, – саме в умовах колективно-групового існування індивідуальні інтенції, устремління, потреби, інтереси, атитюди структуруються, стереотипуються, стандартизуються та знаходять свій прояв у формуванні колективних пріоритетів щодо змін в конституційно-правовому статусі людини, особистості і громадянина;

- процеси розвитку і вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина активізуються і об'єктивуються особливо в умовах руйнування класичної західної традиції «онто-, тео-, телео-, моно- і логоцентризму» – на її місце приходять «людинорозмірність», «людиноцентризм», «людинотехнологічність», – причому не тільки як самостійна основа «виміру» права, а і як така, що синергує в розумінні органічного поєднання з соціоцентризмом локального виміру, – отже, модернізація конституційно-правового статусу людини в зазначених умовах формування, прояву, розвитку і вдосконалення повсякденності, формування її структур, особливо під впливом глобальних чинників, – стає не тільки обумовленою, а й неминучою;

- інтерсуб'єктивність, як акцент на колективістсько-групові властивості локальної людської спільноти, доповнюється опорними поняттями колабораційної властивості та суті – «порозуміння», «комунікації», «взаємодії», «спілкування», «згоди», які вибудовують універсальний перелік та систему колаборації між людьми, – в таких умовах згода щодо визначення і виокремлення нових прав, свобод і обов'язків людини, особистості і громадянина досягається на добровільних та взаємно узгоджених засадах (наприклад, якщо взяти права людини четвертого (на

нашу думку, вже п'ятого покоління), що визначають, детермінують та модифікують її статус як біологічної істоти та мають безпосереднє відношення до її природних прав), – а це напряду веде до розширення досліджуваного статусу;

- використання природного права в умовах наведеної колаборації детермінує створення системи універсальних умов, що сприяють посиленню людського спілкування, комунікації, викликаючи до життя будь-яку інтеракцію (міжсуб'єкту взаємодію) поміж людьми, – звідси, виникають нові сенси у відносинах, що ведуть до виникнення внутрішніх засад щодо зміни та динаміки, супроводження і забезпечення міжлюдських відносин, – а це, своєю чергою, веде до обґрунтування майбутніх та перманентних змін у конституційно-правовому статусі їх учасників;

- осмислення засад людської соціально-культурної діяльності та порозуміння здійснюється у межах повернення до життєвого світу як виток інтерсуб'єктивних структур та спілкування, – отже, можна констатувати, що динаміка конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина, що базується на використанні настанов природного права, напряду є пов'язаною з існуванням людини в людській спільноті та соціальною активністю людини в рамках локального соціуму, – через застосування можливостей місцевого самоврядування і механізмів локальної демократії;

- тенденції антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві виступають як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення правового статусу людини, особистості і громадянина завдяки діяльності держави, що сфокусована на задоволенні інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, атитюдів людини, що проявляються на локальному рівні функціонування державно організованого соціуму, в межах територіальної громади, в умовах місцевого самоврядування та в стані повсякденності;

- в основі зазначених тенденцій в конституційному праві лежить філософська сентенція «людина є мірою всіх речей», що трансформується в парадигму управлінської та нормотворчої діяльності держави через встановлення відповідного конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина (включаючи і інші правові стани людини – іноземство, апатридство, біженство тощо), який

визначає суттєві аспекти взаємодії людини і держави, а також демонструє реальне відношення держави до людини;

- в процесі реалізації тенденцій антропологізації та антропоцентризму в конституційному праві держава застосовує низку методологічних підходів до людини (особистості) через розробку, формування, легалізацію, застосування, охорону, захист, гарантування і реалізацію її конституційно-правового статусу, а саме: а) конституційно-правовий статус людини, особистості і громадянина органічно переходить в муніципально-правовий статус людини (особистості) і реалізується через феноменологію муніципальних прав людини; б) індивідуальний підхід до кожної людини (особистості), що існує та функціонує на території держави можливий в праксеологічному розумінні, – тільки за умов публічної самоврядної (муніципальної) влади і застосування муніципально-правового статусу людини (особистості); в) корегування державного публічного управління та державної нормотворчості повинне відбуватися з врахуванням наведених парадигмальних настанов;

- трансформація, модернізація і розширення конституційно-правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації відбувається завдяки складним соціальним (економічним, політичним, культурологічним, інформаційним, релігійним, екологічним) процесам вертикально-горизонтальної та міжгоризонтальної властивості, що супроводжують цей феномен, залучаючи до активної участі в них держави, народи та людей;

- з розвитком людства та державно організованого соціуму в умовах глобалізації потреби, інтереси, запити, життєві устремління людей піддаються суттєвому впливу з боку глобалізаційних процесів – вони, з одного боку, стають не тільки все більш різними, різноманітними, тонкими, витонченими, а й, з іншого боку, часом стосуються далеко не найбільш життєво важливих сфер людського життя, тобто таких, що загрожують фізичному існуванню людини або її благополуччю. Разом з тим, слід відмітити, що такі потреби людей поступово все більше зсуваються в сферу духовну, де вирішуються питання самодосконалості

людини, її фізичного та духовного зростання, що є вкрай важливим для сучасної людини;

- конституційно-правовий статус людини, особистості і громадянина, що встановлюється конкретною державою, не є статичною категорією, – він володіє досить високим динамічним потенціалом, завдяки чому досить активно реагує на глобалізаційні процеси, що скеровані на зміни гуманістичних та гуманітарних пріоритетів розвитку державності та міжнародної спільноти, шляхом його модернізації, вдосконалення і розширення;

- виникнення та формування основних напрямів вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації детерміновано пріоритетом прав і свобод людини, особистості і громадянина перед правами держави та феноменологією прав людини як найважливішої сфери для міжнародного співробітництва держав в рамках їх міжнародної спільноти, – саме це є визначальними факторами сучасного розвитку демократичної правової державності та існування і функціонування міжнародного співтовариства держав в епоху глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09. 2014 року [Електронний документ]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011
3. Коммуникация // Большая Советская энциклопедия / Гл. ред. А. М. Прохоров. – Третье изд. – М.: Советская энциклопедия, 1973. Т. 13. 608 с.
4. Категория // Википедия. Свободная энциклопедия [Електронний документ]. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_\(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_(%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8F))
5. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Из-во АН СССР, 1961. С. 46-54.
6. Реукова Н. О. Роль термінів у сфері фахової комунікації [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2156/1/Reucova.pdf>
7. Развитие идей прав человека в Древнем мире и эпохе Средневековья [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://school.xvatit.com/index.php?title>
8. Соловьев С. Г. Теоретико-правовой синтез общества и государства в эпоху античности [Електронний документ]. – Режим доступу:

<http://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-pravovoy-sintez-obschestva-i-gosudarstva-v-epohu-antichnosti>

9. Шафиров В.М. Естественное-позитивное право (проблемы теории и практики): Автореф. дис.... д-ра юрид. наук. Специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства, история учений о праве и государстве. – Н. Новгород, 2005. 56 с.

10. Человек // Большой энциклопедический словарь: / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 1997. 1456 с.

11. Человек // Новая философская энциклопедия [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/3374.html>

12. Глухарева Л.И. Универсальность и социокультурный релятивизм прав человека // Право и права человека. Сборник научных трудов юридического факультета МГПУ. Кн. 5. М., 2003. С. 24-38.

13. Человек // Новый философский словарь [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://filpedia.ru/377/>

14. Див.: Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. – М: Гардарика, 1998. 784 с.

15. Абушенко В. Л. Личность // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. 896 с.

16. Кон И. С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. 383 с.

17. Басик В. П. Эволюция правового статуса личности и его отражение в правовой науке // Правоведение. 2005. № 1. С. 21-35.

18. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в отраслях государственного управления. – Саратов: Из-во Саратовского гос. ун-та, 1977. 166 с.

19. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. – Саратов: Из-во Саратовского гос. ун-та, 1976. 217 с.

20. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. – М.: Норма, 2008. 448 с.

21. Алексеев С.С. Общая теория права. – Т.2. – М.: Юрид. лит., 1982. 360 с.

22. Патюлин В.А. Советское социалистическое государство и личность (правовые аспекты взаимоотношений) // Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: Специальность 12.00.01 – Теория и история государства и права; История политических и правовых учений. – М., 1974. 33 с.
23. Ровный В.В. О категории «правовой модус» и ее содержании // Государство и право. 1998. № 4. С. 86-88.
24. Модус // Большая Советская Энциклопедия. 3-е изд. Т. 16. М., 1974. 616 с.
25. Словарь иностранных слов. – 12-е изд., стереотип. – М., 1985. 607 с.
26. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Из-во Саратовского ун-та, 1972. 290 с.
27. Витрук Н.В. Основные теории правового положения личности в социалистическом обществе / Отв. ред. В. А. Патюлин. – М., 1979. 229 с.
28. Мананкова Р.П. Правовой статус членов семьи по советскому законодательству / Под ред. Хакельберг Б.Л. – Томск, 1991. 232 с.
29. Худайбердина Г. А. Понятие и структура гражданской правосубъектности граждан в РК [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode=inject&url=http%3A%2F%2Fwww.rusnauka.com>
30. Якимов А.Ю. Статус субъекта административной юрисдикции и проблемы его реализации. – М.: Проспект, 1999. 200 с.
31. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. литерат., 1974. 352 с.
32. Ануфриев В. А. Социальный статус и активность личности. Личность как объект и субъект социальных отношений – М.: Наука, 1984. 288 с.
33. Правосубъектность // Толковый словарь основных юридических понятий, определений и терминов [Электронный документ]. – Режим доступа: http://uchebnikonline.com/pravo/osnovi_derzhavi_i_prava_ukrayini_-_ortinskiy_vl_tlumachniy_slovník_osnovnih_yuridichnih_ponyat_viznachen_terminiv.htm
34. Див.: Мицкевич А.В. Субъекты советского права. – М.: Госюриздат, 1962. 211 с.

35. Перевалов В.Д. Вопросы теории социалистической правосубъектности // Правоведение. 1980. № 3. С. 55-59.
36. Див.: Ханнанов Н.А. Нормативные условия и динамика гражданского правоотношения // Советское государство и право. 1973. № 8. С. 123-126.
37. Проблемы социалистического государства и права в современный период. Некоторые теоретические вопросы / Карева М.П., Лукашева Е.А., Павлов И.В., Пионтковский А.А., и др.; Под ред.: Чхиквадзе В.М. – М.: Наука, 1969. 312 с.
38. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні // Право України. 2010. № 4. С. 9-21.
39. Кістяківський Б. О. Вибране / упоряд. Л. П. Депенчук ; ред. В. Ф. Жмир [та ін.]. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». Серія «Українські мислителі». – К.: Абрис, 1996. 512 с.
40. Попов В.И. Правопонимание в советской юридической науке: дис. ... канд. юр. наук. Специальность: 12.00.01 – Теория и история права и государства; история правовых учений. – М., 2001. 183 с.
41. Аристов Е. Н. Понятие и структура правопонимания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-struktura-pravoponimaniya#ixzz4TAyIjEsk>
42. Скоробогатов А. В. Современные концепции правопонимания: учеб. пособ. – Казань, 2010. 159 с.
43. Александрова С.А. Правопонимание и права человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства, история учений о праве и государстве. – Владимир, 2007. 21 с.
44. Железнова Н.Д. Правопонимание и судебная практика: теоретические проблемы взаимодействия: автореф. дис. ... канд. юр. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства, история учений о праве и государстве. – Нижний Новгород, 2001. 31 с.
45. Столяренко Л.Д. Сто экзаменационных ответов по психологии / Л.Д. Столяренко, С.И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Изд. Центр «МарТ», 2001. 255 с.

46. Правовая социализация // Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F

47. Веденин В.С. Влияние правопонимания на становление и развитие институтов российского права (на примере патентного права): автореф. дис. ... канд. юр. наук. Специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых учений. – Владимир, 2007. 24 с.

48. Лапаева В.В. Типы правопонимания: правовая теория и практика. – М.: РАП, 2012. 580 с.

49. Костенко А.Н. Что есть право? Правопонимание в контексте натуралистического мировоззрения // Правовестник. 2012. 28 окт.

50. Поляков А. В. Общая теория: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. 864 с.

51. Фролов С.Н. Связь концепций происхождения права и типов правопонимания: дис. ... канд. юр. наук. Специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых учений. – М., 2007. 178 с.

52. Див.: Гончаров В.В. Основные тенденции развития глобального конституционализма в современном мире // Социодинамика. 2016. № 8. С.1-13; Львова Є. До питання про формування та розвиток новітнього конституціоналізму в умовах глобального врядування // Вісник Центральної виборчої комісії України. 2013. № 2. С. 44-47.

53. Матюхин А.А. Поиски оснований правопонимания в условиях общественных изменений // Научные труды «Адилет» (Алматы). – 2003. – № 2 (14). С. 3-14 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – <http://www.fondgp.ru/lib/mmk/95>

54. Социология права: учеб пособие / В.В. Глазырин [и др. ; под ред. В.М. Сырых. – М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2001. 480 с.

55. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. 808 с.

56. Parsons T., Bales R. Family, Socialization, and Interaction Process. Glencoe, 1955. 422 p.
57. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1991. 575 с.
58. Цит. по: Campeau R., Sirois M.A., Rheault K., Dufort N. Individu et societe. Introduction a la sociologie / 2 ed. Montreal-Paris-Casablanca, 1998. P. 149.
59. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995. 323 с.
60. Гревцов Ю. И. Социология: учебник. – СПб., 2003. 465 с.
61. Интерсубъективность // Новая философская энциклопедия [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH44342313953cffcc43a844>
62. Груздев В. В. Правовое состояние личности как субстанциональное и функциональное правовое явление [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-sostoyanie-lichnosti-kak-substantsionalnoe-i-funktsionalnoe-pravovoe-yavlenie>
63. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. М. Білоножко [та ін.] ; Ін-т укр. мови НАН України, Ін-т мовознав. НАН України, Всеукр. т-во “Просвіта” ім. Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 2009. 1332 с.
64. Конституція України: прийнята на пятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (станом на 10 лютого 2011 року). – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 96 с.
65. Затонский В. А. Правовая активность граждан как форма проявления правовой жизни // Правовая жизнь в современной России: теоретико-методологический аспект /Под ред. Н. И. Матузова и А.В. Малько. – Саратов: Из-во Саратов. акад. права, 2005. С. 367-393.
66. Нерсесянц В. С. Юриспруденция: Введение в курс общей теории права и государства. – М.: Норма-ИНФРА-М, 2000. 288 с.
67. Тепляшин И. В. Правовая активность граждан в условиях становления правового государства: дис. ... канд. юрид. наук. Специальность: 12.00.01. – теория и

история права и государства; история учений о праве и государстве – Екатеринбург, 2002. 189 с.

68. Алмохаммед Мутана Аббас Абд Алказим. Взаємодія конституційного та міжнародного права в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Маріуполь, 2015. 20 с.

69. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року [Електронний документ]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118

70. Рабинович П.М. Основы общей теории права и государства: учеб. пособ. – Х.: Консум, 2005. 317 с.

71. Львова Є.О. Державний суверенітет і глобальний конституціоналізм: проблеми співвідношення [Електронний документ]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Nvamu_pr_2012_1_20.pdf

72. Синергетика // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

73. Герменевтика // Енциклопедія сучасної України [Електронний документ]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=29338

74. Синергетика и герменевтика в правоведении и социально-правовом регулировании : монограф. / под ред. А. Н. Кокотова, И. П. Малиновой. – М.: Норма; Инфра-М, 2020. 216 с.

75. Див.: Ковалевский М. М. Учение о личных правах. – М., 1905 // Опыт русского либерализма. Антология / Ответ. ред. М. А. Абрамов. – М.: Канон, 1997. С. 168-214;

76. Рождественский А. А. Теория субъективных публичных прав: Критическое системное исследование. – М.: Печ. А. И. Снегиревой, 1913. 300 с.;

77. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. – СПб.: Лань, 1998. 224 с.

78. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручн. – Харків: Консум, 2001. 656 с.

79. Основы правознавства: навч. посіб. / М. О. Баймуратов [та ін.]; ред. С. В. Ківалов, М. П. Орзіх. – К.: Знання, 2000. 358 с. (Вища освіта ХХІ століття).
80. Витрук Н. В., Патюлин В. А. Рецензия на монографию Матузова Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Изд-во Саратовского ун-та, 1972. 290 с. : [Рецензия] // Правоведение. 1973. № 5. С. 117–120.
81. Кучинский В.А. Личность, свобода, право. – М.: Юрид. литерат., 1978. 208 с.
82. Мальцев Г.В. Права личности: юридическая норма и социальная действительность // Конституция СССР и правовое положение личности. – М.: Из-во ИГиП АН СССР, 1979. С. 48-55.
83. Лукашева Е.А. Правовой статус: понятие и структура // Общая теория прав человека. – М.: Норма, 1996. 520 с.
84. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учеб. пособие. – М.: Из-во МГУ, Инфра-М, 1997. 299 с.
85. Общая теория права: курс лекций / под ред. В.К. Бабаева. – Н. Новгород: Н.Г. ВШ МВД РФ, 1993. 544 с.
86. Теория государства и права: учеб. для вузов / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, 2002. 616 с.
87. Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве. – Саратов, 1987. 179 с.
88. Харитоновна О.І. Адміністративно правові відносини (проблеми теорії): моногр. – Одеса: Юридична література, 2004. 328 с.
89. Мицкевич А.В. Некоторые вопросы учения о субъективных правах // Правоведение. 1958. №1. С. 28–36.
90. Витрук Н.В. Правовой модус личности: содержание и виды // Проблемы государства и права (Труды научных сотрудников и аспирантов). 1974. Вып. 9. С. 43–50.

91. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1989. 288 с.
92. Парфенов А.В. Понятие и социально-юридическая природа правового состояния // Юридическая наука и правоохранительная практика. 2007. № 2 (3). С. 4-7.
93. Права неграждан: Доклад. – ООН, 2006. 88 с. [Электронный документ]. – Режим доступа: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/noncitizensen_ru.pdf
94. Орзіх М. П. Світовий конституціоналізм у світлі глобалізаційних процесів: проблеми визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sci.house/ukrainyi-konstitutsionnoe-pravo-scibook/svitoviy-konstitutsionalizm-svitli-28819.html>
95. Абдалказим М. А. Права людини як парадигма взаємодії конституційного та міжнародного права // Науковий вісник Академії муніципального управління. 2012. №2. С. 16-22.
96. Тиріна М. П. Біологічні права та свободи людини у сучасному законодавстві: аналіз міжнародно-правового регулювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/biologicheskie-prava-i-svobody-cheloveka-v-sovremennom-zakonodatelstve-analiz-mezhdunarodno-pravovogo-regulirovaniya>
97. Костючков С.К. Біологічне й соціальне розуміння природи людини: біополітичний аспект // Грані. Політологія. 2014. № 9 (113), вересень. С. 72-76.
98. Олескин А. В. Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты – М.: Институт философии РАН, 2001. 432с. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://biopolitika.ucoz.ru/index/0-5>.
99. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. 349с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://alt-future.narod.ru/Future/Fnpb/fukunpb.htm>

100. Див.: Баймуратов М. О. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення и розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. – Одеса: Юрид. літ., 2003. 248 с.

101. Бігун В. С. Людина в праві. Правове людинорозуміння як філософсько-правова проблема // Проблеми філософії права. 2003. Том 1. С. 126.

102. Див.: Орзих М. Ф. Личность и право. – Од.: Юрид. лит., 2005. 312 с.

103. Орзих М. Ф. Право и личность. Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества. – К.: Вища школа, 1978. 143 с.

104. Бобылев А.И. Личность и право. Их взаимодействие на современном этапе // Право и политика. 2004. № 3. С. 9.

105. Головков С.А. Личность и общество во взглядах русских религиозных мыслителей // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. 2006. №1. С. 84-105.

106. Басик В.П. Эволюция правового статуса личности и его отражение в российской правовой науке // Правоведение. 2005. № 1. С. 23.

107. Кожевников С.Н. Личность в политической системе России // Политическая система России: политический и государственно-правовой аспекты: монография. – Н. Новгород: ФГОУ ВПО «ВГАВТ», 2007. С. 116-159.

108. Теория государства и права: учебник / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Норма, 1997. 672 с.

109. Орлова О.В. Правовая свобода личности в гражданском обществе // Журнал российского права. 2007. № 5. С. 78-83.

110. Государство, общество, личность: проблемы совместимости / Под ред. Р.А. Ромашова, Н.С. Нижник. – М.: Юристъ, 2005. 303 с.

111. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 2006. 736 с.

112. Див.: Журавель Е.Г. Психология личности в правоохранительной деятельности // Юридическая психология. 2010. № 1. С. 4-10.

113. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. – СПб.: Питер, 2006. 607 с.

114. Воронкова Я.Ю. «Большая пятерка», или пятифакторная модель личности / Я.Ю. Воронкова, О.М. Радюк, И.В. Басинская // Смысл, функции и значение

разных отраслей практической психологии в современном обществе: сборник научных трудов / под ред. Е. Н. Ткач. – Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2017. С.39-45.

115. Філоненко М. Психологічні особливості особистості і особистісного становлення фахівця [Електронний документ]. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/2015060965014/psihologiya/psihodinamichni_teoriyi_osobistosti_zfreyd_aadler_kyung

116. Особистість // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#frb-inline>

117. Українська психологічна термінологія: словник-довідник/ За ред. М.-Л. А. Чепи. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. С. 156.

118. Мельник В. В. «Аксіологічний поворот» сучасної філософії від культури як буття до буття культури // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2015. № 63. С. 208-217.

119. Див.: Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М.: Республика, 2001. С. 175.

120. Малахов В. П. Ценностные и целевые установки конституционно-правового сознания [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsennostnye-i-tselevye-ustanovki-konstitutsionno-pravovogo-soznaniya>

121. Чуприн Д.А. Психологическая теория права Л. И. Петражицкого в историческом этапе развития науки и в истории правовой мысли [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-teoriya-prava-l-i-petrazhitzkogo-v-istoricheskom-etape-razvitiya-nauki-i-v-istorii-pravovoy-mysli>

122. Маркс К. К критике гегелевской философии права // Маркс К., Энгельс Ф. Собрание соч. Т. 1. С. 219-368.

123. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М., 1946. 720 с.

124. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.3. С. 1-4.

125. Кашанина Т.В. Структура права: монография. – М.: Проспект, 2015. 580 с.

126. Всесвітня декларація прав людини 1948 року. – ООН, 2010. 14 с.
127. Kommers D.P. The Constitutional jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 2-nd ed., rev. and expanded. Durham; London: Duke univ. press, 1997. 648 p.
128. Полянский В.В. Принципы советского гражданства // Советское государство и право. 1980. № 5. С. 123-125.
129. Косаков С.К. Конституционные основы советского гражданства. – Фрунзе, 1984. С. 19-34;
130. Тодика Ю. Н. Громадянство України: конституційно-правовий аспект: навч. посіб. – Х., 2002. 254 с.
131. О согласованных принципах регулирования гражданства: Рекомендательный законодательный акт: Одобрено Межпарламентской Ассамблеей государств-участников Содружества Независимых Государств, г. Санкт-Петербург, 29 декабря 1992 года [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901930781>
132. Директива 2006/123/ЕС Европейского Парламента и Совета от 12 декабря 2006 г. об услугах на внутреннем рынке // Нормативные акты о свободе передвижения товаров, лиц и услуг. – М., 2016.
133. Майданник О. Про інститут громадянства України // Право України. 1999. № 2. С. 70-75.
134. Бучакова М.А. Философско-правовые подходы к определению гражданства // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2003. № 2. С. 3-6.
135. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. [вид. 6-те, виправл. і допов.]. – К.: Атіка, 2009. 512 с.
136. Суржинський М. І. Інститут громадянства України: конституційно-правовий аспект. – К.: Наукова думка, 2011. 214 с.
137. Шукліна Н. Г. Українське громадянство в системі елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина // Науковий вісник Чернівецького університету. 2004. Вип. 253. Правознавство. С. 34-41.
138. Великоречанін П. Політико-правова сутність громадянства // Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С.107-110.

139. Трошкіна К. Генеза наукової думки щодо формування поняття громадянства та його ознак // Актуальні проблеми правознавства. Випуск 3 (11). 2017. С. 91-95.
140. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 / уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
141. Котюк В. Основи держави і права: навч. посіб. – К.: Атіка, 2001. 432 с.
142. Фарбер И. Е. Свобода и права человека в Советском государстве. – Саратов, 1974. 190 с.
143. Конституційне право України: підруч. / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, Прецедент, 2006. 344 с.
144. Мамошин В. И. Генезис прав человека: горизонты мирового развития // Молодой ученый. 2017. №18. С. 226-230. – URL <https://moluch.ru/archive/152/43075/> (дата обращения: 09.06.2019); Кашанина Т. В. Структура права. – М.: Проспект, 2015. 508 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mybook.ru/author/tatyana-kashanina-2/struktura-prava/read/>
145. Великоречанін П. О. Структура інституту полігромадянства // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2011. С. 308-313. (Сер. «Право». Вип. 9).
146. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монограф. – К.: Логос, 2010. 428 с.
147. Алексеев С.С. Основы правовой политики России: Курс лекций. – М., 1995. 128 с.
148. Кудрявцев В.Н. Юридическая политика // Право и поведение. – М., 1978. 191 с.
149. Малько А.В., Шундигов К.В. Цели и средства в праве и правовой политике. – Саратов: И-во СГАП, 2003. 296 с.
150. Сырых В.М. Правовая политика современного демократического государства // Социология права / Под ред. В. М. Сырых. – М., 2002. 470 с.

151. Российская правовая политика: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М., 2003. 520 с.

152. Федоров Н.В. Правовая политика Советского государства (вопросы истории, теории, практики): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – история и теория государства и права; история политических учений – М., 1985. 22 с.

153. Коробова А.П. Правовая политика: понятие, формы реализации, приоритеты в современной России: Дис. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – история и теория права и государства; история правовых учений. – Саратов, 2000. 275 с.

154. Субочев В.В. Правовая политика современной России в сфере лоббизма: теоретические проблемы: Дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – история и теория права и государства; история правовых учений. – Саратов, 2002. 240 с.

155. Исаков Н.В. Правовая политика в современной России: Дисс. ... докт. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – история и теория права и государства; история правовых учений. – Саратов, 2004. 460 с.

156. Руданецька О.С. Правова політика держави в умовах трансформації суспільства: теоретико-правовий аспект: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія правових та політичних вчень. – Львів, 2014. 19 с.

157. Чернолуцкий Р. Нормопроектирование в конституционном праве Украины: парадигма процессуально-стадийного забезпечення актуальних питань // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Vol. 4, Iss. 2. С. 55 [Електронний документ]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2017_4_2_10

158. Рыбаков О.Ю. Правовая политика в сфере защиты прав и свобод личности: основные проблемы исследования [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-politika-v-sfere-zaschity-prav-i-svobod-lichnosti-osnovnye-problemy-issledovaniya>

159. Розенфельд Н. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства. – К.: Юстиніан, 2009. 48 с.
160. Права человека: учебник для вузов / Отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А. Лукашева. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. 573 с.
161. Дідич Т.О. Теоретико-методологічні засади правоутворення: дис.... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – К.: КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2018. 588 с.
162. Чернолуцкий Р.В. Феноменология нормопроектной деятельности в конституционном праве Украины: вопросы теории и практики: дис.... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Ужгород: УНУ, 2018. 499 с.
163. Теория государства и права: учеб. / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2004. 512 с.
164. Орзіх М.П. Правовий статус людини і громадянина // Основи правознавства: навч. посіб. / С. В. Ківалов, М. О. Баймуратов, Л. Р. Біла, Ю. Є. Полянський, Є. В. Додін, В. В. Дудченко, І. І. Каракаш, О. О. Погрібний, Н. А. Мірошниченко; ред.: С. В. Ківалов, М. П. Орзіх. – К.: Знання, 2001. 585 с.
165. Юрчак І.Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: автореф. дис. канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львів, 2017. 21 с.
166. Француз-Яковець Т.А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право. – Одеса, 2007. 17 с.
167. Баранов А.В. Теория государства и права. – Томск: Изд-во Томского университета систем управления и радиоэлектроники, 2015. 235 с. [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://lawbook.online/gosudarstva-prava-teoriya/vidyi-pravovogo-statusa-41613.html>
168. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. – К. – Од.: Фенікс, 2018. 762 с.

169. Стефанюк Ю.В. Правовой статус особи: поняття і класифікація // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 4. С. 42-45.
170. Рабінович П.М. Основы загалной теории права і держави. – К.: Атіка, 2001. 176 с.
171. Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан. – М.: Мысль, 1966. С. 3-11.
172. Воеводин Л.Д. Содержание правового положения личности в науке советского государственного права // Советское государство и право. 1965. № 2. С. 42-50.
173. Щетинин Б.В. Гражданин и социалистическое государство // Советское государство и право. 1975. № 2. С. 4.
174. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). – М.: Наука, 1974. 246 с.
175. Строгович М.С. Вопросы теории прав личности // Философия и современность. – М., 1976. С. 33-35.
176. Авдеевкова М., Дмитриев Ю. Понятие основ правового статуса человека и гражданина // Право и жизнь. 2004. № 2. С. 31-37.
177. Горшенев В.М. Структура правового статуса гражданина в свете Конституции СССР 1977 года // Правопорядок и правовой статус личности в развитии социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года (Вопросы теории государства и права, государственного и административного права): Сб. науч. трудов. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. С. 51-58.
178. Антропоморфизм // Энциклопедия эпистемологии и философии науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://epistemology_of_science.academic.ru/53/%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%84%D0%B8%D0%B7%D0%BC
179. Антропологизм // Словарь иностранных слов русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/4908/%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%A0%D0%9E%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%97%D0%9C

180. Антропологизм // Новейший философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/101/%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%A0%D0%9E%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%97%D0%9C
181. Цыгановкин В.А. Антропологическое измерение правового регулирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/antropologicheskoe-izmerenie-pravovogo-regulirovaniya-1>
182. Честнов И.Л. Постклассическая теория права. – СПб., 2012. 650 с.
183. Vasak K. Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of the Universal Declaration of Human Rights // UNESCO Courier, 1977. Nov. 30-year. P. 29.
184. Vasak K. Pour une troisieme generation des droits de l'homme // Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles / Ed. by C. Swinarski. Hague, 1984. P. 837-841.
185. Загальна декларація прав людини 1848 року. – ООН, 2015. 12 с.
186. Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянської академії». Сер.: «Політичні науки». 2005. Т. 45. С. 9-16.
187. Околіт Т. Класифікація прав людини та її критерії // Юридичний вісник України. 2002. № 52. грудень 2002 р.; 1-2 січень 2003 р. С. 10 [Електронний документ]. – Режим допуску: https://law.liga.com.ua/b_text.php?type=3&id=127413&base=1
188. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [Електронний документ]. – Режим допуску: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
189. Лукашева Е.А. Права человека: учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2003. 573 с.
190. Ивентьев И. С. Классификация прав и свобод человека и гражданина [Электронный документ]. – Режим допуску: <http://www.econf.rae.ru/pdf/2011/08/501.pdf>

191. Vasak K. Les problèmes spécifiques de la mise en oeuvre des droits économiques et sociaux de l'homme. In: Louvain. Université catholique de centre d'études européennes. Vers une protection efficace des droits économiques et sociaux. Deuxième colloque de Département des droits de l'homme. – Louvain, Vander, 1973. P. 11-34.

192. Поленина С.В. Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект. – М.: ИГП РАН, 2000. 255 с.

193. Головистикова А.Н. Классификация прав человека [Электронный документ]. – Режим допуску: <https://studylib.ru/doc/4146446/a.-golovistikova--kandidat-yuridicheskikh-nauk--laureat-otkr...>

194. Малинова О.Ю. «Поколения» прав человека: основные этапы развития правовой идеи и правового института // Ин-т Уполномоченного по правам человека в субъекте Рос. Федерации: учеб. пособ. / Под ред. А. Ю. Сунгурова. – СПб., 2003. 542 с.

195. Новгородцев П.И. О своеобразных элементах русской философии права/ Новгородцев П.И. Сочинения. – М.: Раритет, 1995. С. 366-387.

196. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл., і доповн. – Харків: Право, 2011. 1128 с.

197. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 384 с.

198. Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права человека: учебник. – М.: Эксмо, 2008. 446 с.

199. Рудинский Ф.М. Гражданские права человека: общетеоретические вопросы // Право и жизнь. 2000. № 31. С. 70-78.

200. Рудинский Ф.М. Права человека в современном мире // Марксизм и современность. 2000. № 1 (15). С. 37-49.

201. Див.: Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. 712 с.

202. Авдеенкова М. П. Право на физическую свободу / М.П. Авдеенкова, Ю.А. Дмитриев // Государство и право. 2005. № 3. С. 13-22.

203. Романовский Г.Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства // Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров'я: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (II Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародного права) «Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров'я» (23–24 квітня 2009р., м. Львів) / Упор. Сенюта І.Я., Терешко Х.Я. – Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2009. С. 232-234.

204. Институт прав человека в России / Г.Н. Комкова, О.В. Шудра, Т.Г. Даурова и др. / Под ред. Г.Н. Комковой. – Саратов, 1998. 216 с.

205. Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. A/67/L.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccessdds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N12/516/51/PDF/N1251651.pdf?OpenElement>

206. Слїнько Т.М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf

207. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-19-29.pdf

208. Уляшина Л. В. Международные стандарты в области прав человека: проблемы правовой дефиниции // Моск. журн. междунар. права. 2009. №4. 402 с.

209. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (8-9 лютого 2007 р.). – Львів, 2007. С. 69. (629 с.)

210. Загальна декларація прав людини, що прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

211. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. – ООН, 2015. 45 с.

212. Установление международных стандартов в области прав человека: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 41/120 от 4 декабря 1966 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/496/28/IMG/NR049628.pdf?OpenElement>

213. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року. – ООН, 2010. 24 с.

214. Європейська конвенція про участь іноземців в суспільному житті на місцевому рівні 1992 року. – РС, 2015. 12 с.

215. Рада Європи // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний документ]. – Режим допуску: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8

216. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення // Юридична освіта і правова держава : зб. наук. праць. – Одеса, 1997. С. 96-101.

217. Баймуратов М.А., Григорьев В.А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине: Монографія. – Одесса: Юридична література, 2003. 244 с.

218. Трачук П. А. Участь громадян України у місцевому самоврядуванні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02. – К., 2003. 244 с.

219. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія / Відп. ред. М.О. Баймуратов. – Київ: Вид-во «Юридична думка», 2010. 656 с.

220. Русанова С.Ю. Муніципальні права членів територіальної громади: поняття та класифікація // Форум права. 2009. № 2. С. 369-374.

221. Бондарь Н. С. Местное самоуправление и муниципальные права граждан // Местные советы в условиях политических и экономических реформ : сб. науч. работ. – М., 1991. С. 77-88.
222. Батанов О. В. Муниципальное право Украины: підруч. – Х. : ТОВ «Одисей», 2008. 528 с.
223. Баймуратов Михайло. Муниципальная власть в системе публичной власти в Украине в условиях муниципальной реформы // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2018. № 1. С. 41-44.
224. Кацапова И.А. Естественное право и естественные права [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2012/11/1921>
225. Хёффе О. Политика, право, справедливость. Основы философии права и государства. – М.: Гнозис, 1994. 319 с.
226. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. : в 3 т. – М.: Весь мир, 2007. – Т. 1: Структуры повседневности: возможное и невозможное. – 592 с.
227. Шюц А. Структура повседневного мышления // Социологические исследования. 1988. № 2. С. 130–136.
228. Конституційна Комісія: пропозиції Сергія Головатого щодо внесення змін до Конституції України [Електронний документ]. – Режим доступа: https://zib.com.ua/ua/print/116397-konstituciyna_komisiya_propozicii_sergiya_golovatego_schodo_.html
229. Поляков А. В. Общая теория права. Курс лекций. – СПб: Юрид. центр Пресс, 2001. 642 с.
230. Природне право // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2002. – Т. 5: П – С. 720 с.
231. Луцький Р. П. Позитивне право та природне право: опозиція категорій // Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 38-41.
232. Костенко О.М. Що є право? Про основи "натуралістичної" юриспруденції у світлі соціального натуралізму // Право України. 2010. №4. С. 83-92.

233. Несинова С.В., Князева Ю.С. Нове покоління прав людини: сучасні проблеми класифікації // Вісник Дніпропетровського Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2015. № 2 (7). С. 36-42.

234. Ціннісні орієнтації (аналіз соціально-філософських концепцій заходу 80 – 90-х років). – К.: Наукова думка, 1995. 324 с.

235. Рабінович П.М. Екзистенціальні потреби людини – першоджерело її основоположних прав // Публічне право. 2018. № 2. С. 181-187.

236. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы // Государство и право. 2001. № 5. С. 5-15.

237. Поляков А. В. Антрополого-коммуникативное обоснование прав человека: Доклад на всероссийской научной конференции «Права человека: вопросы теории и истории» 24 апреля 2004 г. [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1152291>

238. Нестерова Е. М. О некоторых тенденциях антропологизации современного права [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-tendentsiyah-antropologizatsii-sovremennogo-prava>

239. Иванов В.В., Афанасев Ю.Н. Проект образовательной программы «Русская школа антропологии» [Электронный документ]. – Режим доступа: kogni.narod.ru/anthrop.htm

240. Шрадер Х. Экономическая антропология. – СПб., 1999. 192 с.

241. Глухарева Л.И. Отрасль права и права человека: к вопросу, могут ли быть права человека отраслью права (по работам Л.И. Спиридонова) // История. Право. Политика. 2010. № 1. С. 83-86.

242. Курдюк Г.К., Бутько Л.В. Отрасль права. Эволюционирование и перспективы. – Краснодар: Краснодар. акад. МВД России, 2004. 275 с.

243. Нерсесянц В.С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина // Рулан Н. Юридическая антропология. – М.: Норма-М, 1999. С. 1-6.

244. Розенгрэн М. Тезис Протагора: доксологическая перспектива // Вопросы философии. 2014. № 5. С. 171-178.

245. Батанов О.В., Кравченко В.В., Приходько Х.В. Партисипативна демократія в системі місцевого самоврядування: проблеми законодавчого регулювання // *Аспекти публічного управління*. 2014. № 9-10 (11-12), вересень-жовтень. С. 12-28.

246. Батракіна Є.Є. Легітимаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві: Автореф. дис... канд. філософ. наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Х., 2019. 16 с.

247. Грановский О.Л. Делиберативная и агрегативная модели демократии и агональный либерализм И. Берлина [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/deliberativnaya-i-agregativnaya-modeli-demokratii-i-agonalnyu-liberalizm-i-berlina>

248. Кормич А. І. Зміст та форми сучасної демократії: концептуальні засади // *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 145-151.

249. Баймуратов М.О. Феноменологія муніципальних прав людини // *Місьцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2013. №1, січень-березень. С. 52-56.

250. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава* : зб. наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101; Баймуратов М.А., Григорьев В.А. Муніципальна власть: актуальні проблеми становлення і розвитку в Україні: монографія. – Одеса: Юридична література, 2003. 244 с.; Трачук П.А. Участь громадян України у місцевому самоврядуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2003. 244 с.; Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / відп. ред. М.О. Баймуратов. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2010. 656 с.; Русанова С.Ю. Муніципальні права членів територіальної громади: поняття та класифікація // *Форум права*. 2009. № 2. С. 369–374.

251. Танаджи Г. Муніципальні права людини: теоретичні та аксіологічні підходи до поняття та визначення // *Порівняльно-правові дослідження: міжнародний журнал*. 2008. № 2. С. 131-137.

252. Толпыкин В. Е. Антропологизация важнейшая проблема в системе философии права [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/antropologizatsiya-vazhneyshaya-problema-v-sisteme-filosofii-prava-1>

253. Попович Н. Види конституційних законів [Електронний документ]. – Режим доступа: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/7/29.pdf>

254. Абрамова М.О. Трансформация субъекта в концепции прав человека: социально-философские основания: дисс. ... канд. философ. наук. Специальность 09.00.11 – Социальная философия. – Томск, 2019. 149 с.

255. Петрова Г. И. Философская антропология и антропологическая проблематика в философии: учеб. пособ. – Томск, 2002. 160 с.

256. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. – М., 2011. 400 с.

257. Бессонов В. О. Правовая государственность в условиях глобализации: социально-философский анализ: дисс. ... канд. философ. наук. Специальность: 09.00.11 – социальная философия. – Тверь, 2007. 143 с.

258. Мутана Аббас Абдалказим Алмохаммед. Взаємодія конституційного та міжнародного права в умовах глобалізації: дис. ... канд. юрид. наук. Специальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Маріуполь, 2015. 208 с.

259. Богатырев В. В. Глобализация права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. – Владимир, 2012. 404 с.

260. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. Специальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – К., 2010. 32 с.

261. Кручинин А.С. Проблемы формирования понятия «неграждане» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/comm/1784/>

262. Права неграждан: Доклад докладчика Д. Вейсбродта // E/CN. 4/Sub. 2/1997/7 і Add.1 – ООН, 1999. 46 с.

263. Институт прав человека в России / Г. Н. Комкова, О. В. Шудра, Т. Г. Даурова и др. / Под ред. Г. Н. Комковой. – Саратов: Из-во Саратовского ун-та, 1998. 216 с.
264. Sales Ph., Ekins R. Right-Consistent Interpretation and the Human Rights Act 1998 // *The Law Quarterly Review*. 2011. April V. 27. P. 217-238.
265. Варпаховская Е.М. Международно-правовые стандарты в области защиты прав жертв преступлений. – Иркутск: Из-во Иркутского юрид. ун-та, 2008. 179 с.
266. Римаренко С.Ю. Індивідуальні та колективні права : компаративний аналіз // *Університет. наук. зап. Хмельницьк. ун-т управл. та права*. 2007. Вип. 2. С. 35-46.
267. Глушкова С.И. Индивидуальные, групповые, коллективные и всеобщие права в условиях мультикультурализма // *Полис*. 2010. № 6. С. 131-140.
268. Явтушенко О. В. Принципи конституційно-правового статусу особи: тенденції та перспективи розвитку // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 73-76.
269. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус» // *Часопис Київського університету права*. 2010. №2. С. 95-98.
270. Hafen B. The Constitutional Status of Marriage, Kinship, and Sexual Privacy: Balancing the Individual and Social Interest. *Michigan Law Review*. 1983. Vol. 81. № 3. P. 463-574.
271. Головатий С.П. Мірило правовладдя. Council of Europa, USAID. ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2017. 163 с.
272. Теория государства и права. – М.: МГЮА им. О. Е. Кутафина, 2014 [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://jurisprudence.club/teoriya-gosudarstva-prava-uchebnik/pravovoy-status-lichnosti-ponyatie-struktura-66005.html>.
273. Права неграждан. – ООН, 2006. 88 с.
274. Абашидзе А.Х. Право международных организаций. – М.: РУДН, 2014 [Электронный документ]. – Режим доступа: https://studme.org/69437/pravo/pravotvorchestvo_mezhdunarodnyh_mezhpravitelstvennyh_organizatsiy.

275. Довгань Е.Ф. Права человека в эпоху информационных технологий [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/prava-cheloveka-v-epohu-informatsionnyh-tehnologiy>.

276. Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы // Государство и право. 2000. № 10. С. 43-50.

277. Лаврик М. А. К теории соматических прав человека // Сибирский юридический вестник. 2005. № 3. С. 16-26.

278. Мамошин В. И. Генезис прав человека: горизонты мирового развития // Молодой ученый. 2017. №18. С. 230. [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/152/43075/> (дата обращения: 28.10.2019).

279. Лисицын Ю. П., Журавлева Т. В. Важнейшие достижения медицины XX - начала XXI века и их значение для ближайшего будущего [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vazhneyshie-dostizheniya-meditsiny-xx-nachala-xxi-veka-i-ih-znachenie-dlya-blizhayshego-budushego>.

280. Аддитивные технологии – что это такое и где применяются? [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://kak-bog.ru/additivnye-tehnologii-cto-eto-takoe-i-gde-primenyayutsya>.

281. Толкачев С.А. Две модели неоиндустриализации: Германия – «Индустрия 4.0», США – «Промышленный интернет» // Экономист. 2015. № 9/ Tolkachev S.A. Two models of neoindustrialization: Germany – «The Industry 4.0», the USA – «The industrial Internet» [Dve modeli neoindustrializacii: Germanija – «Industrija 4.0», the USA – «Promyshlennyj internet»]. Economist – Jekonomist, 2015, no. 9 (in Russian).

282. Шуляк Д. Интернет вещей: как технологии будущего упрощают настоящее [Электронный документ]. – Режим доступа: <https://delo.ua/business/internet-veschej-na-peresechenii-nastojaschego-i-345002/>.

283. Толкачев С. А. Роботизация как направление неоиндустриализации (на примере США) [Электронный документ]. – Режим доступа:

<https://cyberleninka.ru/article/n/robotizatsiya-kak-napravlenie-neoindustrializatsii-na-primere-ssha>.

284. Третий пол // Википедия. Свободная энциклопедия [Електронний документ]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D0%BB.

285. US Supreme Court rules gay marriage is legal nationwide. Архівовано 26 червня 2015 року // BBC, 26.06.2015.

286. Стан здійснення правосуддя у 2002 р. і завдання на поточний рік були обговорені 12 березня 2003 р. на спільному розширеному засіданні Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України [Електронний документ]. – Режим допуску: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/F34CD72F4DC1D5B1C2256D25003DF604?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=F34CD72F4DC1D5B1C2256D25003DF604&Count=500&>

287. Інтерв'ю Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка тижневику «Судебно-юридическая газета». 2013, 29 липня [Електронний документ]. – Режим допуску: <https://og.hr.court.gov.ua/sud2029/pres-centr/news/43005/>

288. Голова Верховного Суду: «Навантаження на суддів – непомірне. Ми отримуємо в середньому 360 справ щодня». 2019, 10 вересня [Електронний документ]. – Режим допуску: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/776945/>

289. Аналіз судової практики з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.) від 01.02.2013 року [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text>

290. Про узагальнення практики вирішення адміністративними судами спорів про зміну виборчої адреси та місця голосування, уточнення списків виборців, які виникли під час позачергових виборів Президента України та виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів: Постанова Пленуму Вищого

Адміністративного Суду України № 9 від 12.09.2014 року [Електронний документ].
– Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009760-14#Text>

291. Аналіз практики застосування адміністративними судами положень Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків": Вищий адміністративний суд України 28.09.2012 [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003760-12#Text>

292. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень – березень 2020 року [Електронний документ]. – Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ohliad_KAS_VS_2020_01_03_.pdf

293. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.

294. Гультай М.М. Особливості функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччина // Віче. 2011. № 17. С. 20-24.

295. Інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2019 рік [Електронний документ]. – Режим доступу: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/dopovid_2019.pdf

296. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний документ]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

297. Справа Кандаракіс проти Греції (KANDARAKIS v. GREECE) (Заява № 48345/12 та 2 інших). Рішення [Електронний документ]. – Режим доступу: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-kandarakis-proti-greci%D1%97-2/>

298. Кофман Б. Я. Людина і право: до онтології питання про термінологічне забезпечення // Держава і право. 2016. Вип. 72. С. 69-97.

299. Кофман Б.Я. Праворозуміння як основний фактор комунікаційної взаємодії людини з правом // Держава і право. 2017. Вип. 75. С.101-124.

300. Кофман Б.Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні // Держава і право. 2019. Вип. 83. С.118-136.

301. Кофман Б.Я. Конституційне право в умовах правової глобалізації: параметральні засади розвитку і вдосконалення // *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. 2020.Vol. 7. Iss. 2. P. 138-144.

302. Кофман Б.Я. Терміносистема «правовий статус людини (особистості) і громадянина»: теоретичні та праксеологічні підходи до визначення змістового навантаження // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2020. № 22. С. 178-186.

303. Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 1. С. 36-43.

304. Кофман Б.Я. Характеристика поняття «людина» з позицій конституційного права // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 3. С. 29-38.

305. Кофман Б.Я. Характеристика поняття «особистість» з позицій конституційного права // *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. 2019.Vol. 6. Iss. 3. P. 29-37.

306. Кофман Б. Я. Роль и значення інституту громадянства в конституційному праві держави // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 4. С. 31-36.

307. Кофман Б.Я. Правова політика держави у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина: методологічний та технологічний аспекти // *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. Vol. 7. 2020. Iss. 3. P. 88-97.

308. Кофман Б.Я. Актуальні питання нормопроєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України: до формування парадигми

процесуально-стадійного забезпечення // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2020. № 23. С. 5-16.

309. Кофман Б.Я. Покоління прав людини та їх вплив на становлення та трансформацію конституційно-правового статусу людини і громадянина // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 5. С. 29-37.

310. Кофман Б.Я. Роль міжнародних правових стандартів прав людини у формуванні правового статусу людини і громадянина // Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 109-114.

311. Кофман Б.Я. Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів /М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман // Право України. 2013. № 5. С. 63-76.

312. Кофман Б.Я. Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина // Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С.64-71.

313. Кофман Б.Я. Настанови природного права як джерело перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина // Право і суспільство. 2020. № 4. С. 60-78.

314. Кофман Б.Я. Антропологізація та антропоцентризм в конституційному праві як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина // Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 127-134.

315. Кофман Б.Я. Фактори, що сприяють удосконаленню та розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 6. С. 6-20.

316. Kofman B. Sociological aspect of innovative development perspectives of higher education in Ukraine/ В. Kofman, I. Kurovska, I. Yakaitis // Наука і освіта. 2018. № 2. С. 118-124.

317. Kofman B. The rule of law and international obligations as the leading approaches in maintenance of international peace and security/ В. Kofman, I. Kurovska

(2018). In: Strelkowski W. (eds) Sustainable leadership for entrepreneurs and academics. Springer Proceedings in Business and Economics. 2018. P. 151-162.

318. Kofman B. Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security/ I. Kurovska, B. Kofman, A. Semenova (2019). In: Strelkowski W. (eds) Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics, ESAL2018. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2019. P. 511-519.

319. Kofman B. Migration cultures and their outcomes for national security/ I. Gryshova, B. Kofman, O. Petrenko // Journal security and sustainability issues. 2019. March. Vol. 8. Number 3 (18). P. 521-530.

320. Кофман Б.Я. Основні напрями вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2020. № 1. С. 46-59.

Додатки:

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Індивідуальна монографія

1. Кофман Б. Я. Роль конституційного права в забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації: питання теорії та практики : монографія/ Інститут законодавства Верховної Ради України/ За ред. М.О. Баймуратова. К.: Вид-во «Людмила», 2019. 355 с.

Статті у періодичних наукових фахових виданнях України з юридичних наук

1. Кофман Б.Я. Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів /М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *Право України*. 2013. № 5. С. 63-76.

2. Кофман Б. Я. Людина і право: до онтології питання про термінологічне забезпечення. *Держава і право*. 2016. Вип. 72. С. 69-97.

3. Кофман Б.Я. Праворозуміння як основний фактор комунікаційної взаємодії людини з правом. *Держава і право*. 2017. Вип. 75. С.101-124.

4. Kofman B. Sociological aspect of innovative development perspectives of higher education in Ukraine/ B. Kofman, I. Kurovska, I. Yakaitis. *Наука і освіта*. 2018. № 2. С. 118-124. (Web of Science Core Collection).

5. Кофман Б.Я. Правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина в місцевому самоврядуванні. *Держава і право*. 2019. Вип. 83. С.118-136.

6. Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 36-43.

7. Кофман Б.Я. Характеристика поняття «людина» з позицій конституційного права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 29-38.

8. Кофман Б. Я. Принципи інституту громадянства в конституційному праві держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 31-36.

9. Кофман Б.Я. Покоління прав людини та їх вплив на становлення та трансформацію конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 29-37.

10. Кофман Б.Я. Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С.64-71.

11. Кофман Б.Я. Фактори, що сприяють удосконаленню та розширенню правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 6-20

12. Кофман Б.Я. Основні напрями вдосконалення та розширення правового статусу людини, особистості та громадянина в умовах глобалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 46-59.

13. Кофман Б.Я. Роль міжнародних правових стандартів прав людини у формуванні правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 109-114.

14. Кофман Б.Я. Терміносистема «правовий статус людини (особистості) і громадянина»: теоретичні та праксеологічні підходи до визначення змістового навантаження. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 178-186.

15. Кофман Б.Я. Актуальні питання нормопроекування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України: до формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 5-16.

16. Кофман Б.Я. Антропологізація та антропоцентризм в конституційному праві як основоположна тенденція розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу людини, особистості та громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 127-134.

17. Кофман Б.Я. Настанови природного права як джерело перманентного розвитку конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 60-78.

Статті у наукових періодичних виданнях зарубіжних держав з юридичних наук

1. Kofman B. The rule of law and international obligations as the leading approaches in maintenance of international peace and security/ B. Kofman, I. Kurovska (2018). In: Strelkowski W. (eds) *Sustainable leadership for entrepreneurs and academics. Springer Proceedings in Business and Economics*. 2018. P. 151-162. (Web of Science Core Collection, Springer).

2. Kofman B. Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security/ I. Kurovska, B. Kofman, A. Semenova (2019). In: Strelkowski W. (eds)

Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics, ESAL2018. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2019. P. 511-519. (Web of Science Core Collection, Springer).

3. Кофман Б.Я. Характеристика поняття «особистість» з позицій конституційного права. *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. 2019. Vol. 6. Iss. 3. P. 29-37.

4. Kofman B. Migration cultures and their outcomes for national security/ I. Gryshova, B. Kofman, O. Petrenco. *Journal security and sustainability issues*. 2019. March. Vol. 8. Number 3 (18). P. 521-530. (Scopus).

5. Кофман Б.Я. Конституційне право в умовах правової глобалізації: параметральні засади розвитку і вдосконалення. *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. 2020. Vol. 7. Iss. 2. P. 138-144.

6. Кофман Б.Я. Правова політика держави у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина: методологічний та технологічний аспекти. *Europsky politicky a pravni diskurz (European political and law discourse)*. Vol. 7. 2020. Iss. 3. P. 88-97.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти: наочно-об'єктна і суб'єктно-номенологічна характеристики. «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики»: Зб. тез наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Маріуполь, 15 березня 2013 р.) /За ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2013. С. 3-12.

2. Кофман Б. Я. Конституція України та міжнародні виборчі стандарти. «Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики». – К.: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2015. С.207-212.

3. Кофман Б. Я. Формування та становлення національної моделі місцевого самоврядування в умовах децентралізації публічної влади в Україні. «Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання». – К.: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2015. С.105-108.

4. Кофман Б. Я. До розуміння правової соціалізації особистості. *«Модернізація правових інститутів: вимоги часу»*. – К.: АртЕк, 2016. С. 71-77.

5. Кофман Б.Я. Роль міжнародних виборчих стандартів у захисті засад конституційного ладу України / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *«Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів»*: Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 травня 2016 року, м. Київ). – К.: Вид. дім «Стилос», 2016. С. 78-83.

6. Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти і виборче законодавство України / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. *«Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України»*: Тези доп. міжнар. наук. конф. (22-23 червня 2017 року, м. Київ). – К., 2017. С. 16-20.

7. Кофман Б.Я. Особливості реалізації правового положення людини в місцевому самоврядуванні. *«Муніципальна реформа в контексті Євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості»*: Тези доп. Другої щорічної наук.-практ. конф. (м. Київ, 6 грудня 2018 р.). – К.: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2018. С. 81-84.

8. Кофман Б. Я. Роль органів публічної влади в захисті прав і свобод людини і громадянина в Україні: питання теорії. *«Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні»*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. – Маріуполь: МДУ, 2019. С. 431-434.

9. Кофман Б. Актуальні питання правової соціалізації. Zbior artykulow naukowych recenzowanych. (1) Z 40. Zbior artykulow naukowych z Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracownikow naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z panstw obszaru bylego Zwiazku Radzieckiego oraz bylej Jugoslawii. (28.02.2019). – Warszawa, 2019. Str. 51-54.

10. Кофман Б.Я. Місцеве самоврядування і правова соціалізація як основа реалізації правового статусу людини і громадянина. *«Муніципальна реформа в контексті Євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та*

громадськості»: Тези доп. Третьої щорічної наук.-практ. конф. (м. Київ, 6 грудня 2019 р.). – К.: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2019. С. 203-207.

11. Кофман Б. Муніципальні права людини та їх роль у вдосконаленні конституційно-правового статусу людини і громадянина. *«Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні»*: матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. М. Микіевича, проф. О. Сушинського, доц. Р. Бедрія. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 95-103.

12. Кофман Б.Я. Правова політика держави у забезпеченні конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина і місцевого самоврядування. *«Конституційні принципи місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС»*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (24 квітня 2020 року, м. Харків). – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2020. С. 117-122.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертаційного дослідження

1. Кофман Б.Я. Международные избирательные стандарты: дефинитивное определение и структурная характеристика // *Михайло Баймуратов: право як буття вченого*. Зб. наук. праць до 55-річчя проф. М.О. Баймуратова/ Упор. та відп. ред. Ю.О. Волошин. – К.: Логос, 2009. С. 334-347.

2. Кофман Б. Я. *Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України* /М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман ; за наук. ред. д. ю. н., проф. Ю. О. Волошина. – Суми: Універ. книга, 2012. 230 с.

3. Кофман Б.Я. Міжнародні виборчі стандарти: онтологія, гносеологія та аксіологія: поняття та розуміння. *Інтеграційне право в умовах глобалізаційних процесів: концептуальні та методологічні підходи (до 60-річчя зав. каф. конс., адмін. та міжнар. права Маріуп. держ. ун-ту, д. ю. н., проф., акад. Української акад. наук, Заслуж. діяча науки і техніки України М. О. Баймуратова)* / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман. / За ред. д. ю. н., проф., Заслуж. юриста України Ю. О. Волошина– Одеса: Фенікс, 2015. С. 216-245.

4. Кофман Б.Я. Місцеве самоврядування і територіальна громада: на перехресті впливу конституційного та міжнародного правопорядків/ М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман // *Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського*: моногр. / авт. кол. ; за ред. В. М. Репецького та В. В. Гутника. – Львів; Одеса : Фенікс, 2017. С. 152-179.

5. Кофман Б.Я. *Європа регіонів: транскордонне співробітництво. Коментар Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями* / М. О. Баймуратов, Б. Я. Кофман, С. А. Панасюк. – Одеса: Фенікс, 2017. 206 с.

6. Кофман Б.Я. Людський розвиток у рамках місцевого самоврядування: до визначення правової парадигми. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2017. № 35. С.54-59.

7. Кофман Б. *Європейська хартія локальної демократії від «А до Я» (Науково-практичний коментар Європейської хартії місцевого самоврядування)*/ М. Баймуратов, Б. Кофман, С. Панасюк. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 274 с.

8. Кофман Б.Я. *Безпека інформаційних систем. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року: науково-практичний коментар* / Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Старинець О. Г. – К.: Ін-т законод. Верховної Ради України. 2019. 231 с.